

two

dve **DOMOVINI**
HOMELANDS

18 • 2003

Franc Pirc.

Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU

DVE DOMOVINI • TWO HOMELANDS

Razprave o izseljenstvu • Migration Studies

Urednik / Editor

Marjan Drnovšek

Uredniški odbor / Editorial Board

Breda Čebulj Sajko, Dirk Hoerder, Aleksej Kalc, Matjaž Klemenčič, Rado L. Lenček, Janez Stanonik, Andrej Vovko, Adam Walaszek, Zvone Žigon, Janja Žitnik

Prevod/Translation

Cveta Puncer

Lektorica/Proofreader

Mija Mravlja

Naslov uredništva / Editorial Office Address

INŠTITUT ZA SLOVENSKO IZSELJENSTVO ZRC SAZU

P.P. 306, Novi trg 2, SI-1001 Ljubljana, Slovenija

Tel.: (+386 1) 4706 485; Fax: (+386 1) 4257 802; E-mail: spelam@zrc-sazu.si

Spletna stran: <http://www.zrc-sazu.si/isi/dd.htm>

Website: <http://www.zrc-sazu.si/ises/two.htm>

Uredniško korespondenco, rokopise in recenzentske izvode pošiljajte na naslov uredništva.

Editorial correspondence, manuscripts and books for review should be addressed to the Editorial Office.

Revija izhaja dvakrat letno. / The journal is published biannually.

Letna naročnina za Slovenijo 4.000 SIT, posamezni izvod 2.200 SIT.

Foreign countries: annual subscription for individuals 18 EUR, for institutions 25 EUR.

Price of separate volume for individuals 11 EUR, for institutions 14 EUR.

Naročila sprejema / Orders should be sent to:

Založba ZRC, P.P. 306, SI-1001 Ljubljana, Slovenija

Fax: (+386 1) 425 77 94; E-mail: zalozba@zrc-sazu.si

© Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU.

Revija izhaja s pomočjo Ministrstva za šolstvo, znanost in šport R. Slovenije, Ministrstva za kulturo R. Slovenije, Ministrstva za zunanje zadeve R. Slovenije (Urad za Slovence v zamejstvu in po svetu).

ISSN 0353-6777

dve DOMOVINI

RAZPRAVE O IZSELJENSTVU

two HOMELANDS

MIGRATION STUDIES

18 • 2003

Izdaja

Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU

Published by

The Institute for Slovenian Emigration Studies at the ZRC SAZU

Ljubljana 2003

Revija *Dve domovini* • *Two Homelands* je namenjena objavi razprav, znanstvenih in strokovnih člankov, poročil, razmišljanj in knjižnih ocen s področja mednarodnih migracij. Revija je večdisciplinarna in dvojezična.

Članki so recenzirani. Rokopisov, ki jih prejme uredništvo revije *Dve domovini* • *Two Homelands*, avtorji ne smejo hkrati poslati kaki drugi reviji.

Dve domovini • *Two Homelands* is a journal devoted to the publication of essays, scholarly and specialist papers, reports, reflections and book reviews from the field of international migration. The journal is multi-disciplinary and bilingual.

Articles undergo a review procedure. Manuscripts submitted to *Dve domovini* • *Two Homelands* cannot be submitted simultaneously to another publication.

Povzetki in indeksiranje / Abstracting and indexing services

Revija *Dve domovini* • *Two Homelands* je vključena v naslednje: / The journal *Dve domovini* • *Two Homelands* is currently noted in the following:

East Central Europe / L'Europe du Centre-Est, Francis (Sociology/Ethnology/Linguistics of Francis), IBZ - International Bibliography of Periodical Literature, IBR - International Bibliography of Book Reviews, Sociological Abstracts

Izdaja

Znanstvenoraziskovalni center
Slovenske akademije znanosti in umetnosti
Inštitut za slovensko izseljenstvo

Published by

Scientific Research Centre
of the Slovenian Academy of Sciences and Arts
The Institute for Slovenian Emigration Studies

Oblikovanje / Design and graphic art

Milojka Žalik Huzjan

Fotografija na naslovnici / Cover photograph

Slovenski misionar Franc Pirc (1785-1880)
Slovenian Missionary Franc Pierz (1785-1880)

Tisk / Printed by

Present d.o.o., Ljubljana

ISSN 0353-6777

VSEBINA • CONTENTS

Razprave in članki / Essays and Articles

ANDREJ VOVKO

- Pomembnejši slovenski biografski prispevki o misijonarju in izseljenskem duhovniku Francu Pircu 9
(Significant Slovene Biographic Contributions on the Missionary and Emigrant Priest Franc Pirc) 24

STANE GRANDA

- Gospodarske razmere na Kranjskem v Pirčevem času 25
(Economic Circumstances in Carniola During Pirc's Time) 33

BOGDAN KOLAR

- Izvirne poteze delovanja misijonarja Franca Pirca 35
(The Original Strokes of Activity of the Missionary Franc Pirc) 52

MAJDA KODRIČ

- Franc Pirc in nastanek prvih slovenskih naselbin v Združenih državah Amerike 53
(Franc Pirc and the Establishing of the First Slovene Settlements in U.S.A.) 61

MARJAN DRNOVŠEK

- Pismo Apolonije Noč od Sv. Jožefa / St. Joseph, Minnesota (1855) 63
(A Letter by Apolonija Noč from St. Joseph, Minnesota, 1855) 79

MARJETA HUMAR

- Pirčeva strokovna, literarna in dopisovalna slovenščina 83
(Technical, Literary and Correspondence Slovene Language of Franc Pirc) 96

MARINA LUKŠIČ-HACIN

- Vloga izseljenk za ohranjanje nacionalne identitete v kontekstih,
ki jih konstituira patriarhalni odnosi in spolna dihotomija 97
(*The Role of Women Emigrants in Preservation of National Identity in
Contexts constituted by Patriarchal Relations and Gender Dichotomy*) 111

MIRJAM MILHARČIČ-HLADNIK

- From Slovenia to America - the Footsteps Through Time in Slovenian Women's
Auto/biographical Books 113
(*Iz Slovenije v Ameriko - stopinje skozi čas v avto/biografskih knjigah
slovenskih avtoric*) 122

IRENA GANTAR GODIN

- Izseljevanje slovenskih intelektualcev na Hrvaško do leta 1848 123
(*Emigration of Slovene Intellectuals to Croatia up to 1848*) 134

KRISTINA TOPLAK

- Umetniška šola Slovenske kulturne akcije 135
(*The Art School of the Slovenska kulturna akcija*) 142

CATALINA BANKO, PABLO MOUZAKIS

- Slovene Immigration to Argentina in the Inter-war Period 145
(*Slovenska emigracija v Argentini med obema svetovnimi vojnama*) 158

BERNARDA ZUBRZYCKI, MARTA MAFFIA

- Polish Migratory Groups and their Descendants in the Province of
Buenos Aires, Argentina 159
(*Poljske izseljenske skupnosti in njihovi potomci v Provinci Buenos Aires v Argentini*) 173

JURIJ ZALOKAR

- O multikulturi in pomenu različnosti narodov, jezikov in kultur 175
(*On Multiculture and on Significance of Heterogeneity of Nations,
Languages and Cultures*) 180

KSENIJA BATIČ

- »Domovina je tu in domovina je tam«. Raziskava med primorskimi izseljenci
o njihovi vrnitvi v Slovenijo 181
(*"Homeland is here and Homeland is there". A Research Among
the Primorska Emigrants on their Return to Slovenia*) 201

Portreti / Portraits

ROZINA ŠVENT

- Stoletnica rojstva dr. Tineta Debeljaka (1903-1989) 205

Poročila in razmišljanja / Reports and Reflections

DAŠA HRIBAR

- O razstavi »La inmigración Eslovena en Argentina«
(Slovenski priseljenci v Argentini) 211

JERNEJ MLEKUŽ

- Poročilo o okroglih mizah – izpeljanih v okviru mednarodnega projekta
Migration and Intercultural Relations: Challenge for European Schools Today /
Report on Round-tables – Carried out in the Frame of the International Project
Migration and Intercultural Relations: Challenge for European Schools Today 215

JANJA ŽITNIK

- Letna konferenca mednarodnega združenja AEMI in izid njegove
novoustanovljene revije 223

MARJAN DRNOVŠEK

- »Reading the Emigrant Letter: Innovative Approaches & Interpretations« 227

- Dopolnilo k članku »Coming out« manjšinskih žensk (Dve domovini/
Two Homelands, 17, 2003, str. 95–100) *Marija Jurić Pahor* 231

- Opravičilo glede opombe k naslovnici Volitve najlepših mladenk Slovenske
narodne podporne jednote (SNPJ) v ZDA (Dve domovini /Two Homelands,
17, 2003, str. 159–160) *Marjan Drnovšek* 231

Knjižne ocene / Books Reviews

- Vrhniški razgledi, 4. Vrhnika: Muzejsko društvo Vrhnika, 2002, 176 str.
(MARJAN DRNOVŠEK) 234

- Zvone Žigon, Izzivi drugačnosti : Slovenci v Afriki in na Arabskem polotoku,
Založba ZRC, ZRC SAZU (Migracije 3), Ljubljana, 2003, 152 str.
(JERNEJ MLEKUŽ) 237

- Uršula Lipovec Čebren (ur.), V zoni prebežništva : antropološke raziskave
prebežnikov v Sloveniji, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo,
Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana, 2002, 231 str.
(JERNEJ MLEKUŽ) 239

- Izvečki / Abstract* 241

ESSAYS AND ARTICLES

RAZPRAVE IN ČLANKI
ESSAYS AND ARTICLES

RAZPRAVE IN ČLANKI

POMEMBNEJŠI SLOVENSKI BIOGRAFSKI PRISPEVKI O MISIJONARJU IN IZSELJENSKEM DUHOVNIKU FRANCU PIRCU

Andrej Vovko

COBISS 1.02

Prvi biograf vzornega duhovnika, pospeševalca naprednega sadjarstva, misijonarja in izseljenskega duhovnika v ZDA Franca Pirca p. Florentin Hrovat svojo knjigo *Franc Pirc oče umne sadjereje na Kranjskem in apostolski misijonar med Indijani v severni Ameriki*¹, o njem začne z za Pirca ustreznim citatom iz Sv. pisma, in sicer iz preroka Siraha v danes prijetno arhaični slovenščini: »Hvalimo sloveče može. Veliko slovečega je storil Gospod nad njimi. Gospodovali so po deželah; bili so mogočni in z modrostjo prevideni može, ki so kot preroki čast prerokov razglaševali. Zapovedovali so ljudstvu in dajali z močjo svoje modrosti najsvetlejšo nauke. Pridobili so si čast svojega ljudstva in bili hvaljeni že v svojih dneh.«²

Avtor p. Hrovat je konec 19. stoletja poudaril, da te besede v popolni meri veljajo za Franca Pirca in mi na začetku 21. stoletja se s tem nedvomno lahko strinjamo. Namen tega prispevka je, da na kratko pregledamo, kako in koliko so o Francu Pircu pisali v preteklosti in koliko je Pirc v resnici znan, cenjen, in upoštevan danes. Najnovejši Pirčev biograf dr. Marjan Drnovšek, katerega delo *Franc Pirc (1785-1880), sadjar na Kranjskem in misijonar v Ameriki*³ bomo na kratko obravnavali na koncu tega članka, je v sklepnem poglavju o uporabljenih virih in literature o njem zbral kar 40 bibliografskih enot, od teh pa se jih 12 nanaša neposredno na Franca Pirca. Dodal je še tri medmrežne naslove kot lep primer novih oblik zbiranja podatkov.

Slovenska elektronska podatkovna bibliografska zbirka COBISS, ki je sicer zelo uporabna in dragocena kot izhodišče vsakovrstnih raziskav, a še precej nepopolna zlasti za starejše publikacije, je bolj skromna kar zadeva našega Franca Pirca. Pod geslom Franc Pirc sicer uporabniku izpiše kar 75 enot, njihova natančnejša raziskava pa pokaže, da v veliki meri ločeno vsebujejo tako Francete, kot tudi kakšne druge Pirce, recimo Jožete, tako da o 'našem' Pircu lahko izluščimo le 19 'pravih oz. očiščenih', dodamo pa jim lahko še kakšno s starejšima verzijama njegovega priimka Pirc, namreč Pierz ali Pirec.

Omenjenega dela prvega Pirčevega biografa, frančiškanskega patra Florentina Hrovata, tako ne najdemo pod priimkom Pirc, ampak pod Pirec. Avtor p. Horvat je bil

¹ P. Florentin Hrovat, *Franc Pirc oče umne sadjereje na Kranjskem in apostolski misijonar med Indijani v severni Ameriki*, Družba sv. Mohorja v Celovecu, Celovec 1887, 111 str. (Dalje Hrovat...)

² Prav tam, str. 5.

rojen kot Janez Nepomuk 11. maja 1847 v Zgornjem Tuhinju, umrl pa 3. maja 1894 v Novem mestu. Kot duhovnik frančiškan je deloval kot zelo zaslužni osnovnošolski učitelj v Kamniku in Novem mestu, bil vodja obrtne šole, prevedel 17 povesti takrat zelo priljubljenega in tudi vzgoji prijaznega Kristofa Šmida, sestavljal zgodovine kranjskih mest, napisal knjigo *Novomeško okrajno glavarstvo*, poleg Pirčeve in še nekaj drugih biografij je opisal tudi življenje in delo Pričevega misijonskega sodelavca Lovrenca Lavtižarja.⁴ Ob stoletnici rojstva Franca Pirca, ko je deloval v Novem mestu, se je, kot je zapisal v uvodu svoje knjige, najprej namenil o Pircu napisati »le kratek životopis«, k temu so ga spodbudile »razne opombe po časopisih, češ, v Ameriki slavijo že stoletnico njegovega rojstva, rojaki pa niti životopisa nimajo«.⁵ Opravičuje se, da je imel, ker pač ne biva v velikem mestu, težave pri zbiranju gradiva, delo pa da je nastalo na podlagi Pirčevih poročil Leopoldinini ustanovi, Novicam in Zgodnji danici.⁶ Ena temeljnih biografskih nejasnosti glede Franca Pirca je bila skoraj do danes kraj njegovega rojstva. Za p. Hrovata »je tekla zibelka našega slavnega rojaka v vasi Godič, ki se razprostira na lepi ravnici ob vznožju sivega Grintovca in Kameniških planin kake pičle pol ure od prijaznega mesteca Kamenika«.⁷ Za razliko od vseh naslednjih Pirčevih biografov Hrovat zelo na kratko – na treh straneh in štirih vrsticah – opravi s Pirčevim življenjem in delovanjem do odhoda v Ameriko, okraši pa ga že z vzdevkom, ki ga bomo srečevali vse do danes, ko naglasi, da si je s svojim prizadevanjem in poučevanjem zaslužil častno ime »očeta umne sadjereje«.⁸ Skoraj ves ostali del knjižice, trinajst od skupno petnajstih poglavij, je posvečen Pirčevemu misijonskemu in dušnopastirskemu delovanju med izseljenci v ZDA, vključno z objavo dveh zelo znanih Pirčevih pesmi *Pesmi od svojega potovanja* in *Pesmi od nove fare Sv. Križa*, poslani nekdanjim faranom v Podbrezjah.⁹ Avtor zelo podrobno opiše Pirčevo delovanje na njegovih misijonskih postajah v Michiganu in Minnesoti in prihod novih misijonarjev-sodelavcev, to je Ignacija Mraka in Lovrenca Lavtižarja (in tudi tragično smrt slednjega), Pirčev obisk v domovini, pridobitev naslednjih sodelavcev Josipa Buha, Jakoba Trobca in drugih¹⁰, njegova poročila o misijonskem delu, njegov način misijonskega delovanja, boj proti opojnim pijačam¹¹, mirovniško posredovanje v velikem uporu Indijancev v Minnesoti¹², kot tudi njegovo delovanje na kmetijskem področju v Ameriki.¹³ Zanimivo je, da p. Hrovat zelo skopo piše o Pirčevem delovanju med belci.

³ Marjan Drnovšek, Franc Pirc (1785–1880), sadjar na Kranjskem in misijonar v Ameriki, Znameniti Naklanci 2, Občina Naklo, Naklo 2003, 96 str. (Dalje Drnovšek...)

⁴ Primerjaj: Šr. (Janko Šlebinger), Hrovat Florentin (Janez Nep.), Slovenski biografski leksikon (dalje SBL), I. knjiga, Ljubljana 1925–1932, str. 354–355.

⁵ Hrovat..., str. 5.

⁶ Prav tam.

⁷ Prav tam, str. 7.

⁸ Prav tam, str. 10.

⁹ Prav tam, str. 10–14, 17–19.

¹⁰ Prav tam, str. 89–92.

¹¹ Prav tam, str. 77–81.

¹² Prav tam, str. 85–88.

¹³ Prav tam, str. 75–81.

V zadnjem, petnajstem poglavju, opiše Pirčevo vrnitev domov, pri čemer ob njegovem bivanju v frančiškanskemu samostanu v Kamniku omeni, da je imel »o tej priliki...tudi pisatelj teh vrstic priliko spoznati slavnega moža ter občutovati njegovo ponižnost in radodarnost, kakor sploh njegovo globoko pobožnost« ter da je »čul marsikatero črtico o njegovem življenju iz ust ljubeznjivega starčka«. ¹⁴ Najbrž lahko upravičeno sklepamo, da je te podatke vključil tudi v svojo Pirčevo biografijo. P. Hrovat poleg tega navaja, da je Pirc »na prizadevanje cerkvene gosposke...dobil kot bivši župnik pokojnino, ob kateri je živel«, ter da se je iz Kamnika preselil v Ljubljano, kjer je živel »v šenklavški duhovniški hiši«. ¹⁵ To avtorjevo navajanje je zanimivo v luči kasnejših očitno dnevnopolitično obarvanih neutemeljenih napadov slovenskih liberalcev, češ da je cerkvena oblast pustila Pirca umreti v bedi.

Pri tem poglavju knjige naletimo na še eno temeljno podatkovno nejasnost, ki jo srečujemo pri pregledovanju biografskih enot o Francu Pircu. Zadeva datum njegove smrti, to je 22. januar 1880, ki ga po p. Hrovatu navajajo vsi njegovi pomembni biografi, z eno pomembno izjemo, to je dr. Franca Ksaverija Lukmana v njegovem – sicer temeljnemu prispevku v Slovenskem biografskem leksikonu (SBL) – , ki ga bomo še predstavili. V njem navaja kot datum Pirčeve smrti 20. julij 1880.

Avtor je predstavil tudi Pirčev pogreb, ki ga je vodil ljubljanski knezoškof dr. Janez Zlatoust Pogačar (22. januar 1811 Vrba – 25. januar 1884 Ljubljana) ¹⁶, omenja lovorov list na blazini z zlatim napisom na črnih svilenih trakovih (»Očetu umne sadjereje kmetijska družba Kranjska«), ki so jo nosili pred krsto ter poslovilne besede stolnega prošta in nabožnega pisatelja Jožefa Zupana (12. marec 1811 Kropa – 29. avgust 1886 Ljubljana) ¹⁷: »Blagor mrtvim, ki v Gospodu zaspe, zakaj njih dela gredo z njimi.« ¹⁸ Zapisal je tudi, da je kanonik in nabožni pisatelj Andrej Zamejic (20. november 1824 Vrzenec pri Horjulu – 1. januar 1907 Ljubljana) ¹⁹, ki je v članku v SBL naveden kot Zamejic, »z nekterimi prijatelji« poskrbel, da so »postavili zaslužnemu misijonarju dostojen spomenik na grob« ²⁰, ni pa izrecno zapisal, da je šlo za staro, danes opuščeno ljubljansko pokopališče pri sv. Krištofu za Bežigradom, saj je bilo v času objave njegove knjige še v uporabi. K usodi Pirčevega groba in nagrobnega spomenika se bomo še vrnili.

P. Hrovat navaja še besede papeža Benedikta XIV., ki jih je izrekel, ko je izvedel za Pirčevo smrt: »Veliko smo z njim zgubili, pa zadobili modrega besednika v nebesih.« ²¹ Omenja tudi, da je 20. maja 1885 »katoliška občina pri sv. Klavdiji« (St. Cloudu v

¹⁴ Prav tam, str. 109.

¹⁵ Prav tam.

¹⁶ Dbv (Josip Debevec), SBL, 2. knjiga, Ljubljana, 1933–1952, str. 404–407.

Primerja j: Matjaž Ambrožič, *Il ruolo ecclesiastico, culturale e politico di Janez Zlatoust Pogačar (1811-1884), principe-vescovo di Lubiana, nella storia degli Sloveni*, Estratto dela Tesi per il Dottorato, Facolta di Storia Ecclesiastica, Pontifica Universita Gregoriana, Roma 2002, 166 pp.

¹⁷ Slk (Marjan Smolik), Zupan Jožef, SBL, 15. zvezek, Ljubljana 1991, str. 876.

¹⁸ Hrovat..., str. 109.

¹⁹ Slk (Marjan Smolik), Zamejic Andrej, SBL, 14. zvezek, Ljubljana 1986, str. 762.

²⁰ Hrovat, str. 111.

²¹ Prav tam, str. 110.

Minnesoti) slavila stoletnico Pirčevega rojstva in tridesetletnico, odkar je prvič pri njih maševal.²² Spomnimo se, kar smo že omenili, da se je na to praznovanje skliceval v uvodu svoje knjige.

Svojo knjigo je avtor sklenil z besedami misijonarja Josipa (Josepha) Buha, ki je primerjal življenje v teh tridesetih letih, ko so se po tistih krajih »vlačile cele tolpe divjih Indijanov...sedaj si podajajo omikani narodi spravljivo roke v deželskem in gospodarskem življenju...in danes je sv. Klavdij imenitno mesto v Minesoti in sedež prvega škofa severne Minesote«, za vse to pa da gre »hvala očetu Frančišku Pircu«.²³ Sam je dodal, da se bosta »kakor dve svetli zvezdi na jasnem nebu lesketali...vedno v zgodovini Indijanov imeni: Baraga in Pirc – Sloveniji v ponos, da ima tako vrle sinove«.²⁴

Kot je očitno iz naslova, se bomo pri svojem pregledu biografskih predstavitev življenja in dela Franca Pirca omejili na obsežnejša dela v slovenskem jeziku in to po kronološkem redu, to je glede na letnico njihovega nastanka. Naslednji avtor, čeprav ne izviren, je po tem vrstnem redu dr. Alfonz Levičnik, ki ga SBL označi kot »katehetičnega pisatelja«, ki je bil rojen 28. julija 1869 v Planini pri Rakeku kot sin davčnega nadzornika, doktoriral iz teologije na univerzi v Gradcu, bil škofov tajnik, nato profesor verouka na gimnazijah v Kranju, Idriji in Ljubljani, ter umrl v častitljivi starosti leta 6. marca 1966 v Kranju.²⁵ V reviji *Dom in svet* je namreč leta 1907 objavil obsežen izveček iz prvega od skupaj dveh delov angleško pisane zgodovine škofije Sault Ste. Marie in Marquette župnika iz Houghthona v Michiganu Antona Ivana Režka, ki je izšel leto prej,²⁶ drugi pa v letu 1907. Dr. Levičnik je svoj izveček naslovil kot *List iz zlate knjige*,²⁷ poleg Pirca pa je zelo obsežno predstavil Režkove prikaze Friderika Baraga, Ignacija Mraka, bolj na kratko pa še Ivana Vertina, p. Otona Skola ter Ivana Čebula. Levičnikov povzetek je opremljen s slikami omenjenih misijonarjev, ki jih je uredništvu poslal avtor Režek iz Amerike. Prispevek o Frančišku Ksaverju Pircu sodi med krajše, avtor Režek se v veliki meri sklicuje na knjigo p. Hrovata, v manjši tudi na delo Baragovega biografa Chrisostoma Verwysta,²⁸ ki je Pircu posvetil od 379. do 393. strani omenjene knjige. Režek in po njem Levičnik tako navajata tudi nekatere podatke, ki jih pri p. Hrovatu ne najdemo. Tako poročata o tem, kako je Pircu ob prihodu v New York, 18. septembra 1835, zgorela vsa prtljaga, skupaj s knjigami in mašnimi potrebščinami. Navajata vsestransko Pričevo delovanje, od pisanja bogoslužnih knjig, delo z Indijanci, poučevanja sadjarstva, kmetijstva, živinoreje in ribolova,

²² Prav tam, str. 111.

²³ Prav tam.

²⁴ Prav tam.

²⁵ Levičnik, Alfonz, SBL, I. knjiga, Ljubljana 1925-1932, str. 647-648.

²⁶ Antoine Ivan Režek, *History of the diocese of Sault Ste. Marie and Marquette, containing a full and accurate account of the development of the Catholic Church in Upper Michigan, with Portraits of Bishops, Priests and Illustrations of Churches, old and new, Vol. I, Houghton, Michigan 1906.* (cca) 400 str.

²⁷ Alfonz Levičnik, *List iz zlate knjige, Dom in svet, Ljubljana, XX/1907, str. 209-217.* (Dalje Levičnik...).

²⁸ Chrisostom Verwyst, *Life and Labors of Rt. Rev. Frederic Baraga, M.H. Wiltzius & Comp., Milwaukee, 1900, 476 str.*

do cepljenja »osepnic« (koz), pri čemer je navajan je načina cepljenja s trnom, ki ga je pri nas izvajal vsestranski goriški slovenski preporoditelj »naš« (Valentin) Stanič zelo verjetno Levičnikova 'izboljšava' Režkovega osnovnega teksta. V kot rečeno precej zgoščenem pregledu je navedeno še Pirčevo mirovniško delovanje med upornimi »Sioux-Indijani«, kjer se »izmed ljudi na šestih postajah, kjer je deloval Pirc, ni uprl niti eden in tudi vstahi so po njegovem posredovanju sklenili mir.« Naveden je še Pirčev obisk v stari domovini leta 1864 ter duhovniki in bogoslovci, na čelu z bodočim generalnim vikarjem v Duluthu, že omenjenim Josipom Buhom, in bodočim škofom Janezom Trobcom, ki jih je takrat odpeljal s seboj v ZDA. Po navedbi običajnega Pirčevega smrtnega datuma, 22. januarja 1880, prispevek zaključuje z mislijo, da pač mož, »ki ostavi lepo urejeno župnijo in odide v misijon v starosti, ko si marsikdo že želi pokoja, in 37 let potem nesebično deluje v ljubezni do tujca-bližnjaka, pač zasluži časten spomin.«²⁹

Že iz omembe del Režka in Verwysta lahko zaključimo, da so upravičeni spomin na Pirčevo delo in osebnost zvesto vzdrževali tudi v ZDA, tako ljudje slovenskih korenin, kot tudi drugi. Tako je znani starosta slovenskih misijonarjev v ZDA, Jurij Trunk, rojen 1. septembra 1870 v Bačah na Koroškem, umrl 11. marca 1973 v San Franciscu v ZDA ter v SBL označen kot borec za pravice koroških Slovencev, pisatelj, izseljenski zgodovinar in časnikar, ne pa tudi kot duhovnik ozir oma misijonar,³⁰ v svojem temeljnem delu *Amerika in Amerikanci*³¹, ki je leta 1912 izšlo bogato ilustrirano in opremljeno z risbami slikarja, ilustratorja in scenografa Ivana Vavpotiča, rojenega 21. februarja 1877 v Kamniku, umrlega 11. januarja 1943 v Ljubljani.³² Predstavil je Pirca v dodatku v seznamu znamenitejših Slovencev v Ameriki. Kot rojstni kraj je navedel Godič pri Kamniku, datuma smrti pa ne. Skoraj dobesedno je povzel nekatere Režkove formulacije. Med prvimi pa je izpostavil tudi njegovo delo med evropskimi izseljenci, ki jim je »nasvetoval naseljevanje na bogatih prerijah«, ter ponovil, da »poleg Indijancev ni zabil novih naseljencev in je vpeljal med njimi vrsto postaj«. Pirca je v sklepu sestavka o njem, ki je med daljšimi v omenjenem seznamu, označil kot za Barago najznamenitejšega slovenskega »pionirja« na »amerikanskem severozapadu.«³³

Na tem mestu zgolj omenimo, da so prispevki o Francu Pircu izhajali v periodičnih publikacijah Slovencev in tudi Neslovencev v ZDA, zlasti v lemontskem Koledarju Ave Maria, v katerem je o njem pisal zlasti frančiškan p. dr. Hugo Bren, po SBL zgodovinar in nabožen pisatelj, rojen 5. decembra 1881 na Sv. Gori (Rovišah) pri Litiji in doktoriral iz teologije leta 1915 na univerzi v Freiburgu. Nekaj časa je živel v Kamniku, ko je poučeval na tamkajšnji gimnaziji, po letu pa je leta 1921 odšel v ZDA, se večkrat vrnil, bil pregnan od Nemcev leta 1941, ter umrl 8. decembra 1953 v Rimu.³⁴ Taka prispevka

²⁹ Levičnik..., str. 215.

³⁰ Trunk Jurij Matej, Bjc (Jože Bajec), Trunk, Junj Matej, SBL, 13. zvezek, Ljubljana 1982, str. 226-227, Arhiv SBL.

³¹ J. M. Trunk, *Amerika in Amerikanci*, Samozaložba, Celovec 1912, 608 str. (Dalje Trunk...)

³² Vavpotič Ivan, Zdč. (Asta Žnidarčič), SBL, 13 zvezek, Ljubljana 1982, str. 370-372.

³³ Trunk..., str. 578-580.

³⁴ Bren Franc (p. Hugo), SBL, 1. knjiga, Ljubljana 1925-1932, str. 50, Arhiv SBL, Ivan Zika, Trije Pirci, Kamniški zbornik X, Kamnik 1969, str. 152. (Dalje Zika, Trije Pirci...)

omenjenega avtorja sta Baraga in Pirc v Ave Maria 1931 in *Spominska knjiga Indijanski misijonarji v Ameriki* leta 1935. Med Neslovenci naj omenimo delo Grace Mc Donald, *Father Francis Pierz Missionary St Cloud*, ki jo je izdala škofija St. Cloud leta 1929. Pregled tega pisanja, predvsem prispevkov v Koledarju Ave Maria, pa seveda terja svojo posebno obravnavo in objavo.

Pirc je z nekaj deset drugimi slavnimi ožjimi rojaki naveden v poglavju Znameniti možje iz kamniškega okraja v publikaciji kamniškega dijaškega počitniškega društva *Na bregovih Bistrice* iz leta 1938; omenjeni prispevek je napisal France Capuder.³⁵

V SBL je leta 1949 geslo o Francu Pircu,³⁶ ki obsega 253 vrstic, napisal dr. Franc Ks. Lukman, rojen 24. novembra 1880 v Lokah pri Sv. Juriju ob Taboru pri Žalcu, umrl 12. junija 1958 v Ljubljani. V svojem zelo bogatem in pestrem življenju je bil duhovnik, teolog, klasični filolog in zgodovinar, doktoriral 1905 na Gregoriani v Rimu, doštudiral klasično filologijo v Gradcu iz filozofije in teologije, deloval kot profesor verouka, poverjenik narodne vlade za Slovenijo za verske zadeve, urednik in sourednik najtehtnejših revij, med drugim znanstvene revije Čas, urednik SBL v letih 1931–1952 ter avtor nad 100 gesel v njem, rektor ljubljanske univerze in član SAZU.³⁷ Dr. Lukman je označil Pirca (Pierz), kot sadjarja ter ameriškega misijonarja, navedel, da je bil rojen 20. novembra 1785 kmečkim staršem v Godiču blizu Kamnika in da je umrl 20. junija 1880, kar je spodrsrljaj, saj vsi biografi pred njim in po njem, kot že omenjeno, navajajo 22. januar 1880 v Ljubljani. Za avtorja je bil Pirc »izrazit gospodarsko-organizatoričen talent«, ki je uvedel na Kranjskem novo gospodarsko panogo sadjarstvo, uredil drevesnico v Podbrezjah, ter oddajal letno do 8.000 drevesc. Ob njegovem neuspelem potegovanju za mesto učitelja kmetijstva in naravoslovja leta 1834 na ljubljanskem liceju navaja podatek, dejansko priporočilo tedanje policije, da je nabavil že preko 130.000 divjakov za cepitev, da je cepljena drevesa oddajal po zelo nizkih cenah, še več pa zastonj. Zanimivo je, da podatke o Pirčevih sadikah in njegovem neuspešnem potegovanju za mesto licejskega učitelja dr. Lukman skoraj dobesedno povzame iz II. dela *Zgodovine slovenskega naroda*, ki jo je Josip Mal v letih 1928–1939 izdajal pri Družbi sv. Mohorja.³⁸ Dr. Lukman ponovi tudi Pirčev vzdevek očeta umne sadjereje, ki smo ga že srečali od p. Hrovata dalje, nato pa obširno opiše njegovo misijonsko delovanje, pot v Ameriko 1835, pred katero je razdal in razprodal vse svoje premoženje. Avtor članka je navedel, da so Pirca pri tem koraku spodbudila Baragova misijonska poročila dunajski Leopoldinini ustanovi. Dalje je opozoril na Pirčeve jezikovne talente, njegovo delovanje ob Velikih jezerih, poleg misijonskega delovanja naglasil še Pirčevo gospodarsko delovanje med Indijanci, njegovo pospeševanje ribolova, poljedelstva, zlasti sadjarstva in sajenja krompirja. Opozoril je na Pirčevo pripravo

³⁵ France Capuder, Znameniti možje iz kamniškega okraja, Na bregovih Bistrice, Kamniško dijaško društvo Bistrica, Kamnik 1938.

³⁶ Lkn (Franc Ks. Lukman), Pirc (Pierz), Franc, SBL, 7. zvezek, Ljubljana 1949, str. 354–356.

³⁷ Lukman Franc Ksav, SBL, I. knjiga, Ljubljana 1925–1932, str. 685, Arhiv SBL.

³⁸ Dr. Josip Mal, Zgodovina slovenskega naroda, II. del. Mohorjeva družba Celje, 1993, str. 494. (Reprint prvotne izdaje z uvodom dr. Boga Grafenauerja)

SLOVANSKA KNJIŽNICA
LJUBLJANA

C6251

FRANC PIREC

oče
umne sadjereje na Kranjskem
in
apostolski misijonar
med Indijani v severni Ameriki.

Spisal

P. FLORENTIN HROVAT.

Izdala in založila
Družba sv. Mohora v Celovcu.

Z dovoljenjem vis. čast. Krškega inozemstva.

1887.

DRUKARNA VITKOROVA, LUDVIGOVA T. CALOTTI

katekizma, ki ni bil natisnjen in navedel, da je bil rokopis izgubljen. Omenil je tudi Pirčevo delovanje na področju zdravilstva, homeopatije, cepljenje koz Indijancem, njegovo delovanje v Minnesoti med Indijanci, pa tudi belci, zlasti Francozi in Nemci. Naglasil je Pirčevo pridobivanje novih misijonarjev na potovanju v staro domovino, njegovo pesniško delovanje ter vrnitev leta 1873, ko je bil brez vsakih gmotnih sredstev. Tudi dr. Lukman je omenil, da je Pircu avstrijska vlada dodelila pokojnino župnika, njegovo bivanje pri frančiškanih v Kamniku, in nato od leta 1874 dalje v stolnem župnišču v Ljubljani. Navedel je še, da je pokopan pri sv. Krištofu, da so mu kanonik Andrej Zamejec in drugi postavili spomenik, omenil mesto Pierz v Minesoti in slovesno obhajanje stoletnice njegovega rojstva v ZDA leta 1885. Zaključil pa je z oceno, da je »Pirc poleg Barage in Knobleharja najmarkantnejša osebnost naše misijonske zgodovine«.

V letu 1952, ko so v St. Cloudu v Minnesoti zelo svečano obhajali stoletnico Pirčevega prihoda v ta kraj, je slovenski ameriški duhovnik, William ali Viljem P. Furlan, ki je, kot je navajal spodaj omenjeni Ivan Zika (njegovo delo je sam s pridom uporabljal) izvrstno obvladal slovenski jezik, čeprav je bil rojen v Ameriki in še nikoli ni bil v stari domovini, zato je lahko tudi sam uporabil slovenske vire o Pircu³⁹ in tako napisal omenjenega leta o Pircu v angleščini knjigo *In Charity unfeigned*⁴⁰ (ena varianta prevoda je *V nehljnjeni ljubezni*). Nepodpisano poročilo o teh slovesnostih v Koledarju Ave Maria za leto 1953 navaja, da je »father Furlan... še mlad, ima komaj trideset let in se mu čudimo, da je izdal tako lepo knjigo o našem rojaku.« Neimenovani pisec prispevka knjigo še pohvali, češ da natančno razloži, da je bil Pirc sin slovenske matere, da je v njej tudi natančno označeno, kje in kaj je Slovenija, omenjene pa so tudi mnoge zmote glede Slovencev, »ko so nas imeli za Nemce, ker smo svoj čas spadali pod Avstrijo.« Navedel je še, da je ob Pirčevi stoletnici »pisal neki znani ameriški časopis, da je bil Pirc Francoz«.⁴¹ (Res je, da je nekaj let svojega življenja v času Ilirskih provinc preživel pod francosko oblastjo.)

Omenimo še na kratko, ne da bi se v to zanimivo področje podrobneje spuščali, da je bil in je še vedno živ spomin na Franca Pirca v Ameriki na kar nekaj načinov. Poleg postavljanja spomenikov in poimenovanja krajev, kot je Pierz v Minnesoti in poimenovanja gimnazije v St. Cloudu, so o njem napisali tudi nekaj knjig v angleščini. Tudi te bomo – podobno kot knjigo Williama P. Furlana – zgočj omenili. Ob stoletnici kraja Pierz je leta 1965 župni upravitelj Robert Voigt napisal na 200 straneh jubilejno knjigo *Pierzana 1865–1965, The religious and secular history of the community of Pierz*; o Pircu sta pisala – poleg drugih – še p. Bernard Ambrožič v Koledarju Mohorjeve družbe v Celovcu leta 1954 in p. Bernard Kotnik v Koledarjih Ave Maria za leti 1963 in 1964.

Eden od treh do sedaj najpomembnejših Pirčevih biografov je bil njegov rojak Ivan Zika, gimnazijski profesor, po SBL »lokalni in šahovski zgodovinpisec«, rojen 17.

³⁹ Ivan Zika, Franc Pirc očeučne sadjereje na Kranjskem in oče mesta St. Cloud v Ameriki, Kamniški zbornik X, Kamnik 1965, str. 88. (Dalje Zika, Franc Pirc...)

⁴⁰ William Furlan, *In Charity unfeigned, the life of father Francis Xavier Pierz*. St. Cloud 1952, 270 pp.

⁴¹ Slovesnost stoletnice misijonarja Franca Pirca, Koledar Ave Maria za leto 1953, str. 135.

septembra 1907 v Kamniku, kjer je tudi umrl 17. decembra 1976. Njegov oče Ivan je bil po poreklu Čeh, mati Marija roj. Vegh pa Madžarka. Ivan Zika mlajši je deloval kot gimnazijski profesor v Peči, Murski Soboti, Subotici ter na koncu v Kamniku. Zika je poleg člankov o Pircu napisal še nekaj obsežnih biografskih člankov o drugih pomembnih osebnostih iz Kamnika in okolice, predvsem v *Kamniškem zborniku*.⁴² Kako obsežno je njegovo delo o Pircu lepo priča podatek, da je Zika prispeval kar pet od v začetku tega prispevka že omenjenih dvanajstih neposredno na Pircu nanašajočih se bibliografskih enot v seznamu literature dr. Marjana Drnovška. Najpomembnejši in najobsežnejši od Zikovih prispevkov o Pircu je nedvomno *Franc Pirc, oče umne sadjereje na Kranjskem in oče mesta St. Cloud v Ameriki*⁴³, ki ima tudi zelo bogate in obsežne opombe.

Ivanu Ziki nikakor ne moremo očitati pomanjkanja pokončnosti in poguma, saj si je v tistih izrazitih protikatoliških in protiduhovniških časih po 2. svetovni vojni celo drznil povabiti na kamniško gimnazijsko škola iz Pirčevih nekdanjih misijonskih krajev,⁴⁴ duhovnika Franca Pirca pa v uvodu k zgoraj omenjenemu prispevku zelo poudarjeno predstavi kot borca »za gospodarski in kulturni napredek in dobrobit preprostega človeka«, ki je »polnih 60. let nesebično delal na dveh različnih področjih«, si pridobil doma vzdevek »oče umne sadjereje na Kranjskem«, v Ameriki pa »oče mesta St. Cloud« ter »oče škofije St. Cloud«. Zika je naglasil Pirčevo »izrazito pionirsko« delo, ter poudaril, kako je z dejanjem in »pisano besedo... položil temelj našemu naprednemu sadjarstvu, v Ameriki pa krčil gozdove, spreminjal ledino v rodovitna polja in snoval nova naselja.« Tako je ocenil Pirca, da je »največji pionirski civilizator in kolonizator na ameriški celini« med Slovenci, katerega delo doma je zaslužno za zgodovino našega sadjarstva, v Ameriki pa prispeval pomemben »slovenski delež pri gradnji mogočnih Združenih držav.«⁴⁵

Ob tem je seveda zanimivo ugotoviti, da je tedanji trdi čas tudi na Ziki pustil svojo sled, saj avtor v tem zelo lepem uvodu niti s eno samo črko ni omenil ne Pirčevega dušnopastirskega delovanja v stari domovini ne misijonskega in dušnopastirskega delovanja v ZDA. Res pa je tudi, da je slednjega predstavil pozneje v velikem obsegu.

Ziki gre zasluga, da je rojstni kraj Franca Pirca odločno prestavil iz Godiča v očitno resnično rojstno mesto Kamnik in to v hišo, ki je »bila tesno prislonjena na strmo skalno steno Malega grada, tik pod znamenito trinadstropno kapelo«. Hiša je leta 1804 pogorela in na njenem mestu so pozidali novo. Kot je navedel Zika v opombah, je pri tej spremembi rojstnega kraja – od prej splošno uveljavljenega Godiča – izhajal iz ugotovitev mekinjskega župnika Viktorja Čadeža, ki je že v letniku 1933/34 Katoliških misijonov, na strani 33, na podlagi rojstne matice kamniške župnije, (to je 16 let pred Lukmanovim temeljnim člankom v SBL) ugotovil, da je bil »Pirc po rojstvu pristen Kamničan.«⁴⁶ Glede za zmotnega mnenja, daje bil Pirc rojen v Godiču, avtor pojasnjuje

⁴² Torkar (Zora Torkar), Zika, Ivan, SBL, 15. zvezek, Ljubljana 1991, str. 813–814.

⁴³ Ivan Zika, Franc Pirc oče umne sadjereje na Kranjskem in oče mesta St. Cloud v Ameriki, Kamniški zbornik X, Kamnik 1965, str. 35–88. (Dalje Zika, Franc Pirc... str.35–88.)

⁴⁴ Pričevanje prof. Marjete Humar, 21. junija 2003.

⁴⁵ Zika, Franc Pirc, str. 35–36.

⁴⁶ Prav tam, str. 79.

z življenjem Pirčevega brata Jakoba, rojenega 6. julija 1788, ki se je po poroki leta 1816 priženil v Godič. Datum rojstva, 20. november 1785, očitno ni sporen, sporna pa je bila lokacija njegove rojstne hiše v Kamniku, saj se Zika ne strinja z omenjenim Čadežem, da je bila na Šutni, ker da Čadež, po Zikinem mnenju, ni upošteval spremembe hišnih števil v Kamniku po požaru 1804.⁴⁷ Veliko prostoraje v Zikinem prispevku posvečeno Pirčevi knjigi *Kranjski vertmar*, označeni, da je to »naša prva knjiga o naprednem sadjarstvu«,⁴⁸ Ob Pirčevem delovanju v Podbrezjah navaja, da je vzgojil preko 100.000 drevesc, za odhod v Ameriko pa naj bi ga spodbudilo verjetno razočaranje, ker ni dobil zaprosenega mesta na ljubljanskem liceju, zato da ni bilo čudno, da je prisluhnil pozivu rojaka Barage, ki je vabil sodelavce na svoje indijansko misijonsko področje v Ameriko.⁴⁹ Pirčevo delovanje v Ameriki Zika prikaže zelo izčrpno, tako na prvem michiganskem, kot zlasti na drugem, minnesotskem območju. Poleg vsega drugega še posebej navaja Pirčevo delo kot izseljenskega komisarja in njegovo vabljenje slovenskih izseljencev⁵⁰ ter njegovo protialkoholno delovanje kot borca za treznost med Indijanci⁵¹, ki je pomenilo nadaljevanje njegove dejavnosti še iz stare domovine. Posebno poglavje ima pri Ziki Pirc kot oče mesta St. Cloud,⁵² naslednje je posvečeno Pirčevemu obisku v stari domovini.⁵³ Ko sklene Pirčev življenjepis, navaja poleg drugega, da je umrl kot najstarejši duhovnik ljubljanske škofije 22. januarja 1880 ob pol 11. uri dopoldne, da je imel slovesen pogreb, da mu je nagrobni spomenik, za katerega je začel prispevke zbirati »prof. Andrej Zamejc« izdelala Tomanova kamnoseška delavnica, Pirčevo glavo pa je iz belega marmorja izklesal kipar Franc Zajec. Zika navaja podroben opis napisa na spomeniku na pokopališču pri sv. Krištofu, ko so ga leta 1880 »postavili Amerikanci in Kranjci«, navede pa še, da naj bi le-ta med okupacijo z mnogimi drugimi vred izgubil, in da so ga verjetno okupatorjevi vojaki porabili za gradbeni material.⁵⁴

Zika je posvetil nekaj odstavkov priznanjem in pohvalam, ki jih je dobil Pirc za svoje delo⁵⁵, še več pa prikazu Pirčeve fizične podobe in njegovega značaja ter življenjskih navad, tudi glede prehrane. Tako je zapisal, da je bil Pirc srednje postave, »čokat in močne telesne konstitucije«, po naravi pa je bil zelo blag in mirnega značaja, tako da so ga Indijanci imenovali Ga-mindee (Dobro srce), ostre besede je rabil le, kadar je nastopil proti izkoriščevalcem ali žgajnarjem.⁵⁶ Ko predstavlja Pirčevo književno delovanje, se Zika dotakne tudi nerešenega vprašanja Pirčeve avtobiografije, ki naj bi bila morda *The Jubilee Report of rev. Francis Pirc, Indian Missionary*, ki jo je v svoji že omenjeni knjigi kot vir uporabil William Furlan. Pirčev življenjepis naj bi izšel tudi v posebni knjižici,

⁴⁷ Prav tam, str. 79-80.

⁴⁸ Prav tam, str. 37.

⁴⁹ Prav tam, str. 44-45.

⁵⁰ Prav tam, str. 62-64.

⁵¹ Prav tam, str. 69-70.

⁵² Prav tam, str. 57-61.

⁵³ Prav tam, str. 61-62.

⁵⁴ Prav tam, str. 64-65.

⁵⁵ Prav tam, str. 65-66.

⁵⁶ Prav tam, str. 66-68.

vendar pa knjižica v staro domovino ni prišla in po mnenju Zike jo p. Hrovat »gotovo ni poznal.«⁵⁷ V zaključku prispevka je Zika zelo obširno predstavil živi spomin na Pirca v ZDA, pri čemer je vključil tudi podroben opis slovesnosti leta 1952 ob 100-letnici Pirčevega prihoda v St. Cloud v Minnesoti, postavljanje spomenikov v St. Cloudu in v Belle Prairie, poimenovanje kraja Pierz in postavitve poslopja Father Pierz Memorial High School (Pirčeve spominske gimnazije) ter izdajo zgoraj že omenjene spominske knjige Roberta Voigta *Pierzana*.⁵⁸

Drugi sestavek Ivana Zike, *Trije Pirci v Ameriki*⁵⁹, je delno posvečen Francu, delno pa njegovim sorodnikom, izseljencem v ZDA. Prvo poglavje je posvečeno Francu Pircu, v njem je tudi krajša predstavitev nadaljnjih slavnosti v njegov spomin v letu 1968, ko so v Crow Wingu v Minnesoti, od koder je kot od ameriške vlade imenovani komisar za naseljevanje po letu 1862 vodil te dejavnosti, njemu v spomin postavili spominsko kapelico. Zika je to izkoristil za 'izgovor' da je k »našemu sestavku v X. Kamniškem zborniku 1965« v novem prispevku dodal nekaj novih ugotovitev ter popravil »nekatere netočnosti, ki so se vrinile ob pomanjkanju potrebnih virov«. Poleg Franca je predstavil »ameriški zgodbi« njegove sestre Polone, ki jo označi kot »prvo slovensko mater v Ameriki« (sicer opremljeno z vprašajem) in nečaka Jerneja »pionirja Minnesote«, ki je postal poslanec države Minnesote.⁶⁰

Mogoče najbolj sporni in 'pikantni' dopolnilni podatek v drugem Zikovem prispevku je v poglavju Pirčeva družina navedena Zikina trditev, da naj bi se starša Franca Pirca, prvega izmed 10 otrok, poročila 23. decembra 1785, torej tri dni po njegovem rojstvu v župni cerkvi v Kamniku. Tako naj bi se Franc rodil kot nezakonski otrok.⁶¹

Maja 1982 je Sadjarsko društvo Slovenije posvetilo Francu Pircu publikacijo *V spomin Francu Pircu (1785-1880)*⁶², v kateri je delež Franca Pirca pri razvoju slovenskega sadjarstva na kratko predstavil prof. dr. France Adamič, priznani strokovnjak na tem področju⁶³, Pirčevo delovanje v Ameriki pa v podobnem obsegu prof. dr. Janez Stanonik.⁶⁴ Knjižico je sklenil reprint II. dela Pirčevega (podpisan kot Franz Pirz) *Kranjskega vertnarja* iz leta 1834. Etnolog, raziskovalec Slovencev po svetu prof. dr. Zmago Šmitek, je Franca Pirca omenil na nekaj mestih v svoji knjigi *Klic daljnih svetov*.⁶⁵ Pirc ga zanima predvsem kot proučevalec kulture Indijancev, pisec knjig o njih in zbiralec ter darovalec njihovega etnološkega gradiva. Potem, ko je na kratko predstavil Pirčevo

⁵⁷ Prav tam, str. 70-71.

⁵⁸ Prav tam, str. 73-78.

⁵⁹ Zika, *Trije Pirci*...str. 129-154.

⁶⁰ Prav tam, str. 131-132.

⁶¹ Prav tam, str. 133.

⁶² V spomin Francu Pircu (1875-1880), Sadjarsko društvo Slovenije, Ljubljana - Maribor, 1982, 72 str. (Dalje: V spomin Francu Pircu...)

⁶³ France Adamič, *Delež Franca Pirca pri razvoju slovenskega sadjarstva*, V spomin Francu Pircu..., str. 15-26.

⁶⁴ Janez Stanonik, *Franc Pirc v Ameriki*, V spomin Francu Pircu..., str. 27-33.

⁶⁵ Zmago Šmitek, *Klic daljnih svetov*, Slovenci in neevropske kulture. Založba Borec, Ljubljana 1986, 359 str.

misijonsko in gospodarsko delovanje med Indijanci in evropskimi priseljenci⁶⁶, Šmitek Pirca nekoliko 'pokara', ko ga primerja kot raziskovalca in opisovalca Indijancev v primerjavi z Baragom. Ugotavlja, da so Baragovi opisi »bolj zgoščeni, natančni in objektivni, poleg tega pa jih oblikuje tudi treznejši preudarek« in to kljub temu, da se je Pirc opisa Indijancev lotil potem, ko je med njimi preživel skoraj dvajset let, kljub temu pa »ni dosegel strokovne ravni Baragove knjige, ki je bila plod le petletnega študija«. ⁶⁷ Na tem mestu omenimo še dve deli, ki je vanju vključen tudi Pirc glede na pošiljke indijanskega etnološkega gradiva v staro domovino: prispevek Pavle Štrukelj, *Etnološka zbirka severnoameriških Indijancev Ojibwa iz 19. stoletja v Sloven. etnogr. muzeju: zbiralci Friderik Baraga, Franc Pirc Ivan Čebul* (izdal Slovenski etnografski muzej, Ljubljana 1974), o isti trojici pa piše tudi France Golob v prispevku *Misijonarji, darovalci indijanskih predmetov* (Zbirka Slovenskega etnografskega muzeja, Knjižnica Slovenskega etnografskega muzeja, Ljubljana 1997).

V Enciklopediji Slovenije (ES) sta avtorja članka o Francu Pircu dr. France Adamič in urednica ES Marjeta Demšar, članek pa obsega skromnih 32 vrstic. Kot rojstni kraj je spet (napačno) naveden Godič, najbrž pod vplivom podatka v članku dr. Lukmana v SBL, smrtni datum pa (očitno pravilni) 22. januar 1880. Pirc je spet označen kot sadjar in misijonar, ki se je posvetil razvijanju sadjarstva, imel drevesnico v Pečah, v desetih letih vzgojil 120.000 sadik in jih delil po nizki ceni ali brezplačno, v svojem vrtu pa zbral in gojil okoli 700 sadnih vrst. Na kratko je označen kot prvi slovenski »veledrevesničar in pomolog in med najbolj znanimi slovenskimi misijonarji«. ⁶⁸

Zgodovinar prof. dr. Darko Friš, med drugim priznan poznavalec zgodovine slovenskega izseljenstva, je obravnaval Franca Pirca na nekaj mestih v svoji knjigi *Ameriški Slovenci in katoliška Cerkev 1871–1924*. ⁶⁹ Predvsem je objavil – in delno tudi komentiral – nekatera Pirčeva pisma, tako iz Novic leta 1855⁷⁰ kot iz Zgodnje danice leta 1865, 1866 in 1870. ⁷¹ Dr. Friš je v dveh delih objavil in bogato komentiral obsežno korespondenco enega najvidnejših slovenskih izseljenških duhovnikov v ZDA, p. Kazimirja Zakrajška, (rojen 31. maja 1878 v Preserju pod Krimom, umrl 27. januarja 1958 v Lemontu v Illinoisu v ZDA). ⁷² V prvem delu je objavil zelo zanimivo pismo p. Zakrajška o usodi Pirčevega groba in spomenika na pokopališču pri sv. Krištofu. ⁷³ P. Zakrajšek, ki je bil prvi župnik novoustanovljene župnije Sv. Cirila in Metoda, z ustrežno

⁶⁶ Prav tam, str. 136, 138.

⁶⁷ Prav tam, str. 138.

⁶⁸ France Adamič, Marjeta Demšar, Pirc, Franc, Enciklopedija Slovenije, VIII. knjiga, Mladinska knjiga, Ljubljana, 1994, str. 348–349.

⁶⁹ Darko Friš, *Ameriški Slovenci in katoliška Cerkev*, Mohorjeva družba Celovec, Ljubljana, Dunaj, 1995, 417 str.

⁷⁰ Prav tam, str. 54.

⁷¹ Prav tam, str. 52, 58–59.

⁷² Silk (Marjan Smolik), Zakrajšek Kazimir (pri krstu Ignacij), SBL, 14. zvezek, Ljubljana, 1986, str. 757–758.

⁷³ Darko Friš, *Korespondenca Kazimirja Zakrajška, O.F.M. (1928–1958)*, Viri 8, Arhivsko društvo Slovenije, Ljubljana 1995, 230 str.

cerkvijo s tema patronoma, ki so jo pripojili stari cerkvi sv. Krištofa na opuščenem ljubljanskem pokopališču, je mnenja, da Pirčev grob ni bil pod Pirčevim spomenikom, kot je to menil p. Hrovat. Pirčev spomenik je bil »vzidan v pokopališki ograjni zid prav tik levega vhoda na pokopališče za cerkvijo sv. Krištofa«, pred njim pa je stal kamnit kropilnik z blagoslovljeno vodo. P. Zakrajšek je navedel, da so v času stare Jugoslavije kopali temelje za novo cerkev prav preko tega zidu, ob tem pa tam niso našli Pirčevega groba, niti njegovih kosti, ki so jih želeli prenesti v prezbiterij nove cerkve. Glede spomenika, ki je takrat očitno še obstajal, je p. Zakrajšek predlagal, da bi ga vzdali v steno nove cerkve, arhitekt pa je bil proti temu. Kamni spomenika so potem »ležali na tleh ob zidu na desni strani vhoda, da jih je lahko vsakdo videl.« P. Zakrajšek je mislil, da bo prišel spomenik na Navje, ko pa je videl, da se to ne bo zgodilo, je načrtoval postavitev Pirčevega spomenika na pročelje stare cerkve sv. Krištofa.⁷⁴ P. Zakrajšek je imel zelo obsežen načrt za postavitev spomenika Francu Pircu ob omenjeni cerkvi ali pa »bi se kar cela cerkev sv. Krištofa spremenila v njegov spomenik«, stroške pa naj bi nosila vlada ZDA. Načrt naj bi v ZDA odobrili »od predsednika doli« (mislil je Franklina Delano Roosevelta), vendar pa ga je prekrizala druga svetovna vojna, po njej pa je za spomenikom, ki ga je vneto iskal naslednik p. Zakrajška na mestu župnika pri Sv. Cirilu in Metodu, p. Krizolog Zajec, izginila vsaka sled. Zajec je leta 1956 odpisal p. Zakrajšku, in popisal kaj vse je pregledal, potem pa ugotovil, da je bil najbrž »še kje na prostoru pri cerkvi, pa je bila tam vojaščina, postavljali so barake in je šel za kako podlogo.« Po lastnih spominih pisca tega prispevka je bila pri cerkvi sv. Cirila in Metoda in z njo združeni cerkvi sv. Krištofa, preden so ju podrli 'v čast 7. kongresa KPJ' ta 'vojaščina', po vsej priliki 'zaslužna' za izginotje Pirčevega spomenika v tem času JLA in tako za to najbrž ni kriva »okupatorska« (italijanska ali nemška) vojska, kot je menil Zika. Zakrajšek si je prizadeval, da bi našel vsaj kako sliko spomenika. En primerek naj bi hranila Kongresna knjižnica v Washingtonu, vendar je bilo iskanje tam neuspešno. P. Zakrajšek zaključuje svoje pisanje z ugotovitvijo, da je iz vsega povedanega jasno, »da mene ne zadene nobena krivda, če se je spomenik Pirčev izgubil. Vse človeško sem storil, kolikor sem pri tedanjih razmerah, v katerih sem bil, mogel, da bi ga rešil«.

V drugi knjigi *Slovenska izseljenska književnost*, ki sta jo uredili dr. Janja Žitnik in dr. Helga Glušič, že omenjeni dr. Janez Stanonik duhovito ugotavlja, da Franc Pirc v slovenski kulturni zgodovini stoji »pogosto v senci Friderika Barage. V resnici pa je bil zelo samonikla osebnost, ki zasluži vso pozornost.« Pirčevo življenje povzema po predhodnih biografih, več pozornosti od ostalih pa posveti »domnevnemu sporu oz. hudemu nesporazumu«, kot pravi, med Pircem in Baragom leta 1847 v Arbre Crochu zaradi Baragovega domnevnega odklonilnega stališča do rokopisa Pričevega indijanskega katekizma, s čemer naj bi preprečil njegov natis, Pirc pa je užaljeno od škofa v Detroitu neuspešno zahteval, da mu dovoli premestitev v Minnesoto. Tega spora drugi Pirčevi in Baragovi biografi praviloma ne navajajo, ali pa vsaj ne v taki ostrini. Stanonik pa je

⁷⁴ Prav tam, str. 209.

dalje navedel, da sta ostala Baraga in Pirc kljub temu ostala v pisnih stikih vse do Baragove smrti.⁷⁵

Svoj pregled pomembnejših biografskih objav o Francetu Pircu tokrat zaključujemo z delom zgodovinarja dr. Marjana Drnovška *Franc Pirc (1785-1880), sadjar na Kranjskem in misijonar v Ameriki*, ki smo ga omenili že v začetku pričujočega prispevka. Ker je Drnovškov Pirčev življenjepis pač najnovejši, je imel na razpolago vso prejšnjo knjižno produkcijo s tega področja, od p. Hrovata dalje, in tako lahko pot do knjige, vendar pa se je kot priznalo temeljit zgodovinar, velik poznavalec slovenskega izseljenstva v Ameriki in uveljavljeni arhivist odločil za težjo, a bolj primerno in plodonosno pot 'ad fontes'. Prejšnje objavljene podatke o Pircu, ki so, kot smo videli, včasih še vedno precej nezanesljivi, je šel ponovno preverjat v vire, tudi v slovenske kraje, povezane z Pirčevim življenjem in delom. To dejstvo je prva in pomembna temeljna značilnost Drnovškove knjige. Lahko rečemo, da je tako dokončno razrešil dilemo o Pirčevemu rojstnem kraju, ki naj bi bila že rešena, pa še vedno naletimo na napačni podatek o Godiču. Ko je šel preverjati rojstne knjige v župniji Mekinje, ki ji je bil ob njeni ustanovitvi leta 1787 priključen Godič, ni našel vpisa krsta Franca Pirca, pač pa ga je preveril v kamniški župnijski rojstni knjigi, kjer ga je našel pod datumom 20. 11. 1785, in sicer kot prvorojenca, z imenom Franz Xav. Pierz, označenega kot zakonsko rojenega. Tako je Drnovšek očitno ovrgel že omenjeno trditev Zike, da sta se Franceva starša poročila šele tri dni po njegovem rojstvu in s tem tudi njegovo domnevno nezakonsko rojstvo.⁷⁶ Prav tako je Drnovšek po vsej verjetnosti dokončno 'zacementiral' Pirčev smrti datum 22. 1. 1880, čeprav v opombi navaja, da se pojavlja tudi datum 20. 6. 1880⁷⁷, ki smo ga, kot že omenjeno, srečali v članku dr. Lukmana v SBL, ter pri vseh, ki podatke iz njega brez preverjanja in v dobri veri povzemajo.

Za razliko od večine prejšnjih avtorjev je Drnovšek zelo obsežno – in tudi na podlagi arhivskih virov – obdelal Pirčevo mladost in njegovo šolanje na glavni šoli v Kamniku, gimnaziji, liceju ter teologije v Ljubljani na centralnih šolah v času Ilirskih provinc.⁷⁸ Ta del je nedvomno druga pomembna Drnovškova dopolnitev že obstoječe literature o Francu Pircu. Avtor je predvsem na podlagi del dr. Vlada Valenčiča⁷⁹ po vsej priliki razrešil 'skrivnost' Pirčeve zavrnitve za mesto učitelja na njej, češ, da naj bi po mnenju enega od ocenjevalcev »pokazal popolno neznanje iz kemije, nalogo pa obdelal pod kritiko«. ⁸⁰

Pirčevo ameriško obdobje Drnovšek zelo pregledno razdeli na dva osnovna dela:

⁷⁵ Janez Stanonik, *Franc Pirc*, Slovenska izseljenska književnost 2, Severna Amerika, ZRC SAZU, Založba Rokus, Ljubljana 1999, str. 57-62.

⁷⁶ Drnovšek..., str. 7.

⁷⁷ Prav tam, str. 84, 89.

⁷⁸ Prav tam, str. 9-13.

⁷⁹ Vlado Valenčič, *Ljubljanska učna stolica za kmetijstvo*, Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, Ljubljana, VIII/1960, št. 2, str. 91-98; *Isti*, *Sadjarstvo, Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev*, Zgodovina agrarnih panog, I. zvezek, Agrarno gospodarstvo, SAZU, Inštitut za zgodovino, Ljubljana 1970, str. 317-341.

⁸⁰ Drnovšek..., str. 22.

Michigan (1835–1852) in Minnesota (1852–1873). Glede na svoje bogato dosedanje raziskovalno delo – razumljivo – zelo veliko prostora posveti vprašanju Pirčeve vloge pri pospeševanju priseljevanja v Minnesota, tako Nemcev, kot tudi Slovencev oziroma natančneje Gorenjcev.⁸¹ Ob zaključku pregleda zapiše med drugim, da je njegov spomenik, ki je bil vejetno tisti, ki so ga postavili kanonik Zamejec in ostali, do druge svetovne vojne še stal »na Navju«.⁸² Videli smo, da navedbe p. Zakrajška ne podpirajo te trditve.

Na koncu svoje publikacije Drnovšek pritegne že navedeni ugotovitvi dr. Lukmana v SBL, da Pirca uvrščamo poleg Barage in Knobleharja »med najmarkantnejše osebnosti slovenske misijonske zgodovine«, zelo primerno pa tudi opozarja, da so mnoge strani iz Pirčevega življenja na Slovenskem in v Ameriki še neznane, zlasti pa še neovrednotene v prostoru in času in da raziskovalce različnih strok čaka še veliko dela.⁸³ Njegovo sklepno ugotovitev avtor tega prispevka seveda podpiše z obema rokama in doda le še, da bomo imeli o Francu Pircu po vsej priliki še o marsičem govorili in pisati in hvala Bogu, da je tako.

⁸¹ Prav tam, str. 58–62, 67–79.

⁸² Prav tam, str. 84.

⁸³ Prav tam, str. 85.

SUMMARY

SIGNIFICANT SLOVENE BIOGRAPHIC CONTRIBUTIONS ON THE MISSIONARY AND EMIGRANT PRIEST FRANC PIRC

Andrej Vovko

The Slovene electronic bibliographical database COBISS, otherwise quite useful and precious as a starting point to various researches, yet rather incomplete mainly in regard of older publications, cites approximately 20 bibliographical units on the Slovene priest, promoter of fruit growing, missionary and emigrant priest in the U.S.A. Franc Pirc (1785-1880). The author of his newest biography Franc Pirc (1785-1880), fruit grower in Carniola and missionary in America from 2003, Marjan Drnovšek, PhD, cites in the chapter on literature as many as 40 bibliographical units of which twelve directly relate to Franc Pirc. The purpose of the article is not to give a complete survey on the up to the present bibliography of Franc Pirc but a commented presentation of most significant Slovene biographical publications on him, particularly the works of Florentin Hrovat Franc Pirc očē umne sadjereje na Kranjskem in apostolski misijonar med Indijani v severni Ameriki from 1887, Dr. Franc Ks. Lukman in the Slovene biographic lexicon from 1949, Ivan Zika Franc Pirc očē umne sadjereje na Kranjskem in očē mesta St. Cloud v Ameriki from 1965, and the already mentioned book by Marjan Drnovšek. Presented are some other works as well. In his contribution the author presents and compares the evaluating of Pirc's life and work and the key data from individual works, particularly those that are with different authors not identical, especially the place of Pirc's birth and the date of his death.

Andrej Vovko, doctor of historical sciences, senior lecturer for modern and contemporary history at the Pedagogical Faculty in Maribor, research advisor of the Inštitut za biografiko in bibliografijo of the ZRC SAZU.

GOSPODARSKE RAZMERE NA KRANJSKEM V PIRČEVEM ČASU

Stane Granda

COBISS 1.03

Obdobje 1785–1880, ko je živel Franc Pirca, sodi med dramatičnejša v naši splošni in gospodarski zgodovini še posebej.¹ Ponavadi je naša pozornost usmerjena predvsem v neagrarno dejavnost, parne stroje in industrializacijo, spregledujemo pa agrar² oziroma se ga lotevamo predvsem z alarmantnih vidikov, kot sta zadolževanje, izseljevanje in počasnost modernizacije. Sredi 19. stoletja je bilo med Slovenci še dobrih 80 % kmetov, leta 1910 pa še dve tretjini.

V začetku so na eni strani obsežne jožefinske reforme, ki so krepko načele fevdalni sistem in v naših ljudeh vzbudile prepričanje, da se mu bliža skorajšnji konec, ob koncu spopad s kapitalizmom, ki je hotel našega kmeta uničiti, vendar ga je Krekova akcija v veliki meri rešila. V vmesnem času gospodarskih razmer ni mogoče ločeno obravnavati od političnega dogajanja. Na eni strani imamo avstrijsko-francoske vojne, celinsko zaporo, Ilirske province, demontažo fevdalne upravne ureditve, restavracijo avstrijske oblasti, revolucijo 1848 in odpravo fevdalizma, na drugi, demokratizacijo avstrijskega cesarstva in novo temeljno zakonodajo s področjagospodarstva, zlasti obrti, združništva... Glede na agrarno problematiko moramo izpostaviti zadnjo veliko lakoto v letih 1816/17, zmago krompirja³ in njegovo bolezen sredi štiridesetih let, franciscejski kataster in nov davčni sistem, zemljiško odvezo, propadanje domače obrti, na Gorenjskem še posebej fužinarstva in zmago denarnega gospodarstva na podeželju. Še tako skopa leksikografska obravnava zgoraj naštetih vprašanj bi nas v zvezi z zastavljenim vprašanjem odnesla predaleč in se Pirca skoraj ne bi dotaknili. Zato bomo vso problematiko obravnavali predvsem skozi Pirčevo dejavnost. Pri tem se bomo omejili na obdobje, preden je odšel v Ameriko, to je 1785–1835 in po povratku v domovino 1873–1880. Na splošno lahko rečemo, da je bila ob Pirčevem odhodu Kranjska ravno toliko še fevdalna, kot je bila ob njegovem povratku že kapitalistična.

¹ Jože Maček, *Relucija tlake v slovenskih deželah v stoletju pred zemljiško odvezo*. Ljubljana: Biotehniška fakulteta, 1994.

² Doslej najboljšo delo o slovenskem agraru je še vedno *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog*, I. zvezek, *Agrarno gospodarstvo*, Ljubljana 1970. V njem dobimo o obravnavanih vprašanjih temeljne informacije, navedena je tudi starejša literatura. Posebno opozarjamo tudi na geslo *Sadjarstvo* Vlada Valenčiča, str. 317–341.

³ Jože Stabej: *Kruh ubogih. Kulturnozgodovinski in jezikovni začetki zgodovine krompirja na Slovenskem*. Ljubljana: SAZU, 1977.

Za uvod si najprej skušajmo odgovoriti na vprašanje o takratnem položaju slovenskega duhovnika v družbi.⁴ V slovenskih deželah in na Kranjskem še posebej v letih Pirčevega bivanja v domačih krajih ne moremo govoriti o kakšnih izjemnih verskih problemih. Vera ni bila ogrožena, Cerkev pa je doživljala velike spremembe. Jožef II. si jo je v okviru svoje zamisli državnega cerkvenstva hotel popolnoma podrediti in to mu je tudi v veliki meri uspelo. Pri tem se je lahko v veliki meri zanašal na pristaše – ne janzenizma –, ampak moralnega rigorizma, na kar že nekaj let stalno opozarja dr. France Martin Dolinar. Poglavitni problem ni bil vera ali nevera, ampak kakšna vera. Tožbe o praznoverju niso bile prazne in znamenitih Slomškovich težav zaradi »vitanjske smreke« ne gre zanemarjati. Kot reakcija na odnos cesarja Jožefa II. do božjepotništva doživljamo v 19. stoletju njegov nov razcvet, ki ga simbolizirajo Brezje in nekateri drugi novi romarski kraji.⁵

Kakorkoli bežimo od marksističnega pristopa do zgodovinopisja, si vendar ne znamo drugače postaviti temeljnega vprašanja s katerim se je soočil duhovnik, zlasti podeželski, tistega časa. Ljudi je bilo treba izobraziti, da bi bolj in lažje živeli ter predvsem bolj gospodarili. Pravzaprav med našo duhovščino opazamo pripadnike dveh smeri, ki želijo ljudi pripeljati do istega cilja. Eni bi predvsem izobraževali, drugi bi isto dosegali preko gospodarskega razvoja in napredka. Bistvena razlika je v poudarkih, ne vsebini. Tipična predstavnika teh dveh smeri sta Baraga in Pirc. Pri njunem primerjanju prihaja, bolj kot bi človek domneval, na dan njuno različno socialno poreklo. Baraga⁶ je bil sin uspešnega podeželskega poslovneža, ki se je družbeno povzpел predvsem na podlagi neagrarne dejavnosti, zaradi statusnih potreb kupil graščino in je veliko dal tudi na višjo izobrazbo otrok, Pirc je bil v bistvu kmečki človek. Baraga je za svojo misijonsko dejavnost potreboval predvsem denar in zato tudi trgoval, kar je še danes delna ovira pri njegovi beatifikaciji, Pirc je hotel Indijance na podlagi kmetijstva usposobiti za vsakdanje življenje.

Franc Pirc dejansko sodi z Josipom Vrtovcem in Janezom Zalokarjem med trojico najvidnejših slovenskih duhovnikov, ki so hoteli modernizirati slovensko kmetijstvo in ga usposobiti za nove razmere, ki jih je prinašal kapitalizem, ki je že trkal na duri.

Idejno izhodišče teh treh mož je nedvomno fiziokratizem, vendar ne povsem klasičen. Ne kot duhovniki in ne kot agrarni teoretiki niso konzervativci. Njih v osnovi ne preveva prepričanje, da je le kmetijstvo produktivno, ampak, da je to dejavnost, ki bo edina možna za preživetev velikega dela slovenskega prebivalstva. Ne zagovarja ozke specializacije, ampak tako naravnost, ki bo omogočila tudi prodajo kmetijskih pridelkov. Za prodajo pa ni pomembna le kvantiteta, ampak tudi kvaliteta. Vedo, da trga ni mogoče zapreti, omejevati, ampak se je potrebno spopasti s tujo konkurenco, ki bo ogrožala našega kmeta predvsem s ceno in količino.

⁴ Stane Granda, Slovenska duhovščina in tehnični ter gospodarski napredek. Vloga Cerkve v slovenskem kulturnem razvoju 19. stoletja. Ljubljana, 1989, str. 189–196.

⁵ Stane Granda, Die slovenischen Pilger zwischen Religion, Tourismus und Politik, str. 161–171.

⁶ Stane Granda, Ali bo naslednji slovenski svetnik graščakov sin? Baragov simpozij v Rimu. Celje 2000, str. 35–42.

Zn. 283

Krajnski Vertnar, C 604

ali

Podozhenje, v' kratkim veliko sadnih drevaf
sarediti, jih s' zeplenjam poshlahtniti, in lepe
verte k' velikim pridu sadaditi.

II. Del.

Od roje niskiga drevja ali pertlikovzov in po-
folovzov, in kako perdelano sadje k' pridu
obrazhati, de veliko sadene.

Na svetlobo dafa zefarska kraljeva drusliba kmetifitva
na Krajnskim.

Spifal

FRANZ PIERZ,

Fajnafter v' Podbresju, in tovarstvomene druslbe
kmetifitva.

V' LJUBLANI,

natisnil N. od Kleinmayr.

1884
K. K. Hof- und Landes-
Gartenbauamt in Wien

Že leta Pirčevega rojstva so povezana s krizo, ki je zajela naše ljudi zaradi slabe letine. Prav zaradi njih se je začel vse bolj uveljavljati krompir, kruh ubogih, ki je dokončno zmago doživel po zadni veliki lakoti v naših krajih v letu 1816/17. Zaradi avstrijsko-francoskih vojn so naši ljudje nemalo pretrpeli. V mislih nimamo samo kontinentalne blokade, ampak tudi dokaj brezobzirno finančno izsesavanje naših ljudi, ki je mnogim ostalo v spominu kot sinonim za davke, ki so jih imenovali »fronke«. Če človek podrobneje študira to obdobje, težko razume pozitivni odnos našega zgodovinopisja do francoskega obdobja in še manj spomenik neznanemu francoskemu vojaku pred ljubljanskimi Križankami. Verjetno smo Slovenci eni redkih, če že ne edini, ki so postavili spomenik svojemu okupatorju. V času Ilirskih provinc je propadlo kar nekaj bogatašev, pojavili pa so se novi. Med temi so Slovincem najbolj znani kočevski Kozlerji in mengeški Stareti. Propadla ali trajno zašla je v gospodarske težave tudi vrsta graščakov, med katerimi velja omeniti na tem mestu zlasti Zoise.⁷ Na drugi strani pa vemo, da so s pridnostjo in zlasti iznajdljivostjo uspeli tudi nekateri kmetje, ki so začeli kupovati celo graščine.

Hrbtenico gospodarstva je v naših krajih predstavljalo kmetijstvo. Ker veliko naših kmetov zgolj od njega ni moglo živeti, je bila zelo pomembna tudi njegova dopolnilna dejavnost, ki se je izražala v prevozništvu, na Gorenjskem še posebno fužinarstvu in platnarstvu oziroma tkalstvu. Slednje je bilo vir gospodarskega vzpona našega prvega veleindustrijalca Feliksa Trpinca. Poglavitno skrb za gospodarski razvoj naših ljudi je kazala Kranjska kmetijska družba, katere nadvse pomemben sotrudnik je bil tudi Franc Pirc. V naši historiografiji še vedno ni pravilno ovrednotena. Problem je v tem, da so jo mnogi pripravljene videti le kot nekakšen kmečki sindikat, kar pa v nobenem primeru ni bila. Trditev, da so bili v njej predvsem graščaki, duhovniki in nekaj velikih kmetov je točna in to je bilo tudi v skladu z njenim namenom. Znamenito Kranjsko kmetijsko družbo razumemo le v primeru, če vidimo v njej nekakšno znanstveno-strokovno zvezo za pospeševanje kmetijstva. V taki družbi seveda ni prostora za nepismene male kmete. Ti niso subjekt njenega delovanja, ampak objekt. Kmetijska družba je imela namen pospeševati razvoj kmetijstva na podlagi študija, zlasti primerjalnih analiz z nekaterimi avstrijskimi deželami, na primer Spodnjo Avstrijo, Češko – pri slednji so se navdušili za sadno drevje – pa tudi pokrajinami v takratnih evropskih državah. Poleg teoretičnega dela je kmetijska družba izvajala tudi praktične poizkuse. Ti so potekali na njenem poizkusnem posestvu na Poljanah, ob robu takratne Ljubljane, ali pa pri članih, ki so nove kulture, nove načine obdelave, nove stroje, nove pasme živine... najprej poizkusili in jih šele nato predlagali. Običajno so o svojih rezultatih predhodno poročali na sejah družbe. Na njih so sodelovali tako strokovnjaki – teoretiki, ki jih je družba zaposlovala, kot tudi praktiki, med katere je sodil tudi Franc Pirc. Če so skupno ugotovili, da bi bila neka novost lahko uspešna, so jo sklenili propagirati. To so storili z zgledi na svojih poljih, duhovniki so zato »zlorabljali« tudi prižnice, pri državi so prosili, da je ta razpisala

⁷ Stane Granda, Viri akumulacije kapitala na Slovenskem v 19. stoletju. Prispevki za novejšo zgodovino, 24. 1994.

za kmete, ki so se bili pripravljene prijeti novotarij, denarne nagrade. Izjemno pomembno propagandno sredstvo so bile tudi publikacije. Med njimi je tudi Pirčev *Kranjski Vertnar*, ki je izšel 1830. leta. Za nas Slovence takšne knjige nimajo zgolj praktične gospodarske vrednosti, ampak so pomembne tudi za razvoj strokovne terminologije. Težišča in glavni uspehi prizadevanj kmetijske družbe so bili v prvem Pirčevem obdobju pri uvajanju krompirja, koruze, korenovk, oljnih rastlin, predivnic, oljne repice, sončnic, maka, buč, strnične ajde in novih žit, detelje itd. V ta kontekst sodi tudi sadno drevje. Rezultati delovanja kmetijske družbe vsekakor niso nikakršna revolucija na področju kmetijstva, saj je znano, da je kmet že zaradi narave svojega dela izjemno konzervativen, saj se lahko vsaka zaletavost hudo kaznuje, so pa nedvomno dolgoročno silno pomembni. Manj je kmetijska družba storila na socialnem področju. Tu je socialni izvor njenih najvidnejših članov, ne vseh, nedvomno prihajal do izraza. Čeprav so se zavedali, da se fevdalizmu čas izteka, čeprav so vedeli, da je tlačanovo delo tratenje časa (trije do štirje so naredili toliko kot najeti delavec), je bilo vendar socialnih novotarij tudi njih strah.

Gospodarskega delovanja Franca Pirca ni mogoče gledati izven okvira prizadevanj Kranjske kmetijske družbe. Njena skrb za sadno drevje je na eni strani tipično fiziokratska, torej iztisniti iz razpoložljivih površin čim več, na drugi pa ne smemo spregledati tudi socialne note. »Kdor ima veliko dobrega sadja, ima lepo zalogo, ki mu skorej ravno toliko, kakor žito zaleže. Če je njegovo posestvo blizu mesta, se lahko sadje v mesto proda in veliko lepih denarjev za-nj dobi. Če je pa daleč od mesta, se da za dom in za prodaj mnogo pripraviti, ali posušiti, ali za kisec, za vino, za žganje, za čežano i. t. d. porabiti⁸, je zapisal Janez Zalokar leta 1854.

Na podlagi podatkov, ki jih nudi franciscejski kataster, je razvidno, da so naši predniki skrbeli predvsem za njive in vinograde, ponekod so branali travnike, sicer pa so bili zlasti pašniki povsem zanemarjeni. Njihov donos je bil absolutno premajhen. Primanjkovalo je hlevskega gnoja, denarja za mineralna gnojila pa ni bilo. Verjetno je prav njihova tako skromna uporaba eden največjih pokazateljev skoraj nikakršnih finančnih potencialov slovenskega kmetijstva v preteklosti. Z novo zasajenim sadnim drevjem so hkrati hoteli doseči več ciljev. Na eni strani bi boljše izrabili razpoložljive površine, na drugi bi izboljšali prehrano, ki je bila dejansko pred dokončno zmago krompirja pogosto prepičla, kmet je bi lahko boljše vrste sadja tudi tržili, pomanjkanje denarja pa je bilo na našem podeželju kronično in nenazadnje niso spregledali niti energetskega vidika. Sliši se nenavadno, toda kmečki gozdovi so bili zaradi potreb kurjave in tudi paše v njih v dokaj slabem stanju. Še posebno je to veljalo za skupne in servitutne gozdove, kjer je bilo pogosto zaslediti trditev, da so v njem samo prekle. Za sadno drevje so kazali več posluha tam, kjer ni uspevala vinska trta. O vplivu žganjekuhe na razvoj sadjarstva v Pirčevem času, predvsem v prvem obdobju njegovega življenja na Kranjskem, doslej v literaturi še nisem zasledil podatkov. Franciscejski kataster jo praktično ne omenja. Zdi se, da to vprašanje v tem času še ni bilo aktualno.

Med letom 1835 in 1873, ko se je Pirc vrnil iz Amerike, so se v njegovi domovini

⁸ Janez Zalokar, *Umno kmetovanje in gospodarstvo*. Ljubljana, 1854, str. 219.

zgodile bolj prelomne stvari kot prej v nekaj stoletjih. Propadel je fevdalizem, cehi so bili odpravljani. Konec je bilo Metternichovega in Bachovega absolutizma, nastopila je doba parlamentarizma in demokracije. Propadla je vrsta starih gospodarskih dejavnosti: plovba po Savi, fužinarstvo, furmanstvo, domače obrti so izumirale, industrijska revolucija je šla svojo zmagovito pot. Para je kraljevala ne le na železnici, ampak tudi v pomorstvu. Naši predniki so zaradi prepočasnega prilagajanja novim razmeram vse težje živeli. Denar je kraljeval v odnosih med ljudmi, zadolževanje je naraščalo. Če je bila Amerika za Pirca ob njegovem odhodu v Ameriko predvsem misijonska dežela, je poslej vse bolj postajala dežela obetavnega zaslužka in možnost trajne izselitve tudi za njegove rojake.

Veliko razveseljivejše je bilo kulturno-politično življenje. Slovenci so se 1848. leta v čitalniškem in taborskem gibanju predstavili avstrijski javnosti kot izoblikovan narod. Domnevamo, da so bili odnosi med Slovenci in Nemci napeti. Leta 1873 se je začelo eno najhujših obdobij, tako imenovani Auersperg-Lasserjev režim. Spremenjeni so bili odnosi med graščaki in kmeti, saj so se prvi že skoraj povsem odtujili svojim nekdanjim tlačanom. Anton Zois in grof Barbo sta bila med izjemami. Obstajali so slovenski časopisi, že tudi politični dnevnik. Obstajala je Mohorjeva družba, Slovenska matica, ljudje so se začeli politično diferencirati. Torej ne le na gospodarskem in socialnem področju, ampak praktično na vseh področjih življenja so bile neverjetne spremembe. Ko človek danes gleda na takratni čas z daljše časovne razdalje, ti skoraj zaigra srce, saj so bili slovenski dosežki v 43. letih res izjemni, čeprav Pircu, vsaj v tehničnem pogledu ne ravno pretirani. Kljub vsemu pa dvomimo, da se je bilo krepkemu starcu lahko vživeti v staro domovino. Položaj duhovnika je bil bistveno drugačen. Ljudem je bil socialno bližji, saj ni bil več fevdalni gospod, pa tudi materialne razlike, če upoštevamo izobrazbo in poklic, niso bile tako v nebo vpjoče. Duhovnik je bil v finančnem pogledu veliko bolj odvisen od lastnega gospodarjenja, kot pa od splošnih družbenih razmer. Bil je bližje kmetu kot meščanu.

Leto Pirčevega povratka v domovino je bilo za Slovence v marsikaterem pogledu zelo nesrečno, če ne katastrofalno. Po sijajnem taborskem obdobju v letih 1868–1871 je prišlo do političnega razkola, kar je imelo za posledico tudi katastrofalen rezultat na volitvah. Na Dunaju je prišla na oblast vlada, ki je bila verjetno v vsej avstrijski zgodovini Slovcem najmanj naklonjena. Na gospodarskem področju je to leto borznega zloma. Številne naše ljudi so omamile obljube hitrega in lahkega zaslužka in so vložili denar v delnice. S propadom številnih podjetij, zlasti bank, so se te spremenile v malovreden papir. Na Slovenskem je takrat v bistvu že propadla tudi zavarovalnica oziroma Banka Slovenija, s čemer je šlo v nič ne samo veliko denarja, ampak je Slovence za dolgo obdobje minilo veselje do drznejše podjetnosti. Številni načrti o železniških novogradnjah so za več desetletij ali pa celo za vselej odšli v arhiv.

Življenje kmeta, ki se mu je posvečal Franc Pirc v svojem prvem kranjskem obdobju, ni bilo ob povratku nič lažje, kvečjemu težje. Sedaj je denar pomenil vse, zaslužiti pa ga je bilo zelo težko. Tega je bila na eni strani kriva tuja konkurenca, na drugi je gospodarska modernizacija našega ozemlja uničila dodatne vire zaslužkov, ki so bili za našega kmeta

življenjskega pomena. Tudi država, še bolj pa deželna ali lokalna samouprava, so potrebovale ogromno denarja. Po letu 1869 so namreč dejansko začeli izvajati zakon o obvezni osnovni šoli. Šolske novogradnje so morali posredno financirati prav naši predniki in to niso bili majhni denarji. Drage so bile tudi nabave novega železnega orodja. Kmetijska družba je bila še vedno aktivna. Kmetom je skušala pomagati tako s poukom kot vzori in denarnimi nagradami, vendar so bili rezultati bolj pičli. Naglo je naraščalo zadolževanje. V literaturi zato krivijo predvsem davke. Ne gre jih podcenjevati, glavni krivci pa le niso. Hujše breme so bile dote in razne premalo premišljene investicije. Po vaseh so se začeli pojavljati mali zasebni bankirji, ki so za posojeni denar zahtevali visoke obresti. Prav zaradi tega se je začelo razvijati zavarovalništvo.

Številni duhovniki so nadaljevali Pirčevo delo na nov način. Še vedno je bilo aktualno tudi sadjarstvo, vendar ne več v takem obsegu, saj so se na tem področju uveljavljale tudi šole. Za Gorenjsko bi posebej izpostavili bohinjskega župnika Janeza Mesarja v zvezi s tamkajšnjim sirarstvom. Veliko bolj pomembno pa je bilo združništvo Krekovega tipa, ki je našega kmeta dejansko rešilo pred uničenjem.

Na predvečer Pirčevega življenja so se z nastopom Taaffejeve vlade vsaj na političnem področju začele izboljševati. Žal tega ni mogoče trditi za socialne razmere, saj leta po Pirčevi smrti pomenijo začetek množičnega izseljevanja.

Pri ocenjevanju Pirčevega pomena za kmetijstvo je treba imeti pred očmi številne vidike, tako povsem načelne kot povsem praktične. Najprej ga je treba videti kot člen splošnih vladnih prizadevanj za dvig kmetijstva, ki je slonel na racionalnejši in bolj dobičkonosni rabi tal. Kmetijstvo so videli kot najkoristnejšo gospodarsko dejavnost, »ker da nar gotoviši dobičnik, in je prava, prava terdna podpora države in blagostana domovine in večidel rokodeljstev in obertništev, ker po njem se prideluje veliko reči, ki jih obertniki potrebujejo, pokupijo in izdelujejo, in s tem premoženje nabirajo, ktere med kmete in druge stanove po beratii⁹ spet oddajajo, in pri vsem tem še sami bogatijo. Brez kmetije bi večidel vse to zastalo.«¹⁰ V razvoju kmetijstva je v predindustrijskem obdobju videla poglobitno gibalno napredka na vseh področjih življenja: »Taki izdelki umnih in modrih naukov od kmetovanja (mišljena je tudi Pirčeva knjiga, op. S.G.) so vesele znamenja in priče napredovanja v kmetijskih prej zlo zanemarenih vednostih in znanostih tudi pri nas, katerih občno potrebo spoznajo domoljubi in umni možje, ki jih s svojo učenostjo in modrostjo razjasnjujejo in njihovo korist dokazujejo. In res, dan današnji ne more več le sama navada veljati, ampak je treba, da ljudje začno učiti se tudi v kmetijstvu z mislijo delati, in ne zmirej kakor mašine, ki jih voda ali pa sopar¹¹ žene.«¹²

Vlada je v tem pogledu zlasti na območjih, ki so podobna Gorenjski, še posebno skrbela za sadjarstvo, ki je bilo za kmeta pomembno v več pogledih. Tu je bilo kmetijstvo pri pridelavi hrane pasivno in je bil še tako minimalen napredek pri pridelavi večjih

⁹ Beretanju = trgovanju.

¹⁰ Zalokar, str. 1.

¹¹ para.

¹² Zalokar, Predgovor, n. d.

količin hrane izjemno pomemben, saj se je tako zmanjševala potreba po denarju, ki je bil za kmete največji problem. Pri širjenju sadjarstva se ni opirala zgolj na pouk v teoriji in praksi, financiranje potujočih kmetijskih učiteljev, sofinanciranje razsadnih vrtov, ampak je izdala številne predpise, ki so tistim, ki bi mlada drevesca poškodovali, grozila celo s kaznimi v obliki tepeža. To politiko so v času Ilirskih provinc nadaljevali tudi Francozi. Na eni strani naj bi se s sadjarstvom izboljšala njegova osebna prehrana, tako v raznovrstnosti kot kvaliteti, saj je bilo suho sadje pomembno tudi v mesecih, ko je zelenjave primanjkovalo. Sadjarstva se je lotil lahko tudi kmet, ki je sicer imel malo zemlje. S sadnim drevjem so zasajali zlasti travnike, kar pri košnji s koso ni bil problem, donosnost zemljišča pa se je povečala. Naši ljudje so takšne sadovnjake dolgo časa označevali z besedo vrt. Pravi zelenjavni vrtovi so se na našem podeželju v veliki meri razširili šele v dvajsetem stoletju. Doslej so skromno zelenjavo gojili na delih njiv.

Pospeševanje sadjereje je bilo povezano tudi z uvajanjem novih, boljših sadnih vrst, ki naj bi zamenjale starejše sorte, ki so bile manj primerne za raznovrstno predelavo in zlasti za prodajo. Dotedaj naj bi bolj prevladovale tiste sorte, ki so bile primernejše za mošt in eventualno sušenje, ne pa za prodajo. Možnosti zanjo niso bile zgolj lokalne, ampak so se odpirale celo izvozne perspektive, saj je bilo Sredozemlje za tovrstno sadje zelo zainteresirano. Glede na Kranjsko kot širše zaledje Trsta, dobi sadjereja bistveno večji pomen.

Kot je razvidno iz dejavnosti in pisanja Janeza Zalokarja, je bil pomen sadjarstva tudi energetski. Dotedanji srenjski gozdovi so bili v izjemno slabem stanju, saj viri označujejo drevesa zgolj kot prekle. Možnost nabave lesa v servitutnih gozdovih je bila v veliki meri omejena. Z vsakoletnim čiščenjem sadnega drevja in njegovo zamenjavo je bilo mogoče dobiti tudi ne tako nepomembne količine lesa za kurjavo, ki stiske niso reševale, so jo pa zmanjševale.

Sadjarstvo je v slovenskem kmetijstvu obdržalo izjemen pomen vse do druge svetovne vojne, zato Pirčeve dejavnosti ni mogoče ocenjevati zgolj v luči 19. stoletja. Zlasti v času med obema vojnama so z njim trgovali celo do Egipta. Poskusi kolektivizacije po njej so marsikje njegov pomen zmanjšale, saj je zaposlovalo premalo ljudi. Pomen je začel naraščati nekako v šestdesetih letih in kasneje, ko so številni kmetje in zlasti zadruga nasadili moderne nasade z nepovratnimi sredstvi. Pri tem je dobilo pravo vrednost tudi delo tistih zanesenjakov, zlasti na Štajerskem, ki so vztrajali v svojih nazorih in ponudili slovenskemu trgu našim razmeram prilagojene sorte. Novo fazo sadjarstva je mogoče videti po slovenski osamosvojitvi in v večji ekološki zavesti, ko skušajo na podlagi genskih bank nadgraditi tisto delo, ki so ga začeli Pirč in drugi v zgodnjem 19. stoletju.

SUMMARY

ECONOMIC CIRCUMSTANCES IN CARNIOLA DURING PIRC'S TIME

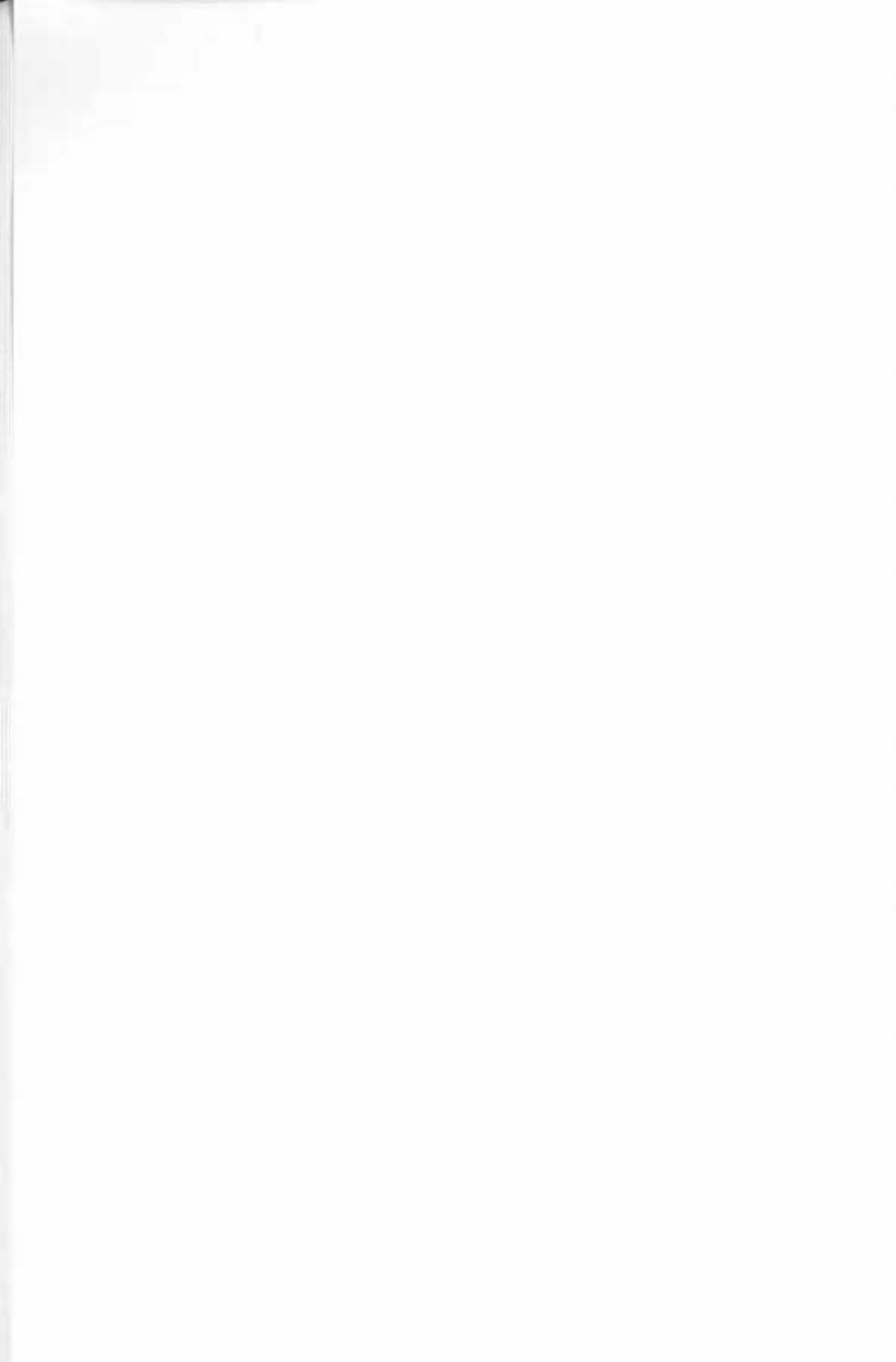
Stane Granda

We understand Pirc's time as the period before his leaving for America, that is between the years 1785 and 1835, and after his return to the homeland, from 1873 to 1880. In general, we can say Carniola was at Pirc's departure still just as feudal as it was already capitalist on his return. Generally, we can denote that period as one of the turning points in Slovene history. Joseph II was continuing the dismantling of feudalism that his mother started; the 1848 revolution exterminated it. The Slovene peasant, whom Pirc intended so much attention, became a free citizen.

In economic aspect and in agrarian sphere in particular this was the time of final victory of potato, corn and clover, which entered into Slovene agriculture global changes. The progressing capitalism destroyed the self-sufficiency of agriculture. True, the peasant did no more experience mass famine, the last was in the years 1816/1817, but was becoming increasingly dependent on market economy. The building of the railway Vienna-Triest and its sections destroyed the centuries old sources of income from the non-agrarian activity that were for the Slovene passive agrarian of vital significance. The iron foundry in Carniola fell in ruins. All the mentioned lead the agrarian economy to a deep crisis, which the cooperative movement - along massive emigration - was successfully solving.

The activity of Franc Pirc should be evaluated in the spirit of the time and space. We should derive from the physiocratic economic theory, which was the spine of economic principles of Joseph II and his counsellors. Care for a more profitable and successful agriculture was an official state economic policy in which especially the Agricultural societies joined and thus in theoretic and in practice fields promoted agriculture. As lords of the castles were because of social differences less successful with the task, the more important were clergymen who were easier and more frequently, and least but not last with the authority of the Church carrying out the modernisation of the countryside. Franc Pirc is consequently just one of the large group of Slovene priests of whom besides him Josip Vrtovec and Janez Zalokar impressed in Slovene historical recollection. Characteristic for the mentioned is they were not only practical but as well writers of important agrarian-technical books. A particularity of Franc Pirc is that he attempted as a missionary to transfer Slovene economic-social experience among American Indians. In that view, he presented a significant supplement to the practice of the missionary Friderik Baraga who was on the basis of experience from the homeland creating the general civilisation development of the Indians especially in the field of language.

Stane Granda, doctor of historical sciences, research advisor of the Zgodovinski inštitut Milka Kosa of the ZRC SAZU in Ljubljana.

IZVIRNE POTEZE DELOVANJA MISIJONARJA FRANCA PIRCA

Bogdan Kolar

COBISS 1.01

Med številnimi misijonarji, ki so v 19. in 20. stoletju s slovenskega etničnega prostora odšli v domala vse dele sveta, pripada osebnosti Franca Pirca (1785–1880) in njegovemu misijonskemu delovanju izvirno mesto. Do druge svetovne vojne je na Slovenskem veljala ocena, da je bil F. Pirc »poleg Barage in Knobleharja najmarkantnejša osebnost naše misijonske zgodovine«.¹ V krajih, kjer je deloval kot misijonar, so mu poznavalci dali vzdevek »oče škofije St. Cloud« in »apostol osrednje in severne Minnesote«. S svojim delom se je vključil v prelomno obdobje organiziranja in utrjevanja katoliške skupnosti v Združenih državah, to je v čas misijonskih dejavnosti, ki obsega dobršen del 19. stoletja in je odločilno prispevalo k nastanku današnje religiozne podobe ameriške družbe. Gre za čas med letoma 1830 in 1870, ko ameriška cerkvena zgodovina beleži izreden razmah misijonskih pobud, ki so jim dajale močno oporo tri najpomembnejše misijonske družbe tega časa, ustanovljene v osrednjem evropskem kulturnem prostoru (Družba za širjenje vere leta 1822 v Lyonu, Leopoldinina ustanova leta 1829 na Dunaju in Ludvikova misijonska družba leta 1828 v Münchnu). Prispevki teh družb, ki so velik del svoje pozornosti namenjale prav severnoameriškim misijonom, so zelo zaznamovali tudi delovanje slovenskih misijonarjev. Na žalost Pirčeva podoba in njegov odnos do indijanskih rodov doslej v slovenskem prostoru še nista bila celovito predstavljena. Enega od razlogov za to je treba gledati v dejstvu, da je F. Pirc deloval sočasno z misijonarjem Friderikom Baragom, ki ima v zgodovini krščanske skupnosti na Slovenskem (in tudi v Združenih državah) izvirno mesto zaradi začetka postopka beatifikacije in ker je bil Baraga prvi slovenski misijonar v Severni Ameriki in s tem začetnik širokega misijonskega gibanja, ki je pritegnilo mnoge posameznike. Ta okoliščina je bila manj naklonjena načrtnemu preučevanju misijonskih dosežkov njegovih sodelavcev, med katere sodi v prvo vrsto prav F. Pirc. Izvirnosti njegove osebe in njegovega delovanja so občasno posvečali pozornost priložnostni zapisi ter nekateri krajši biografski orisi.² Le ob

¹ Prim. F. Lukman, geslo v SBL II, str. 356.

² Med takšne orise je mogoče uvrstiti naslednje: F. Hrovat, Franc Pirc, oče umne sadjereje na Kranjskem in apostolski misijonar med Indijani v severni Ameriki, Celovec 1887; J. Seliskar, The Reverend Francis Pirc, v: Acta et Dicta, July 1911, str. 66–99; Letters of Father Franz Pierz (ur. H. Bren), v: Central-Blatt and Social Justice, January 1934 to January 1935; J. Tennyly, Father Pierz, Missionary and Colonizer, v: Acta et Dicta, October 1935, str. 106ss.; S. M. C. Swantek,

priložnostih je bil poudarjen posamezni vidik njegove izvirne misijonske metode, predvsem ko je šlo za hkratno uvajanje Indijancev v krščanstvo in prizadevanje za njihov civilizacijski dvig. Podoben pristop je veljal obravnavanju razlik v misijonskih metodah, ki so jih do tedaj uporabljali francoski misijonarji, ki so na področju ob Gornjem jezeru delovali sredi 18. stoletja. V nadaljevanju želimo opozoriti prav na te vidike Pirčevega misijonskega delovanja, ki pa so bili v ameriškem cerkvenem zgodovinopisju vsaj občasno poudarjeni, in na njegovo mesto v slovenski misijonski zgodovini, pri čemer bo celovito preučevanje nekaterih razsežnosti ostalo naloga za prihodnje.

PRVOTNA ODLOČITEV ZA MISIJONE

F. Pirc se je za odhod v misijone odločil leta 1835, ko je bil že v petdesetem letu (rojen 1785, ordiniran v duhovnika 1813) in je imel za seboj uspešno obdobje pastoralnega dela v Beli Peči (kaplan 1813–1820), Pečah pri Moravčah (župni vikar 1820–1830) in v Podbrezjah (župnik od 1830). Ob skrbi za cerkvene skupnosti in naloge, ki jih je duhovnikom narekovala avstrijska oblast, je uspešno posegal še na vrsto drugih področij, ne nazadnje tudi s pripravo strokovnih knjig s področja kmetijstva, s katerimi je stopil v širši slovenski prostor in je bil na splošno poznan med ljudmi. Pri odločitvi za odhod v Severno Ameriko so bila odločilna poročila, ki jih je o svojem delovanju v slovenski prostor pošiljal F. Baraga in so na Pirca imela globok vtis, ter Baragovo osebno povabilo. V *Pesmi od mojiga popotvanja v Ameriko* je temeljiteje predstavil in opisal svojo odločitev: »Nič me ni doma žalilo, / Res sim zadovoljen bil, / Dost' ljudi me je ljubilo, / Dosti dobriga sem vžil.« Šlo je za povsem osebno odločitev in izraz misijonskega navdušenja, ki ga je v tridesetih letih 19. stoletja v slovenske kraje zanesel misijonar F. Baraga. F. Pirc je čutil, da bi s svojim znanjem, življenjskimi močmi in sploh pripravljenostjo za misijone lahko še kaj storil. V isti pesmi je o tem zapisal: »Se duhovnega veselja / Kot misijonar vdeležit', / Bila srčna mi je želja / In nebesa zadobit'.«³ Iz njegovega ravnanja in vseh zapisov, ki so prihajali na Slovensko v času misijonskega delovanja, je mogoče sklepati, da je bila Pirčeva prvotna odločitev za misijone izraz izvirnega navdušenja za udeležbo pri tej obliki življenja Cerkve in pri tem za uresničevanje ene temeljnih nalog, ki jih Cerkev sploh ima: delo za razširjanje evangeljskega sporočila in za gradnjo novih vernih občestev. »Ako indijanski misijonar pomisli, koliko je jedna sama duša vredna pred Bogom, podreti mu ne more srca noben trud in nobeno trpljenje njegovega stanu,« je zapisal v enem svojih poznejših pisem.⁴ Zato ni mogoče govoriti o

The Missionary Labors of Reverend Francis Xavier Pierz in Michigan, Notre Dame, Ind., 1943; W. P. Furlan, In Charity Unfeigned. The Life of Father Francis Xavier Pierz, St. Cloud 1952. Obsežno gradivo za življenjepis je zbral K. Ceglar, vendar pred smrtjo ni uspel najti založnika. Rokopis je pristal v zasebnih rokah.

³ Pesem je objavil F. Hrovat v Pirčevem življenjepisju Franc Pirec, oče umne sadjereje na Kranjskem in apostolski misijonar med Indijani v severni Ameriki (odslej: Franc Pirec), str. 10–14.

⁴ Nava ja F. Hrovat, Franc Pirec, str. 102.

Izvirne poteze delovanja misijonarja Franca Pirca

Utrinka z razstave Franca Pirca (1785–1880): duhovnik, sadjar na Kranjskem in misijonar v Združenih državah Amerike v galeriji graščine Duplje na Gorenjskem, junij 2003. (Foto: Matjaž Mauser.)

odhodu v misijone kot o iskanju drugačnih okoliščin za delo zaradi nezadovoljstva ali napetosti z okoljem, stanovskimi tovariši ali cerkvenimi predstojniki. Neprijetne izkušnje z duhovniki, ki so odšli v misijone zaradi sporov z voditelji krajevnih Cerkev ali nagnjenj, ki so jih v njihovem okolju onemogočila, so že F. Baragi narekovale, da je bil pri njihovem sprejemanju zelo previden. Na ta vidik iskanja novih sodelavcev je F. Pirc v svojih dopisih večkrat opozarjal, čeprav si je zelo želel, da bi si pridobil kakšnega novega sodelavca. Septembra 1864 je uredniku L. Jeranu pisal o tem: »Prosim da bi nikogar, bodi si duhoven ali bogoslovec, ne pustili iz Kranjskega popotovati s tem namenom, da gre za pomočnika v moje indijanske misijone, ako ga niso poprej milostni knez in škof, preč. gospod semeniški vodja Janez Novak z vami vred spoznali in poterdili za gorečega aposteljna in upnega misijonarja.«⁵

Da starost ni nujno ovira za nov začetek, je v svojih dopisih večkrat potrdil, ko je vabil, da bi se mu pridružil še kakšen duhovnik iz ljubljanske škofije. »Kako lahko nam bi Ljubljanska škofija še 100 mladih gorečih duhovnov v pomoč poslala ali pa tudi 50 še močnih penzionistov ko učenike v naše mlade semeniša dala! Kolikanj dobriga bi iz tega priti utegnilo!«⁶ Misijonske okoliščine so mu dajale nove možnosti delovanja, v katerih se je čutil zadovoljnega in uspešnega. Njegova poročila so zato vselej obsegala veselje nad opravljenim delom ter prepričanje o privlačnosti evangeljskega sporočila. »Tukej prav zadovoljno živim,« piše v enem od pisem. Drugje dodaja: »Gospod je moje delo posebno blagoslovil.« Osrednje postaje njegovega misijonskega delovanja so bile v škofijah Detroit in St. Paul. V detroitski škofiji je misijonaril v krajih: Sault Ste. Marie (med Gornjim in Huronskim jezerom), od koder je obiskoval misijonski postaji St. Joseph in Kitchmitigong; Arbre Croche, misijonski postaji Michipicoten in Okvanokisigong; La Pointe; Grand Portage (odtod je ustanovil misijonsko postajo Fort William); Pigeon River. Po prvotnem načrtu, ki ga je za njegovo delo pripravil F. Baraga, bi moral F. Pirc takoj po svojem prihodu najprej oditi v indijanski misijon Fond du Lac, kjer je pred tem deloval že sam F. Baraga.⁷ O začetkih uspešnega misijona v Grand Portageu je F. Baraga poročal: »Gospodu Pircu sem potem naročil, naj v letošnjem poletju /sc. 1838/ odide v Grand Portage, da bo tam ustanovil misijon. To se je sedaj res zgodilo. Gospod Pirc je šele v letošnjem poletju prišel semkaj, se tukaj pomudil nekaj dni in nato odšel v Grand Portage, kjer je našel Indijance v najboljšem razpoloženju. Že vnaprej so postavili kapelo iz lubja, saj so v letošnjem poletju z zaupanjem pričakovali duhovnika, ker sem jim preteklo jesen, ko sem bil tam, obljubil, da jim oskrbim duhovnika, ki bo ostal pri njih in jim oznanjal božjo besedo. Pirc jih je že mnogo krstil in vsi zelo goreče živijo po veri. Tudi v nekem drugem kraju, ki ni daleč od Grand Portaga, v Fort Williamu, je letošnje poletje napravil misijonski obisk, ob

⁵ Slovenian Letters by Missionaries in America 1851-1874 (dalje: Slovenian Letters), Studia Slovenica, New York-Washington 1984, str. 105.

⁶ Pismo, objavljeno v Zgodnji danici 1851. Pisma navajamo po Slovenian Letters, str. 37.

⁷ Prim. Baragova pisma z dne 24. februarja 1836 in 17. junija 1836, v: Baragova misijonska pisma (zbral in prevedel, uvod in opombe napisal Jože Gregorič), Ljubljana 1983, str. 125, 126.

katerem je tudi tamkašnje Indijance našel v na najboljšem razpoloženju za vero.⁸ V škofijo St. Paul, Minnesota, ustanovljeno leta 1851, je odšel leta 1852; odgovoril je na povabilo škofa Josepha Cretina, ki je za novo škofijo iskal izkušene misijonarje. V škofiji St. Paul je Pirc deloval dobrih dvajset let. Tu je ustanovil misijon Crow Wing, ki je postal izhodišče za številne misijonske postaje, ustanovljene v kratkem času. Znova je v pesmi in pismih izražal svoje veselje, da je lahko deloval kot misijonar in postavljaj temelje novih cerkvenih občestev: »Jaz sem prav Bogu hvaležen, / Ki me peljal je v ta kraj, / Kjer bom dobrih del deležen, / pot pripravil v sveti raj.«⁹ To področje je v naslednjih letih postalo nova samostojna škofija s središčem v St. Cloudu. Papež Leon XIII. je izdal ustanovitveno listino 22. septembra 1889.¹⁰ Po prihodu v Crow Wing pa je F. Pirc namenjal več pozornosti tudi evropskim priseljencem, ki so se naseljevali v tem delu Minnesote, čeprav je njegova največja pozornost še vedno veljala Indijancem rodov Chippewas in Sioux. Kot zaslužni misijonar, ki je zadnji del svojega življenja namenjal tudi pastoralnemu delu med evropskimi priseljenci, je Pirc deloval do leta 1873, ko se je vrnil na Kranjsko. Njegovo vrednotenje misijonskega dela in navzočnosti katoliških misijonarjev med Indijanci, ki se je kazalo ne le v povezanosti z Indijanci, temveč tudi v splošno-kulturnih prispevkih, ki so jih dali v svojem okolju, je bilo izraženo na številnih mestih v dopisih, ki jih je pošiljal svojim rojakom. »Misijske cerkvice so lesene, pokrite z drevesnim lubjem. V njih je vse prav priprosto, pa snažno (čedno). Videti moreš v njih borne altarje, pa pobožne kristjane; lesene svečnike, pa zlatá vredne duhovnike. Nikjer po teh cerkvah ne zapaziš zunanje bliščobe in lišpa, pač pa prav jasno zrno krščanstva, duha kristjanov prvih časov, ki se kaže v obredih in pobožnosti vernikov.«¹¹ Začetna stopnja postavljanja misijonske postaje je bila prav skrb za osnovni in najbolj elementarni bogoslužni prostor, kjer so se Indijanci zbirali k molitvi, krščanskemu nauku in nato k drugim oblikam izobraževanja. Odvisno od sredstev, ki jih je imel na voljo, je nato poskrbel za večji in temeljiteje opremljen bogoslužni prostor, ki sta mu bila dodana prostora za duhovnika in za opravljanje šolskega pouka.

Pirčeva prvotna odločitev za misijonsko delo se ni omajala niti takrat, ko je naletel na težave s strani detroitskega škofa Frederica Reseja (po kratkem obdobju nespretnega vodenja škofije se je moral službi odpovedati), niti ko je šlo za velike težave pri učenju indijanskega jezika (»izjemno težkega jezika«, za katerega pa je vendarle sodil, da bi se ga mlad duhovnik lahko naučil v šestih mesecih), kot piše F. Pirc v enem svojih pism.¹² Občasna misel, da bi se zaradi pomanjkanja sodelavcev in podpore s strani cerkvenega predstojnika umaknil na drug kraj, ga je ob pogledu na ukaželjne in za misijonarjevo sporočilo odprte Indijance vselej kmalu zapustila.

⁸ Baragovo pismo z dne 17. septembra 1838, v: Baragova misijonska pisma, str. 150.

⁹ Besedilo *Misijske pesni o d Očipve-Indijanov*, iz katere je ta kitica, je na začetku leta 1853 poslal svojim nekdanjim faranom v Podbrezjah. Prim. F. Hrovat, Franc Pirc, str. 63.

¹⁰ Obletnica ustanovitve škofije St. Paul je bila priložnost za pripravo Pirčevega življenjepisa. Prim. W. P. Furlan, In *Charity Unfeigned. The Life of Father Francis Xavier Pierz*, St. Cloud 1952. V tem delu je avtor Pircu dal naslov »oče škofije St. Cloud«.

¹¹ Pismo navaja F. Hrovat, Franc Pirc, str. 14.

¹² Prim. W. P. Furlan, In *Charity Unfeigned*, str. 75.

BIL JE PIŠOČ MISIJONAR

F. Pirc je znal prijeti za pero ne le doma, ko je pisal strokovna besedila in se zavzemal za gospodarski dvig ljudi, med katerimi je deloval, temveč se je njegovo pisanje še razširilo in povečalo prav v času bivanja v Ameriki, ko je predstavljal svoje delo, se pri tem zavzemal za pravice Indijancev in iskal podporo za svoje načrte. Zapisana beseda mu je bila pomembno sredstvo pri zavzemanju za pravice Indijancev, za seznanjanje uradnih oblasti z njihovim položajem in utiranje pravnih poti, s katerimi je želel izboljšati ali vsaj ohraniti njihov položaj. O tem govorijo njegove pesmi, zapisi o navadah Indijancev, obsežna poročila, ki jih je pošiljal svojim predstojnikom in prijateljem na Kranjsko ter vodstvu Leopoldinine ustanove na Dunaju, kot zanimiva pisma, s katerimi se je oglašal v dnevnem tisku. Pisma, ki jih je pošiljal prijateljem v Evropo, so bila izraz njegovega prijateljstva, zato so neposredna, brez kakršnihkoli literarnih ambicij. Neposredno in toplo govori o svojih težavah in veselju in niza novosti, ki jih je srečeval v novem okolju, daleč od svojih znancev in domačih ljudi. Če je že pisal o križih, s katerimi se je pri svojem delu srečeval, ni zato, da bi se pritoževal, temveč bolj iz zadovoljstva, da je bil on kljub starosti poklican k tako izvirnemu delu za širjenje evangelija.¹³ Njegova pisma in poročila so znanci in podporniki dela na Slovenskem prepisovali, širili in tako pridobivali nove podpornike in sodelavce. Pozitivni pristop k odnosu Indijancev do krščanstva mu je pri tem dal priložnosti za spodbujanje krščanskih skupnosti na Slovenskem in dopise v smislu ekshortativnih poslanic. »Tako živim pri teh dobrih rudečeokožcih neizmerno zadovoljen; da, pogostokrat vžijem jeden dan več dušnega veselja in tolažbe, nego vseh 20 let svojega pastirovanja v domovini. /.../ Pri svojih težavnih misijonih sem preobložen z delom, vendar pa vedno popolnoma zdrav in zadovoljen pri tem razcvetujoči se krščanski občini. Lahko jo stavim v živ zgled svojim rojakom in drugim kristjanom v Evropi.«¹⁴ Po letu 1849, ko je začela izhajati *Zgodnja danica* kot osrednji cerkveni list ljubljanske škofije, je postal njen stalni sodelavec, strani lista pa so bile namenjene ne le seznanjanju slovenske javnosti z misijonarjevimi delom, temveč tudi zbiranju sredstev, s katerimi so mu slovenski rojaki pomagali uresničevati njegove načrte. Vedel je namreč, da za napredek misijonskega dela niso bili zadosti misijonarjeva požrtvovalnost in dobri nameni, temveč so bila potrebna tudi finančna sredstva. »Jaz in moj tovarš gosp. Ign. Tomazin sva zadovoljna s pičlo hrano in borno pošteno obleko. Le takrat prideva v zadrege, kadar bi bilo treba po novih misijonih stanovanj in kapelic za Božjo službo zidati, pa pripomočkov ni,« sporoča v enem svojih dopisov ljubljanskemu škofu J. Vidmarju.¹⁵ Njegov namen je bil, kolikor je bilo mogoče, ohraniti izvirnosti njihove kulture in jo obogatiti s krščanskim sporočilom. V njegovih odločitvah ni najti sledi, da bi želel Indijance narediti Amerikance ali Francoze; želel

¹³ Prim. W. P. Furlan, In Charity Unfeigned, str. 83–84.

¹⁴ Nava ja F. Hrovat, Franc Pirc, str. 16.

¹⁵ Pismo Zgodnji danici 30. julija 1866, v: Slovenian Letters, str. 145.

je, da ostanejo Indijanci.¹⁶ Zgovoren izraz takšnega odnosa je bila skrb, kot pri toliko drugih slovenskih misijonarjih, da se je kolikor toliko dobro naučil njihovega jezika in da mu je dal trajnost s pripravo knjig. Zgodovinsko pričevalno moč imajo njegovi uradni dopisi ameriškim oblastem na različnih ravneh. Od teh dopisov je znano zavzemanje pri ameriškem predsedniku Johnu Tylerju, ki ga je avgusta 1843 prosil posredovanja, da bi Indijanci rodu Ottawa dobili ameriško državljanstvo ter pravico nakupa zemlje in naseljevanja, kot je to veljalo za belce. Tylerjev odgovor ni znan, vendar se je iz ravnanja indijanskih uradnikov videlo, da so njihovi varovanci dobili nekatere posestne pravice.¹⁷

Del svojega časa v misijonih, predvsem zimske mesece, je namenjal pisanju in pripravljanju besedil v jeziku ljudi, med katerimi je deloval. V enem svojih poročil iz leta 1843 je predstavil letni čas kot najbolj primeren za obiskovanje indijanskih naselbin: »Po zimi pa se večinoma pečam s podukom otrok v šoli. Ostali čas pa rabim za spisovanje knjig v indijanskem jeziku. Do te dobe imamo v tem lepem jeziku le dve knjigi, kateri je spisal g. Baraga: 'Življenje Kristusovo' in 'Mali katekizem'. Da po svoji moči pripomorem k slovstvu, sestavil sem: 'Veliki katekizem z obširno razlago' v narečju Otava-Indijanov; tudi 70 pridig za nedelje in praznike v indijanskem jeziku sem priredil za tisk. Kje se bodo zamogle natisniti te potrebne knjige, sam ne vem.«¹⁸ Po Baragovi oceni knjiga *Veliki katekizem* ni bila primerna za tisk, saj je bila preobširna in pisana v jeziku, ki ga Indijanci, kjer je deloval, niso poznali. V nadaljevanju je pripravil še *Križev pot* in načrtoval *Molitvenik*. Na Slovensko je svojim prijateljem poslal rokopis knjige *Zgodovina Indijanov*, ki je v tiskani obliki dobila naslov *Die Indianer in Nord-America* (St. Louis 1855) in je služila piscem misijonske zgodovine v Severni Ameriki kot pomemben vir. Knjigi je dodal še spis *Eine kurze Beschreibung des Minnesota-Territoriums*, v katerem je interesantom za naselitev orisal podrobne značilnosti ozemlja in naseljitvene možnosti. Nič ni znanega o usodi *Knjige zmernosti*, ki jo je pripravil še pred vrnitvijo na Slovenko.¹⁹

Po preselitvi na področje države Minnesote in ustalitvi v misijonu Crow Wing se je njegovo dopisovanje nekoliko zmanjšalo; poznala se je teža let in skrb za številne misijonske postaje, ki jih je moral obiskovati. Krajša so bila zlasti poročila za Leopoldinino ustanovo. Še naprej pa je s svojim delom seznanjal svoje prijatelje na Kranjskem, kjer sta njegove dopise objavljala predvsem časnika *Novice* in *Zgodnja danica*. Svoja poročila in informacije, ki so bile pomembne za naseljevanje, pa je objavjal v zelo razširjenem in vplivnem nemškem listu *Wahrheitsfreund*, ki je izhajal v Cincinnatiju, v cerkvenem listu *Kirchenzeitung*, kije izhajal v New Yorku, in v nekaterih drugih nemških listih.

¹⁶ Prim. J. B. Tennyly, Father Pierz, Missionary and Colonizer, v: Acta et Dicta, October 1935, str. 106-107.

¹⁷ Prim. W. P. Furlan, In Charity Unfeigned, str. 176-177.

¹⁸ Navaja F. Hrovat, Franc Pirec, str. 48.

¹⁹ Prim. Lukmanovo geslo v SBL II, str. 356.

ŠIROKO ZASTAVLJENO DELO

Misijski in misijonski postaja je, ki jih je ustanovil F. Pirc, so postajale ne le cerkvena središča, kjer je bila na osrednjem mestu postavljena cerkev ali vsaj najbolj elementaren bogoslužni prostor, temveč kraji, kjer so se odvijale vse razsežnosti življenja ljudi takšnega področja. Z zbiranjem Indijancev in nato tudi drugih prebivalcev je postavljala temelje krajevnih skupnosti ter sodelovala pri uresničevanju naseljenjskih načrtov ameriških oblasti. Zato se gaje oprijelo ime izseljenskega organizatorja in ustanovitelja več novih naselbin; od tod tudi pobuda, da so krajem dali ime po njem. Njegov temeljni načrt je bil, da bi iz Indijancev naredil sedentarno ljudstvo, ki bi ne bilo več odvisno od selitev in priložnostnega zaslužka, temveč bi se lahko preživljalo s poljedelstvom. »Nekaj let že si prizadevam z vso močjo, da bi popolnoma odvadil svoje Indijane nestalnega življenja. Bivali so v slabih šotorih; tudi jih je mnogo po zimi zbolelo ter umrlo brez duhovne pomoči. Sedaj pa se zbirajo po vaseh in si stavijo vedno nove hiše,« je zapisal leta 1845.²⁰ Zato je skupaj z Indijanci trebil gozdove, kjer so začele nastajati vasi in obdelovalne površine. »Jeden mesec smo opustili zidarstvo ter začeli polje obdelovati. Več lepih otokov v reki smo obdelali s podzemljico, s turšico, graham, fižolom in drugimi kranjskimi povrtnimi semeni. Tukaj sem moral vsakemu vedoželjnemu delavcu pokazati vsako delo s svojimi rokami; kmalu pa sem se moral čuditi njihovi pridnosti in pripravnosti. /.../ Potem smo jeli zopet gozde izsekovati in staviti veliko cerkev iz trdnega lesa s pomočjo najetega tesarja. Nismo jo pa zamogli do jeseni postaviti. Šolo in nekoliko koč smo končali ter tako postavili začetek vasi,« je pisal leta 1843.²¹ Vendar je v nadaljevanju istega dopisa izrecno poudarjal: »Akoravno sem imel veliko opravkov in posvetnih skrbi, vendar nisem v nemar puščal krščanskega in šolskega poduka; zakaj vsak dan sem gotovo učil dvakrat, zjutraj in zvečer, vse ljudstvo v cerkvi, v šoli pa 60 otrok.« Ljudi je učil loviti ribe z mrežami, kar je nekajkrat povečalo njihov ulov. V sklop njegovega široko zastavljenega dela je sodil načrt postavitve drugih gospodarskih objektov, ki so imeli namen Indijancem omogočiti stalnejše življenje, npr. gradnjo žage, mlina in ustanovitev sirotišnice. Skrb za izboljšanje zdravja Indijancev in večanje njihove telesne odpornosti ga je spodbudila, da je s cepljenjem preprečeval širjenje koz («Koze so namreč najhujša kuga za Indijane, veliko nevarnejša nego belim»), ko niso bili dosegljivi zdravniki.²² Ob zaključku delovanja v škofiji Detroit in ko je začel delo v novoustanovljeni škofiji St. Paul, je obdobje povzel z besedami: »Po zgledu svojih prednikov sem si prizadeval in se trudil po vsi moči, da podučim divjake v resnicah sv. vere, pa tudi v vseh drugih rečeh, ki jih potrebujejo za dobro vzgojo in omiko. Videl sem svoj trud tolikanj blagoslovljen, da daje ta moja misijonska postaja živ dokaz, da so

²⁰ Navaja F. Hrovat, Franc Pirec, str. 55.

²¹ Navaja F. Hrovat, Franc Pirec, str. 52–53; W. P. Furlan, In Charity Unfeigned, str. 166–167.

²² Prim. F. Hrovat, Franc Pirec, str. 58. Obiski v indijanskih vaseh so mu glede zdravja nudili prav zaskrbljujočo sliko. Prepričal se je, da so bili ljudje vsaj toliko kot krščanskega pouka potrebni osnovne zdravstvene oskrbe. Uspešni posegi na tem področju so mu povečali ugled in odprli vrata nadaljnjemu misijonskemu delovanju. Prim. W. P. Furlan, In Charity Unfeigned, str. 73–74.

Indijani zmožni postati dobri kristjani (v tem še celo bele prekose) in olikani ljudje. Sploh so prav delavni in spretni za vse, česar koli se lotijo. Med njimi so dobri tesarji, mizarji, kotlarji in zidarji, ki znajo zidati čedne hišice. Tudi prav pridno obdelujejo polje, ki so ga kupili od vlade ter prodajo mnogo sadežev in povrtnine. Ženske so tudi prav delavne; dobro vedo, kaj je gospodinjstvo. Doma izdelujejo vso obleko za družino; tkajo odeje, izdelujejo pletarice in raznovrstne druge reči iz ježevih bodic. Pri tem delu kažejo veliko okusa in spretnosti. Slednjič zamorem v resnici reči o Indijanih tega misijona, da z njih velikim napredkom v šoli in oliki predstojniki po vsem zadovoljni. Pridobili so si tudi čislanje belih in vživajo naklonjenost naše vlade!²³

Po prihodu v Minnesoto se je njegovo delo še razširilo. Oskrboval je številna indijanska plemena, ustanavljal cerkvena občestva, gradil cerkve in nasploh nadaljeval, kar je delal že pred tem. Med bolj bojevitimi plemeni je bila zelo pomembna njegova posredovalna in pomirjevalna vloga. Znanje mnogih evropskih jezikov mu je pomagalo, da je lahko komuniciral z več narodnostnimi skupinami, ki so se ustalele v državi. V prvih pismih, ki jih je pošiljal iz Crow Winga, je ugotavljal, da so bili prebivalci večinoma priseljenci iz nemških dežel, kanadski Francozi, Irci in napol Indijanci (imenoval jih je mitios ali nittios). Njihove skupnosti je obiskoval občasno in se pri škofih zavzemal, da bi dobil sodelavce, ki bi lahko prevzeli skrb za naselja priseljencev.

Skrb za splošno dobro Indijancev, med katerimi je zastavil svoje življenje, mu je narekovala, da se je zavzemal za njihovo spoštovanje in preprečeval različne oblike zlorabe, ki so jim bili izpostavljeni zaradi svoje dotedanje izoliranosti. Kmalu po prihodu v Minnesoto je moral posredovati kot mirovnik med plemenoma Winnebago in Chippewa.²⁴ Leta 1862 mu je vzelo veliko moči in pozornosti prizadevanje za pomiritev napetosti med belci in Indijanci in da je preprečil upor slednjih. Po njegovem prepričanju bi se upor proti vladnim silam končal tragično za Indijance. Prav na njegovi misijonski postaji Crow Wing je prišlo do pogajanj in poravnave napetosti. Podobno se je zavzemal za indijansko pleme Sioux, ki je prišlo na slab glas zaradi nasilja in uporov. V svojih dopisih je skušal razložiti, zakaj se je med njimi razvil takšen odnos do belcev. Hkrati je v njihov prid posredoval pri ameriških vojaških oblasteh, ki so pripravljale sodne postopke in izrekale množične smrtne obsodbe nad njimi.

PRAKTIČNO USMERJEN MISIJONAR

Smisel za urejanje vseh vidikov življenja je F. Pirc prinesel s seboj. Njegove mnoge sposobnosti so se pokazale že v času delovanja v ljubljanski škofiji, misijonske okoliščine pa so mu omogočile, da je dal vsem svojim sposobnostim dodatno možnost realizacije in je tako svoje misijonsko delo obogatil na domala vseh področjih življenja ljudi, med katerimi je razvil svoje misijonsko delo. Praktični duh mu je narekoval vrsto pobud, s katerimi je želel ljudem olajšati življenje in zagotoviti bolj stalne vire preživetja in

²³ Navaja F. Hrovat, Franc Pirc, str. 60–61.

²⁴ Prim. W. P. Furlan, In Charity Unfeigned, str. 188–189.

življenja. Verskemu pouku je redno dodajal spodbude za vsakodnevno življenje. »Tudi sem jih podučil v gospodarstvu in kmetijstvu, da bi zboljšajo svoje slabo stanje, in svetoval sem jim, naj si postavijo mesto šotorov iz lubja lesene hišice. Z živinorejo in obdelovanjem polja pa si zamorejo pridobivati gotovega živeža, in naj se privadijo stalnega bivanja. Razun družih malih daril sem jim dal tudi raznega semena, ki sem ga dobil iz domovine in jih podučil, kako naj ga sejejo. Prav pazljivo so poslušali moj poduk in dobre svete. Če se bodo pa tudi ravnali tako, pokazala bode bodočnost /prihodnost/,« je zapisal v enem svojih poročil že leta 1837.²⁵ Njegov praktični smisel se je pokazal tudi glede metode misijonskega delovanja in pristopanja k različnim skupinam. Isto leto je svojo izkušnjo popisal: »Jako občutljive Francoze si zamoreš pridobiti le z ljubeznijo, ganljivim podukom in dobro osnovanimi govori. Z ostro pridigo bi pokvaril vse. Jako krotkim in pohlevnim malikovalskim Indijanom pa zamoreš blažilno seme sv. vere s tihim, milim glasom, v kratkih stavkih, kakor v pogovoru, vsaditi v srce. Glasen govor je zopern njihovemu jako dobremu sluhu; dolga pridiga pa ni primerna slabi zmožnosti. Vendar se Indijani pri poduku ne utrudijo tako hitro, kakor belci. Po omenjenem načinu sem šestokrat podučeval Indijane po štiri do šest ur, vendar ni opešala njih pazljivost. Tako mora misijonar pogostokrat način poduka, ki je navaden v domovini, čisto spremeniti ter ga vravnati po potrebi, značaju in zmožnosti onega naroda, med katerim oznanuje sveto vero.«²⁶ Ko je videl negotove gospodarske razmere, v katerih so se znašli Indijanci njegovih misijonov zaradi slabega vremena ali drugačnih neugodnih razmer, jim je skušal pomagati tako, da jih je uvajal v poljedelstvo in jim priskrbel orodja. Ko je leta 1843 poročal o večjem številu krstov ter resnosti, s katero so se Indijanci odločili za krščanstvo, je dodal: »Privadil sem jih pa tudi dela ter jih učil poljedelstva. Preskrbel sem jim potrebnega semena in poljedelskega orodja. S tem sem postavil temelj stalni misijonski postaji, ki obeta najboljšega sadu. /.../ Tudi s poljedelstvom in vrtnarijo se moram pečati; kajti učiti mi je Indijane vere in razumnega gospodarstva, da pospešim in dosežem njih večni in časni blagor. Pogostokrat jim moram kazati lastnoročno, kako gre rabiti srp, koso, plug, cepec itd., da bi jih vedno bolj olikal.«²⁷ Prav delo za gospodarski napredek indijanskih plemen, med katerimi je deloval, mu je nato dalo možnost, da se je zavzemal za celovito, tudi pravno ureditev položaja Indijancev in njihovih naselij s strani državnih oblasti. Ko je sredi štiridesetih let ugotavljal velike spremembe in napredek, ki so ga doživeli Indijanci na njegovih misijonskih postajah, je lahko v Evropo sporočil: »In res! dosegel sem tolikih uspehov, da sem zamogel vlado prositi, naj osvobodi (emancipira) katoliške rudečkožce mojih misijonskih postaj in naj jim pripozna jednake pravice z drugimi belimi državljani.«²⁸ Iz nadaljnje zgodovine ameriških Indijancev je videti, da

²⁵ Poročilo navaja F. Hrovat, Franc Pirec, str. 24–25.

²⁶ Navaja F. Hrovat, Franc Pirec, str. 22.

²⁷ Navaja F. Hrovat, Franc Pirec, str. 48. Zlasti prepričljivo je bilo njegovo delovanje na gospodarskem področju v času bivanja v Big Portageu (1838–39), kjer se je trudil, da »bi Indijanci postali ne le dobri kristjani, temveč tudi delovni in civilizirani ljudje«. Prim. W. P. Furlan, In Charity Unfeigned, str. 145–146.

²⁸ Navaja F. Hrovat, Franc Pirec, str. 48.

so bili takšni predlogi preuranjeni. Ko se je februarja 1843 zahvalil Kranjski kmetijski družbi za odlikovanje, je v odgovoru navedel, da se je ob širjenju vere vselej zavzemal tudi za gospodarski napredek indijanskih plemen ob Michiganskem in Gornjem jezeru. »Zakaj, kedar sem nasitil duše svojih Indijancev z Božjo besedo, učil sem jih tudi po očetovo, kruha si pridobiti. Sam sem jim kazal, kako imajo orati, kositi, žeti, mlatiti in druga dela opravljati; kako se sejejo raznovrstna žita in semena povrtninska. Učil sem jih tako dobrotljivost ljubelega Stvarnika bolj spoznavati. Orodja in semena, ktera so mi poslali moji dragi misijonski prijatelji iz Ljubljane, bili so mi darovi po Božji previdnosti, po moji želji, ker so mi bila pomoč pri mojih opravilih. Pa tudi mojim ljubim Indijanom so storili veselje in osnovali začetek Indijanskega kmetijstva.«²⁹ Njegova praktična usmerjenost mu je narekovala, da se je zanimal za vsa področja življenja indijanskih skupnosti. Pri tem je v svojih dopisih na več mestih dal duška navdušenju nad ameriškim gospodarskim napredkom ter nad odprtostjo za novosti, ki so jih pridobivali z vseh strani sveta. »Če gleda na kmetijsko gospodarstvo potnik, ki hodi po onih krajih, mora se čuditi, koliko zamore človek storiti s svojim umom in pridnostjo. /.../ Živine na najlepšega plemena vidiš po teh deželah v velikem številu. Prepeljali so jo najlepšega plemena sem iz Evrope. Neizmerni gozdi zginjajo pod rokami milijonov pridnih ljudi, kakor zimski sneg pred pomladanskim južnim vetrom. Nove hiše, kmetije, vasi in mesta rastejo kakor gobe iz zemlje.«³⁰ Bil je pozoren na napredek, ki ga je v ameriško gospodarstvo prinašala železnica, uvajanje pare in različnih poljedelskih strojev ter nasploh sprejemljivost za napredek. Vse to je cenilo kmetijske proizvode in ameriškemu gospodarstvu večalo možnosti prodiranja na tuje trge. Ugotavljal je: »S svojo pridnostjo, umetnostjo in s pomočjo strojev so si pridelali kmalu toliko in tako dobrih pridelkov, da se sedaj ne prežive le ceno, nego prodajo tudi za veliko milijonov tolarjev pridelkov v inostranske dežele, v ktere so pošiljali pred malo leti še neizrečeno število novcev za prejete pridelke.«³¹ Hiter gospodarski napredek in moderno kmetijstvo ga je sredi štiridesetih let navedlo k sklepu, da bo Amerika v desetletju na kmetijskem področju zgled vsemu svetu. Umnemu kmetijstvu, ki se mu je posvečal s tolikšno vnemo že pred odhodom v Ameriko, je ostal zvest tudi v času delovanja med Indijanci in v njem videl pomemben vir gospodarskega napredka in boljših življenjskih pogojev.

Praktična narava misijonarja F. Pirca pa se je kazala tudi v tem, da je miselnosti Indijancev in njihovim medsebojnim odnosom, posebej se je to kazalo v odnosih med družinskimi člani ter člani posameznih rodov, prilagodil svojo misijonsko metodo. Če je ob prihodu v novo okolje, kjer se je prvič srečal s katerim od indijanskih rodov, najprej iskal stike z rodovnim poglavarjem in njegovimi svetovalci (»vselej pričnem verski nauk s srenjskim glavarjem in oženjenimi moži«), se je ob prihodu v družino najprej zanimal za najmlajše v družini, za otroke, in nato prek njih prišel do staršev. »Ravno ta misijonska šega pri spreobračanju divjakov mi služi tukaj pri Očipvanih.

²⁹ Pismo so objavile Kmetijske in rokodelske novice 1843, str. 15; navaja F. Hrovat, Franc Pirec, str. 50.

³⁰ Navaja F. Hrovat, Franc Pirec, str. 51.

³¹ Navaja F. Hrovat, Franc Pirec, str. 51.

Odraščene začnem učiti, otroke pa precej krščevati, če mi le stariši privolijo. Tako vselej po najkrajši poti dosežem svoj namen,« je poročal škofu J. Vidmarju po vrnitvi iz Evrope leta 1864.³² Pri tem je odkril, da ima med otroki posebno mesto najmlajši, ki je veljal za družinskega ljubljencega (»imenujejo ga iz prisrčnosti 'zajčka' – obos«), na katerega so bili starši posebej navezani (»mati svojega najmlajšega otročiča vedno in vedno nosi v naročju«). »Že o začetku svojega misijonskega delovanja med Otavani in Očipvani sem opazil, kako močno ljubijo stariši svoje otroke. /.../ Ako je tak družinski ljubljencec krščen, lahko delo je potem misijonarju, vso družino k veri spreobrniti, ker vsi člani take družine iz srca žele lepe sreče svojega ljubljencega udeležiti se. S koprnenjem pričakujejo časa, da bodo krščeni, ker z njim vred žele srečni biti,« je zapisal v istem pismu. Takšna pot uvajanja celotne družine v krščanstvo se je izkazala posebej učinkovita, če je bil kateri od otrok bolehen in so prosili misijonarja Pirca za pomoč pri okrevanju. S svojo homeopatsko metodo in s pomočjo zdravil, ki jih je dobival iz Evrope ali jih je izdeloval sam, je številnim članom svojih cerkvenih občestev olajšal bolezen. Med Indijanci pa mu je to prineslo velik ugled in še povečalo možnosti uspešnega misijonskega delovanja. Znano je bilo, da so v določenih trenutkih uradni zdravniki njemu prepustili skrb za obolele v epidemijah ali da so mu poslali cepivo, ki ga je nato jemal na misijonske poti in je ob obiskih poleg pouka in delitve zakramentov še cepil.

Kontinuirano delo za izobraževanje Indijancev in njihov kulturni dvig s strani uradnih predstavnikov države, ki so bili upravitelji indijanskih ozemelj, ni imela vedno ustrezne podpore. Veliko je bilo odvisno od samovolje uradnikov ali njihove povezanosti s trgovskimi družbami. F. Pirc je načrtno v vsakem kraju, kamor je prišel, ob bogoslužnem prostoru zgradil tudi šolski prostor in v njem zbiral otroke in odrasle k pouku. Kljub rednim poročilom o uspehih na šolskem področju in priporočilom pristojnih škofov sredstev iz javnih skladov za vzdrževanje šol ni dobival. Kot ugotavlja W. P. Furlan, je bil velik del državnih uradnikov, odgovornih za to področje, iz protestantske skupnosti ali različnih drugih krščanskih denominacij, ki pa tudi v uradnem poslovanju niso bili sposobni, da bi premagali predsodke do katoliških ustanov. Tako so v svojih poročilih prispevek katoliških šol povsem prezrli ali pa so ga minimizirali, kar je preprečilo, da bi te šole prejemale podpore vladnih ustanov.³³

SKRB ZA NOVE MISIJONARJE

Odkrivanje novih plemen, med katere misijonarji še niso stopili, je bilo za F. Pirca vedno znova vir skrbi, kje dobiti nove misijonarje. Isto vprašanje si je postavljajal, ko je ustanavljajal nove cerkvene skupnosti med belimi priseljenci, a ni imel možnosti, da bi sam ostal v kraju ali da bi med ljudi poslal stalnega misijonarja. Potreba po novih

³² Navaja F. Hrovat, Franc Pirc, str. 107.

³³ Prim. W. P. Furlan, In Charity Unfeigned, str. 146–150. Tu je navedeno daljše poročilo vladnega agenta za indijanska vprašanja v Detroitu H. R. Schoolcrafta, čigar negativni odnos do katoliške Cerkve in dejavnosti njenih misijonarjev je bil splošno znan.

sodelavcih in iskanje prostovoljcev je bila zato stalnica vseh njegovih poročil na vodstvo Leopoldinine ustanove na Dunaju ali pisem, ki jih je pošiljal na Kranjsko. Njegova vabila pa so kljub stiski vsebovala pogoje, ki bi jih moral izpolnjevati vsak duhovnik, ki bi se odločil, da se mu pridruži. »Kdor pa hoče po misijonih uspešno delovati, mora biti več v bogoslovnih vednostih, izkušen v dušnem pastirstvu, znati francoski in angleški jezik in biti trdnega zdravja. Tudi mora biti preskrbljen s potrebnimi rečmi za misijonsko službo Božjo.«³⁴ V drugem pismu je misijonar Pirc duhovnike iz domače škofije povabil, da bi prišli delovat med evropske priseljence, ki so se ustavljali na njegovem misijonskem področju. »Morajo pa biti večji jezikov tega kraja ali pa se jih tukaj učiti. Tudi bi bilo želeli, da prineso s seboj raznih za misijon potrebnih rečij in nekaj pripomočkov za stavbe cerkev in šol.«³⁵ Po letu 1855 so njegove prošnje, da bi pridobil sodelavce iz domače škofije, postale še močnejše, saj mu je postalo oskrbovanje številnih misijonskih postaj in skupnosti evropskih priseljencev nemogoče. »O, da bi imel le še tri ali štiri goreče kranjske duhovnike v pomoč.« je pisal januarja 1857. »Prav veliko dobroto bi mi skazal, ako bi pregovoril kaka dva dobra duhovnika, da bi prišla v moj indijanski misijon in se posvetila spreobračanju Indijanov.«³⁶ Za mnoge nove misijonarje, ki so šele začeli svoje delo, je bil F. Pirc učitelj indijanskih jezikov in tisti, ki jih je v to delo uvajal. Leta 1845 se mu je pridružil misijonar Ignacij Mrak (1810–1901).³⁷ Pirc je bil zelo zadovoljen z novim sodelavcem in njegovo sposobnostjo za učenje indijanskega jezika. Na Kranjsko je sporočil: »Ko bi jaz imel še nekaj tako nadepolnih pomagalcev, o, koliko bi se storilo za sv. vero in zveličanje divjakov!«³⁸ Po krajšem bivanju pri Baragu je pri Pircu svojo misijonsko pot nadaljeval Lovrenc Lavtižar (1829–1858). Skupaj sta ustanovila novo misijonsko postajo, za katero je prevzel skrb L. Lavtižar. Ker je slednji 3. decembra 1858 zmrznil na Red Lakeu, je tako svojo misijonsko pot zaključil že po štirih letih.³⁹ F. Pirc ga je pokopal in mu napisal poslovilne verze *Spomenik Lovrencu Lavtižarju, bivšemu misijonarju v severni Ameriki*. Izguba mladega in zavzetega sodelavca je Pircu povzročila veliko bolečino. »Njegova smrt me je potopila v najglobokejše žalovanje in pretil sem veliko solz,« je sporočil v pismu župniku v Kranjsko Goro, od koder je bil doma Lavtižar. »Na grob svojega nepozabljivega ljubljenca sem postavil bel križ, ki je sicer lesen, pa lepo izrezan, blagoslovljen in z mojimi solzami škropljen, dokler ne bodem mogel napraviti njegovi časti primernega nadgrobnega kamna v vedni spomin svojemu misijonskemu tovarišu.«⁴⁰ Razmere v indijanskih misijonih in med evropskimi priseljenci so mu narekovele, da si je sam iskal nove sodelavce, ki so prihajali v njegove misijonske

³⁴ F. Hrovat, Franc Pirc, str. 34.

³⁵ Navaja F. Hrovat, Franc Pirc, str. 68.

³⁶ Pismo M. Kristanu, župniku na Vačah, navaja F. Hrovat, Franc Pirc, str. 70.

³⁷ I. Mrak je postal Baragov naslednik v vodstvu škofije Sault Ste Marie and Marquette, potem ko je bil več let njegov generalni vikar. Prim. F. Jaklič, Slovenski misijonarji. Baragovi nasledniki, Celje 1931, str. 39–43.

³⁸ Navaja F. Hrovat, Franc Pirc, str. 55.

³⁹ Prim. F. Lukman, geslo v SBL I, str. 626–627.

⁴⁰ Odlomke pisma navaja F. Hrovat, Franc Pirc, str. 74. Prim. tudi W. P. Furlan, In Charity Unfeigned, str. 229–231.

postaje in prevzemali odgovornosti za organiziranje cerkvenega življenja; na pomoč škofa namreč ni mogel računati. Pastoralno delo med evropskimi priseljenci na ozemlju škofije St. Paul so leta 1856 slednjič prevzeli benediktinski menihi iz opatije St. Vincent's, Latrobe, Pensilvanija. Pirc jim je prepustil vse, kar je uspel pridobiti do takrat in je na njihovo delo gledal z veliko hvaležnostjo.⁴¹ Ista opatija je prevzela skrb za nadaljnje izobraževanje bogoslovcev, ki jih je pripeljal s seboj s poti leta 1864.

Stanje škofije St. Paul, ki jo je od leta 1859 vodil škof Thomas Grace, je bilo glede števila misijonarjev vse prej kot urejeno; na 111 misijonskih postajah je delovalo 20 duhovnikov, od tega je F. Pirc skrbel za deset misijonskih postaj (šest indijanskih, štiri z belim prebivalstvom). Leta 1864, ko je imel že skoraj osemdeset let, je zato obiskal Evropo in pridobil 16 mladih misijonarjev. Med njimi sta bila tudi mladi duhovnik Jože Buh (1833–1923), ki je postal pomemben misijonar in organizator cerkvenega življenja med slovenskimi izseljenci v Minnesoti,⁴² in bogoslovec Jakob Trobec (1838–1921), poznejši škof v St. Cloudu, Minn., in velik organizator cerkvenega življenja med evropskimi priseljenci.⁴³ Ko so bili nekateri iz skupine po končanem študiju ordinirani, so prvo obdobje preživeli ob F. Pirču in se z njegovo pomočjo uvajali v delo. Od teh je bil daljše obdobje njegov pomočnik Ignacij Tomazin (1843–1916), ki je v Crow Wingu nadaljeval Pirčevo delo med Indijanci rodu Chippewa, ostarelega misijonarja spremljal na njegovi poti v Evropo leta 1873, ko se je za stalno vrnil v Ljubljano, in nato nadaljeval svoje delo v srednji in severni Minnesoti.⁴⁴ Ko je F. Pirc videl, da so bili ameriški škofje zaposleni predvsem z organizacijskimi vprašanji, vzpostavljanjem rednega cerkvenega vodstva in delom za postavitev osrednjih škofijskih struktur, kar je zahtevalo tudi dobršen del sredstev, ki so jih iz Evrope pošiljale misijonske družbe, se je zavzel za neposredno zbiranje pomoči in pridobivanje novih sodelavcev; tudi temu je služila pot v Evropo leta 1864.

RAZLIČEN OD MISIJONARJA BARAGA

Baragovo misijonsko delo, ki se je kazalo v njegovih pisnih stikih z njegovimi rojaki in iskanju sodelavcev, je bilo najpomembnejša spodbuda za Pirčevo odločitev, da odide v Severno Ameriko. Po Pirčevem prihodu je bilo potrebno daljše obdobje, da sta se z Barago sploh srečala, vendar je bilo več možnosti za medsebojno informiranje in posredovanje izkušenj. F. Pirc je pri svojem delu uporabljal Baragove knjige. F. Baraga je dal prav s svojimi knjigami misijonarjem najboljše pripomočke za delo med Indijanci. Ko je leta 1855 F. Baraga poročal duna jskemu nadškofu o delu v misijonu in uporabnosti indijanskih knjig, je dodal: »Vsi naši misijonarji, ki delujejo v indijanskih misijonih, spričujejo, da bi krščanski Indijanci te knjizice zelo pogrešali, saj jim jako koristijo. To trdi z lasti gospod Pirc, ki z gospodom Mrakom oskrbuje najštevilnejši in najboljši misijon

⁴¹ Prim. W. P. Furlan, In Charity Unfeigned, str. 216–217.

⁴² Prim. SBL I, str. 64.

⁴³ Prim. SBL IV, str. 183–184.

⁴⁴ Prim. SBL IV, str. 102–103.

v naši škofiji.«⁴⁵ Potem ko je bil Baraga imenovan za škofa nove krajevne Cerkve v Marquetteu in je F. Pirc odšel v škofijo St. Paul, so se njuni stiki omejili le na občasne dopise. Zanimivo je, da škof F. Baraga omenja F. Pirca v svojem dnevniku, napisanem za čas med letoma 1852 in 1863, le enkrat; ko mu je le-ta na začetku leta 1859 sporočil, da je umrl izjemno sposoben in vnet misijonar Lovrenc Lavtižar. Dodal je, da je Lavtižarju dovolil oditi v indijanske misijone v škofiji St. Paul, kjer je med njimi že več let neumorno deloval misijonar F. Pirc.⁴⁶ Tudi za Barago je bila zgodnja smrt mladega misijonarja velika izguba. Dober povzetek in hkrati program Baragovega misijonskega delovanja je bilo njegovo škofovsko geslo: *Unum est necessarium*. Baraga se je pri svojem delu omejeval izključno na evangelizacijo, kar bi pomenilo, da je imel pred očmi le duše svojih Indijancev in kar bi moglo koristiti njihovem verskemu napredku. Nemogoče si je zamisliti, da bi Baraga zapisal podobne besede, kot jih je F. Pirc, ko je opazoval prehranjevalne navade Indijancev: »Če vse to preudarimo, moramo sklepati, da ima velika civilizacija v Evropi tudi svoje napake. Mehkužna vzgoja od mladosti, kakor tudi preveč kuhane jedi, ki zgube redilne snovi, vzgoji slabotne ljudi, položi kal mnogim boleznim in krajša naravno človeško starost.«⁴⁷ Takšno duhovno in transcendentalno usmerjenost je pri svojem učitelju zelo jasno odkril F. Pirc sam. Videl je, da so bile med njima velike razlike glede poudarkov pri misijonskem delu in glede prednosti, ki sta jih dajala svojim ustanovam. To je jasno videti iz pisma, ki ga je pisal Baragovi sestri Amaliji po njunem prvem srečanju v La Pointeu leta 1838. V pismu namreč pravi, da »sta skušala uskladiti njegovo (sc. Baragovo) preveč duhovno zadržanje in moje, ki je bilo še preveč materialno.«⁴⁸ F. Pirc se je pri Baragu ustavil za več dni. Čas sta izkoristila za načrtovanje in izmenjavo idej, kar je bilo v prid nadaljnjemu delu med Indijanci. Pirc je bil željan spoznati misijonsko metodo svojega mlajšega, a misijonsko bolj izkušenega tovariša, ki je v njegovih očeh veljal za zgled predanega in uspešnega misijonarja. V prej omenjenem pismu Baragovi sestri Amaliji je zatrdil, da je Baraga veljal za najbolj pobožnega duhovnika in najboljšega misijonarja med Indijanci. Glede uprave premoženja in gospodarjenja pa se je Pirc imel za bolj izkušenega. Če se je Baraga pri svojem delu zanašal predvsem na skrb Božje previdnosti in je bil prepričan, da bo Bog poskrbel za svoje služabnike vse potrebno, potem je imel Pirc do materialnih dobrin in lastne skrbi za vsakodnevne potreščine bolj stvarna merila. Več smisla za praktična vprašanja gospodarjenja je imela Baragova sestra Antonija, ki se je bratu pridružila prav zato, da bi mu pomagala pri urejanju vsakodnevnega življenja. Kljub temu je bil Pirc presenečen, ko je videl, kako je na skromnem vrtu ob Baragovi misijonski hiši plevel dušil krompir ali kako skromno so poganjale jabolčne mladike, ki mu jih je predhodno poslal Pirc.⁴⁹

⁴⁵ Pismo z dne 18. septembra 1846, v: Baragova misijonska pisma. Ljubljana 1983, str. 178.

⁴⁶ Prim.: *The Diary of Bishop Frederic Baraga, First Bishop of Marquette, Michigan*, Detroit, Wayne State University Press 2001, str. 135.

⁴⁷ Navaja F. Hrovat, *Franc Pirc*, str. 49.

⁴⁸ Navaja R. Čuješ, *Ninidjanissidog Saiagiinagog. Contribution of the Slovenes to the Socio-Cultural Development of the Canadian Indians*, St. Francis Xavier University, Antigonish, Nova Scotia 1968, str. 29.

⁴⁹ Prim. W. P. Furlan, *In Charity Unfeigned*, str. 120–122.

POVEZAN Z DOMAČIMI KRAJI

F. Pirc je povezanost s svojim domačim krajem in ljubljansko škofijo ohranil ves čas delovanja v Združenih državah. Pomemben razlog za njegovo bogato korespondenco je mogoče najti prav v dejstvu, da je želel z ljudmi, s katerimi se je spoznal v času delovanja na Kranjskem, ohranjati stike, jim poročati o svojem delu in med rojaki spodbujati zanimanje za misijonsko razsežnost cerkvenih skupnosti. Že pesmi, ki jo je sestavil o svojem potovanju, je dodal kitico: »K jer kol' Božji duh me vodil, / Bom imel v spominu vas, / Prosil Boga, kjer bom hodil, / Za vas znance vsaki čas.«⁵⁰ Ves čas delovanja v Ameriki je ohranjal stik z ljubljanskim škofom, najprej z Antonom Alojzijem Wolfom in nato Jernejem Vidmarjem, ki ju je imel za svoja cerkvena predstojnika in dobrotnika. Zato jima je občasno pošiljal daljša poročila o svojih dejavnostih in predstavljal izvirne oblike misijonskega delovanja; del tega je bilo objavljeno v cerkvenem tisku. Posebej je poznana naklonjenost škofa A. A. Wolfa do F. Pirca, saj je ohranil župnijo Podbrezje vsaj še nekaj časa prosto za primer, če bi se misijonar vrnil na Kranjsko.⁵¹ Pisne stike je imel z več duhovniki, ki so bili njegovi tovariši v času teološkega študija. Ves čas bivanja v Ameriki je ohranjal vezi s frančiškani v Ljubljani in Kamniku. Dopisoval si je z uradniki Kranjske kmetijske družbe in več sodelavci, s katerimi je imel dobre stike pred odhodom v Ameriko (predvsem s Ferdinandom Šmidom).⁵² Nanje se je obračal predvsem v trenutkih, ko je bil v stiski in je za uresničevanje svojih načrtov potreboval hitro pomoč. Pri poudarjanju pozitivnih lastnosti Indijancev in njihove povezanosti z misijonarji je občasno zapisal primerjavo z navadami po župnijah, kjer je deloval pred odhodom v Ameriko. Ko je svojim nekdanjim vernim v Podbrezjih zapisal *Pesem od nove fare sv. Križa*, je dodal: »Ni ga tukaj nevošljivca, / Tudi ne krivičnega; / Ni ga slišat' opravljevca, / Vpitja ne ponočnega.« V isti pesmi pa se ni mogel odreči, da ne bi izrazil domotožja, ki ga je navdajalo ob godovnem dnevu, ko ni doživljal izrazov naklonjenosti in prijateljstva, kot jih je v domačem okolju: »Vendar kedar mi pa pride / Letni čas moj'ga godu, / Neka žalost me obide, / Je pri srcu mi bridko, / Se pač spomnim na prijatle, / Ki so v god me obisk'vali, / Ohranit vezil navade, / Po duhovsko smo kramljali.«⁵³

Hkrati so mu bila globoka doživetja ob spreobrnjenju posameznih Indijancev priložnost za primerjavo z rojaki doma glede sprejemanja evangeljskega sporočila. V *Pesmi od ajdovske dekllice* je v tem smislu dodal kitico: »O da mogel jaz bi Kranjcem / Teh Indijanov tje poslat', / In vsem svojim ljubim znancem / Za izgled prav lep jih

⁵⁰F. Hrovat, Franc Pirc, str. 14. Zadnja kitica *Misijske pesmi od Otčipve-Indijanov*, poslana konec leta 1853, je izražala podobno željo: »Vsi prijatli tam na Kranjskim / Le molte za me zdaj, / De ovčice bi na Indijanskim / Več pripeljal v sveti raj.« V: *Slovenian Letters*, str. 40.

⁵¹Prim. W. P. Furlan, In *Charity Unfeigned*, str. 39.

⁵²F. Šmidu je na začetku leta 1859 poslal dolgo pismo, v katerem mu je razložil svoje poglede na problem propadanja krompirja in sadja ter vzroke za širjenje kolere. Prim. *Slovenian Letters*, str. 79-80.

⁵³F. Hrovat, Franc Pirc, str. 17.

dat'!»⁵⁴ Negativne izkušnje z Indijanci in tujimi trgovci, ki so svoje trgovske posle urejali z alkoholom kot plačilnim sredstvom, ter soočanje s posledicami pijančevanja, so Pirca nagibale, da je rojake doma svaril pred pretiranim pitjem in opozarjal na negativne posledice, hkrati pa dodajal pozitiven odmev, če je kateri od uglednih Indijancev prenehal pijančevati. F. Hrovat je ob objavi enega od Pirčevih pisem dodal: »O, najbi v naši lepi domovini posnemali te divjake zlasti mladenči, da bi se varovali pijančevanja in vse razuzdanosti, pa se utrjevali v dobrem po svetih zakramentih! Koliko umorov in pobijanja bi bilo manj! Koliko žalosti bi marsikdo prihranil sebi in drugim!«⁵⁵ F. Pirc se je pogostokrat spomnil na svoje rojake, zlasti na župnijo Podbrezje, od koder je odšel v misijone. Mnogi njegovi dopisi so bili v prvi vrsti zahvale dobrotnikom, ki so spremljali njegovo delo in mu pošiljali darove ter različne predmete za opremo cerkva in cerkvenih stavb, ki jih je gradil. Predvsem pa se je v mislih vračal domov, ko je v stiski iskal sodelavce, da bi prevzeli misijonske postaje in s tem stalno oskrbo skupnosti, ki jih je ustanavljal. Že v pozni jeseni 1855 je nameraval obiskati domačo deželo in osebno povabiti nekaj duhovnikov. »Razkadil se je moj nečimerni namen, da bi obiskal to zimo svoje prijatelje na Kranjskem in pridobil nekterih duhovnih tovarišev za svoje misijone. Ni bila namreč volja Božja, da bi bil pustil vse svoje misijone, napravil žalost svojim ovčicam ter jih postavil v nevarnost,« je sporočil na začetku leta 1856.⁵⁶ Svojim znancem na Kranjskem je pošiljal ameriške in nemške revije in časnike, ki so jih seznanjali z razmerami v ameriški družbi in Cerkvi, »da naj se kaj koristnega iz njih jemlje tudi za našo domačijo«. Ob vrnitvi je *Zgodnja danica* zapisala: »Vse je veselo častitljivega rojaka, ki je toliko storil za omiko človeštva in se je na večer svojega življenja vernil v svojo ljubljeno domovino, za katero je pred svojim odhodom v Ameriko v duhovnem in telesnem oziru toliko delal in tudi med trudom in potom med divjaki na njo ni pozabil.«⁵⁷

Kulturnopolitične razmere v mnogonacionalni Avstriji, kjer se je prav v tistem času močno uveljavljala nemška hegemonija, in neredko nasilno uveljavljanje zahtev angleško in francosko govorečih priseljencev nad prvotnimi prebivalci v Severni Ameriki so mu nudili vrsto primerjav in hkrati izzivov. Povezanost z domačim ljudstvom, ki se je prav v tistem času borilo za priznanje svojih narodnih in kulturnih pravic, poznavanje pogojev, v katerih je moralo živeti, ter primerjava s položajem, v katerem so morali živeti njegovi Indijanci, ta izkušnja ga je usposabljala za še večje zavzemanje, da bi se položaj enim in drugim izboljšal.

⁵⁴ Navaja F. Hrovat, Franc Pirc, str. 30.

⁵⁵ F. Hrovat, Franc Pirc, str. 55.

⁵⁶ Navaja F. Hrovat, Franc Pirc, str. 68–69.

⁵⁷ Slovenian Letters, str. 222.

SUMMARY

THE ORIGINAL STROKES OF ACTIVITY OF THE MISSIONARY FRANC PIRC

Bogdan Kolar

Franc Pirc (1785-1880) has among Slovene missionaries an authentic place because of his beleated decision to become a missionary, and because of his original approach to the environment in which he was active. He operated on the territory of two dioceses: Detroit, Michigan (1835-1852) and St. Paul, Minnesota (1852-1873). He set the foundations for the subsequent diocese St. Cloud, Minnesota. Besides his fundamental goal - to acquaint the Ottawa and Chippewa Indians with the gospel and establish among them Christian communities, Pirc was striving for the preservation of their cultural originality and rights, which were in the very period of accelerated formation of the United States and intensive colonisation even more menaced. Thus his work was not limited to only spreading Christianity; Pirc always had before his eyes all dimensions of life of Indian communities, particular was his concern for their health. As he was a writing man, he frequently sent letters to the press in Slovenia and wrote long reports for the Leopoldina's missionary society in Vienna, which was the organiser of a systematic collecting of means for missions in North America. Franc Pirc has prepared several Indian and German texts of which the majority remained in manuscript. In various ways, he collected means needed for the operating of missionary stations, and spread information on missionary work. Pirc gained several co-workers for the continuation of his missionary and cultural work among the Indinas; his sole visit to Carniola in 1864 was destined to that goal. Of especially witnessing significance are his reports to the bishops of Ljubljana, A. A. Wolf and J. Vidmar. As a very practical and versatile man, Pirc brought to realisation a number of initiatives that have improved the everyday life of the Indians. At the same time, he was setting foundations for the church communities that European emigrants formed. Along that, Pirc was during his entire stay in America maintaining contacts with the Slovene space where he had a good reputation. After his return to Ljubljana in 1873, his compatriots named him "patriarch of Indian missions".

Bogdan Kolar, doctor of theology, archivist and senior lecturer at the Theological Faculty in Ljubljana.

FRANC PIRC IN NASTANEK PRVIH SLOVENSКИH NASELBIN V ZDRUŽENIH DRŽAVAH AMERIKE

Majda Kodrič

COBISS 1.01

Veliko je raznolikih pričevanj in podatkov, ki dajejo tej temi širok, večplasten pomen in ki bi jih veljalo strniti v celovit prikaz Pirčeve vloge v tem smislu. Veliko pa je tudi še živega spomina na to le na videz časovno odmaknjeno zgodovinsko poglavje, ki v resnici še danes po svoje prispeva k etnični in nasploh kulturni pestrosti ameriške družbe.

Nastanek slovenskih naselbin in osnovanje slovenskih župnij Sv.Štefana in Sv.Antona v ameriški državi Minnesoti na prehodu iz 60. v 70. leta 19. stoletja sta iz več razlogov neka j posebnega v okviru slovenskega izseljenstva v ZDA. Po eni strani je nastanek teh naselbin dokaj zgodnji glede na obdobje množičnega slovenskega izseljevanja v ZDA, ki gre od 80. let do prve svetovne vojne. Hkrati se ti dogodki navezujejo na čas, ko je bilo v polnem razcvetu delovanje slovenskih misijonarjev v Severni Ameriki. Z njihovo dejavnostjo niso le sočasni, niti ne v zgolj slučajni povezavi, ampak sovpadajo z večstranskimi smotri tega misijonarstva. Kot tak se nastanek teh naselbin uokvirja v veliko širši proces naseljevanja severnoameriškega območja ob Velikih jezerih in sploh t.i. srednjega zahoda.

Sam Pirc velja za eno vodilnih osebnosti v zgodnji zgodovini osrednje Minnesote. Imelje namreč ključno vlogo v kolonizaciji tega območja Minnesote in posebe j njenega upravnega predela Stearns County (Stearnsko okrožje). Pircu kot začetniku katoliške skupnosti v osrednji Minnesoti, pa tudi njegovim sodelavcem, Jožefu Buhu in drugim slovenskim misijonarjem, pripada pomembno mesto v prvih desetletjih zgodovine škofije v St.Cloudu, ki je tudi upravno središče Stearns County. Med njimi je bil Jakob Trobec, ki je l. 1897 postal St.Cloudski škof in vodil škof'ijo do l.1914. O še živem zgodovinskem spominu na Pirca kot »očeta St.Cloudske škofije« pa pričata tudi po njem poimenovani naselbina in njena župnija Pierz v Morrison County, ki tudi spadata v območje te škofije. (Že za časa Pirčevega življenja je bil tako preimenovan Rich Prairie, kraj njegovega zadnjega duhovniškega službovanja.)

Pirc je postal vodilni pobudnik katoliške kolonizacije tega območja, vse odkar so, ko so bili staroselci primorani k umiku v rezervate, l.1854 evropski priseljenci začeli naseljevati ozemlje zahodno od reke Mississippi - Stearns County leži ob njenem zahodnem bregu - in je poleg staroselcev začel oskrbovati tudi njihove naselbine. Dejavnost misijonarjev je potekala pod okriljem Leopoldine družbe na Dunaju in Ludwig-Missionverein-a v Münchnu. Tako je Pirc preko številnih pisem in časopisnih člankov

spodbudil množično naseljevanje tega območja predvsem z nemškimi katoliškimi priseljenci, ki se je nato nadaljevalo in se še stopnjevalo v začetku 20. stoletja.

Prihajali so tudi drugi, Švedski, Norvežani – skupnosti skandinavskega izvora tvorijo pomemben delež prebivalstva Minnesote –, Irci in tudi priseljenci nenemških narodov znotraj habsburške monarhije. Vendar so še ob ljudskem štetju leta 1940 Nemci tvorili več kot polovico v tujini rojenega prebivalstva Stearns County.¹ Tako je nastal primer nemške kmečke skupnosti, ki v primerjavi z ostalimi Američani nemškega izvora izstopa po svoji izrazito katoliški usmerjenosti in hkrati po posebej trdni zvestobi svojemu poreklu.²

Za raziskovalce slovenskega izseljenstva pa je zanimivo, da se v tem svojevrstnem okolju z daleč prevladujočo nemško kulturno dediščino ohranja podobno svojevrstna, čeprav številčno veliko manjša skupnost slovenskega porekla. In v obeh primerih botruje trajni in trdni navezanosti na lastne korenine navezanost na kmečki način življenja ter na katoliško Cerkev kot vodilno združevalno ustanovo.

¹ Dve temeljni deli o zgodnji zgodovini tega predela Minnesote sta William B. Mitchell, *History of Stearns County, Minnesota*, Chicago 1915 in N. H. Winchell, Edward D. Neill, J. Fletcher Williams in Charles S. Bryant, *History of the Upper Mississippi Valley*, Minneapolis 1881. Strnjen prikaz zgodovine osrednje Minnesote zajema tudi knjiga Marilyn S. Brinkman in William T. Morgan *Light from the Hearth. Central Minnesota Pioneers and Early Architecture*, St. Cloud 1982. V knjigi *They Chose Minnesota. A Survey of the State's Ethnic Groups*, ur. June D. Holmquist, St. Paul 1981, v kateri so zbrani prispevki o posameznih etničnih skupnostih v Minnesoti, piše o nemški skupnosti v Stearns County na str. 167-169 prispevka Hildegard B. Johnson, "The Germans", o tamkajšnjih slovenskih naselbinah na str. 385-386 prispevka June D. Holmquist, Joseph Stipanovich in Kenneth B. Moss, "The South Slavs", pomen osnivanja poljske naselbine Opole in njene župnije pa je poudarjen na str. 365 prispevka Frank Renkiewicz, "The Poles". Za pridobivanje vpogleda v potek naseljevanja Stearns County nasploh so koristni ustrezni podatki v popisih prebivalstva. Za tu navedene splošne ugotovitve so bili poleg navedenih del uporabljeni Ninth Federal Census 1870, Vol. I, Table VII, Compendium of the Federal Census 1880, str. 514 in Thirteenth Federal Census 1910, Abstract with supplement for Minnesota, str. 601.

Pod okriljem St. Cloudske škofije je ob stoletnici Pirčeve smrti izšel njegov življenjepis, ki ga je napisal William P. Furlan z naslovom *In Charity Unfeigned. The Life of Father Francis Xavier Pierz*, St. Cloud 1952. Med raznimi objavami o Pirču je npr. Sister Grace Mc Donald, *Father Francis Pierz, Missionary, Minnesota History*, 10, Junij 1929, str. 107-125. Več člankov pa je Pirču namenil tudi slovenski zgodovinar Ivan Zika. Posebej obsežna sta članka Franc Pirč, oče umne sadjereje na Kranjskem in oče mesta St. Cloud v Ameriki, *Kamniški zbornik*, X, 1965, str. 35-88 in Trije Pirci v Ameriki, *Kamniški zbornik*, XII, 1969, str. 129-154. Življenjepis Jožefa Buha zajema knjiga, ki sta jo napisali Sister Bernard Coleman in Sister Verona La Bud z naslovom *Masinaigans. The Little Book*, St. Paul 1972. Vincent A. Yzermans je avtor zgodovine St. Cloudske škofije, ki je izšla v dveh delih kot *The Spirit in Central Minnesota. A Centennial Narrative of the Church of Saint Cloud, 1889-1989*, St. Cloud 1989. O zgodovini župnije Pierz je Robert J. Voigt objavil knjigo *Pierzana*, St. Cloud, 1965, I. 1990 pa je izšla njena dopolnjena izdaja z naslovom *Pierzana II*.

² Kathleen N. Conzen je avtor dveh temeljnih razprav na to temo. *Razprava Peasant Pioneers. Generational Succession among German Farmers in Frontier Minnesota* je bila objavljena v knjigi *The Countryside in the Age of Capitalist Transformation. Essays in the Social History of Rural America*, ur. Steven Hahn in Jonathan Prude, Chapel Hill 1985, str. 259-292. Kot samostojna publikacija pa je izšla razprava *Making Their Own America. Assimilation Theory and the German Peasant Pioneer*, New York 1990.

Vir, iz katerega v svojih temeljih izhaja sedanji značaj tako nemške katoliške skupnosti kot tega vanjo zaobjetega slovenskega »otoka«, so nedvomno njuni začetki v neznanem in tedaj še z divjino poraslem svetu, kjer so bili priseljencem njihova medsebojna povezanost in stiki z misijonarji nujni za preživetje. Lahko pa tudi domnevamo, da so se začetniki bodisi nemške skupnosti bodisi slovenskih naselbin nekako zavedali svojega poslanstva postavljanja temeljev skupnosti svojega naroda v novem svetu. Pri tem jim je gotovo bila v oporo zavzeta dejavnost misijonarjev in nad njimi ustanov St.Cloudske škofije.

In ravno preko misijonarskih pisem, ki jih je v domovini objavljala slovenski verski časopis *Zgodnja danica*,³ lahko spremljamo nastanek in začetni razvoj naselbin Sv. Štefana in Sv. Antona. Sploh se v pismih misijonarjev vseskozi kaže pozornost, s katero so spremljali prihajanje priseljencev in nastajanje njihovih naselbin. Na straneh časopisa lahko med drugimi beremo tudi dopise, v katerih so nudili praktične nasvete bodočim izseljencem med slovenskimi bralci.⁴ Več Pirčevih pisem pa je bilo posebej namenjenih tej skupini gorenjskih izseljencev, tako da preko njih ter še nekaterih vesti v *Zgodnji danici* lahko v bistvu sledimo njihovemu potovanju iz domovine v Ameriko vse od odhoda iz domačih krajev do prihoda v Minnesoto.

Ko je Pirc v zimi 1863-64 obiskal domovino, da bi tu pridobil nove sodelavce za misijonarsko delo, se je tudi srečal s skupino rojakov, ki so mu izrazili namen, da bi se naselili v Ameriki.⁵ Leta 1864 jim je v svojih pismih sicer še odsvetoval izselitev. Počakali naj bi še nekaj časa, da bi se končala državljanska vojna med severnimi in južnimi državami ter bi prenehali napadi uporniškega plemena Sioux na območju Minnesote.⁶

Aprila naslednjega leta, ko je vojska južnih držav doživljala dokončne poraze, pa

¹ Večino teh dopisov je John A. Arnez ponatisnil v knjigi *Slovenian Letters by Missionaries in America, 1851-1874*, New York-Washington 1984, ki zajema še njegovi razpravi *Slovenian Missionaries in the United States*, str. 5-16 in *Slovenian Priests and Slovenian Emigration*, str. 17-32.

² Obsežno pismo z nasveti bodočim priseljencem misijonarja Janeza Tomaževiča je bilo v časopisu objavljeno v dveh delih oktobra in decembra 1864: *Zgodnja danica*, XVII, List 30, 20. vinotoka 1864, str. 242; *Zgodnja danica*, XVII, List 34, I. grudna 1864, str. 277-278. Podobno obsežen dopis Jakoba Trobea pa je časopis objavil v treh delih februarja in aprila 1865, in sicer v naslednjih številkah: *Zgodnja danica*, XVIII, List 6, 20. svečana 1865, str. 45-46; *Zgodnja danica*, XVIII, List 10, I. malega travna 1865, str. 79-80; *Zgodnja danica*, XVIII, List 11, 10. malega travna 1865, str. 88. Glede na čas objave teh dveh dopisov lahko sklepamo, da sta bila tudi posebej mišljena za to skupino gorenjskih izseljencev. Poleg tu posebej obravnavanih Pirčevih pisem pa glej tudi njegov dopis, objavljen v *Zgodnji danici*, XIX, List 20, 10. malega serpana 1866, str. 158. Tem in drugim pismom, ki so jih misijonarji namenili nasvetom bodočim izseljencem, posveča Marjan Drnovšek poglavje *Misijonar Franc Pirc v domovini in nasveti izseljencem*, str. 157-176 v svoji knjigi *Usodna privlačnost Amerike. Pričevanja izseljencev o prvih stikih z novim svetom*, Ljubljana 1998. Na straneh 160-164 pa predstavlja Pirčeva pisma, namenjena tu obravnavanim izseljencem.

³ William P. Furlan, op. cit., str. 232-233, 236.

⁴ *Zgodnja danica*, XVII, list 29, 10. vinotoka 1864, str. 233-234; *Zgodnja danica*, XVII, list 34, I. grudna 1864, str. 276-277.

⁵ *Zgodnja danica*, XVIII, list 15, 20. velikega travna 1865, str. 120-121.

⁶ *Zgodnja danica*, XVII, list 29, 10. vinotoka 1864, str. 233-234; *Zgodnja danica*, XVII, list 34, I. grudna 1864, str. 276-277.

jih je povabil k izselitvi. Ob tem jim je podrobneje kot v prejšnjih dopisih pojasnil pogoje za pridobitev zemljišč na podlagi t.i. Homestead Act iz l. 1862, zakona, ki je sploh odločilno prispeval h kolonizaciji ameriškega srednjega zahoda. Kot že v prejšnjih pismih, pa je tudi izrazil namen, da bi jim osnoval »slovensko duhovnijo s slovenskim duhovnim pastirjem«. Njihova naselbina naj bi se torej ohranila kot slovenska katoliška skupnost.⁷

Zgodnja danica je sicer to pismo objavila, potem ko je že, kot je sam časopis poročal, »51 Gorencev odrinilo po železnici proti Ameriki«.⁸ Lahko torej sklepamo, da pismo ni doseglo skupine izseljencev pred njihovem odhodom. Sam urednik časopisa pa je o njih menil, da so bili verjetno prav oni tisti, ki so bili namenjeni v Minnesoto.⁹

Vsekakor je bila njihova izselitev v domovini spremljana z veliko pozornostjo in naklonjenostjo. O njih je poročal tudi osrednji slovenski časopis *Novice* in poudarjal: »To niso ne politični sanjavniki ne romantični klateži, ampak pridni Gorenci so, ktere nadloga sili, da zapustijo domovino«.¹⁰ Zgodnja danica je tudi poročala o slovesni maši na Brezjah, kamor so šli izseljenci pred odhodom »Mater Božjo za srečno popotvanje prosit«.¹¹ Urednik časopisa pa se je pridružil Pirčevim nasvetom in zapisal: »Naj se deržijo skupaj, kolikor je le moč, ter naj ohranijo svojo domačo besedo, kakor drugi narodi, ki se ondi naseljujejo. Deželico, kjer bodo, naj bi imenovali 'novo Slovenijo', prva vas ali mestice, ki ga utegnejo sčasoma vstanoviti, naj kličejo 'novo Ljubljano', tudi drugim naselbam naj dajejo slovenske imena iz domačih krajev, n. pr. Kranj, Selo, Grad itd. Čez vse nar bolj naj pa skerbe, da ostanejo dobri katoličani, lepe navade naj seboj v Ameriko vzamejo, zanikarnosti pa naj popotvaje v morje potope«.¹² V *Novicah* pa sta bila tako Pirčevo pismo kot tudi ta uredniška opomba ponatisnjena s pomenljivim naslovom *Severna Amerika – nova Slovenija*.¹³

Lahko sicer sklepamo, da izseljenci niso mogli brati teh nasvetov, saj so že bili na poti. Poleg tega se ob svojem prihodu v St. Paul, glavno mesto Minnesote, niso usmerili na območje, kjer je Pirc misijonaril in kjer jim je bil namenil področje pri jezeru Otter Tail (slov. vidrin rep). Tako je avgusta 1965 v pismu Zgodnji danici misijonar obžaloval: »Že je mesec, kar je bilo prišlo 50 Kranjcev v Št. Pavel in so se hotli naseliti po mojem lepem misijonu, moji misijonski nasprotniki pa so jih speljali v druge slabe kraje«.¹⁴

⁷ Zgodnja danica, XVIII, list 15, 20. velikega travna 1865, str. 121.

⁸ *Novice*, XXIII, 10. maja 1865, št. 19, str. 154.

⁹ Zgodnja danica, XVIII, list 15, 20. velikega travna 1865, str. 119.

¹⁰ Zgodnja danica, XVIII, list 15, 20. velikega travna 1865, str. 121.

¹¹ *Novice*, XXIII, 31. maja 1865, št. 22, str. 176.

¹² Citat je vzet iz Zgodnja danica, XVIII, list 26, 10. kimovca 1865, str. 210; gl. tudi Zgodnja danica, XVIII, list 21, 20. mal. serpana 1865, str. 168; William P. Furlan, op. cit., str. 236; *Seventy-fifth Anniversary, Church of St. Stephen, 1871-1946, St. Stephen 1946, str. 10-11.*

¹³ Kot župnik med clevelandskimi Slovenci in sploh kot ena vodilnih osebnosti med slovenskim katoliškim izseljenstvom v ZDA je John J. Oman večkrat omenjen v knjigi Matjaža Klemenčiča *Slovenes of Cleveland. The Creation of a New Nation and a New World Community Slovenia and the Slovenes of Cleveland, Ohio, Novo mesto 1995*; posebej pa je predstavljen na straneh 153 in 154, namenjenih župniji Sv. Lovrenca.

¹⁴ Stearns History Museum v St. Cloudu hrani med gradivom o zgodovini Sv. Štefana, sicer brez

Lahko torej domnevamo, da so jih drugam speljali ameriški zemljiški posredniki. Pirc pa je s tem izgubil stike s skupino slovenskih izseljencev, ki jim je dotlej namenil toliko pozornosti. Toda glede na nadaljnji potek dogodkov lahko ugotovljamo, da jim je kljub temu uspelo ne le, da so se znašli v novem okolju, ampak tudi, da se niso izneverili odgovornemu poslanstvu, ki so jim ga zaupali v domovini.

Po zaslugi njih samih in zgodovinskega spomina, ki so ga pustili svojim potomcem, se je ohranilo pričevanje, ki se nam s svojo vsebino ponuja kot dragocen vezni člen med njihovim prihodom v te kraje in začetki njihove nove skupnosti.

Med potomci teh slovenskih priseljencev je bil tudi John Jerome Oman, dolgoletni župnik med clevelandskimi Slovenci v župniji Sv. Lovrenca v Newburghu, ki pa je bil rojen pri Sv. Štefanu in ostal vedno navezan na svoj rodni kraj, saj je bil prav tam posvečen v duhovnika in je tam tudi pokopan.¹⁵ Ko mu je ob njegovem srebrnem duhovniškem jubileju leta 1936 slovenski izseljenski katoliški tisk namenil več člankov, je izšlo tudi »Nekaj spominov o kraju moje mladosti«, ki jih je Oman posvetil svoji domači naselbini.¹⁶ Iz njegovega pisanja izvemo, da sta se na kraju bodoče naselbine na še z gozdom poraščenem področju kot prva naselila Gregor Pogačnik, ki se je bil izselil že leta 1963, in Gregor Peternel s svojima družinama, kasneje pa so se jima pridružili še drugi slovenski prišleki. Oman pripoveduje o težavah, s katerimi so se morali priseljenci spoprijemati, o trdem delu pri izkrčevanju gozda za pridobivanje kmetij, obuja pa tudi razne dogodke iz zgodnjega življenja v naselbini in kako so se v njej ohranjale slovenske ljudske navade.

Najbolj pa pripoved zaživi, ko neposredno obuja, kako je eden tamkajšnjih Slovencev, Anton Kapus, nekega večera med obiskom pri miljo oddaljenem sosedu, Nemcu Weisu, doživel nenavadno srečanje. V hišo je vstopil popotni duhovnik in prosil za prenočišče. Ko pa se je med njimi razpletel pogovor v nemščini in je popotnik slišal Kapusovo okorno nemško govorico, ga je vprašal po njegovi narodnosti. Kapus se je predstavil za Avstrijca. »Iz katerega kraja v Avstriji pa prihajate, prosim?« 'Prihajam s Kranjskega,' je pravil Kapus v taki nemščini, ki je je bil sploh zmožen. 'Potem ste pa morda Kranjec?' je vprašal duhovnik v lepem domačem jeziku. 'Seveda sem,' je dejal Kapus začuden in ves vesel in srečen, da sliši svoj materni jezik in to od duhovnika.« Duhovnik je bil Jožef Buh, Kapusu pa je obljubil, da bo čim prej obiskal njegovo naselbino.¹⁷

¹⁵ podatkov o kraju in času objave, skupaj objavljena članka J.J.O., Nekaj spominov o kraju moje mladosti, str.11-24 in M.Slajc, Na obisku pri Rt.Rev.J.J. Omanu, str.24-26.

¹⁶ J.J.O., op. cit., str.15-16.

¹⁷ Ob 75-letnici župnije je izšla brošura Seventy-Fifth Anniversary. Church of St. Stephen. 1871-1946. St. Stephen, Minnesota, kjer o tem piše na str. 14-16. Pripoved je ponatisnjena v brošuri, ki je izšla ob stoletnici župnije z naslovom Church of St. Stephen. St. Stephen, Minnesota. 1871-1971. 100 Years of Service (strani v brošuri niso oštevilčene). V celoti pa je pripoved povzeta tudi v Buhovem življenjepisu Sister Bernard Coleman in Sister Verona La Bud, op. cit., str. 69,71, ter v zgodovini St. Cloudske škofije Vincent A. Yzermans, op. cit., prva knjiga, str. 22-23.

¹⁸ Ob stoletnici tega dogodka, s katerim se začneja zgodovina župnije Sv. Antona, je l.1970 župnija izdala brošuro 1870- Centennial Year-1970. Church of Saint Anthony. Posebej pomemben vir

Še bralca preseneča ta le na videz droben dogodek, ko sta se po naključju spoznala slovenski minnesotski pionir in eden najsvetlejših likov v zgodovini slovenskega misijonarstva in izseljenstva.

V zgodovinskem spominu prebivalcev Sv. Štefana predstavlja to slučajno srečanje z misijonarjem Buhom dogodek nadvse dragocenega pomena. Označuje namreč začetni dogodek v nastanku njihove župnije in s tem v osnovanju temeljev, na podlagi katerih se je dalje razvijala njihova naselbina.

Župnijski zgodovinski brošuri, ki sta izšli ob 75-letnici in stoletnici župnije, nam o tem pripovedujeta še obširneje in podrobneje. Kapus in Buh naj bi se bila srečala maja 1867, še istega meseca pa je misijonar obiskal naselbino in daroval prvo mašo na domu Gregorja Pogačnika. Odtlej je skoraj vsak mesec obiskoval tamkajšnje Slovence, k njim pa so prihajali tudi misijonarji Ignacij Tomazin, Janez Pavlin in Jakob Trobec.¹⁸ Decembra 1870 pa je Buh prvič obiskal še bližnjo slovensko naselbino, bodočo župnijo Sv. Antona, in daroval prvo mašo na domu Antona Gogale mlajšega. Tudi te slovenske družine sta odtlej večkrat obiskala Buh in Tomazin.¹⁹

Dragocen vir, v katerem lahko spremljamo prve Buhove stike s tam nastanjenimi Slovenci, je njegova krstna knjiga iz tega časa; knjiga, ki jo je v veliki meri izpolnjeval sam, dopolnjuje jo pa jo tudi krsti, ki so jih opravljali njegovi sodelavci. Kot sledovi več Buhovih, pa tudi Tomazinovih obiskov, ko sta se na svojih misijonskih poteh vračala v ti dve naselbini, zaživijo pred našimi očmi tu in tam, med mnogimi drugimi imeni iz raznih krajev, krsti novorojencev slovenskih staršev; sprva kar pri Kranjcih ali v »Krainer settlement« (v kranjski naselbini), v letih 1870 in 1871 v Borštu pri Slovencih ali pri Sv. Štefanu v Borštu (Brockway) ter pri Kranjcih v Kraintownu, že v naslednjih letih pa kar v angleško imenovanih St. Stephan-u in St. Anthony-ju.²⁰ (Imeni Brockway in Kraintown pa sta označevali okraja, v katera sta spadali naselbini.)

O Buhovih obiskih v teh dveh naselbinah lahko beremo tudi v dopisih, ki jih je misijonar pošiljal Zgodnji danici. Tako je januarja 1871 poročal, da so si Kranjci, ki živijo »Pri sv. Štefanu v gojzdu«, pravkar začeli graditi cerkev, novembra istega leta pa je pisal o dograjeni cerkvi in o njeni skorajšnji blagoslovitvi.²¹ Julija 1872 pa je obema naselbinama posvetil velik del daljšega dopisa. Pisal je: »Imamo tukaj med Slovenci v kantonu Zvezdi (Stearns County) dve misijonski seliši, ena se imenuje pri sv. Štefanu

podatkov o njenih začetkih pa so nekatera poglavja življenjepisa Bernard Ločnikar. Opat v Minnesoti, ki ga je John L. Zaplotnik objavil v čikaškem mesečniku *Novi svet*, kjer je izhajal v številnih nadaljevanjih vse od junija 1944 do oktobra 1946. Posebej o tem dogodku glej 11. poglavje *Slovenci v Kraintownu*, *Novi svet*, VIII. št. 5, Maj 1945, str.141.

¹⁸ *Liber Baptismatum et Confirmationum. Ecclesia "Belle Prairie" sub titulo Maternitatis B.M.V. Josephus Buh missionarius*. Knjiga je ohranjena na St. Cloudski škofiji. Kopijo pa hranijo v Stearns History Museum v St. Cloudu.

¹⁹ Zgodnja danica, XXIV, list 7, 17. svečana 1871, str.55; Zgodnja danica, XXIV, list 49, 8. grudnia 1871, str. 396.

²⁰ Zgodnja danica, XXV, list 38, 20. kimovca 1872, str.307. Buhovo pismo je z naslovom "100 let staro pismo" l. 1972 ponatisnil mesečnik *Ave Maria*, 64. letnik, avgust 1972, št.8, str. 255-256.

²¹ *Ibidem*.

na Lomu; drugega pa imenujemo pri sv. Antonu Pad. v Kranju (ali okrajina Kranj, po angleško Township Krain), da nas spominja na domačijo.²² Omenjal je, da je bila cerkev pri Sv. Štefanu že blagoslovljena, pri Sv. Antonu pa so jo šele tedaj gradili. Pismo pa je pomembno kot zgodovinski vir predvsem zato, ker je Buh v njem poimensko navajal slovenske prebivalce teh dveh naselbin skupaj z njihovimi izvornimi kraji na Gorenjskem. Za vsako izmed dveh naselbin je naštel nad dvajset hišnih gospodarjev, prihajali pa so večinoma iz vasi okrog Blejskega jezera.²³

Kot je Buh omenjal v istem pismu in še v drugih svojih dopisih Zgodnji danici in kot izvemo iz raznih pisem, objavljenih v tem časopisu ali v Novicah, so sicer v tem predelu Minnesote takrat živeli še drugi slovenski priseljenci, med njimi tudi sorodniki misijonarjev. Med prvimi priseljenci sta sredi 50. let prišla v Minnesoto dva Pirčeva sorodnika, nečak Jernej Pirc in sestra Polona Noč z družino, desetletje kasneje pa še ena sestra. Prvi si je ustvaril kmetijo v kraju Eden Lake. Več Slovencev, med katerimi tudi Pirčevi sestri, se je, ob sicer številnejših prebivalcih drugih narodnosti naselilo pri Sv. Jožefu. Še drugi slovenski priseljenci pa so živeli po drugih krajih, kot skupina Belokranjcev, ki so prebivali v bližini naselbine Richmond.²⁴

Vendar sta bila Sv. Štefan in Sv. Anton edini dve pretežno slovenski naselbini. Tako so z zgraditvijo cerkve pri Sv. Štefanu bili postavljeni temelji prvi slovenski župniji v ZDA. Pri Sv. Antonu pa je, kot nam omenja sam Buh, osnovanje slovenske naselbine botrovalo nastanku okraja Krain, ki še danes nosi to ime.

Pri Sv. Antonu je bila po več zastojih cerkev dograjena l.1874. O tem lahko beremo v pismu enega »srenjčanov« iz ameriškega »novega Kranja« časopisu »Der Wanderer« iz St.Paula, ki ga je objavila tudi Zgodnja danica. O svoji prvi maši v novozgrajeni cerkvi pa je v dopisu z naslovom »Slovenska pridiga v Ameriki« v Zgodnji danici poročal Bernard Ločnikar.²⁵

²² Belokranjce pri Richmondu omenja Buh v istem pismu. Glej pismo Jerneja Pirca, objavljeno v dveh zaporednih številkah Novic januarja 1855: XIII, št.7, 24.1.1855, str.27-28 in XIII, št.8, 27.1.1855, str.31-32. Januarja 1856 pa je bilo v Novicah objavljeno pismo Polone Noč; glej Novice, XIV, št.3, 9.januarja 1856, str.11-12. M.Drnovšek, op.cit., obravnava življenjski zgodbi Polone Noč in Jerneja Pirca na str.144-149 in 181-185. Med misijonarji, ki so oskrbovali Slovence pri Sv. Jožefu, je bil tudi Janez Tomažević; glej njegovo pismo, objavljeno v Zgodnji danici, XVIII, list 3, 20. prosenca 1865, str.22. Več pisem priseljencev, ki so živeli pri Sv. Jožefu, in dopisev misijonarjev, ki so poročali tudi o svojih obiskih pri tamkajšnjih Slovencih, pa obravnava M. Drnovšek, op.cit., str.167, 188-199, 211-213.

²³ Zgodnja danica, XXVII, list 35, 28. velikega serpana 1874, str.278 in Slovenska pridiga v Ameriki Pri prvi sv. maši v novi cerkvi sv. Antona Pad. 15. rožn. 1874, XXVII, list 40, 2. vinotoka 1874, str.318-319 in XXVII, list 41, 9. vinotoka 1874, str.324-325.

²⁴ V Ločnikarjevem življenjepisu Bernard Ločnikar. Opat v Minnesoti, ki ga je John L. Zaplotnik objavjal v nadaljevanjih v čikaškem mesečniku Novi svet od junija 1944 (VII, št.6, junij 1944, str.165-167) do oktobra 1946 (IX, št.9, str.238-240) so posebej njegovemu dušnemu pastirstvu pri Sv. Antonu posvečena 11. poglavje Slovenci v Kraitownu (VIII, št.5, maj 1945, str.141-142), 12. poglavje Dušni pastir v Kraitownu (VIII, št.6, junij 1945, str. 169-171) in deloma 13. poglavje Subprior, hišnik in nadzornik (VIII, št.7, julij 1945, str. 191-193). Podatki o Sv. Štefanu pa so povzeti po župnijski brošuri Seventy-fifth Anniversary ..., op.cit., str.17, 23.

²⁵ Seventy-fifth Anniversary ..., op.cit., str.21.

Ločnikar, ki se je v Ameriko izselil l. 1868, je ob svojem prihodu v Minnesoto vstopil v benediktinsko opatijo Sv. Ludovika v Collegeville-ju. Samostan so bili sredi 50. let ustanovili benediktinci, poslani iz opatije St. Vincenta v Pennsylvaniji, da bi oskrbovali Pirčeve misijone. Vse od začetka je samostan upravljal Šentjanško semenišče (St. John's Seminary), l. 1881 pa se je tudi preimenoval v Šentjanško opatijo (St. John's Abbey). Ko je Buh, preobremenjen z misijonarskim delom, sredi 70. let prepustil tudi misijona pri Sv. Štefanu in Sv. Antonu benediktincem ter so naselbini prevzeli v oskrbo tamkajšnji slovenski redovniki, je od leta 1873 do 1877 bil za dušnega pastirja pri Sv. Antonu Ločnikar, kasnejši opat Šentjanške opatije od l. 1890 do svoje smrti l. 1894. Iste leta pa sta tako Sv.Štefan kot Sv. Anton prešla v oskrbo škofijskih duhovnikov.²⁶

Nadaljnja zgodovina župnij Sv.Štefana in Sv. Antona odpira nova poglavja, vključno s postavitvijo novih cerkva v začetku prejšnjega stoletja. Hkrati pa je le Sv. Štefan ostajal pretežno slovenska naselbina. Z nadaljnjim dotokom priseljencev in tudi že naravnim prirastkom se je število njegovih prebivalcev do l. 1892 povečalo na 64 družin, med katerimi je bilo 54 družin slovenskega izvora in le 10 nemškega.²⁷ Franc S. Šušteršič, župnik pri Sv. Jožefu v Jolietu (Illinois), je v svojem pregledu slovenskih naselbin v Ameriki v koledarju Družbe sv. Mohorja l. 1894 zabeležil 56 slovenskih družin, okoli 300 oseb. O Slovencih pri Sv. Antonu pa je ugotavljal, da so se mnogi od njih razpršili drugam, tako da je tam ostalo le kakih 16 slovenskih družin in imajo skupno cerkev z Irci in Nemci.²⁸ Razlog za to naj bi bila škoda, ki so jim jo pred leti prizadejali na poljih roji kobilic. Dejansko so v 70. letih kobilice z uničevanjem pridelka povzročale veliko škodo kmetom na tem območju Minnesote.²⁹

Rast slovenskega prebivalstva pri Sv. Štefanu in njegovo upadanje pri Sv. Antonu lahko spremljamo tudi ob pregledovanju poimenskih podatkov popisov prebivalstva. Tako lahko ugotovljamo, da se je k Sv. Štefanu še do l. 1910 iz domovine priselilo nekaj Slovencev, Sv. Anton oziroma okraj Krain pa ni beležil novega dotoka slovenskih

²⁶ Rev. F. S. Šušteršič, Slovenci v Ameriki, Koledar Družbe sv. Mohorja za navadno leto 1894, Celovec, str.15-27, o tem posebej str.18.

²⁷ Annette Atkins, Harvest of Grief. Grasshopper Plagues and Public Assistance in Minnesota, 1873-78, St. Paul 1984

²⁸ V članku Majda Kodrič, "Kranjci" v Stearns County - vezi med etnično zavestjo in zemljepisnimi dejavniki v neki slovenski kmečki naselbini v Minnesoti, Geografski obzornik, XXXIV, 1987, št.2, str.108-112 so demografske dinamike v teh dveh naselbinah obravnavane na podlagi poimenskih podatkov iz naslednjih popisov prebivalstva: 1870 U.S. Federal Census, 1880 U.S. Federal Census, 1895 Minnesota State Census, 1910 U.S. Federal Census.

²⁹ Upoštevane so bile naslednje katastrske mape: Map of Stearns County Minnesota, Minneapolis 1880; Plat Book of Stearns County, Minnesota, compiled from official records and actual surveys, Philadelphia 1896; Atlas of Stearns County, Minnesota, Minneapolis 1912; Plat Book, Stearns County, Minnesota, St. Paul 1925; Atlas of Stearns County, Minnesota, containing plats of each township, a county road map, a rural directory of farmers, a farm numbering system, and other features, Fergus Falls, 1955; Land Atlas and Plat Book, Stearns County, Minnesota, Rockford, IL 1984; Atlas of Stearns County Minnesota. Compiled by the Midland Atlas Company, Inc., Milbank, South Dakota 1997.

priseljencev.³⁰ Ob primerjanju katastrskih map od prve l.1880 vse do danes pa lahko opazamo, da je bila slovenska naselbina pri Sv. Štefanu vseskozi ne le daleč večja, ampak tudi veliko bolj strnjena in je vse do srede prejšnjega stoletja v celoti ohranila svoj obseg. Šele mape iz zadnjih desetletij kažejo krčenje zemljišč tamkajšnjih Slovencev, ki pa še ni bistveno okrnilo slovenske naselbine.³¹

Ta izrazita trdnost slovenske skupnosti pri Sv. Štefanu se odraža v vztrajnem ohranjanju lastne etnične zavesti. Do prve svetovne vojne je bila v rabi slovenščina pri mašah in pri poučevanju katekizma, vse do l.1968 pa so vodili župnijo slovenski župniki.³² Še sedaj so ljudje pri Sv. Štefanu ponosni na to, da v cerkvi »na božično vigilijo pojejo »Sveto noč« v slovenščini, nemščini, poljščini in angleščini.«³³ Vse to kaže na pomembno vlogo Cerkve v ohranjanju etnične zavesti. Pomemben dejavnik v tem smislu pa predstavljajo tudi vrednote kmečkega življenja. Tako posamezne družine slovenskega porekla še živijo na kraju bivše slovenske naselbine pri Sv. Antonu in dalje gojijo etnične običaje, ker so ostale na svojem posestvu.³⁴

V čast Slovencev pri Sv. Štefanu in Sv. Antonu sta od l.1980 vpisana v ameriški Narodni register zgodovinskih krajev bodisi cerkev in župnišče pri Sv. Štefanu kot pomnika nastanka slovenske naselbine bodisi kmetija Antona Gogale v okraju Krain kot pomemben zgled pionirske slovenske kmetije.³⁵

SUMMARY

FRANC PIRC AND THE ESTABLISHING OF THE FIRST SLOVENE SETTLEMENTS IN U.S.A.

Majda Kodrič

The article deals with the role of the Slovene missionary Francis Pierz in the establishment of the first Slovene settlements in the United States. While mainly promoting the German Catholic colonization of Stearns County in Minnesota, he also managed to attract several fellow countrymen to the area of his missionary activity. The article focuses on the establishment of the two Slovene settlements and parishes of St. Stephen and St. Anthony, respectively in Brockway and Krain townships - the latter was named so after the area of origin of the settlers, and it still retains this name.

Like the German Catholic community in Stearns County, the much smaller Slovene "island" within it as well shows an outstanding attachment to its ethnic roots and the Catholic

³⁰ Intervjuji z Edwinom Omannom, Anno Petrich, Anno Slivnik decembra 1984.

³¹ St. Stephen's roots grow to include all nationalities. St. Cloud (Minn.) Times, 17. julija 1988, str. 2B.

³² M.S. Brinkman in W.T.Morgan, op.cit., str. 73-79.

³³ Stearns Properties Nominated For Historical Register, Stearns-Morrison Enterprise, 21. oktobra 1980. Pismo Minnesota Historical Society župniku Arthurju Voglu dne 8. junija 1982.

religion, which is also related to their preservation of the rural way of life. However, it originally stems from the beginnings of their life in the wilderness, when they needed mutual collaboration and the contacts with the missionaries for their very survival. On the other hand, we can also suppose that they were somehow aware of their role in setting the bases of their ethnic community in the new world. The missionaries and the institutions of St. Cloud's diocese sure aided them in this regard.

The writings of the Slovene missionaries also provide the essential sources which enable us to follow the events that led to the establishment of the settlements of St. Stephen and St. Anthony, as well as their development in their early years.

Thus, by reading Pierz's letters in the Slovene religious newspaper *Zgodnja danica* (Early Morning Star) we can follow the emigration of a group of his fellow countrymen from their homeland up to Minnesota, where, however, they were misled, probably by land agents, and did not reach the missionary.

However, through the memories which have been preserved in their community we learn of their encounter with another renowned missionary, Joseph Buh. Through Buh's baptismal records and his letters to *Zgodnja danica* we then learn of the early development of their settlements and parishes, of which St. Stephen is regarded as the first Slovene ethnic parish in the United States.

Still another prominent person who decisively contributed to the establishment of St. Anthony's parish was Bernard Ločnikar, who joined the Benedictines of St. John's Abbey in Collegeville and later also became their abbot.

Though the paper does not propose to examine the further religious development of the two parishes, it stresses the growth of the Slovene settlement in St. Stephen up to the First World War, while on the contrary the Slovene population decreased in St. Anthony.

The conspicuous compactness of the Slovene settlement in St. Stephen, besides its size, certainly aided the preservation of its ethnic identity, though it was also fostered by the Church. However, the attachment to the ethnic roots was also sustained by the persistence of rural values, so that even Slovene farmers in St. Anthony managed to maintain ethnic traditions by living on their historic farms.

In honor of the Slovenes in St. Stephen and St. Anthony since 1982 both the St. Stephen church and rectory as memorial of the establishment of the Slovene settlement and the Anton Gogala farmstead in Krain township as a significant representative of a Slovene pioneer farmstead are included in the National Register of Historic Sites in the United States.

Majda Kodrič is historian and professor in Trieste, Italy.

PISMO APOLONIJE NOČ OD SV. JOŽEFA / ST. JOSEPH, MINNESOTA (1855)

Marjan Drnovšek

COBISS I.01

UVOD

Med zgodnjimi slovenskimi izseljenskimi pismi najdemo objavljeno osebno pismo Apolonije (Polone) Noč, rojene Pirc,¹ ki je leta 1855 z družino in ženinom starejše hčerke odšla v Združene države Amerike. Podbrezje na Gorenjskem so zapustili v času, ko so maloštevilni prebivalci Slovenije odhajali prek Atlantika in se za stalno ustalili v novem okolju.² Nedvomno je na njen odhod vplival brat in misijonar Franc Pirc,³ ki ji je tudi omogočil lažji začetek življenja na ameriški farmi v kraju Sv. Jožef / St. Joseph v bližini St. Clouda, Stearns County, takrat še »teritoriju«⁴ Minnesota.

Selitve članov Pirčeve družine v tujino so bile v takratni Sloveniji nekaj izjemnega, saj so se dogajale v času, ko so povprečni moški spoznavali svet le kot vojaki, ženskam pa je bilo bivanje bolj ali manj omejeno le na domače okolje ali obisk bližnjega romarskega kraja. Francovega brata Janeza lahko uvrstimo v krog vojaških beguncev v času francoske okupacije, ki je svojo življenjsko in poklicno pot nadaljeval v nemških delih Avstrije, sestra Polona je leta 1855 sledila bratovemu klicu v Ameriko. Leta 1864 je prišla v Minnesoto še ena Pirčeva sestra, Katarina ali Marija iz tretjega zakona Jerneja Pirca.⁵

¹ Jerneju Pircu in Neži, rojeni Vavpetič, se je v zakonu rodilo 10 otrok: Franc (1785–1880), Jakob (1788–1873), Janez (1790–1836), Simon (1792–1859), Jožef (1795–1796), Marija (1796–1802), Katarina (1798–1801), Ana (1802–1802), Marija (1804–1821) in Polona (1806–1878?). Glej: NŠAL, Župnija Kamnik, Rojstna knjiga 1784–1804; Ivan Zika, Trije Pirci v Ameriki. Kamniški zbornik XII, 1969, str. 129–154; Marjan Drnovšek, Franc Pirc (1785–1880); Sadjar na Kranjskem in misijonar v Ameriki. Naklo: Občina Naklo, 2003.

² Med njimi je bilo kar veliko krošnjarjev iz Bele krajine in Kočevskega. Zaradi neraziskanosti obsega ne moremo dati niti ocene števila krošnjarjev, ki so se odločili za pot prek Atlantika. Če pogledamo kartoteko k selitvenim spisom Deželnega predsedstva na Kranjskem za petdeseta leta 19. stoletja, najdemo kar veliko podatkov o njihovem odhajanju v ZDA. Glej: Kartoteka selitvenih spisov Deželnega predsedstva na Kranjskem, Arhivsko-dokumentacijski center Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU.

³ Franc Pirc je leta 1835 sledil Frideriku Baragi in misijonaril zlasti v Michiganu (1835–1852) in Minnesoti (1852–1873). Leta 1873 se je vrnil v domovino.

⁴ Minnesota je leta 1858 postala ena od zveznih držav ZDA, pred tem je imela status Territory of Minnesota, ki ga je pridobila 3. marca 1849.

⁵ I. Zika, Trije Pirci v Ameriki ..., str. 149. Isti, Naseljevanje prvih Slovencev v Ameriki. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, Slovenski izseljenski koledar '69, 1968, str. 282.

Še pred Polono je misijonarjev nečak Jernej, sin brata Jakoba, prišel skupaj z Barago v ZDA že leta 1854.⁶ Polona je bila druga Slovenka (vendar prva mati z otroki), ki je odšla v ZDA v 19. stoletju,⁷ Jernej pa je bil med prvimi laičnimi intelektualci in se je uspešno povzpel na družbeni lestvici v novem svetu.⁸ Kar nas preseneča pri Francu Pircu in sestri Poloni, je njuna starost ob odhodu, saj je bil Franc star petdeset let, sestra pa le leto dni manj. Da se je človek pri tej starosti odločil za odhod v svet, je moral v tistem času imeti dobro mero poguma.

Izseljenska pisma so pomemben vir za preučevanje zgodovine slovenskega izseljenstva. Za obravnavani čas se je ohranilo malo originalnih pisem, deloma jih najdemo v prepisih,⁹ največ pa v takratnih glasilih, zlasti v *Zgodnji danici*¹⁰ in *Novicah*. Sistematičnega pregleda nimamo, še največjega verjetno na področju misijonarskih pisem.¹¹ Nedavna znanstvena konferenca »Branje izseljenskega pisma: novi pristopi in interpretacije«, ki je potekala od 7. do 9. avgusta 2003 v okviru Carleton centra za zgodovino migracij na Univerzi Carleton v Ottawi v Kanadi, je pokazala, da zgodovinarji – manj arhivisti – posvečajo temu gradivu veliko pozornost. V zadnjem času se temu viru daje nekoliko več pozornosti tudi na Slovenskem.¹²

⁶ Marjan Drnovšek, *Usodna privlačnost Amerike: Pričevanja izseljencev o prvih stikih z novim svetom*. Ljubljana: Založba Nova revija (zbirka Korenine), 1998, str. 181–185.

⁷ Prva je bila Baragova sestra Antonija Höffern, ki se mu je pridružila leta 1837 (M. Drnovšek, *Usodna privlačnost Amerike ...*, str. 143–144.)

⁸ Ravno v letih 1852–1856 je po ZDA, Kanadi in Zahodni Indiji potoval Anton Čižman/Zhishman in predaval geografijo, etnografijo in zgodovino, med drugim tudi na univerzi v Montgomeryju, Alabami. Glej: Franc Rozman, Roman Savnik, Anton Edvard Zhishman (Čižman). SBL 15. zvezek, Ljubljana 1991.

⁹ Npr.: AS 971, Franc Pirc, 1835–1843 (pisma in pesmi). Na simpoziju o Francu Pircu v Podbrezjah na Gorenjskem, 21. junija 2003, je referent Andrej Pirš iz Vogelj omenil, da ima zbrana vsa Pirčeva pisma v različnih oblikah.

¹⁰ Majda Kodrič, *Zanimanje slovenskih misijonarjev v Severni Ameriki za izseljevanje rojakov, kot se odraža v dopisih v Zgodnji danici. Dve domovini / Two Homelands 6*. Ljubljana: Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, 1995, str. 9–18.

¹¹ Omenim naj samo delo: John A. Arnez, *Slovenian letters by missionaries in America, 1851–1874*. New York–Washington: Studia slovenica, special series 4, 1984. Ali so misijonarska pisma tudi izseljenska pisma? Sam jih uvrščam mednje, saj so po formalni kot vsebinski strani zelo podobna (vsaj v obravnavanem času), čeprav so misijonarji odšli po »službeni« dolžnosti (po lastni odločitvi, vendar z dovoljenjem škofa), klasični izseljenci pa po lastni odločitvi. Od posameznega misijonarja je bila odvisna vsebina pisem, ali je v njem pisal bolj o poklicni dejavnosti, ali je vključeval tudi ostale teme. Mnoga so bila bogata z informacijami, opisi novega okolja, včasih osebno in posvetno obarvana in tako podobna izseljenskim pismom. Ne nazadnje so oboji odšli v tujino in tam ostali za krajše oziroma daljše obdobje ali za stalno.

¹² Npr.: Aleksej Kalc, *Pori in usode: Selitvene izkušnje Slovencev z zahodne meje. Koper–Trst: Knjižnica Annales Majora, 2002; Izseljenec: Zivljenjske zgodbe Slovencev po svetu*. Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 2001; Marjan Drnovšek, *Usodna privlačnost Amerike: pričevanja izseljencev o prvih stikih z novim svetom*. Ljubljana: Nova revija (Korenine), 1998; Darko Friš, *Korespondenca Kazimirja Zakrajška, O. F. M. (1929–1958)*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije (Viri 8), 1995. Darko Friš, *Korespondenca Kazimirja Zakrajška, O. F. M. (1907–1928)*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije (Viri 6), 1993.

V nadaljevanju želim analizirati formalne in vsebinske strani izseljenskega pisma Slovenke, ki ga je poslala v domovino v času, ko govorimo o izseljevanju posameznikov in manjših skupin in ko so beroči Slovenci najbolj poznali misijonarska pisma, ki so prispevala tudi k oblikovanju podobe Amerike. Izraz Amerika je bil splošno uporabljen (v začetku tudi Indija),¹³ pri čemer so imeli v mislih Združene države Amerike. Dotaknil se bom tudi vprašanja, zakaj v zgodnjem času ni prišlo do množičnega izseljevanja Slovencev, kljub ugodnim možnostim oditi z zemlje na zemljo, kar bi moralo privabiti slovenskega kmeta.

»DOPIS KRAJNICE IZ AMERIKE« (1855)

Objavljena osebna pisma, ki so jih uredništva dobila od piščevih sorodnikov, prijateljev ali po kakih drugi poti, so bila s strani uredništva mnogokrat krajšana oziroma povzeta, objavljena v odlomkih in marsikdaj opremljena z uredniško opombo strinjanja ali še bolj pogosto nestrinjanja s pismom v celoti ali samo z njegovim delom. Skratka, uredništvo je imelo v rokah škarje, kar mnogim objavljenim pismom odvzema popolnost pričevanja. Že izbor pisem za objavo je bil narejen z določenim namenom, ki ga hitro najdemo z natančno analizo in primerjavami.¹⁴ V obravnavanem času, sredi 19. stoletja, so izhajala v slovenskih in nemških glasilih misijonarska pisma, iz katerih so izpuščali predvsem osebne zadeve, marsikdaj so izpustili ali povzeli dele pisma zaradi ponavljanj (pri istem piscu ali v primerjavi z drugimi), npr. opise poti, Minnesote in podobno. In še v objavljenih pismih dejansko zasledimo dolge pasuse, ki so si podobni, kot da bi jih prepisovali drug od drugega ali iz drugih virov, npr. knjig, ameriških glasil itd. Zlasti uporabljena glasila pisci marsikdaj tudi citirajo. Zelo povedna bi bila primerjava opisov Minnesote v misijonarskih pismih tistega časa s Pirčevim dodatkom h knjigi *Indijanci v Severni Ameriki*, ki je leta 1855 izšla v St. Louisu v nemščini.¹⁵ Pri misijonarjih je bilo še

¹³ Predstava o Indiji kot čudežni »deveti deželi« (Indija Koromandija) je znana na Slovenskem od druge polovice 17. stoletja in je v povezavi s čaščenjem svetnika Frančiška Ksaverija. To naj bi bila dežela, kjer se cedita med in mleko. Ta socialno-utopična podoba Amerike je bila prisotna tudi v pogledih na Ameriko (mišljene so bile Združene države Amerike) še v 19. stoletju, vendar je v času množičnega izseljevanja že zbledela oziroma postala bolj realna. Označevanju te celine z Indijo pa sledimo od Kolumbovega odkritja te celine, kar je – kljub kasnejšemu spoznanju zmote – ostalo v uporabi še v 19. stoletju, oznaka staroselskega prebivalstva z Indijanci pa do današnjih dni. Glej: Zmago Šmitek, Klic daljnih svetov: Slovenci in neevropske kulture, Ljubljana: Založba Borec, 1986, str. 23–24.

¹⁴ Tega je bilo veliko v času ideološkega in političnega vrenja na Slovenskem v desetletjih pred prvo svetovno vojno – tudi na področju izseljenske korespondence. Glej: Marjan Drnovšek, Pot slovenskih izseljencev na tuje: Od Ljubljane do Ellis Islanda – Otoka solza v New Yorku 1880–1924. Ljubljana: Založba Mladika, 1991.

¹⁵ Franz Pierz, Die Indianer in Nord-Amerika, ihre Lebensweise, Sitten, Gebräuche u. s. w. nach zehnjährigen Aufenthalte und gesammelten Erfahrungen unter den verschiedenen Stämmen, St. Louis 1855. Temu delu je bila dodana brošura: Eine Kurze Beschreibung des Minnesota-

najbolj pogosto ponavljanje, saj so bila pisma naslovljena na različne naslovnike, pisali pa so o podobnih temah, zato pri mnogih kmalu zasledimo nasvet, da lahko naslovnik najde več podatkov o posameznostih pri tem ali onem prejemniku pisma, ki jima je obširneje pisal o določeni zadevi. Pisma so tudi prevajali. Tako imamo primer, da je bilo pismo belokranjskega krošnjarja in trgovca v Ameriki iz leta 1845 iz slovenščine prevedeno (bolje rečeno povzeto) v nemščino, saj je izšlo v nemškem glasilu.¹⁶ Misijonar Pirc se je s sestro Polono dopisoval v slovenskem jeziku.¹⁷ Tudi pismo Polone je spremljala uredniška uvodna informacija,¹⁸ s katero so povezali pismo z novico o njenem odhodu v Ameriko, ki je bila opremljena z urednikovim komentarjem o Polonini krivdi za odhod.¹⁹ Verjetno so iz njega izpuščene tudi osebne misli (vsaj na začetku pisma), glede ostale vsebine pa težko sodimo o popolnosti (dvom nam vzbuja del stavka iz uredniškega uvoda: »... in iz tega pisma, podamo častitim bravcom sledeče verstice [!] ...«); ker je to njeno edino evidentirano pismo iz zgodnjega obdobja, nam onemogoča jezikovno in stilistično primerjavo. Zakaj se je uredništvo odločilo za objavo? Ponovno lahko samo ugibamo iz kratkega uredniškega uvoda, ali zato, ker je bila sestra misijonarja («... sestra častitega gosp. misijonarja F. Pirc-a ...») ali zaradi poudarjenega zapisa, da je pismo napisala ženska, kar je bila posebnost v tistem času. Kakor koli že, njenopisanje je prvo do sedaj znano izpod peresa kmečke »Krajnice«.

Pisma lahko odražajo dejanski ali formaliziran odnos pisca do prejemnika, kar se najbolj pokaže v naslovitvenem in sklepnem delu pisma. Zelo pogosta je množinska uporaba. Že samo primer iz Poloninega pisma («... Jez vas vse skupaj prav lepo pozdravim ...» in «... Še enkrat vas vse skupaj pozdravim in se vam priporočim v molitev, in ostanem vaša zvesta prijateljica.») nam kaže nagovor in pozdrav, ki nista bila namenjena samo naslovniku, ampak širšemu krogu. To pogosto zasledimo v takratnih pismih (ne samo v misijonarskih), naj bo ta krog družina, prijatelji, znanci ali celo vsi Kranjci in ne tako malokrat vsi Slovenci. Ta pisma so prav klicala po objavi ali vsaj branju v krogu imenovanih v pozdravnem delu. In celo več, mnogi vljudnostni nagovori odražajo najbolj osebna razpoloženja pišočega, saj v njih mnogokrat izražajo občutke odtujenosti, domotožje, osebne dileme glede odhoda v tujino, (ne)uresničljive želje po obisku domačih ipd. Škoda, da so ravno te dele pisem uredništva večinoma izpuščala.

Ker obravnavamo Polonino pismo, si na kratko oglejmo pismo njenega brata Franca, ki ga je napisal kmalu po prihodu v Ameriko in se je v prepisu ohranilo, ni pa bilo objavljeno v tistem času. Z njegovo pomočjo lahko ugotovimo Pirčevo pogrešanje stika z domačimi in Podbrežani.

Territoriums, v kateri je podal informacije o zemljepisni legi in topografiji regije, lesu, vodah, zemlji in vremenu, imenih rek, jezer, krajev, mest itd.

¹⁶ Matija Premuta, Ein Brief aus Amerika. Carniola: Zeitschrift für Kunst, Wissenschaft und geselliges Leben. Ljubljana: 4, 1841, št. 1, str. 1–2, in št. 2, str. 5–6. Glej: M. Drnovšek, Usodna privlačnost Amerike ..., str. 93–105.

¹⁷ M. Drnovšek, Franc Pirc (1785–1880) ..., str. 39–40.

¹⁸ Novice, 14. julija 1855, št. 56, str. 224.

¹⁹ Več o tem glej: M. Drnovšek, Usodna privlačnost Amerike ..., str. 144–149.

Franz Pirz,

misionar v polnozemi Ameriki,

Podbreshanam,

svojim nekdanjim farmanam

na Krajuskim

is Noviga Jorka

v spomin.

A XI

Ljubljani, 1836.

Natisnil N. od Kleinmayr.

Peter Kosby

Še pred odhodom v Ameriko sta se brat in sestra dopisovala.²⁰ Žal ne vemo, kako tesni so bili zgodnji pisni stiki, doslej znano je samo Pirčevo pismo sestri, kije ohranjeno v prepisu in že objavljeno brez vsebinske analize.²¹ Poslano je bilo iz Grand Portagea (z uporabo dostavka: Indija, kar je bila Pirčeva navada v istem času) in datirano z datumom 15. oktober 1838. Verjetno je prišlo v Polonine roke maja naslednje leto, o čemer lahko sklepamo na podlagi pripisa (»Je pershlo Majnika 1839«) pod Pirčevo navedbo datuma.²² Kdo je pismo prepisal in kje je original, iz dokumentacije k zbirki pisem, ki jih hrani Arhiv Republike Slovenije, žal ni razvidno.

Pismo nas zanima, ker je naslovljeno na sestro Polono, kar lahko sklepamo po nagovoru »Ljuba sestra!« Z vidika značaja pisma se nam postavi vprašanje, ali je to zasebno ali širšemu krogu namenjeno pismo. Formalno je bilo zasebno, po svoji vsebini pa bolj javno pismo. Takoj na začetku – po pozdravu sestri – pisec nadaljuje s pozdravi prijateljem in vsem Podbrežanom, kasneje svoje nekdanje župljane celo zaprosi za molitve v njegovo dobro in dobro staroselcev. In celo več, še edini stavek, ki ga začne z osebnim vprašanjem »Kako pa she Tebi gré ...« nadaljuje »... in kako se moji Podbreshani sadershé?« S tem je pismo postalo javno in Polona le posrednik med bratom in njegovimi nekdanjimi župljani.

Večji del – začuda kratkega – pisma namenja opisu svojega dela z vidnim zadovoljstvom nad doseženim. Pokristjanjevanje ajdov,²³ ustanavljanje misijonov,²⁴ postavitvev (skromne) cerkve sv. Jakoba²⁵ in napoved učenja staroselcev poljedelstva (»... Kër tukej je prav lep kraj in grosno dobra semlja ...«) so izpostavljene teme v njem. Če bi Polona želela izvedeti kaj več »noviz« o njem, naj bi se obrnila na Pavška in patra Benjamina, s katerima je bil Pirc v pisnih stikih. Zavedal se je skromnosti poročanja o svojem delu med staroselci, kar – verjetno – ni bil namen tega pisma. Slutimo lahko, da je poprijel za pero in pisal sestri zaradi neodzivnosti na njegova pisma in poslane pesmi,

²⁰ Znan je tudi primer, da ji je Pirc poslal »pildik« oziroma »podobico« Marije sedmih žalosti (AS 971, Franc Pirc).

²¹ Prepis hrani Arhiv Republike Slovenije, AS 791, Pirčevo pismo, 15. 10. 1838, objavljeno v delu: Marjan Drnovšek, Franc Pirc (1785–1880): Sadjar na Kranjskem in misijonar v Ameriki, Naklo: Občina Naklo, 2003, str. 39–40.

²² Pisma iz Amerike (in verjetno obratno) so v tem času potovala različno dolgo, odvisno od letnega časa, prometnih poti ipd. Tako je pismo Franca Pirca, naslovljeno na župnika Blaža Blaznika iz Naklega, datirano 24. maja 1837 v Sault Ste. Marie v Michiganu, prišlo do naslovnika 20. avgusta istega leta; najprej je prispelo v New York, od tam v Havre (Le Havre) na francoski obali in prek Dunaja (11. avgusta) prišlo v roke naslovnika na omenjeni datum (AS 971, Franc Pirc). »Potovalo« je nekaj manj kot tri mesece. V primeru Pirčeve sestre je »potovalo« še dlje, ker so bili vmes zimski meseci, ko je bila plovba ladij prek Atlantika še bolj omejena zaradi vremenskih razmer.

²³ Oznaka »ajd« za pogana, to je pripadnika nekrščanske vere, je močno prisotna v slovenski tradiciji. Uporabljal jo je tudi Pirc za ameriške staroselce, ki še niso bili krščeni, in napisal celo Pesem od Ajdovske dekelze iz Amerike (Zgodnja danica 1864, str. 244–45. Najdemo jo tudi v Pirčevi zbirki, ki jo hrani Arhiv Republike Slovenije, kjer zasledimo tudi Pesem od ajdovskega poglavarja).

²⁴ V pismu neimensko omenja ustanovitev štirih misijonov. To so bili: Michipicoton in Okvanikisinong ob Gornjem jezeru, ki sta mu sledila v Sault Ste. Marie in Grand Portage.

²⁵ Sv. Jakobu je (bila) posvečena tudi cerkev v Podbrezjah.

če to lahko sklepamo na podlagi zapisanega: »Kako je to, de mi nobeden nizeh ne pishe, shé bo skorej leto, ko is Kranjskiga nisim pisma dobil. Piš mi saj ti kej ...« in »Nevem zhe dobish vse moje misjonske pesmi, ali ne? Sim jih poslal she 10 na Kranjsko.« Skratka, sestra mu je kot najbližja sorodnica – in nedvomno se je z njo dobro razumel tako pred odhodom v Severno Ameriko kot tudi kasneje – ostala oseba, ki bi mu lahko pomagala k večji pisni odmevnosti na njegove pošiljke, bodisi pisem ali pesmi. Kot dokaz zaupanja in naklonjenosti lahko označimo k pismu priloženi pesmi, ki ju je posvetil, prvo, podbreškimi pevkam (med njimi je bila znana tudi Polona) in drugo »tistim dobrim dekletam, ki so k meni k spovdi hodile«. Kot je ljubeče pismo začel, ga je tudi končal z mislijo: »Ostanem Tvoj svest brat, Franz Pirz, Misionar.«

Pirca lahko uvrstimo med tiste misijonarje, ki jim je bila sicer vera in njeno širjenje in utrjevanje med ameriškimi staroselci prvenstvena naloga, vendar niso mogli skriti svoje človeške narave in nagnjenosti k mnogim posvetnim stranem življenja. Pirc je pisal pesmi, ob pogledu na širjave plodne zemlje ni mogel zatreti svoje kmečke narave oziroma odnosa do zemlje. Zato nas ne preseneti, da je od srede 19. stoletja postal zagovornik in izvajalec politike priseljevanja belcev, npr. v Minnesoto, zlasti Nemcev in šele kasneje tudi Slovencev – z edino zahtevo, da so verni katoličani in željo, da bi prihajali v skupinah in družinskem krogu. Bil je tudi homeopat, zavzemal se je za staroselce pri oblasteh, bil vojno proti goljuhom in trgovcem, ki so izkoriščali naivnost prvotnih prebivalcev in njihovo nagnjenost k alkoholu ... Bil pa je tudi človek, ki je za tedanje čase v visoki starosti odšel na pot misijonarja in hkrati ni mogel zatajiti svojega domotožja, navezanosti na domače kraje, v največji meri na ljudi v Podbrezjah, kjer je župnikoval le kratkih pet let (1830–35),²⁶ vendar tik pred odločitvijo za odhod v Severno Ameriko. Prva leta so bila verjetno najtežja zaradi domotožja. In v tem času je napisal tudi obravnavano pismo sestri Poloni.

Vrnimo se k Poloninemu pismu iz leta 1855. Vsebina pisma je podobna vsem redkim pismom laičnih dopisnikov tedanjega časa.²⁷ Sestoji iz dveh delov, prvega z opisom poti in drugega s čudenjem nad novim svetom.

Pred odhodom v Ameriko je Apolonija (Polona) Pirc živela v Podbrezjah, kamor

²⁶ V tem času je kot kaplan in upokojenec živel v Podbrezjah tudi bolečni brat Simon, za katerega je po Pirčevem odhodu v Ameriko skrbela sestra Polona do leta 1838, ko je zaradi poslabšanja boleznih moral oditi v bolnišnico usmiljenih bratov v Gradec, kjer je ostal do smrti 1859 (Ivan Zika, »Trnje Pirca v Ameriki«. Kamnik: Kamniški zbornik XII 1869, str. 134).

²⁷ Tega leta so Novice objavile tudi kratek povzetek pisma z naslovom »Dopis Krajncu iz Amerike«. Gre za Ljubljancana, ki naj bi 15. januarja prišel v New York. Dve njegovi pismi je izročila uredništvu oseba »U.«. Iz kratkega uredniškega povzetka (in komentarja) razberemo, da je v njih opisal pot čez Atlantik (kar je znana stvar) in da »v Ameriki ne leté pečene piške na mizo, ako si jih ne zasluži« (kar ni tudi nič novega), o newyorškem pristanišču, angleščini (ki prevladuje in se jo je na osnovni stopnji sporazumevanja naučil v šestih mesecih), da je kar precej Nemcev v tem mestu, vendar jih nihče ne mara (zato se je sam predstavljaj za »Laha«). Osnovni razlog za objavo je verjetno dejstvo, da omenja revnost katoliških cerkva v Združenih državah Amerike, hkrati pa opozori na čudne navade (plačilo vhodnine za obisk maše) in pridobitev sedeža, vse v duhu: »Pač čudne šege se vidijo po svetu!« (Novice, 14. maja 1856, št. 39, str. 155).

je prišla leta 1833, ko je podbreško župnijo vodil njen brat Franc Pirc. Leta 1828 se je poročila s čevljarjem Lovrencem Nočem (Notzh), verjetno s Pirčevo pomočjo kupila Poglajnov grunt v Srednji vasi (Birkendorf), hišna številka 5, ki ga je mož leta 1855 prodal in se z vso družino in sosedovim fantom odpravil v Ameriko. Sama je bila stara 49 let, njen mož 56, otroci pa 11 (Terezija), 13 (Marjana), 15 (Jožef) in 21 (Marija). Slednja je pritegnila s seboj triindvajsetletnega ženina Janeza Pogačnika (s hišne številke 6).²⁸

Njen odhod julija 1855²⁹ z družino v Ameriko je sprožil odklonilno reakcijo Janeza Bleiweisa, urednika *Novice* («Noč ... je imel v Podbrezji nad Krajnom grunt, ki ga je, ker žena ni imela obstanka v svoji domovini, na vrat na nos prodal ...»),³⁰ kar pa ni bila ovira za objavo njenega pisma v istem glasilu na začetku naslednjega leta, in to brez kritičnega uredniškega komentarja, razen poudarka, da gaje »ona sama pisala«. Izšlo je pod naslovom »Dopis Krajnice iz Amerike«. ³¹ Pismo je datirala 7. novembra 1855 pri Sv. Jožefu »v Ameriki«. Preseneti nas hitra dostava na Kranjsko, saj so ga *Novice* objavile takoj po novem letu 1856. Ime naslovnika je uredništvo izpustilo, znano je le, da ji je pred tem že bil pisal v Ameriko, vendar mu ni takoj odgovorila, za kar se mu je opravičila.³²

Že glede njihovega odhoda sta se ohranili dve verziji. Kako je preučevanje zgodovine polno pasti, nam dokazuje opis njihovega odhoda v Ameriko, ki pozna dve različni pričevanji, prvo, objavljeno v *Novicah*³³ nekaj dni po njihovem odhodu, in drugo po »ljudskem glasu«, objavljenem v Podbreškem glasu.³⁴ Po prvem pričevanju so odpotovali v četrtek, 12. julija z železnico iz Ljubljane do Dunaja in nadaljevali pot do neimenovanega pristanišča na atlantski obali, po drugem so istega dne odpotovali »z vozom« do Ljubljane in naprej do Trsta. Iz njenega pisma je razvidno, da so potovali prek Dunaja do Hamburga. Po pripovedi starejših Podbrežanov (ljudski glas!) so med potjo prepevali, da so jih ljudje na Sorškem polju hiteli poslušat k cesti. Sestre Noč so bile namreč izborne cerkvene pevke na podbreškem koru, posebno Marija. Ali so do Ljubljane potovali s »parizarjem« ali »poštnim vozom«? Oba sta vozila skozi Podbrezje. Glede na ljudski glas o petju menim, da niso potovali s poštnim vozom, ampak z »vozom«, verjetno parizarjem. Ti so vozili skozi Podbrezje proti Trstu (iz Kroke žeblje in nazaj iz Trsta kolonialno blago, vino in druge potrebščine). To bi bil lahko tudi povod, da se je med ljudmi raznesel glas, da so odpotovali prek Trsta.

Od Hamburga do Liverpoola so potovali na parniku (»dampfschiff«), nato pa

²⁸ Dne 7. marca 1867 mu je v Ameriko sledil brat Peter z družino (sam je končal gimnazijo) in 4. maja 1873 drugi brat Anton (Podbreški glas 1/6, 1930, str. 47-48).

²⁹ Novice poročajo, da je v četrtek zvečer, to je 12. julija, zapustila Kranjsko v smeri proti Dunaju. Z vlakom so odpotovali iz Ljubljane (Novice, 14. julija 1855, št. 56, str. 224). Kdaj je zapustila Podbrezje, ni znano.

³⁰ Novice, 14. julija 1855, št. 56, str. 224.

³¹ Novice, 9. januarja 1856, št. 3, str. 11-12.

³² Kot opravičilo je – med drugim – navedla obremenjenost z delom na polju.

³³ Novice, 14. julija 1855, št. 56, str. 224.

³⁴ Andraž Jeglič, Državna cesta skozi Podbrezje. Podbreški glas, november 1930, št. 7, str. 51-53.

verjetno nadaljevali pot z jadrnico.³⁵ Plovba v družbi 313 sopotnikov ni bila prijetna, saj so jo spremljali viharji, morska bolezen in strah pred potopitvijo. Po sedemintridesetih dneh plovbe so jih v New Yorku še okradli.³⁶ »Za umreti nam je bilo,« je zapisala v pismu. Slabo počutje na ladji je res moralo biti mučno, saj so Polona, njeni domači in hčerin ženin nedvomno poznali Pirčevo pesnitev v 76 kiticah z opisom odhoda, poti in prihoda v Ameriko, ki jo je posvetil Podbrežanom in objavil v Ljubljani leta 1836.³⁷ V njej je morskim viharjem posvečeno kar nekaj kitic. Osebna izkušnja popotnikov, ki so prvič videli in izkusili morje, je bila odločilna – kljub poprejšnjemu poznavanju težav plovbe prek Atlantika iz Pirčevih pesmi. Morje pa ni škodilo Janezu Pogačniku, ki je bil ves čas zdrav in je stregel in kuhal članom Nočeve družine. »Ne vem, kaj bi bilo, če bi njega ne bili imeli,« je zapisala Polona v pismu. In da bi bilo stanje še toliko bolj »strašno« je bilo njeno spoznanje, da je na jadrnici samo do 15 katoličanov, vsi ostali so bili »drugih vér«. Namesto molitve (»klicanja Boga«) so »... vpili, tulili kot zverina, drugi bljuvali, eni kleli ... če bi to dobri kristjani bili, koliko bi bilo pač v tej strašni uri molitve storjene, tako je pa bilo groza slišati te divje ljudi ...« Stik z drugoverci, čeprav večinoma kristjani, je bil nova izkušnja za naše popotnike, ki so jo doživeli že na poti.

Poleg osebne prtljage so nesli s seboj tudi tri Langusove oltarne slike, ki jih je Pirc naročil za tri nove cerkve. Izročil jim jih je trgovec Ferdinand Šmid (Schmidt) iz Šiške.³⁸ Stale so 90 goldinarjev, od katerih je 50 goldinarjev daroval ljubljanski škof, 40 goldinarjev dolga pa je še čakalo na dobrotnika. Teh slik nam Polona v pismu ne omenja. Pirc je pisal iz Crow Winga prijatelju Ferdinandu Šmidu 15. januarja 1855.³⁹ V njem omenja, da je nameraval pozimi 1854/55 obiskati domovino, kar je označil za lastno nečimrnost, čeprav je potovanje načrtoval tudi z namenom, da bi pridobil »duhovne tovarše« za misijonsko delo v Ameriki.⁴⁰ Leta 1854 je gradil (vendar ne dokončal) tri misijonske cerkvice, četrto pa začet zidati. Cerkve je nameraval zidati tudi za bele priseljence v

³⁵ Ne tako kratek čas plovbe prek Atlantika in uporaba besede »barka« nam vzbujata misel, da so pluli na jadrnici. Cena poti je bila nižja s plovili na veter kot s parniki. V tem času je parnik potreboval za vožnjo do New Yorka okrog 10 dni (odvisno od izhodnega pristanišča), jadrnica pa okrog 40 dni.

³⁶ Ukradli so jim »praznična oblačila«. New York je imel od prihoda Friderika Barage 1830 do časa množičnega izseljevanja Slovencev v ZDA slab ugled glede varnosti in množice goljufov, ki so prežali na nove priseljence iz Evrope.

³⁷ »Franz Pirc, misijonar v polnozhni Ameriki, Podbrežanam, [svojim nekdanjim farmanam na Krajnfkim is Noviga Jorka v Jpomim. Ljubljani, 1836. Natiſnil N. od Kleinmayr.«

³⁸ Branko C. Šuštar, Spodnja Šiška, pušelje Ljubljane. Arhivski zapiski s poti vasi v predmestje 1885–1914. Ljubljana: Zgodovinski arhiv Ljubljana (Gradivo in razprave 18), 1996, str. 98.

³⁹ Pismo je objavila Zgodnja danica. Citiram ga po objavi v delu: John. A. Arnez, Slovenian letters by missionaries in America 1851–1874. New York–Washington: Studia slovenica, special series 4, 1984, str. 49–50.

⁴⁰ Ob tem se nam postavi vprašanje, kdaj se je porodila misel o odhodu Polonine družine z ženinom Janezom Pogačnikom v Ameriko. Verjetno ni šlo za njihovo trenutno odločitev. Ali je bil nameravani Pirčev obisk domovine povezan tudi z idejo, da jih sam popelje v Ameriko? Kasneje izvemo, da je spomladi obdelal polja, s katerih so Nočevi po prihodu le pobrali pridelek. Torej je že takrat načrtoval njihov prihod, zgradil pa jim je tudi hišo.

Belle Prairie in Sauk Rapidsu. V dotodanjih devetnajstih letih svojega misijonarjenja je zgradil trinajst cerkva in »vse sim z lepimi altarnimi podobami iz Krajskiga ozaljšal«. Sedaj se je znašel v zadregi, s čim jih bo opremil v prihodnje. V Ameriki ni bilo tovrstnih slik, na prošnje na Dunaj in »Parsko«, to je Bavarsko, pa ni dobil odgovora. Zato se je obrnil na Slovence, da bi pridobil 2 ali 3 slike za »indijanske cerkve«.⁴¹ Izrazil je tudi željo glede motivov, saj si je zaželel podobe sv. Jožefa, Marijino spočetje in sv. Janeza apostola. Ob tem je zapisal, da je Langus »zmalal« pravlepo podobo sv. Jožefa z Marijo in Jezusom za Friderika Barago v La Pointu, češ – kot namig –, mogoče bi tudi zanj naslikal zelene motive. Pirčeva želja glede slikarja in števila slik je bila uresničena.

Potovanje ni bilo kratko, saj so odšli sredi julija in prišli na cilj šest tednov pred vsemi svetimi. Za razliko od večine priseljencev jih je na cilju pričakoval sorodnik, ki jim je pripravil prihod. Čakali so jih zemlja⁴² in pridelki, ki so jih samo pobrali (700 mernikov⁴³ krompirja, pet košev repe, tri koše korenja, nekaj kolerab, sedemdeset mernikov ovsa, šestdeset mernikov pšenice). Pirc jim je dal tudi kravo in konja, sami pa so že načrtovali nakup para volov za bodoče delo na polju. To je bila izjemna situacija, da so bili preskrbljeni za preživetje zime. In prvi vtis? »Tukaj nam je zdaj zlo zlo dobro, in smo prav veseli, da smo sem prišli ...«, je zapisala Polona v pismu. Pirc jim je dodelil obdelovalno zemljo v obsegu, da se od enega kraja do drugega ni videlo konca, kar je bilo za gorenjske razmere nekaj novega. In že prvi vtisi na poti, ko so zadnje tri dneve pred ciljem gazili travo do kolen na neizmernih ravninah, obkroženih z gozdovi »debelega lesa« ter se prehranjevali z mesom divjih živali (zajci, divjimi kokošmi in racami), ki jih je bilo na pretek, so bili polni čudenja, ki ga najdemo tudi pri drugih in kasnejših pismih priseljencev. Tu gre za realno podobo stanja in ne za opisovanje izmišljenega sveta. S konkretnimi trditvami (dobre zemlje je veliko, ki jo je treba le zorati in posejati in ne potrebuje uporabe brane, krompirja ni bilo potrebno okopavati in osipati, gomolji so bili veliki) je sicer ponovila Pirčeve opise v pismih, vendar te trditve niso bile neresnične, kar nam potrjujejo nekatera druga pisma. Hkrati pa zapiše misel, ki je bila še kako resnična: »Toda vse to se mora terdo zaslužiti.« In po prvem znanem vabilu za priselitev v Ameriko, ki je prišlo izpod peresa trgovca Matije Premute (1845), v Poloninem pismu zasledimo drugo jasno vabilo, ki ga je zapisala žena kmeta, in je bilo namenjeno kmetom: »Če bi kdo imel korajžo sem priti, mu jez odkritoserčno povem, da je tukaj zlo zlo dobro. Zemlje je veliko ... Ko bi kdo sem šel, mu ni treba družega sabo kot denarja.« Uredništvo *Novic* tega ni komentiralo, kot v primeru Premutovega vabila. Vendar se rojaki, tako kot v Premutovem primeru, niso odzvali.⁴⁴ Tega Polona sicer ne izrazi, zapiše pa misel: »Ljudjé zmiraj še sem gredó. Lansko leto jih ni bilo še veliko, letos pa jih je že veliko več.« V mislih je imela Pirčeva prizadevanja po postavitvi naselbine, o

⁴¹ Gre za tipično pismo, ki je sicer naslovljeno na posameznika, vendar napisano z namenom, da se objavi.

⁴² Pirc jim je zagotovil 160 oralov zemlje, »dobro« stanovanje, živino, orodje, semena in živila (Zgodnja danica 1860, št. 8, str. 67).

⁴³ Mernik je približno 30 litrov.

⁴⁴ Neraziskan je vpliv njegovega pisma na rojake iz Bele krajine in okolice.

gradnji hiš (dve je postavil Pirc) in cerkve, z upanjem »... in sčasoma bi se znalo tukaj celo mesto napraviti«.

Omenil sem že Polonino razočaranje kot katoličanke nad vedenjem potnikov druge vere na jadrnici. Pogrešala je tudi maše ob nedeljah, ki pri Sv. Jožefu niso potekale vsako nedeljo, saj je moral Pirc duhovno oskrbovati tudi ostale naselbine.⁴⁵ Po lastnih besedah je duhovno oskrboval ozemlje, ki je bilo večje od Kranjske.⁴⁶

Omenili smo že poudarek uredništva, da je pismo napisala Polona sama. Konec koncev je bila del družine, ki je dala tri duhovnike in kjer (samo)izobraževanje verjetno ni bilo tuje. Znanje vsaj branja in manj pisanja ni bilo tuje ljudem, ki so opravljali kmečka dela. Že samo Pirčeve knjige o umnem sadjarstvu so bile namenjene kmečkim gospodarjem, ki so morali znati vsaj brati. Res pa je bila nepismenost na Kranjskem sredi 19. stoletja visoka. Tako je bilo med rojenimi v letih 1840 in prej kar 54 % nepismenih.⁴⁷ Novice so v tem času pozivale k branju kmetijskih knjig in časnikov, kar človeka »požlahnuje«, bistri um, poučuje glede gospodarjenja in denarnih ravnanj in ne nazadnje tudi zapolnjuje prosti čas.⁴⁸

Polona se je dotaknila še teme, ki je bila na Slovenskem bolj v ozadju, to je položaja ženske v družbi. Neposredno ne kritizira razmer v domovini, vendar izpostavi spoštovanje žensk v Ameriki (»Ženske so tukaj tako zelo obrajtane, da se ji mora polni voz ogniti«); konkretno omenja kaznovanje vsakogar, ki bi jih udaril in prepoved njihovega strahovanja s strani mož. Vse skupaj pa postavi v povezavo z idealizirano podobo Amerike kot dežele, kjer »nobeden nobenemu nič ne vzame, in so vsi med sabo zelo prijatli«.⁴⁹

»Dokler človek nima tu svoje lastnine, ni življenje tukaj nič prijetno,« je zapisal Pirčev nečak Jernej v pismu prijatelju v domovino 22. oktobra 1854, ko je v času njegovega pisanja živel pri svojem stricu v Crow Wingu. Objavljeno je bilo tudi v *Novicah* v času, ko je bila Polona še doma in ga je verjetno tudi brala.⁵⁰ Ker gre za podoben čas, ga primerjajmo s kasnejšim Poloninim pismom oziroma pogledi na novo priseljsko okolje. Žal je uredništvo le povzelo del pisma, ki govori, da Amerika ni več obljubljeni

⁴⁵ Sredi 19. stoletja je Pirc ustanovil katoliške župnije v Sauk Rapidsu, Swan Riverju in Belle Prairie (vse leta 1853), v St. Cloudu in St. Josephu / Sv. Jožef (1854) in St. Augusti (1855). V te predele okrožja Stearns Countyja so se pretežno priseljevali katoliški Nemci in Francozi (M. Drnovšek, Franc Pirc (1785–1880) ..., str. 61).

⁴⁶ Ivan Zika, »Trije Pirci v Ameriki« ..., str. 146.

⁴⁷ Vasilij Melik, Slovenci in »nova šola«. Slovenci med 1848–1918. Razprave in članki. Ljubljana: Založba Litera, 2002, str. 396.

⁴⁸ Fernand Stamm. »Ali ima kmetovalec kaj dobička od tega, če bere kmetijske bukve in časnike?«. Novice, 10. novembra 1855, št. 90, str. 357.

⁴⁹ Mesta so že bila prostor »zla« (omenili smo že New York), podeželja pa se je še držala idilična podoba, kot jo omenja Polona, zlasti v nastajajočih novih naseljih.

⁵⁰ Novice, 24. januarja 1855, št. 7, str. 27–28 in Novice, 27. januarja 1855, št. 8, str. 31–32. Objavljeno je tudi v delih: Jože Zavertnik, Ameriški Slovenci: Pregled splošne zgodovine Združenih držav, slovenskega naseljevanja in naselbin in Slovenske narodne podporne jednote. Chicago: SNPJ, 1925, str. 251–253; Ivan Zika, Naseljevanje prvih Slovencev v Ameriki. Ljubljana: Slovenski izseljenski koledar 1969, 1968, str. 281–282; M. Drnovšek, Usodna privlačnost Amerike ..., str. 181–184.

dežela, kakor je bila nekdanj, ko so Evropejci tam obogateli. Za katero Ameriko gre? Kolonialno? Za kakšno bogatenje gre? Žal, ne vemo, kaj je imel dopisnik v mislih. Ugotavlja pa, da se ljudje še vedno doseljujejo, vendar se tudi kesajo (»kolikor imajo las na glavi«), da so prišli, zlasti če niso imeli premoženja (denarja) za nakup zemlje. Ob koncu odsvetuje vsem, ki pričakujejo prihod v »objubljenem deželu«, in svetuje priselitev (zlasti v Minnesoto) le tistim, ki »pridejo z debelo mošnjo«, da si lahko kupijo zemljo. »Kdor pa nič nima, bo vedno hlapec ostal in s težavami imel opraviti; malokateremu se naključno po sreči,« je zapisal v pismu. Te misli je uredništvo *Novice* podkrepilo s podobnimi trditvami iz mnogih drugih pisem iz Amerike (ki jih ne imenuje) in celo iz angleškega *Timesa*, ki je tedaj objavil prispevek o revnih tujcih v New Yorku s predlogom pisca članka, da bi morali uvesti priseljenški davek, kar bi zavrlo priseljevanje v ZDA.⁵¹ Res je, da je Polonina družina dobila vse na pladnju, sam pa je v času pisanja pisma opravljal hišniška dela pri Pircu. Ali je mogoče že vedel za namero strica, da pokliče k sebi Polonino družino in ji da zemljo? Vendar je bila Minnesota v tedanjem času le »teritorij«, mnogo je bilo še neposeljenega ozemlja (»divjine«), ki je nudila mnogim možnost za njeno krčenje in pripravo za obdelavo. Že kultivirana zemlja pa je bila naprodaj in verjetno ni bila poceni. Kakor koli že, sam ni ostal hlapec, Pirc mu je pomagal z gotovino in domačimi živalmi in spomladi 1855 je odšel s kravo, nekaj prašiči in kokošmi proti zahodu, postal ugleden farmar in se uveljavil v javnem življenju.

Leto in pol po Poloninem pismu so *Novice* objavile pismo Janeza Pogačnika, ki ga je napisal pri Sv. Jožefu, datiral 17. aprila 1857 in ga naslovil na starše.⁵² »Povém vam pa, da sem še le se učil živeti, ko sem sém prišel ...,« je zapisal v pismu, saj ni imel ne denarja in ne znanja angleščine. Osem mesecev je delal pri Pircu, ki ga je pohvalil župniku Slapniku v Podbrezjah – kot tudi Polonino družino, ki je bila zdrava, zadovoljna, pobožna in pridna.⁵³ Kakor že omenjeni Jernej, je tudi Janez začel delati pri Pircu, vendar v njegovem pismu ne zasledimo temačnih, ampak pozitivne poglede na novi življenjski prostor. Od Pirca je odšel, ker je želel zaslužiti denar, zato je delal in služil pri »Angležih«, ki so imeli denar.⁵⁴ V letu dni samostojnega gospodarjenja je pridobil 20 oralov svoje zemlje, ki naj bi bila vredna že 2.000 dolarjev,⁵⁵ saj jo je imel v bližini načrtovane železniške proge.⁵⁶ Jeseni 1856 je kupil par volov za 110 dolarjev. Zgradil si

⁵¹ Korenine odpora proti novim priseljencem segajo globoko v preteklost ZDA, svoj vrh pa dosežejo z uvedbo priseljenških kvot v letih po prvi svetovni vojni. Glej: Marjan Drnovšek, Slovenski izseljenci na pragu Amerike. Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino 47/1–2, 1999, str. 49–72.

⁵² *Novice*, 1. avgusta 1857, št. 61, str. 242–243.

⁵³ Ivan Zika, Pirčeva Polona: prva slovenska mati v Ameriki? Kamnik: Kamniški zbornik XII, 1969, str. 146.

⁵⁴ Sam je zapisal, da nemški priseljenci, ki so v teh krajih predstavljali večino, niso imeli denarja. Nedvomno je bila to posledica stroškov potovanja in nakupov najpomembnejšega za začetek življenja v novem okolju. Denarja za plačilo delovne sile pač niso imeli.

⁵⁵ Sam navaja, da je bilo razmerje 1 dolar = 2 goldinarja 6 krajcarjev.

⁵⁶ V pismu je nejasen obseg njegovega zemljišča, saj na drugem mestu omenja, da je preko zime na svoji zemlji »ogradil« 30 oralov zemljišča, ki ga bo spomladi (1857) zoral in posadil, nato pa odšel delat drugam.

je hišo, v kateri pa ni živel.⁵⁷ Nedvomno je fizično delal pri drugih ljudeh, da bi si pridobil čim več denarja. V pismu staršem omenja, da bo ostal v Ameriki »kakih« devet let, nato vse prodal in se vrnil, kar se ni zgodilo. »Poslal bi vam kaj dnarja, če bi bilo treba, pa ni varno ga pošiljati tako daleč ...,« je še zaključil razmišljanje o denarnih zadevah. Za razliko od Poloninih vabil rojakom je Janez bolj kritičen in zajedljiv: »Tistemu pa, ki je prašal in bi rad sèm v Ameriko prišel, tako povejte, da naj dela, in naj nikar zmeraj ne leži, bo pa dosti jesti imel. Tudi jaz nisem dnarjev iz nič dobil, sem mogel tudi veliko terpeti za-nje. Toliko rečem, da vsi Podbrežani niso in ne bodo toliko skusili, kakor sem jaz v tem kratkem času v Ameriki skusil.« Razmišljanje je bolj usmerjeno v kritiko lenobe ljudi v Podbrezjah in hkrati opozorilo, da se vsak dolar v Ameriki težko in z muko zasluži. Kljub temu je le zapisal, da mu gre dobro in po sreči in »... prav všeč mi je tukaj«, kar lahko smatramo za svojevrstno povabilo rojakom. V šestdesetih letih je tudi pomagal rojakom, ki so prišli v Minnesoto.⁵⁸

Iz omenjenih pisem lahko zasledimo izraze osebnih pogledov na vprašanja življenja v novem okolju. Osebnosti izkušnje so bile različne. Prvi vtisi so bili mnogokrat varljivi, saj je kasnejše življenje pokazalo tudi slabe strani Amerike. Polonina kmetija je bila uspešna, če to sodimo po znanih virih, vendar je poznala tudi obdobja slabih letin zaradi suše, kobilic ali preobilnega dežja, kar je imelo za posledico pomanjkanje denarja. Vendar so uspeli, kot je uspel nečak Jernej Pirc in ne nazadnje Janez Pogačnik. Bili so nekaka predhodnica bolj številnega priseljevanja Gorenjcev, ki se je sprožilo sredi šestdesetih let in je tudi povezano s prizadevanji misijonarja Franca Pirca.

V zvezi z Jernejem Pircem in Janezom Pogačnikom vidimo tudi razliko v njihovih razlogih za pot v Ameriko. Nedvomno so Jerneja pognali v novi svet tudi avanturistični nagibi in je kljub omenjenemu nezadovoljstvu zaradi neenakih pogojev začetkov (v primerjavi s Pirčevo Polono) vendarle uspel, medtem ko je Janez predvidoma spremljal Nočevo družino kot ženin in če sodimo po njegovem pismu, si je svojo farmo »prislužil« s trdim delom. Marsikdaj se v strokovni literaturi omenja avanturizem⁵⁹ kot razlog za odhod (in za nasprotnike izseljevanja tudi razlog za posameznikov neuspeh v tujini), vendar je bilo pravih pustolovcev malo tako v začetnem kot kasnejšem obdobju izseljevanja Slovencev v Združene države Amerike. Tudi Polonino družino bi težko prišteli med pustolovce kot tudi kasnejše gorenjske družine, ki so se odločile za priselitev v Minnesoto. So pa ZDA nudile različne možnosti »obogatitve«, na primer v času zlate mrzlic, s pridobitvijo še neobdelane zemlje, trgovinskimi posli, kar so spretno izkoristili krošnjari z raznimi denarnimi špekulacijami itd., kar je zahtevalo od vključenih tudi določeno mero poguma in pustolovskega duha. Vse to je bilo v očeh rojakov še toliko bolj vznemirljivo in polno idealiziranih stereotipov o ameriškem načinu življenja.

Polona je imela pisne stike z domovino in bratom Francem po njegovi vrnitvi v

⁵⁷ Ob tem se nam ponovno postavi vprašanje, kdaj se je (če se je sploh) oženil s Polonino starejšo hčerko?

⁵⁸ M. Drnovšek, *Usodna privlačnost Amerike ...*, str. 188.

⁵⁹ John A. Arnez, *Slovenian lands and their economies 1848-1873*. New York-Washington: Studia slovenica, str. 293.

domovino leta 1873, večkrat je bila omenjena tudi v pisnih misijonarjev. Ko je Janez/John Tomaževič, rojen v Vrbi blizu Breznice, 15. decembra 1864 pisal od Sv. Jožefa, je omenil večslovenskih družin, ki so prišle v to naselbino in uspešno začele s kmetovanjem, in nadaljeval: »... in da od g. Pirčeve žlahte molčim, ki pridelajo v dobri letini čez osem sto mérnikov pšenice in plačujejo davka le 11–13 dolarjev, kar se jim grozno veliko zdi memo unega o predvojskinih časih, ko so le 4 do 5 dol. plačevali. Z eno besedo, prav dobro se jim godi in se srečne štejejo (le ženstvo za dolgočasnostjo zdihuje, menda zato, ker so preveč v samoti, ter nimajo priložnosti po domači kranjski navadi opravljati).«⁶⁰ Ko je Jakob Trobec pred velikonočnimi prazniki leta 1866 obiskal Slovence pri Sv. Jožefu, je obiskal tudi Polono, ki mu je prinesla v branje »slovensko pismo«, napisano na praznik sv. Jožefa na Koroški Beli. »Vsa hiša je bila polna Slovencev, ki so radovedno poslušali, kaj je iz ljube domovine novega,« je zapisal Trobec.⁶¹ Lep opis primera, da se je več ljudi zbralo pri Polonini družini, kjer so javno prebrali pismo, ki gaje Polona dobila iz domovine. O Sv. Jožefu poroča tudi Trobčevo pismo, ki podrobneje opisuje »obhajanje« nove maše Ignacija Tomazina med Slovenci pri Sv. Jožefu, v nedeljo, 12. novembra 1865.⁶² (»Nekaj, kar Amerika še nikoli ni vidila – slovenska nova maša med Slovenci v Ameriki.«) V cerkvi je bilo prisotnih 50 do 60 Slovencev, med njimi nedvomno tudi Polona z družino. Na slavnostni večerji se je zbralo okrog 40 »kranjskih kmetov v domači obleki«. V kraju so živeli tudi »dobri Nemci«, kar je pomenilo katoliške Nemce in tudi »Slovenci se tu sploh prav dobro obnašajo, so zadovoljni in veseli, kakor Kranjci sploh«. Imeli so cerkev, ki jo je vodil nemški duhovnik, za tiste, ki niso razumeli nemško (!), »pa včasi eden nas doli gre, sej ni več kot dan hodá, za kar se tu v Ameriki čisto nič ne zmenimo,« je zapisal Trobec.⁶³ V Tomazinovem pismu, ki ga je datiral 3. decembra 1865 v Crow Wingu,⁶⁴ omenja ta dogodek in tudi Polono z družino. Kaj več ne zvemo, saj je ta del pisma uredništvo le povzelo – verjetno je menilo, da je Trobčev opis »obhajanja« Tomazinove nove maše pri Sv. Jožefu dovolj obsežen, kar je škoda.⁶⁵

SKLEP

Če si ogledamo prošnje za izdajo potnega lista za potovanje v inozemstvo za leto 1855, ki so bile naslovljene na Deželno predsedstvo na Kranjskem, ne dobimo odgovora o številu odhajajočih v tujino v obravnavanem času. Za potovanje v inozemstvo so po

⁶⁰ Zgodnja danica, 20. januarja 1865, št. 3, str. 22.

⁶¹ Zgodnja danica, 1. julija 1866, št. 19, str. 149–150.

⁶² V uredniškem povzetku Tomazinovega pisma z dne 3. decembra 1865 je govora o 19. novembru (Zgodnja danica, 2. januarja 1866, št. 2, str. 14).

⁶³ Zgodnja danica, 2. januarja 1866, št. 2, str. 12–13.

⁶⁴ Zgodnja danica, 2. januarja 1866, št. 2, str. 14.

⁶⁵ V citatu je izpostavilo le Tomazinovo vzhichenost nad dogodkom pri Sv. Jožefu, med drugim z besedami: »... Brat! mati! rad bi bil vidil, da tisti dan bi se bilo skerčilo nezmérno morje, da bi se bila Evropa Ameriki, Slovenija Minnesoti, Ljubljana št. Jožefu približala ...« Ignacij Tomazin je bil po rodu Ljubljčan.

ohranjenih virih na Kranjskem zaposili: kuharica Marija Mirt iz Leskovca, Margareta Vertin iz Doblič za potovanje v Ameriko, vrtnar Franc Ksaver Božič iz Mošenj za pot v Solun, služkinja Ivana Bratuš iz Okrajnega urada v Idriji za pot v inozemstvo, Frančiška Jurjanič iz Spodnje Kanomlje za pot v inozemstvo, Valentin Novak z območja Policijske direkcije v Ljubljani za potovanje v Turčijo in služkinja Ana Klemenc iz Jakobovice na območju Okrajnega urada Planina za potovanje v inozemstvo. Okrajni urad v Črnomlju je posredoval prošnjo večjega števila v Ameriki bivaajočih prebivalcev iz črnomaljskega okraja, ki so prosili za izstavitev potnih dovoljenj. Policijska direkcija v Ljubljani pa je poročala, da se je več »kramarjev« iz Kranjske v Pragi, ki so imeli potne liste za potovanja v nemške dežele, odločilo, da gredo v New York. Kje je prošnja družine Noč? Leto dni pred tem (6. aprila 1854) je Vrhovno računsko kontrolno oblastvo na Dunaju sporočilo Deželnemu predsedstvu na Kranjskem, da dovoljuje Jerneju Pircu, praktikantu Državnega knjigovodstva v Ljubljani, da se razreši službene dolžnosti zaradi sodelovanja pri misijonih v Ameriki. Tudi Gorenjec Lovrenc Lavtižar, kaplan v Dobrovi, je 5. maja 1854 zaprosil Deželno predsedstvo na Kranjskem za potno dovoljenje za potovanje v Severno Ameriko zaradi misijonarjenja. Oba, Jernej Pirc in Lavtižar, sta odpotovala tega leta v ZDA pod okriljem Friderika Barage.

Če pustimo ob strani vprašanje, kakšne dokumente sta imela v žepu poglavar družine Noč in Janez Pogačnik, nam okvirni pregled po kartoteki Deželnega predsedstva na Kranjskem za izseljensko tematiko kaže, da zasledimo v petdesetih letih kar živahno odhajanje »kramarjev« (krošnjarjev) z območij Bele krajine in Kočevskega v ZDA, ne pa tudi kmetov.

Zakaj se slovenski kmetje niso v večjem številu vključili v evropske – na primer nemške – izseljenske tokove že v petdesetih in šestdesetih letih 19. stoletja, ki so bili usmerjeni predvsem v Združene države Amerike? Zakaj se niso odločali za zapustitev domače grude in ustvarjanje novih posestev v ZDA, ko je bilo tam zemlje še na pretek? Za njimi je bilo leto 1848, ki jim je prineslo zemljiško odvezo, hkrati pa jih obremenilo s plačilom odškodnine za zemljo, nanje so vedno bolj pritiskale razne naravne, deželne ter državne nadloge, zadolženost in še kaj, kljub temu pa se niso odzvali »klicu Amerike« že v petdesetih in nič bolj goreče v naslednjih, to je v šestdesetih in sedemdesetih letih 19. stoletja. Do pravega slovenskega izseljenskega izbruha pride šele na prelomu v 20. stoletje, ko je bila zemlja v ZDA bolj ali manj olastninjena, slovenski fantje in možje (posestniki ali brez lastnine) s podeželja pa so se zaposlovali v rudnikih in tovarnah. Skratka, vsi gospodarski razlogi so govorili v prid izseljevanju že v času, ki se pokriva s Pirčevim delovanjem v ZDA. Ali je bilo pomanjkanje denarja, najprej za pot in nato začetke novega življenja v ZDA (pridobitev zemlje, orodja, semen, živine itd.), res glavni razlog, da se niso odzvali povabilom?

Natančne in primerjalne analize z ostalimi evropskimi narodi še nimamo. Najbolj enostaven odgovor je trditev mnogih ameriških in evropskih poznavalcev, da je t. i. »izseljenska mrzlica ali vročica« (migration idea) zajela najprej najbolj zahodne evropske dežele in se počasi pomikala proti vzhodu, misleč pri tem na razvoj prometa, izobrazbo ljudi, njihovo informiranost, migracijsko politiko potencialnih izseljenskih držav, mrežo

izseljenskih agencij itd., ... tja do psiholoških ozadij pri posameznikih, ki so se odločili za odhod v tujino. Sliši se paradoksalno, vendar je bila boljša izobrazba (branje in pisanje) in s tem boljša informiranost temeljnega pomena za množično zapuščanje rodne grude in odhajanje v tujino.

Nedvomno je bil čas delovanja Franca Pirca v Minnesoti hkrati čas, ko so imeli slovenski kmetje možnost odhoda v Ameriko, saj se je prizadeval za prihod katoliških družin in ustanavljanje katoliških naselbin v Minnesoti, vendar je bila odzivnost Slovencev šibka tako v petdesetih kot tudi šestdesetih letih 19. stoletja. V strokovni literaturi se pojavlja misel, da je Slovence vabil že v času, ko se je za pot odločila Polona Pirc. Težko podprem to trditev, saj glede na njegova pisma, namenjena slovenski javnosti v tem času, ne zasledimo njegovih vabil, kot jim sledimo od srede šestdesetih let dalje. V petdesetih letih je vabil predvsem »duhovne« pomočnike in ne laikov. In tudi po ameriški državljanski vojni, ki se je končala leta 1865, ko je odkrito in pogosto vabil rojake,⁶⁶ ni bilo odziva, kot gaje sam pričakoval. Govorimo sicer o valu Gorenjcev, ki so odšli v Minnesoto v drugi polovici šestdesetih let in na začetku sedemdesetih let 19. stoletja, vendar gledano z vidika množičnosti je šlo le za nekaj skupin, glede izvora omejenih na ožja geografska področja na Gorenjskem. Takrat je vabil vse, ki so doma živeli »revno« ali »nezadovoljno« in so znali »dobro delati«, imeli denar »za stroške« in »izselitveni list«, pri tem pa jim obljubljal vso pomoč pri začetkih na njegovih misijonskih ozemljih. Val njegovega optimizma je (začuda) zajel tudi uredništvi *Zgodnje danice* in *Novic*, ki sta v isti sapi podprla Pirca, da nastane v Pirčevih krajih »nova Slovenija« (*Zgodnja danica*) oziroma »Severna Amerika – nova Slovenija« (*Novice*).⁶⁷ To so ostale le neuresničene želje.

Mnogi mu v strokovni literaturi zato očita jo, da je podpiral predvsem priseljevanje katoliških Nemcev. Res je, da jim je zlasti v petdesetih letih posvečal veliko pozornost, vendar moramo vedeti, da je bil na prvem mestu katoliški duhovnik in da je z vsemi silami poskušal podpirati idejo, da bi Minnesota postala najbolj katoliška država v okviru Združenih držav Amerike. Ustanavljal je katoliške župnije in ob njih so se naseljevali zlasti katoliški Nemci. Ko je ob njegovi smrti leta 1880 o njem pisal misijonar Jakob Trobec v *Zgodnji danici*,⁶⁸ je večkrat poudaril, da je v Stearns County vabil zlasti nemške katolike in to prek katoliških glasil.⁶⁹ V *Zgodnji danici* (in tudi v *Novicah*) v petdesetih letih ne zasledimo takih vabil. Takrat so nastale naselbine Sv. Jožef, Sv. Jakob, Richmond. Kakorkoli že, pripadnost katoliški veri je bila za Pirca temeljnega pomena pri kolonizaciji ozemlja, ki ga je smatral za svoje misijonarsko območje.

⁶⁶ Omenim naj samo pismo, ki ga je datiral 1. junija 1866 v Crow Wingu, ki ga je uredništvo *Zgodnje danice* pospremlilo s pripombo: »Take pisma naznanjamo s pristavkom, da naj vsak sam dobro po vsem tem premisli, kakor je bilo že večkrat svetvano, če ni bolje domá ostati. Vr.« (*Zgodnja danica*, 10. julija 1866, št. 20, str. 158.).

⁶⁷ *Zgodnja danica*, 20. maja 1865, str. 120–121; *Novice* 31. maja 1865, št. 22, str. 176.

⁶⁸ *Zgodnja danica*, 25. marca 1880, št. 13, str. 100–101, 2. aprila 1880, št. 14, str. 106–107. Trobčevo pismo je bilo datirano 1. marca 1880.

⁶⁹ Najbolj pogosto so se omenjala glasila *Der Wanderer* (St. Paul), *Nordstern* (St. Cloud), *New Yorker Kirchenzeitung* (New York).

Zato lahko Polonin prihod z zemlje na zemljo v Minnesoti označim kot izjemo, ki med rojaki v domovini ni vzbudila pozornosti, Pirčevo vabljenje nemških katolikov pa kot njegov praktičen odziv na načrte katoliške Cerkve v Minnesoti, da postane ta teritorij, nato država čim bolj katoliška. V času odkritega vabljenja v šestdesetih letih je bil odziv med Slovenci večji, nikakor pa ne v obsegu, da bi ustanavljali svoja naselja in oblikovali – v navdušenju uredništev *Zgodnje danice in Novic* – Novo Slovenijo v Minnesoti v Združenih državah Amerike.

SUMMARY

A LETTER BY APOLONIJA NOČ FROM ST. JOSEPH, MINNESOTA (1855)

Marjan Drnovšek

*Few were Slovene immigrants in America who in the middle of the 19th century set up a farm in Minnesota, which in 1858 became part of the United States of America. In that period, people were immigrating mainly from the German Catholic provinces, for example from Bavaria, from the river Rhine Basin and from Westfalia. In the 60s, as well only a smaller number of Slovenes decided to immigrate to the countryside of Minnesota. They were settling particularly in the region of Stearns County, Minnesota where the Slovene missionary Franz Pierz/Franc Pirc (1785-1880) was active. Pirc was also an immigrant commissioner and an advocate of the idea that Minnesota should become the most Catholic American state (a monograph on Pirc was published in English: William P. Furlan, In Charity unfeigned. The Life of Father Francis Xavier Pierz. Diocese of St. Cloud, 1952). Consequently, he was inviting Catholics and entire families to establish in the new environment common settlements with Catholic churches and priests as a basis of new life in new world. Yet Slovenes did not respond to that invitation in large extent. Thus, Minnesota did not become a New Slovenia as some in the homeland wished (see: Slovene Catholic gazette *Zgodnja danica*, and *Novice* 1865). The Slovenes lived in the settlements of St. Joseph, St. Jacob, Kraintown (St. Anthony) and elsewhere.*

*In 1855, Apolonija sister of missionary Pirc, joined him with her whole family, that is the husband, four children and son-in-law of the eldest daughter. With the help of her brother, they gained 160 acres of land in St. Joseph, Minnesota, and were farming successfully in the following decades. Apolonija was the second woman (the first was the sister of Friderik Baraga Antonija Höffern in 1837) and the first mother who came in the 19th century from Slovenia to America. In that year, Franz Pierz published a book *Die Indianer in Nord-Amerika, ihre Lebensweise, Sitten, Gebräuche u.s.w. nach zehnjährigem Aufenthalte und gesammelten Erfahrungen unter den verschiedenen Stämmen*, St. Louis with a supplement *Eine Kurze Beschreibung des Minnesota-Territoriums*. The book was intended for the*

German Catholic immigrants in the U.S.A., and the short description of Minnesota to help people decide to settle in the then Territory of Minnesota. Pirc was inviting them through German newspapers, for example Der Wahrheitsfreund, Cincinnati, Ohio. In that period, he was not yet inviting Slovenes to America; he did so after the end of the American civil war (1865).

Exceptional is the significance of missionary letters and letters of rare laics who wrote their relatives and friends in the homeland. Not so few were entirely, abridged or just as summaries published by the then newspapers in the homeland, the most in Zgodnja danica and in Novice. Many letters were written in such a manner that they were in regard of content directly suggesting publication in a newspaper. Thus, many private letters gained public character. (Incidentally, the conference Reading the Emigrant Letter : Innovative approaches and interpretations, Carleton Centre for History of Migration, Carleton University, Ottawa, Canada, August 7-9, 2003, was dedicated to such issues.) The Catholic press readily published missionary and as well rare Slovene laic letters as they spoke of spreading and preserving Catholic religion not only among the natives but also among the immigrants from Europe. With their help, they were collecting contributions for the work of missionaries. We classify those early letters, among them Apolonija's, among informative messages about possibilities for a new life in Minnesota, which were - in regard of personal experience - enthusiastic or full of disappointment, but far from stereotypic views in the sense that in America dollars were lying about on the ground. All agree there are plenty chances for success, but one must work hard for it.

Apolonija's letter, which she herself wrote on November 7th 1855, and was published in Novice on January 9th 1856, is about two themes: the journey from Ljubljana over Vienna to Hamburg, from there by steamboat to Liverpool, and then by sailing ship together with 313 passengers to New York (a storm and the seasickness made strong impression on her), and about their beginnings of farming in St. Joseph. She was satisfied and invited to America all brave enough as there was plenty of land there. The editor of the newspaper Novice, Dr. Janez Bleiweis somehow accused Apolonija at their departure for the U.S.A. that she lured her whole family to that perilous journey. Despite that, he published her letter, markedly commenting that a woman wrote it. In her letter, Apolonija mentioned women's thematic as she was enthusiastic about the status of women in America, where they were respected and every violence (of men) on women was punished.

The author analyses in detail Apolonija's letter in comparison with letters of that time: the letter of Janez Pogačnik (St. Joseph, April 17th 1857) and that of nephew Jernej Pirc (Crow Wing, October 22nd 1854) who left for America a year earlier. Both letters were published in Novice. Indirectly we know that there was a tight correspondence bond between the brother Franz Pierz and the sister Apolonija until Pierz's departure for America in 1835. The author also analyses the letter to his sister, which he wrote in Grand Portage at Lake Superior on October 10th 1838. It is preserved in transcription in Pierz's collection at the Arhiv Slovenije (AS 791).

In the conclusion, the author contemplates on causes for a lesser response of Slovenes in regard of departing for Minnesota in the 50s and 60s of the 19th century. The economic

Pismo Apolonije Noč od Sv. Jožefa / St. Joseph, Minnesota (1855)

situation of peasants was on Slovene territory poor as they were burdened with taxes, bad harvests and other natural disasters were taking turns, and consequently they were running out of money. Yet proper massive emigration of Slovenes to the U.S.A. occurred not until the end of the 19th century when there was no available land left; thus, people – of predominantly peasant origin – had to employ themselves in mines and factories. The reasons for a lesser leaving of Slovenes for the U.S.A. during the time of the missionary Franz Pierz are various. We must (probably) place among them the most fundamental, that is lack of money for the journey and for starting a new life in America. In accordance with the model and the practice that the migration idea first caught the most west European countries and then moved slowly towards east, having here in mind the development of traffic, education of people, their level of information, migration policies of the emigration states, the net of emigrant agencies etc., to psychological backgrounds with individuals. It seems paradoxical but higher education and level of information about the world were foundations for massive abandoning the homeland. That was at the turn of the 20th century higher than in the middle of the 19th century.

Marjan Drnovšek has a PhD from historical sciences and is an archivist, employed at the Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU in Ljubljana. He is researching various aspects of migration movements within Slovenes. His latest work is a monograph: Franc Pirc (1785-1880). Sadjar na Kranjskem in misijonar v Ameriki / Franz Pierz (1785-1880). Fruit grower in Carniola and missionary in America. Naklo: Občina Naklo / The commune of Naklo, 2003, pp. 96.

PIRČEVA STROKOVNA, LITERARNA IN DOPISOVALNA SLOVENŠČINA

Marjeta Humar

COBISS 0.01

UVOD

V Kamniku rojeni Franc Pirc (1785–1880) je bil ne samo v svojem času znan duhovnik, misijonar in sadjar, pač pa tudi pisec različnih besedil, ki jih je objavljajal kot samostojne knjige, članke, pesmi in pisma v dnevnem časopisju ali pošiljal različnim naslovnikom. V prispevku želim prikazati Pirčevo slovenščino, zato njegova nemško pisana besedila, nemška pisma posameznikom ali časopisom, knjiga o življenju in kulturi Indijancev (*Die Indianer in Nord-Amerika, ihre Lebensweise, Sitten, Gebräuche*, St. Louis 1855), pa seveda neohranjeni prevodi njegovih sadjarskih knjig v nemščino,¹ izgubljena verska besedila, napisana v jeziku Indijancev, izgubljena knjiga o zmernosti,² niso upoštevana. Tudi zasebnih pisem nisem imela veliko na voljo.

Pirčeva zapuščina v slovenskem jeziku obsega sadjarska strokovna besedila (*Kranjski vertnar, ali Poduzhenje v kratkim veliko fadnih drevf sarediti, jih s'zeple rjam poshlahitiiti, in lepe verte k' velikim pridu safaditi* (1830) in 2. del s podnaslovom *Od reje nifkiga drevja ali pertlikovzov in pojodovzov, in kako perdelano fadje k' pridu obrazhati, de veliko sadene* (1834); *Podvzhejne kako se morejo te shkodlive gosenze konzhati* (1834) – vse tri knjige je izdala Kranjska kmetijska družba; ponatis 1. dela *Kranjskega vertnarja* je izšel, 1835, obeh delov 1846, popravljena izdaja pa 1963), krajše poučne prispevke (objavljene "v letopisih Kranjske kmetijske družbe, kasneje v *Kmetijskih in rokodelskih novicah* /.../ Objavljajle tudi v zborniku *Drobtinice, ki je začel izhajati leta 1846 v Gradcu* /.../"), pesmi (*Franz Pirc, misijonar v polnozni Ameriki, Podbreshanom, svojim nekdanjim farmanam na Kranjskim is Noviga Jorka v spomin* (1836); *Nektere pesmi. Zložil in na svitlo dal Frančišk Pirc, severno amerikanski misijonar* (1874, 1874²)) in pisma, objavljena v *Novicah*, *Zgodnji danici* ali namenjena samo naslovnikom (npr. pismo sestri iz Grand Portagea,

¹ O njih poroča Jakob Trobec v *Zgodnji danici* 1880, str. 107. (Ivan Zika v članku *Franc Pirc oče umne sadjereje na Kranjskem in oče mesta St. Cloud v Ameriki*, *Kamniški zbornik* X, Ljubljana 1965, str. 70.)

² Prim. Ivan Zika: *Franc Pirc oče umne sadjereje na Kranjskem in oče mesta St. Cloud v Ameriki*, *Kamniški zbornik* X, Ljubljana 1965, str. 72.

³ Marjan Drnovšek: *Franc Pirc (1785–1880): sadjar na Kranjskem in misijonar v Ameriki*, zbirka *Znameniti Nakljanci*, Občina Naklo 2003, str. 21.

ohranjeno v prepisu v Arhivu Slovenije, AS 791, Pirčevo pismo, 15. 10. 1838). Količina objavljenih, neobjavljenih in izgubljenih besedil govori o Pirčevi veliki delavnosti tudi na tem področju.

Ivan Zika⁴ poudarja, da je Pirc dobil osnovno izobrazbo pri frančiškanih v Kamniku, "srednjo šolo pa je pod francosko Ilirijo obiskoval v Ljubljani in jo dovršil leta 1810. Pesnik Valentin Vodnik ga je navdušil za lepi materinski jezik in pesnikovanje." Glede na Pirčev odnos do slovenskega jezika je gotovo zanimivo tudi to, kar navaja literarni zgodovinar France Kidrič, da je bil Pirc Čopov učenec.⁵ Za Pirčev jezikovni razvoj pa je bilo nedvomno pomembno, da je bil v času misijonarjenja v Ameriki, kot navaja Marjan Drnovšek,⁶ med prvimi naročniki Kmetijskih in rokodelskih novic (začele izhajati 1843).

Čas, ko je pisal Pirc, je bil, kar zadeva jezik, prelomen. Ta prelom je povzročila zlasti Kopitarjeva slovnica *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark* (1808) z naslednjimi načeli:⁷ (1) ukinitve tradicionalnih deželnih različic (med leti 1848–1950) in oblikovanje enotno normiranega »novoslovenskega« knjižnega jezika za ves slovenski jezikovni prostor; (2) fonološko načelo en glas, en znak, ki je privedlo do ustalitve pisave gajice (sredi 40. let); (3) načelo o »ljudski osnovi« knjižnega jezika središčnega tipa, ki je pomenilo odmik od tradicionalne, delno kalkirane pisne skladnje oziroma primik k sodobni govorni skladnji; (4) odmik od tradicionalnega pisnega jezika, ki je na skladenjski ravnini v besedišču (tudi besedotvorju) prepleten s tujejezičnimi vzorci, ti v ubeseditvah izrivajo izvirne sistemske prvine, s tem pa otežujejo govorno sporazumevanje neizobraženih slojev prebivalstva; (5) v osrednjem slovenskem govorjenem (kmečkem) jeziku in jeziku ljudskega slovstva je treba odkriti izvirne skladenjske in besedotvorne vzorce, popačenke nadomestiti z izvirnim besedjem.

Kopitarjeve nazore so v pisanju uresničevali izobraženci iz ljudstva, zlasti kmečkega porekla, večji klasičnih in modernih jezikov (latinščine, grščine, nemščine, italijanščine, francoščine, slovanskih jezikov) ter poznavalci stare cerkvene slovanščine, ki so jezik besedno in skladenjsko slovenili in kultivirali. V prispevku skušam odgovoriti na vprašanje, kako je to zgodovinsko vlogo opravil Franc Pirc.

Zelo pomembna je bila tudi sprememba pisave. Od 1840 naprej se je začela uveljavljati gajica, v letih 1843–46 jo je Bleiweis uvažal v Kmetijske in rokodelske novice, leta 1848 pa je bila uradno priznana. S tem se je prenehala uporabljati bohoričica. Tako so prve Pirčeve knjige, 1. in 2. del *Kranjskega vertnarja* (1830 in 1834), 2. izdaja 1. dela *Kranjskega vertnarja* (1835) in *Podvzhejne kako se morejo te škodlive gosenze konzhati* (1834), izšle v bohoričici, popravljeni izdaji *Kranjskega vertnarja* (1646², 1863³) in *Nektere*

⁴ Prim. Ivan Zika: Franc Pirc oče umne sadjereje na Kranjskem in oče mesta St. Cloud v Ameriki, *Kamniški zbornik* X, Ljubljana 1965, str. 37.

⁵ France Kidrič: Matija Čop, *Izbrani spisi* 2. knjiga, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana 1987, str. 164.

⁶ Marjan Drnovšek, nav. delo, str. 63.

⁷ Martina Orožen: Kopitar – pobudnik skladenjske in besediščne preobrazbe osrednjega slovenskega knjižnega jezika v 1. polovici 19. stoletja, *Oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju*, Filozofska fakulteta, Ljubljana 1996, str. 90.

Ucit. knjižnica.

Inv. štev. 520.

27
NEKTERE

P E S M I

Zložil in na svetlo dal

Frančišk Pirc,

severno-amerikanski misijonar.

(Drugi pomnoženi natis.)

V LJUBLJANI.

Tiskala Klein in Kovač (Egerjova tiskarna).

Založil Frančišk Pirc.

1874.

Thruppian ad
27/11. 1912.
Wolff Rabine
Wachter

pesmi (1874) pa v gajici. Sprememba pisave ni zanemarljivo dejstvo. V novi pisavi so namreč ponovno izšla samo dela, ki so bila kvalitetna in potrebna.

Franc Pirc je bil nadarjen in zelo delaven duhovnik. Hotel je, da bil ljudje napredovali duhovno in gospodarsko. Ko se pojavi taka močna osebnost, se vprašamo tudi o njenih koreninah. Pirc je s svojim knjižnim delom nadaljeval tradicijo izobraženih, razgledanih, delovnih in z ljudstvom čutečih duhovnikov kamniškega okoliša: barona Maksimilijana Leopolda Raspa⁸ (1673–1742), mecena in prenavljalca cerkva v baročnem slogu (cerkev na Šutni, na Žalah), Franca Mihaela Paglovca (1679–1759), prevajalca, prirejevalca verskih besedil (*Tobiove bukve*, *Zuefti tovarfh*, *Hoja za Kriftusom*), pesnika (*Cantilenae variae*), graditelja in prenavljalca cerkva v Tuhinjski dolini,⁹ Petra Pavla Glavarja (1721–1784), prevajalca in prirejevalca dela Antona Janše o čebelarjenju *Abhandlung vom Schwärmen der Bienen* (ostalo v rokopisu; objavljeno šele 1976), pisca pridig, katekizma, graditelja in prenavljalca cerkva, Jurija Japlja (1744–1807), prevajalca Svetega pisma, pesnika in jezikoslovca. Vsem tem pomembnim možem se je s svojim delom priključil Franc Pirc, rojen eno leto po Glavarjevi smrti in eno leto po izidu Japljevega prevoda Svetega pisma.

Navajanje Pirčevih predhodnikov je smiselno tudi z jezikovnega stališča: Franc Mihael Paglovec je v svojih delih uporabljal »tip knjižnega jezika, ki je bil v rabi v gorenjskem delu Kranjske dežele in se je dokončno normativno uveljavil v obdobju razsvetljenstva z Japljevim krogom konec 18. stoletja.¹⁰ Ta jezik je bil v cerkveni rabi na Gorenjskem in izpričan v *Celovško-Rateškem rokopisu*. Da ne gre za govorjeno narečje, kažejo naslednje značilnosti: (1) samo deloma izkazana vokalna redukcija, zlasti v prednaglasnih in ponaglasnih položajih, nedoločnik z ohranjenim končnim nepoudarjenim i, (2) ni švapanja niti narečne palatalizacije velarov, (3) dosledna gorenjska preobrazba nekaterih soglasniških sklopov (npr. *šč > š*), (4) feminizacija samostalnikov srednjega spola v množini (*lepe mesta*), ne pa v govoru uveljavljena maskulinizacija, (5) dosledna zamenjava končnice *-om* z *-am*, raba le moške oblike primernika pri samostalnikih srednjega spola (*lepši tele*), (6) zamenjava poudarjenega in nepoudarjenega *jata z e*, *ei in i*. Zelo pomembno pa je tudi Paglovčevo nadomeščanje po nemščini kalkiranih skladijskih vzorcev s pogovornimi.¹¹

V 18. in tudi še v prvi polovici 19. stoletja so bile za slovensko strokovno literaturo značilne priredbe: avtor je vzel neko delo v tujem jeziku in ga zelo svobodno prevedel, dodajajoč svoja spoznanja in vedenje (Janez Goličnik in Peter Pavel Glavar pri prevodu del znanega čebelarja Janše, Franc Mihael Paglovec, Marko Pohlin, Urban Jarnik in

⁸ Prim. Marko Lesar: *Župnijska cerkev na Šutni v Kamniku*, Kulturni center Kamnik, Kamnik 2001.

⁹ Prim. *Paglovčev zbornik. Zbornik referatov s simpozija o Francu Mihaelu Paglovcu (1679–1759)*, Občina Kamnik, Kamnik 2001.

¹⁰ Martina Orožen: F. M. Paglovec kot soustvarjalec kranjskega knjižnega jezika v prvi polovici 18. stoletja, *Paglovčev zbornik. Zbornik referatov s simpozija o Francu Mihaelu Paglovcu (1679–1759)*, Občina Kamnik, Kamnik 2001, str. 70.

¹¹ Martina Orožen: F. M. Paglovec kot soustvarjalec kranjskega knjižnega jezika v prvi polovici 18. stoletja, *Paglovčev zbornik. Zbornik referatov s simpozija o Francu Mihaelu Paglovcu (1679–1759)*, Občina Kamnik, Kamnik 2001, str. 72.

drugi). Franc Pirč pa je bil izvirni strokovni pisec o sadjarstvu v slovenskem jeziku, ne prevajalec. V *Zgodovini slovenskega slovstva* je Pirč omenjen v poglavju Novice in njih sodelavci: »Saj je bil že čas, da ne misli (namreč Kmetijska družba) samo na velike posestnike, ki so bili ali Nemci ali pa so brali nemško, ampak da poskrbi za razvoju primeren pouk tudi slovenskim bralcem, ki so dobili do teh let v roke tistih nekaj knjig, ki so jih predstavili za čebelarje Goličnik, v zadnjem času pa Zemlja ali Pintar, za sadjarje Jarnik, ali sama napisala Dajmko (čebelarstvo) in Pirč (sadjarstvo).«¹²

V *Enciklopediji Slovenije* je France Adamič zapisal, da je bil Franc Pirč prvi slovenski vledrevesničar in pomolog. V uvodu v svoj slovar *Sadjarstvo*¹³ pa pravi: "Slovensko pomološko izrazje je nastajalo od protestantizma dalje, zlasti pa zadnjih 200 let, odkar je začela vlada izdajati naredbe in navodila dvojezično ali pa samo v slovenskem jeziku. Leta 1817 je izšla prva slovenska knjiga iz sadjarstva Urbana Jarnika *Sadjereja ali Navuk*, leta 1830 in 1834 pa Franca Pirca *Kranjski vertnar s prvič zapisanimi mnogimi strokovnimi izrazi*. Po uspehah sadnih razstavah je *Kranjska kmetijska družba* leta 1848 izdala knjižico *Slovenski vertnar z več kot 350 imeni jabolk in hrušk, ki na Kranjskem uspevajo, s slovenskimi in nemškimi imeni*." Pri tej izdaji Pirč ni sodeloval. Prof. Ivan Zika, gotovo eden od najpomembnejših raziskovalcev Pirčevega življenja in dela,¹⁴ meni, da bi bil Pirč, če bi bil ostal v domovini, napisal še tretji del svojega *Vrtnarja*, to je seznam imen sort jabolk in hrušk.

¹² Lino Legiša: *Romantika, Zgodovina slovenskega slovstva* I, Ljubljana 1959, str. 169.

¹³ France Adamič: *Sadjarstvo*. Zbornik Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani. Agronomija. Supplement 23 - Agronomija. Kmetijski tehniški slovar, I. knjiga, 6. zvezek. Ljubljana 1995.

¹⁴ Profesor Ivan Zika (1908-1976) se je rodil v Kamniku. Po drugi svetovni vojni je bil profesor na gimnaziji v Kamniku. Poučeval je francoščino in latinščino. Imenovali so ga kamniški kronist. V časopisju je objavljil zapise o dogodkih v rodnem mestu. Še pomembnejše pa je bilo njegovo sodelovanje v Kamniškem zborniku, kjer je objavljil prispevke o pozabljenih pomembnih Kamničanih: o misijonarju Andreju Smolnikarju, duhovniku, prevajalcu Francu Mihaelu Paglovcu, misijonarju in sadjarju Francu Pirču, piscu in šahistu Josipu Ogrincu, slovarniku, duhovniku in kamniškem mecenu Janku Šlakerju in drugih. (Po Tina Romšak: Ivan Zika (1908-1976), *Kamniški zbornik* 13, Občina Kamnik 1996.) Vsi njegovi članki so temeljili na arhivskem gradivu. V zvezi s Francem Pirčem je zanimivo tudi to, da je navezal celo stike z mestom St. Cloud, kjer je deloval ta misijonar. Spominjam se, da je v začetku 60. let 20. stoletja (zagotovo pred letom 1963 ali kvečjemu v začetku tega leta) kamniško gimnazijo obiskal škof mesta St. Cloud. Ker je bil v talarju, je bila to za tisti čas kar velika atrakcija.

**BESEDILNE IN JEZIKOVNE ZNAČILNOSTI PRVE IN POPRAVLJENE
IZDAJE 1. IN 2. DELA KNJIŽIC *KRAJNŦKI VERTNAR* (1830, 1834, 1863)
IN *PODVZHEJNE KAKOSE MOREJO TESHKODLIVE
GOSENZE KONZHATI* (1834)**

1. Besedilne značilnosti

Zgradba Pirčevih sadjarskih besedil in način izražanja kažeta na to, da je Pirc tehniko strokovnega pisanja dobro poznal in obvladal.

- Pirc si je zelo prizadeval, da bi bilo besedilo pregledno. Uporabnik priročnika naj bi tematiko, ki ga zanima, lahko hitro našel. Zato je besedilo členjeno na naslovljene razdelke, ti pa na vsebinsko zaključene dele, označene z znakom za paragraf, številko in naslovom, kar je bilo pogosto v tedanjih strokovnih priročnikih (prim. Valentin Vodnik: *BabiŦstvo ali Porodni zharŦki vuk za Babize*, 1818; Peter Danjko: *Čelarstvo*, 1831; Peter Pavel Glavar pa je v delu *Pogovor od zhebelnih rojou Ŧkusi A. Jansha /.../* take dele označeval z zaporednimi številkami in naslovi: 1. *Kaj je roj?*, 2. *Dvoje vrst rojev*, 3. *Troje vrst čebel*¹⁵). Za naslove in podnaslove je Pirc uporabil različne tipe in velikost črk: 1. RASDELIK. OD SREJENJA, SADNIH DREVE, SIZ. Ŧ. 1. *Kako Ŧe narhitrejši sadnih divjakov dobi?*

- Daljši, vsebinsko zaključeni deli so zaradi preglednosti lahko členjeni na odstavke in razčlenjeni na točke, označene z vrstilnim števnikom in zaklepajem: ... *de posodovzov srediti ni nepotrebna vertna igrzhi, ampak dobro in posnemanja vredno delo, in Ŧzer:*

1.) *Niker zepleno drevo ...*

2.) *Povodovzi Ŧo bolj...*

2. Jezikovne značilnosti

Za vtis, kakšen je bil Pirčev strokovni jezik, bom navedla neka j odlomkov iz Pirčevih besedil. Najprej iz *Podvzhenja kako se morejo te Ŧhkodlive gosenze konzhati*:

Nar navarniŦhi in nar ŦhkodlivŦhi goŦzena sadnim drevju je ena majhna selena imenovana podajavka. Ko pride iz zalege nekakŦhniga ponozhniga erjavo-belkafiiga metulja, od katerga metuljka ne more leteti, kir nima repetniŦ. Ŧhtiri meŦze dva perŦia globoko v semlji v Ŧvojih meŦhizhkih leshe, kader Ŧe nrak Ŧtori lesejo neletezhe metuljke po drevjevih deblu. /.../ Nektere pa Ŧe tudi is veji po Ŧvoji pajzhovini doli ŦpuŦte in Ŧe koj pod drevŦsam v semljo v meŦhizhe sapredejo, ker oŦtanejo dokler Ŧe zhes Ŧhtir meŦŦ v metulje Ŧpremine, de Ŧ Ŧvojo salego v novizh drevju Ŧhkodvajo. Drugiga plemena ravno tako Ŧhkodlivih goŦzen

¹⁵ Pogovor o čebelnih rojih (jezikovno posodobil Stane Mihelič), *Ob 200-letnici pisane besede o slovenskem čebelarstvu*, Zveza čebelarŦkih druŦtev, Ljubljana 1976.

erjavke imenovane se v' luftu sparita. Kmalu potem silno veliko salege po drevnim perju naredo. /.../ Zhe je lepo vreme, kader se metulji parjo, in salego delajo, tok pride pomlad tolkajn gofenz na dan da so viditi kako suhe metle.

Pri Kranjskem vrtnarju imamo na voljo prvo in popravljeno izdajo (1863). Zato je prav, da ju pri navajanju zgledov primerjamo:

Kako se divjaki v vrtno sholo sade? Kako se sade divjaki v drevno sadnico?

Ktere drevesiza se morejo zepiti? Ktere drevesca naj se cepijo?

Kdor ima malo divjakov je narbolj de jih pomlad, kmalo ko mraf neha, ze pi.

Kdor ima malo divjakov, je narbolje, da jih ce pi pomladi, kmalo ko mraz neha.

Kakšni morejo popki za zeplenje biti? Kakšni naj bodo popki za ceplejnje?

Je more to delo kaki oblazhen dan ali pa sjutrej ali svezher storiiti.

Se mora to delo opravljati kaki oblačen dan ali pa zjutraj ali zvečer.

Pirčev jezik je za sodobni jezikovni okus starinski. Da pa se je sredi 19. stoletja spremenila ne samo pisava, ampak se je v skladu z zahtevami jezikoslovcev zelo hitro spreminjal (Kopitar, Vodnik) tudi jezik sam, značilna sta zlasti slovenjenje germanizmov in spremenjena, slovenska stava besed, kažejo razlike med prvo izdajo *Kranjskega vrtnarja* (1830 in 1834) v bohoričici in popravljeni izdajo (1863) v gajici. Pri popravljeni izdaji Pirc, misijonar v Ameriki, najverjetneje ni sodeloval, kar je razvidno iz pisma ljubljanske kmetijske družbe, ki sta ga podpisala Fidelis Terpinc kot predsednik in dr. Janez Bleiweis kot tajnik (datirano 28. januar 1864). V njem je rečeno: »*Ko se tedej Vašega prihoda kmetijska družba poslužuje, da Vam razodeva iskren o hvaležnost v imenu cele dežele za veliko dobroto, ki ste jej jo skazali v povzdigi sadjereje, Vam izročuje Vašega „Vrtnarja“ že v tretjem natisu, ki naj Vam bode v spomin, da ime „Pirec“ je z zlatimi pismenkami zapisano v zgodovni o ne le kranjske, temveč vse slowenske zemlje.*«

Katere so najbolj opazne značilnosti Pirčevega strokovnega jezika? V čem so z jezikovnega stališča pomembna Pirčeva sadjarska dela?

1. Pirc se je štel za Kranjca (*Pesem mojega življenja v osem znanih jeziki*h se začne z verzom: *Ljuba Kranjska mi dežela!*), tudi svoje sadjarsko delo je namenil Kranjcem. Predgovor *Kranjskega vrtnarja* je začel z nagovorom: *Sposnati moremo Krajnzi!*, na koncu drugega dela pa je zapisal: *Satorej naj vam bo k' fklepu teh bukviz krajnzam she perporozheno.*¹⁶ V sadjarskih knjigah je Pirc zapisal in tako izpričal ter ohranil slovensko sadjarsko strokovno izrazje (za dele drevja, vrste sadnega drevja, orodja, naprave in priprave v sadjarstvu, živali, ki živijo v sadnem vrtu, ipd.), ki ga je uporabljalo ljudstvo na Kranjskem: *drevo, vrh, veja, korenina, stershen, lef, sad; sadni divjak; pleme sadja* (za sorta, vrsta); *semlja, prfi, mrtviža, lapor, glina; ze plenzi, ze pizh; prefajati, obresati, ze piti; breskve, zimbare, zhernevke, zhefnje, zhefnplje, drobnize, hrušhke, indianfke mahalepe, paradishne ali shentjanshave jabelzhika, jabelka,*

¹⁶ *Krajnski vrtnar*, 2. del, str. 39.

košhizhno sadje, krehelni, kutne, lešnikovzi, mandelni, marelze, mileroshze, oreh, pertlikovzi, pišhkurji, pošodovzi, šhterbonzelni, tepke, višhnje; pešhka, košhiza; leša, šušhivniza ali pašhtba; mošht, ješih, shaganje, shganjarški kotel, blava, to je shganje od perviga teku, shaganjarija; rafpenjak ali šhpalir, turnzhaki ali piramidi, turnzh ali šhtula, kotlaki, kronaki; rodivne, lešne in vodene mladike; vertno masilo; musga; serzhna mladika; mišhi; korenje, kuhinške seliſha, repa; shivinski gnoj, shivinski hlev, mešnina; opreklati (otresti s preklo); voha, doga, šod; gošenza, metulj, celo metuljka; vertnar; zhebelar; zepivni vošek, klešhe, matikiza, rovenza; vrste ptic: velka in mala šniza, tashiza, penza, paštirizhiza, pogorelzhik, vrste cepljenja: z nakladam, s' popkam, v' sareso, v' šklad, v' sakosh (za primerjavo navedimo sodobna poimenovanja iz Adamičevega slovarja *Sadjarstvo*:¹⁷ cepljenje z jezičkom, v žleb, za kožo, lub, v precep, na sedlo, na oko). Zanimivi sta še dve izrazito ljudski poimenovanji: *perje* za listje in *repetniza* za *perutnica*. Opazna je tudi sprememba strokovnega poimenovanja: v prvi izdaji ima drevesnica dve imeni: *vertna šhola* (*drevna šadniza*), v popravljeni pa samo *drevna sadnica*.

2. O pomembnosti Pirčevega sadjarskega izrazja priča tudi dejstvo, da ga je z navedbo avtorjevega imena upošteval tudi Pleteršnik v svojem slovarju. Po digitaliziranem izpisu¹⁸ zadnjih črk so kot Pirčeva navedena naslednja poimenovanja: črka T: *topiti* (*bolezni drevesa v rasti tope, Pirc*), *trn* (*beli t., der Weißdorn (crataegus oxyacantha), Pirc*), U: ni navedka, V: *vrapa* (*rakaste vrape (rape) po deblu z dletom izdolbsti, Pirc*), Z: *zaređiti* (*v kratkem veliko sadnih drevesc, Pirc*), *zareza* (*v zarezo cepiti /.../, Cig., Pirc*), Ž: *železnat* (*železnata zemlja, Pirc*), *živica* (*mlada trta s koreninami, /.../ Pirc, Št.*), *žlambor* (*trohľjvi ž., drevesna bolezen, če namreč drevo v sredi zgnije in se izvotli, Pirc*).
3. Določen del imen je Pirc gotovo ustvaril sam, da je poimenoval novosti, verjetno so to *pertlikovzi*, pri katerih je v oklepaju navedel nemško *Zwergbaum*, in *pošodovzi*, prav tako z nemškim imenom *Topfbaumen* v oklepaju.
4. Germanizmi, ki jih je razmeroma malo, so iz ljudske rabe: *farba*, *dila*, *lonzharske perstene kahle* ali *lešene trugize*, *kamra*, *keber*, *kevder*, *tizhi lim*, *luft*, *polimano platno*, *shmah*, *tifhler*, *urshoh*, *natora*, *boršt* (v delu o škodljivosti gosenc, sicer *gojzd*) ipd. V popravljeni izdaji *Vrtnarja* je bilo veliko germanizmov nadomeščenih s slovenskim poimenovanjem: *frifhen ohranjen* (namreč popek), v popravljeni izdaji *nezvenjen*: *iz lušta shiveti*, popravljen izdaja *iz zraka (lušta) živeti*; *Zhe se svershe je urshah semlja ali pa mras*, v popravljeni izdaji: *Če se pa zverže, je zemlja temu kriva ali pa mraz*.
5. Opaznejši so skladenski germanizmi, zlasti stava glagola na koncu. Kolikor je bil takšen besedni red v 30. letih 19. stoletja še mogoč za knjižno rabo, je bil v času popravljenih izdaj *Vrtnarja* že zelo opazen, zato ga je tisti, ki je delo jezikovno in

¹⁷ France Adamič: *Sadjarstvo*. Zbornik Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani. Agronomija. Supplement 23 – Agronomija. Kmetijski tehniški slovar, I. knjiga, 6. zvezek, Ljubljana 1995.

¹⁸ Digitalizirana izdaja Pleteršnikovega slovarja se pripravlja na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša. Helena Jazbec, ki se ukvarja s tem delom, mi je dovolila vpogled v zadnje črke: Š, T, U, V, Z, Ž, za kar se ji zahvaljujem.

pisavno posodobil, največkrat spremenil, npr.: *Kako se divjaki v' vertno fholo fade?* v *Kako se sade divjaki v drevno sadnico?*, *Vsemi rumeniga voska, kakor ga razpršeniga per zhebelarjih dobišh*, v *Vzemi rumeniga voska, kakor ga razpršeniga dobiš pri čebelarjih*, *Kaj je s mladimi dreveszi drugo leto storiti?* v *Kaj je storiti z mladimi drevesci drugo leto?*

6. Kar nekaj je tudi fraz neslovenskega izvora, zlasti germanizmov, ki so bile v popravljeni izdaji tudi večinoma spremenjene: *veliko je na tem ležeče, da se drevo prav posadi*; *kir ta shlahтни popek more tudi iz lufta shiveti fkosí pero*, popravljeno v *ker ta žlahtni popek mora tudi iz zraka (lufta) živeti po peresu*; *Kako se morejo drevesiza k prefajenju iskopavati?* spremenjeno v *Kako je treba drevesca za presajanje izkopavati?* ipd.
7. Da je Pirc poznal stilistiko strokovnega pisanja, pričajo nekatera jezikovna sredstva: (1) pogosto uporablja trpnik, značilen za strokovna besedila, tudi sodobna: *Kako in kam se morjo pertlikovzi zepiti?*, *Ob vertnih ftesah je prav zhe se safade kotlaki*, *S' zhem se pertlikovzi obresujejo in trebijo?*, *se morejo v dobro prav vdelano semljo fejati*, *Kako se divjaki v' vertno fholo fade?*, *se morejo ješen ali po simi prefajat*; (2) pogosta je brezosebna raba: *Kdaj je nar bolj pertlikovze obresovati?*, *Kako sadje sufshiti?*, *Is letih imenovanih in fhe vezh drugih urshohov je tedej dobro in dela vredno*; (3) za seznanjanje z dejstvi pogosto uporablja glagol v 1. osebi množine: *Pertlikovze imenujemo tiste drevesiza*, *Ino vfi snamo veliko prida od njih imeti*, *zhe jim bomo le snali prav pofstrezhi*; (4) z glagolom v 2. osebi ednine ali množine se neposredno obrača na bralca: *Zhe obresujejh stariga pertlikovza*, *ofstershi nar pred staro fkorjo*, *Satorej naj vam bo k' fklepu teh bukviz krajnzam fhe perporozheno deb v' fposnanju prida, ki vam ga fadje pernefe*, v' prihodno ji bolj persadevali.

Besedilne in jezikovne značilnosti Pirčevih pesmi

Pirc je ob vsem drugem delu prav do konca svojega življenja pisal tudi pesmi. Objavljal jih je v Zgodnji danici (npr. *Misionska pesem od Otčipve-Indijanov*, 1853, *Ajdovska dekllica v Ameriki*, 1864, *Pesem mojega življenja v osem znanih jezikih*, 1864, *Pesem o dobri ovčici*, *Novozložena in iz Amerike poslana na mali Šmaren 1864*, 1864, *Slovo od Amerike*, 1874 – Pirc je bil takrat star 90 let), izdal pa je tudi dve samostojni knjižici pesmi. Prva, ki je izšla leta 1836 z naslovom *Franz Pirc, mifionar v polnozhni Ameriki, Podbreshanam, fvojim nekdanjim farmanam na Krajnskim is Noviga Jorka v spomin*, vsebuje *Pesem od mojiga popotvanja v Ameriko*, leta 1874 pa je v zbirki z naslovom *Nektere pesmi* ponatisnil tri pesmi: *Pesem od mojiga popotvanja v Ameriko*, *Pesem od nove fare svetiga Križa v Ameriki* in *Pesem od ajdovske dekllice v Lakroa*, ki jim je dodal pismo Podbrežanom. Kakšne so Pirčeve pesmi, ilustrirajmo z nekaj odlomki:

*Ljuba kranjska mi dežela!
Rad spominjam se na té,*

*Ki si mi življenje dala,
Starše, ki zredili me.
(Pesem mojega življenja v osem znanih jezikih; Zgodnja danica, 1864)*

*Zvesta Kristusu ovčica!
Rad spominjam se na té!
Ker si dobra še dušica,
Rada moliš tud za – mé.
(Pesem dobri ovčici; Zgodnja danica, 1864)*

*Bog daj gnado vsim Indjanom
Vse storiti, kar učim;
Vam pa mojim deželanam
Se v molitev izročim.
Vsi prijatli tam na Kranjskim
Le molte za me zdaj,
De ovčic bi na Indjanskim
Več pripeljal v sveti raj.
(Misionska pesem od Otčipve-Indijanov, Zgodnja danica 1853)*

Leta 1997 je Karel Ceglar v Kanadi izdal ponatis zbranih Pirčevih pesmi.¹⁹ V uvodu je zapisal, da je Pirca za pesnjenje navduševal Valentin Vodnik, ravnatelj na ljubljanski gimnaziji. Treba pa je reči, da Pirc kot pesnik Vodnika nikakor ni dosegel. Sploh pa se ne more primerjati s Prešernovo poezijo. Res pa je, kot je zapisal J. Stanonik,²⁰ da je bil prvi Slovenec »v Združenih državah, ki je pisal slovenske pesmi in vanje vnesel ameriško tematiko.«²¹

Pesniška oblika je Pirca, kot kaže, privlačila, vendar njegov namen ni bil ustvariti umetniško dovršene, zlasti ne lirske pesmi. Pirc je bil stvaren človek. S pesmimi je želel bralce pritegniti, jim nekaj povedati, jih poučevati in pridobivati za vero. Vse pesmi so zelo dolge (npr. 40, 70 kitic), sestavljajo jih štiri- redkeje osemvrstične kitice iz osemzložnih verzovs prevladujočim trohejskim ritmom in žensko ali moško rimo. Prave pesniške žilice Pirc ni imel, saj je imel z ritmom in rimo kar velike težave.

Primeri rim: *zaperti, od strahu, požerti, Bogu
vpije, zapovedvat, zakrije, vjaskvat
zapušalo, noč, sjalo, moč*

Pirčeve pesmi so ritmizirana proza. Da gre za besedilo, ki naj bi navduševalo za krščansko vero, kažejo npr. samostalniki, tudi v prenesenih pomenih: *ajd* (nekrščen

¹⁹ *Pesmi misijonarja Franca Pirca*, uredil Karel Ceglar, Hamilton, Kanada, 1997.

²⁰ Janez Stanonik: Franc Pirc v Ameriki, *V spomin Francu Pircu (1785-1880)*, Ljubljana - Maribor: Sadjarsko društvo Slovenije, Ljubljana 1982, str. 30.

²¹ Drnovšek, navedeno delo, str. 49.

človek), katolik, kristjan; vera; angel, Bog, Jezus, ženin (Jezus), satan, ovčice (verniki); svetniki, raj, paradiž, nebesa, večnost; duša, dušica; cerkev; mašnik, spovednik; čednost, gorečnost, milost, nedolžnost, ponižnost; kerst, posvečenje, sakrament, blagoslov; zgled, skušnjava; greh, vest; bolnik; smert, in samostalniške fraze, značilne za verska besedila: *Božji tron, sveti raj, sveta vera, sveta dušica, prava vera, milost božja, božja čeda, božji glas, večna slava, sladki mir, dviško srce, dobre dela, bela lilija* (v pomenu nedolžnost), *nedolžna duša, zgubljene ovčice* (v pomenu verniki), *goreči zgled*. Redkejši ukrasni pridevki izvirajo iz tradicije ljudske pesmi ali samo spominjajo nanjo (*britke solze, nagla barka, temni log, gorko serce*), nekaj pridevnikov pa izraža stvarnost (*žulaste pete, nova cerkev, mali zvon*). Primerjave se najpogosteje navezujejo na verska besedila ali na versko tradicijo (*Žalostna tam prebivala, ko Izraelci v Babilon; Proti cerkvi je zdih'vala, Kakor David za Sion*), nekatere spominjajo na ljudsko tradicijo (*Serca njih so kakor skale; Nagla barka /.../ Ravn' ko tica berž preteče Daljo jezer in vodá*), nekatere pa izražajo Pirčev odnos (*Ni podobnih nič kristjanam, Ko živina nič drugač*); (4) redko tujeizvorno besedje je prav tako iz cerkvenega ali ljudskega besednjaka tistega časa (*gnada, copernia, malikvanje, fara, tavžent*).

Besedilne in jezikovne značilnosti Pirčevih pism

Pirc je v času svojega misijonarjenja pisal zasebna slovenska pisma in pisma, namenjena objavi na Kranjskem. Kakšna je njegova dopisovalna slovenščina? Ali je razlika med zasebnim in javnim pisanjem?

Pismo (1938)²² sestri iz t. i. Indije, kot je imenoval Ameriko, je Pirc oblikoval po besedilnem vzorcu, značilnem za tisti čas: tako se začne z nagovorom *Ljuba sestra!* in s pozdravi v prvem odstavku: *Jest te lepo posdravim in ti dam vediti, de sim v Indi'y smirej sdrav in sadovoljen in neisrezheno velik duhovniga veselja vshivam*. V jedrnem delu piše o svojem misijonarskem delu, o načrtih, kako bo *Indjane* naučil obdelovati zemljo, in sprašuje, zakaj mu nihče nič ne piše. Pismo zaključí z značilnim frazemom *Ostanem Tvoj svest brat* in podpisom.

Tako kot v sadjarskih delih se tudi v zasebnem pismu Pirc izkaže kot dober pisec. Misli niza v logičnem zaporedju. Zanimivo je, da tuje jezikovno okolje, v katerem je bival, nanj ni vplivalo. Z današnjega stališča so opazni besedni in besednozvezni germanizmi, značilni za pisani in govornjeni jezik tistega časa (*ajd, brumno /.../ zhive, dopade, fajmoshter, fara, gnada, jaga, poshegnal, rajtati, shegnal, ti dam vediti*). Zanimivo pa je, da je ob besedi *fajmoshter* zapisal tudi *duhoven, duhovni* (*Ker tukej ni Duhovnov, ki niso she vidli duhovniga ne slishali od Boga*). Kot v drugih Pirčevih besedilih je tudi tu značilna stava glagola na koncu: *in neisrezheno velik duhovniga veselja vshivam; kër Gospod je to leto moje delo tako poshegnal, de sim 4 misjone spreobernenih ajdov nove kristjanske fare naredil*.

²² Analizirano po prepisu v Marjan Drnovšek: *Franc Pirc (1785-1880): sadjar na Kranjskem in misijonar v Ameriki*, str. 39-40.

Pisma različnim naslovnikom, objavljena v Zgodnji danici v 50. in 60. letih 19. stoletja in prilagojena za tisk, so jezikovno boljša. Germanizmov skora jda ni, še zmeraj pa prevladuje stava glagolov koncu stavka: *Za prihodnje leto sim na tri kraje divjakov od njih poglavarjev povabljen, de bi misione napravil; ko bi pač pomočnikov dobil, de bi 4 vstanovljene misione oskerbovali* (Zgodnja danica 1855).

ZAKLJUČEK

Zanimivo je vprašanje, ali je Pirc nadaljeval tradicijo Paglovčevega pisanja, ki je v svojih delih prvi »zavestno, odkrito, pogumno uveljavil "Kranjsko špraho, koker se v Gorenjski strani blizu Lublane govori".«²³ Mislim, da je odgovor deloma pritr dilen. Nekateri elementi (npr. nedoločniki z reduciranim končnim *i*: *obresat/obrezati*) kažejo na nekoliko večji vpliv govorjenega jezika kot pri Paglovcu.

Značilnosti Pirčevega jezika:

- vokalna redukcija: opazna zlasti v nenaglašanih ali kratko naglašanih zlogih, v izpustu nedoločnikovega končnega *i* ali drugega kratkega samoglasnika (za posevnicu navajam različico iz popravljen e izdaje *Kranjskega vertnarja*, ki kaže smer razvoja knjižnega jezika v 2. polovici 19. stoletja): *svojga/svojiga, je fen/jeseni, posnej/pozneje, fe lozhjo/ločijo, obresat/obrezati, presajat/presajati, s grabljam/z grabljami, po nepotrebnim tratit / tratiti, kir nozhjo/nočejo; svetvati, velka finiza*;
- raba *i, e* za polglasnik, kratki samoglasnik, predpone *per* za *pri*: *mehik, tedej/tedaj, mejn/manj, komej/komaj, sim, mojiga pridniga mesta, v dobrim poterdti, ki niso she vidili duhovniga, iz Kranjskiga, vsim perkashe/prikaže*;
- končnica *-iga* pri zaimkih in pridevnikih: *dobriga, žlahtniga, zreliga, zdraviga, mojiga, profstim, v jushnim vremenu, v suhim luftnim kraju* (nove oblike na *-ega* je uvedel Cegnar);
- pri samostalnikih moškega spola končnica *-ik, -ic* namesto kasnejših *-ek, -ec: razdelik*;
- narečna palatalizacija velarov je izredno redka: *drujkrat, družih ajdov, tacih*; opazna je gorenjska preobrazba zlasti soglasniškega sklopa *šč v š* (tako je tudi v popravljeni izdaji): *pušava, košica, očišen, revshina, privošit*;
- švapanja (tako kot pri Paglovcu) ni;
- dosledna raba končnice *-am* namesto *-om* ali *-em*: *z drevjam, pred mišam, drevesicam, s popkam, s trakam, z nožkam* (novo končnico *-om* ali *-em* je v drugi pol. 19. stol vpeljal prav tako Kamničan Luka Svetec Podgorski);
- zapisovan je zlogotvornega *r* z *er*: *deržava, deržavljan, kershujem, obernilo, poterdti, skerbeti, spreobernenih ajdov, vert, vertnar*;

²³ Orožen, navedeno delo, str. 71.

- raba prehodnega (deiktičnega) *j*: *drujga, gojzd, grojzdje, jilovza*;
- raba *r* namesto *j* v obliki za primernik: *narhitrejši, narboliši*;
- feminizacija samostalnikov srednjega spola v množini: *Kaj je z drevefzi storit, kader so dve leti stare; ktere drevefiza se morejo zepit*, kar ostane tudi v popravljeni izdaji: *ktere drevesca naj se cepijo*;
- maskulinizacija samostalnikov srednjega spola v ednini je redka, pogostejša je normalna raba srednjega spola: *se mora to delo kaki oblazhen dan; zhe je lepo vreme, tudi vašhe šadno drevje lepo šnashite*; vendar uporablja tudi: *v fenzi pa noben drevo ne stori dobro* (v popravljeni izdaji pa že: *v senci pa se nobeno drevo ne obnaša dobro*);
- raba fraz, značilnih za govorni jezik: *tok ne bote vidli gosenc na vaših vrtih*.

Med prvo in popravljeno izdajo Pirčevega (1830–1864) *Kranjskega vrtnarja* je, kot kaže, prišlo v jeziku do izčiščenja tudi glede pomena in rabe modalnega glagolola *moči*, ki je pomenil *morati, treba je, naj se*. To je razvidno tudi iz razlik v prvi in zadnji izdaji *Vrtnarja*: *Se morejo v dobro prav vdelano zemljo sejati/ Se morajo v dobro prav vdelano zemljo; Se morejo jesen ali po zimi presajati/ Se morajo jeseni ali pozimi presajati; ktere drevesica se morejo cepit/ ktere drevesca naj se cepijo; kakšni morejo popki za cepljenje bit/ kakšni naj bodo popki za cepljenje; Kako se morejo drevesica k presajanju iskopavati?/ Kako je treba drevesca za presajanje izkopavati.*

Pirc je želel s sadjarskimi deli, pesmimi, pismi zlasti poučevati in izobraževati v veri in sadjarstvu, zato je njegov jezik stvaren. Pomembne so zlasti njegove sadjarske knjige, kjer je zapisal kranjsko sadjarsko izrazje. Tematika mu je ponujala domače izrazje. Pirc jezikovno izhaja iz tradicije gorenjskega knjižnega jezika, vendar je v njegovih delih vpliv govornega jezika, tudi v rabi germanizmov, močnejši kot npr. pri Francu Mihaelu Paglovcu. Primerjava med prvo in popravljeno izdajo *Kranjskega vrtnarja* kaže razvojne silnice slovenskega knjižnega jezika.

SUMMARY

TECHNICAL, LITERARY AND CORRESPONDENCE SLOVENE
LANGUAGE OF FRANČ PIRC

Marjeta Humar

*The missionary and fruit grower Franc Pirc wrote and published in Slovene different types of texts, particularly handbooks for fruit growing, poems and letters. It can be seen from the style of writing, forming of texts and use of language means that he aspired to educate in religion and fruit growing, as well in technical texts as in poems. Pirc's poems are actually prose texts, formed in verses with rhythm and rhyme. In his poems, Pirc used mainly words typical for religious texts. In the fruit growing manuals he wrote down and preserved technical terms used in Carniola. For novelties in fruit growing he presumably created some new terms: posodovci, pritlikavci. There are very few Germanisms in his texts. More noticeable is the positioning of the verb at the end of the sentence. Pirc as well as Franc Mihael Paglovec derives from the tradition of the Carniolian version of literary language; yet the influence of spoken Carniolian language, particularly the writing down of vocal reduction is with him much stronger. A comparison with the first edition of the *Kranjski vrtnar* (1830, 1834) and the revised edition (1863), which the publishers modernized linguistically, reveals linguistic tendencies of the second half of the 19th century (moving of the verb from the end to the middle of the sentence, clearing out Germanisms, semantic distinction of use of the modal verb *moči* to *morati*, *treba je*, *moči*, use of unreduced forms, particularly the infinitive).*

Marjeta Humar is head of the Section for terminology dictionaries of the Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša of the ZRC SAZU in Ljubljana.

VLOGA IZSELJENK ZA OHRANJANJE NACIONALNE IDENTITETE V KONTEKSTIH, KI JIH KONSTITUIRAJO PATRIARHALNI ODNOSI IN SPOLNA DIHOTOMIJA

Marina Lukšič-Hacin

COBISS 1.01

UVODNE MISLI

Po tradicionalnem patriarhalnem družinskem vzorcu je t. i. privatna sfera v domeni žensk. V prispevku me zanima, ali pri selitvah v novem okolju to ostane nespremenjeno, še zlasti če pride do preselitve v manj patriarhalno okolje. Do kakšnih sprememb prihaja v družinski dinamiki, v partnerskih odnosih? Kakšna sta vloga in pomen žensk za ohranjanje izvorne kulture v novem okolju in kakšne so posledice za izvorno okolje v različnih selitvenih kontekstih - družinski selitvi ali tipično ženskih selitvenih valovih?¹ Kako se to kaže na ravni vsakdanjega življenja in pri vključevanju družinskih članov v 'javno sfero' priselitvenega okolja? Ali v procesih resocializacije/akulturacije pod vplivi novih okolij in njihovih sistemov vrednot prihaja do preformiranja statusov in družinskih odnosov, do redefiniranja iz izvornega okolja prinesenih stereotipnih predstav o spolnih vlogah, ali pa se ohranjajo stare vrednote? Kako to vpliva na družinsko dinamiko v novem okolju? Ali na to vpliva kulturna distanca med izvornim in novim okoljem? Ali lahko pri tem zasledimo pojave tako imenovane spolne asimetrije?

Cilj raziskave,² v okviru katere so nastala pričujoča razmišljanja, je oceniti vlogo in pomen, ki ga imajo (so ga imele) ženske v migracijskih kontekstih za ohranjanje izvorne kulture, katere del je tudi nacionalna identiteta, v novem okolju. V dobi nacionalne države nacionalna identiteta in jezik postaneta glavna simbola izvorne kulture. Nema lokrat se slednjo kar zreducira nanju, kar je posebno značilno za politične diskurze, ki so nacionalistično obarvani.

NACIONALNA IDENTITETA, SPOL IN MIGRACIJE

Klasična nacionalna država in odnos do nacionalnosti, kot ju poznamo danes, koreninita v francoski revoluciji oziroma francoski državi. Čas nacionalne države je

¹ Pri nas v zgodovini lahko najdemo kar nekaj primerov tipično ženskega izseljevanja. Poleg zelo znanega primera Aleksandrink omenimo še ženske, ki so hodile za delom po Italiji, misijonarke iz Prekmurja, ki so odšle v Francijo, Prekmurke, ki so kot sezonske delavke odhajale na nemška in francoska polja, slamnikarice iz okolice Domžal, ki so odšle v ZDA, itd.

² Naslov projekta je Vloga in pomen žensk za ohranjanje kulturne tradicije med izseljenci.

med drugim pripeljal tudi do pomembnih sprememb v odnosu do razumevanja človekovega telesa, njegovega družbenega/kulturnega dojemanja in razumevanja, ki se neobhodno povezuje z razumevanjem razlik med spoloma in spolno dihotomijo.³ Določeni (patriarhalni)⁴ odnosi med spoloma in (določeno razumljena) spolnost sama so počasi postajali ključni poudarki nacionalistične ideologije. »Odločilna ideološka razsežnost, ki je prišla pri teh 'preporodnih' projektih močno do veljave, je negativno vrednotenje spola (sex) in spolnosti. Postala je tisto področje, na katerem so pričeli narodi ter nacionalne države najbolj represivno bdeti nad človekom – ali natančneje: na katerem se človek konstituira v svojem odnosu 'za' narod ali 'za' državo.« (Jurić Pahor, 2000, 19) Negativno vrednotena spolnost je postala domena žensk, na ženske pa se je stereotipno navezala čutnost, emocionalnost, ki je dojeta kot protipol razuma.

Opravičevanja opisane patriarhalne strukture realnosti so prežemala vse obstoječe družbene/kulturne sfere, vključno s filozofsko mislijo tedanjega časa. Spolni problematiki se ni izognil niti G. V. F. Hegel. Svoje stališče do razlik med spoloma ali točneje opravičevanje obstoječe spolne dihotomije razvije v Fenomenologiji duha, ko govori o človeškem in božjem zakonu (1986, 257). Človeški zakon je duh občestva, je dana, pričujoča nrvnost, na katero se opira vlada (oblast), družbena dejanskost, ki meri na delujočega posameznika. Človeški zakon v sebi nosi moški princip delovanja in le moški je tisti, ki se iz družinskih okvirov vključi v družbeno življenje, ki preseže družinske meje in v družbi doseže samozavedanje. Tu delujeta posamična zavest (vendar ne individualna, ena, slučajna zavest, temveč obča posamična zavest) in individuum na sploh. Božji zakon pa deluje na področju individualnega, zajema substanco v njeni neposrednosti. Uveljavlja se v družini, kjer najdemo ženski princip delovanja. Nrvnost družine je zgolj navidezna. Družina ne sme temeljiti na čustvu, ampak na občem principu. Bistvena skrb družine je skrb za mrtve – in to je tudi točka, kjer se družina vključi v obče. Med obema zakonoma, človeškim in božjim, obstajajo stične točke, prehajanje. Drug drugega nosita v sebi skozi razkol, ki je bistven, kajti le-ta omogoča obstoj zakona (oba zakona nosita v sebi zunanje protislovje po Heglovem principu, kjer najmanjši del vsebuje protislovje celote). Pri odnosu mož – žena prihaja do neposrednega spoznavanja ene zavesti v drugi in do medsebojnega priznavanja. Vendar je po Heglu to spoznanje sebe naravno in ni nrvno, je le slika duha in ne resnični duh. Dejanska resničnost tega odnosa ni v odnosu samem (ne vrača se k sebi), ampak v otroku in preko tega se menjajo rodovi. Ta odnos temelji na naravnih in čustvenih vezeh. Najbolj nrvnen odnos znotraj družine je odnos brat – sestra. Le pri njem pride do mirovanja in

³ Spolne razlike oziroma razlike med spoloma v anatomske in fiziološkem smislu, telesne posebnosti, po katerih se spola ločita, se v antropološki terminologiji označujejo s pojmom spolni dimorfizem. Percepcijo, razumevanje in vrednotenje teh razlik v kulturnem/družbenem kontekstu pa zajema pojem spolna dihotomija (Južnič, 1993, 34).

⁴ Pojem patriarhat je uporabil Max Weber, ko je z njim opisal določeno formo organizacije gospodinjstva, v katerem oče dominira nad ostalimi člani široke mreže sorodnikov in vodi ekonomsko proizvodnjo gospodinjstva (Barrett, 1983, 21). Po njem se ga povzema vse do danes tudi v smislu spolne represije nad ženskami. Razumljen je kot sistem, ki temelji in se reproducira skozi spolno delitev dela (Lukšič, 1990, 149).

ravnotežja – ravnotežja krvi. Oba spola sta med seboj neodvisni individualnosti. Torej ima ženska kot sestra najvišji čut za pravno bistvo. Brat je za sestro enako bitje, njen odnos do njega je čist, ni pomešan z naravnim odnosom. Razlika med žensko in moško pravdnostjo je v tem, da ženska v svojem odločanju za posamično ostaja obča in ji je posamična slaba tuja. V nasprotju s tem pa ima moški samozavedno moč občnosti, a hkrati tudi svobodo do nje.

V prvih desetletjih dvajsetega stoletja je opisana izhodišča v svoji filozofiji do skrajnosti izpeljal O. Weininger. Kaj pomeni biti ženska po Weiningerju? »Ženske nimajo biti niti bistva, ženske niso, ženske niso nič. Če si nekaj, potem si moški, če pa nisi nič, si ženska. Ženska ni deležna ontološke resničnosti, zato nima odnosa do stvari kot takšne. Dejavní, genialni moški veruje v stvar kot takšno: ali mu je kot absolutna najvišji pojem bistvene vrednosti: potem je filozof. Ali pa mu je čudežna pravljíčna dežela sanj, kraljestvo absolutne lepote: potem je umetnik. Oboje pa pomeni isto. Ženska nima odnosa do ideje, je niti ne priznava, niti ne zanika: ženska ni niti moralna niti amoralna, matematično povedano: ženska nima predznaka, ni nikamor usmerjena, niti dobra niti zla, niti angel niti hudič, niti sebična (zato so jo lahko smatrali za nesebično), amoralna je kakor je alogična. Vsa bit pa je moralna in logična. Ženske torej ni.« (Weininger, 1936, 281) Resničnost, kot ključno kategorijo zgornje misli, avtor razume v sklopu lastnega filozofskega t.i. idealističnega pogleda na svet in pravi: »Stvar postane resnična v toliko in samo v toliko, kolikor se nanjo razteza pojmovna funkcija našega razuma. Pojem je 'transcendentalni objekt' Kantove kritike razuma, ter ustreza samo nekemu transcendentalnemu subjektu. Zakaj samo iz subjekta izvira zagonetna objektivizirajoča funkcija, iz katere se poraja Kantov 'predmet x', ki se nanj obrača vse spoznanje – funkcija, ki smo o njej spoznali, da je istovetna z logičnimi aksiomi in v kateri se pa spet izraža le bivanje subjekta.« (Weininger, 1936, 175) V duhu filozofskega dualizma Weininger tvori idealno-tipske spolne diade. Ženska je čutno, moški je idejno. Ženska živi nezavedno, moški živi zavedno. Ženska je objekt, moški je subjekt. Ženska narava je pasivna, moška je aktivna. Ženska je materija, moški je struktura. Ženska je materija, moški je ideja. Trajno, vredno, popolno je ideja, je zavedno, je subjekt, je aktivnost, je struktura, je moški. Nevredno, grešno, minljivo je čutno, je nezavedno, je objekt, je pasivno, je materija, je ženska (Weininger, 1936).

V našem prostoru je v skladu z duhom časa podobna stališča zagovarjal npr. Bleiweis. P. Vodopivec navaja njegove besede: »Mož je glava, žena srce; v njem razum, v njej čustvo biva ... Mož se trudi v zunanjem svetu ... Ona (pa), kakor pravi prislovica, tri hišne vogale podpira.« (1994, 35) 1866 je predavanje na spolno tematiko v Gradcu napolnilo dvorano in pomembno sporočilo je bilo, da je domena žena narava in domena moških duh. Predavatelj je poudaril, da se moški žrtvujejo za idejo, ženske pa »prepuščajo dobrobiti družine in ljubljenih in končno ugotovil, da je posebej humor za ženske šibka točka, saj je za humor potrebna sposobnost stvarnega mišljenja in raziskovanja, ženska pa teh lastnosti nima in zato tudi ni usposobljena za plodnejše književne in kulturno-zgodovinske študije.« (prav tam, 36) Podobna stališča je zagovarjal Anton Mahnič. P. Vodopivec navaja: »Mahnič, ki se je vprašanja lotil, da bi 'dolgojezičnim

ženskam prirezal jezike', je žensko 'podrejenost' utemeljeval z dvema 'odločilnima' dokazoma. Prvič: 'Stvarnik sam je hotel ženo možu podrediti, kar je pokazal vže v načinu, kako jo je ustvaril.' In drugič: Ta podrejenost se 'ima smatrati tudi kot kazen za greh, kateri je po ženi prišel na svet.' Sicer pa je Mahnič vztrajal pri starem obrazcu: 'Moškega je Bog odličil z razumom, žensko pa s srcem.' Med šestimi lastnostmi, ki označujejo moško in žensko duševnost, je po Mahniču pri moškem razum na prvem, strast na zadnjem mestu, pri ženski pa naj bi bilo ravno obratno.« (1994, 41)

Pri vseh navedenih stališčih je razum domena moškega. Edina spolnost, ki je dopuščena in zelena, je navezana na razum, medtem ko je potrebno nujno presekatiti stik spolnosti s čustvom in čutnostjo, ki je domena ženske. Spolnost, povezana s čutnostjo, je grešna. Na ta diskurz se navezuje tudi skrb za domovino, očetnjava, ki se kaže v prvi vrsti kot skrb za nataliteto. Le-ta postane ženska dolžnost, še več, svetost, ki se kaže v glorifikaciji materinstva. Marija Jurić Pahor pravi, da ta odnos korenini v puritanski moralni, in nadaljuje, da je »ideologija 'krepostnega' (deseksualiziranega) materinstva« pri Slovencih »eno najvitalnejših vprašanj nacionalnih politik, kajti: sveta in najvzvišenejša naloga ženske je materinstvo. Blagor ženski, ki ga je deležna in svojo nalogo izpolnjuje požrtvovalno, kot ji velevala vest in znanost. Njen delež bo neizmerna ljubezen otrok in hvaležnost naroda.« (Jurić Pahor, 2000, 42) Skrb za nataliteto v določenem trenutku preskoči iz 'posameznikove sfere' v 'državlanske skrbi'. Do preskoka pride tako v smislu skrbi za nataliteto kot v smislu konstituiranja posameznikove zaveze, da skrbi za to državo in njeno identiteto (Jurić Pahor, 2000, 22). V teh kontekstih se začne vzpostavljati diskurz dolžnosti državljana. V ospredju je dolžnost državljana, da skrbi za državo, in ne dolžnost države, da skrbi za državljana. Ta skrb pa je seveda neenakomerno razdeljena po spolih, kar pomeni, da je ženska bolj odgovorna in zavezana – za rojevanje in vzgojo (pravih) državljanov, seveda.

Opisani nacionalistični diskurz je prežet z razmišljanji, ki jih Marija Jurić Pahor označuje kot lastnosti evgeničnega diskurza, ko pravi: »Znano je, da se le-ta ni ukvarjal in se ne ukvarja toliko z velikostjo države oziroma nacije, temveč zlasti z njuno 'kvaliteto'. Najbolj brutalno, a tudi najbolj intencionalno so ga prakticirali nacisti. Ne le, da so silili nekatere ženske, naj imajo otroke (program Lebensborn), ampak so silili druge, naj jih nimajo. Ali kakor je dejal Hitler v svoji knjigi 'Mein Kampf': 'Boj moških daje ženskam pravico ali priložnost, da se plodijo samo najbolj zdrave.' Sicer pa velja poudariti, da evgenične konstrukcije nacionalne reprodukcije obsegajo še precej drugega razen fizičnega in psihičnega 'zdravja': obsegajo pojem 'nacionalnega porekla', ki ne dopušča 'mešanja' z drugimi, domnevno 'manjvrednimi' ter biologizacijo kulturnih razlik: drugi nas lahko 'preplavijo', nam odvzamejo našo 'nрав'.« (Jurić Pahor, 2000, 43)

Prav evgenični konstrukt je tisti, ki ga pogosto srečamo v manjšinskih in izseljenskih/priseljenskih razpravah v Sloveniji ne le v zadnjih letih ampak tudi v preteklosti, vse od pojava t.i. množičnega izseljevanja naprej. Njegove predsodke še dodatno utrjuje in ohranja »strahopodoba o izumrtju naroda.« Temu dodajmo še diskurz o dolžnosti državljana v odnosu do države oziroma naroda in razprave o narodnih izdajalcih ob

primerih, ko so se posamezniki iz različnih razlogov odločili za zamenjavo državljanstva, a so identifikacijo z etničnim poreklom še nadalje ohranjali, ali pa je pri njih prišlo do identifikacijskega preklopa na ravni naroda in se niso več identificirali s slovenstvom. V obeh primerih lahko zasledimo obsodbe takih dejanj, ne da bi se avtorji poglobljeno vprašali, kaj sta ta država in narod storila za to, da bi se njuni pripadniki še naprej identificirali z njima. Nadalje so v obravnavanih razpravah prav tako 'sumljivi' posamezniki (npr. potomci slovenskih izseljencev), ki ne govorijo slovenskega jezika, čeprav se identificirajo s svojim poreklom oziroma s poreklom staršev ali starih staršev. Za posamezne avtorje razprav na nacionalno temo je njihovo poreklo 'sumljivo' in razmisleka vredno naj bi bilo, ali se jim pripadnost slovenstvu lahko prizna. Še stopnjo bolj kritični ton lahko zasledimo v razpravah o priseljencih v Slovenijo in njihovih pravicah, da se identificirajo z okoljem (kulturo), v katerega so se priselili in v katerem živijo že vrsto let. Podobno se godi njihovim potomcem, rojenim v Sloveniji, z argumentom, da jim slovenstvo 'ni v krvi'. Prav lahko bi našli tudi strahove o 'mešanju krvi', ki naj bi pripeljalo do izumrtja slovenske kulture.

ZAMOLČANOST - ZGODBA ŽENSK

V epohi nacionalističnega diskurza je ženska potisnjena v privatno, zreducirana na materinstvo, ki mu je bila odvzeta čutnost. Potisnjena je bila iz javnega življenja. Načinov, da se je to doseglo, je bilo več. Ženskam se je skozi patriarhalno konstrukcijo odnosov in realnosti onemogočal ali vsaj oteževal dostop do javne sfere. O tistih, ki jim je kljub temu uspel prodor, pa se ni govorilo. Bile so zamolčane, in tako dolgoročno gledano niso obstajale,⁵ ali pa so se njihova dela skozi jezik prelevila v 'moške zasluge', so bila maskulinizirana.⁶ »Zgodovina Slovencev je zgodovina moških. V obsežni Zgodovini Slovencev, ki je kot delo kolektiva avtorjev izšla leta 1979 in obravnava celotno obdobje slovenske zgodovine od prvih sledov predzgodovinskega človeka na današnjih slovenskih tleh do sedemdesetih let 20. stoletja, 'nastopajo' poimensko samo tri ženske.« (Vodopivec, 1994, 30)

Za slovenski prostor v 19. in 20. stoletju »velja mit o zdolgočaseni ženski, ki sedi ob oknu in čaka, da se vrne mož, brez katerega ne ve, kaj bi počela.« (Mirjam M. Hladnik v Lukšič-Hacin, 2002, 164) V nadaljevanju avtorica navaja zgodovinarico Sabino Ž. Žnidaršič, ki je s svojim delom »Ora et Labora«, utemeljenim na virih avstrijskih arhivov in statistik, dokazala primere izbrisanja in ignoriranja, saj so ženske v naših

⁵ »Vem pa, da so bile (...) ženske v splošni zgodovini slovenskega naroda do neke mere pravzaprav spregledane in pozabljene (...). Ženska je iz zgodovine Slovencev tako tekoč izključena.« (Inga Brezigar Miklavčič v Lukšič-Hacin, 2002, 149)

⁶ »Naj pri tem spet opozorim na fenomen maskulinizacije, ki zaznamuje zgodovinske in etnološke tekste tako rekoč do današnjih dni: zgodovinar Štefan Kocjančič ob koncu 19. stoletja v opisu Brd in Bricev pravi, da so Brici nosili prodajat sadje vse do Nemčije, vendar ne omenja, da je bila pri tem pravzaprav velika večina Brik.« (Inga Brezigar Miklavčič v Lukšič-Hacin, 2002, 150)

krajih vedno delale.⁷ Podobno stališče, ki ga dodatno aplicira še na izseljensko situacijo, podaja M. Drnovšek, ko pravi: »Z zgodovinskega oziroma zgodovinopisnega vidika je za čas 19. in 20. stoletja zelo malo znanega o t. i. ženskem vprašanju, malo se je obravnavala vloga žensk, tako na splošno v slovenski družbi, še manj vloga izseljenk. (...) Tudi izseljenstvo samo je izredno malo obravnavano, kaj šele izseljenke kot njegov segment. To velja tako za starejšo literaturo (npr. Zgodovino Slovencev, 1979) kot novejše šolske učbenike, ki so izšli po letu 1991.« (v Lukšič-Hacin, 2002, 174). Čeprav po drugi strani M. Jurić Pahor dodaja, da: »Vse bolj stopajo v ospredje podatki, ki slonijo v močni meri na ustnem pričevanju, preverjeni arhivski viri pa ga potrjujejo, ki ugovarjajo predstavi o šibki, vdani, skorajda 'svetniški ženski', ki jo je med Slovenci razširjala ideološka hegemonija krekovstva, a tudi posvetni asketizem slovenskega liberalizma, kasneje tudi socializma, ki je skonstruiral povsem moški ali 'bratovski svet', v katerem je idejna polarizacija med spoloma prignana vse tja do utišanja 'ženskega glasu'. Ugovarjajo pa tudi slikanju preteklosti bodisi kot množice brezspolnih bitji bodisi aktivnih moških z nekaj pasivnimi ženskami, ki v ozadju izvajajo omejene vrste stereotipnih in ponavljajočih se dejavnosti.« (v Lukšič-Hacin, 2002, 147)

Zamolčanost - zgodba žensk ali bolje rečeno zamolčanosti in življenja žensk, tudi izseljenk, in če sledimo misli M. Drnovška, bi lahko dejali, da še posebno izseljenk, so eden od razlogov, da smo na Inštitutu za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU začeli s temeljitim raziskovalnim delom, ki je problemsko osredotočeno na izseljenke, njihova življenja, delo in dosežke. Povezanost ženske s t. i. privatno sfero, ki je (bila) njen domicil, kot nesporno izpostavi dejstvo, da so bile ženske ključne akterke pri vzpostavljanju in ohranjanju etnične/narodne/nacionalne⁸ identitete v novih (iz/pri)seljenskih okoljih, saj se glavni agensi socializacije in mehanizmi vzpostavljanja identitete posameznika in skupnosti nahajajo prav v t. i. privatni sferi. Slednje je očitno ne glede na zamolčanost in že omenjeno maskuliniziranje zgodovine, ki bi jo bilo potrebno na nekaterih področjih le slovnično popraviti ob upoštevanju dejstva, da pozna slovenski jezik moški in ženski spol, v ostalih primerih pa pokriti sive lise vedenja skozi zamaknjeno perspektivo analize pretekle in sedanje realnosti.

⁷ Podobno navaja A. Kalc, da je ženska odigrala zelo pomembno vlogo npr. pri denarni ekonomiji na Tržaškem, ko pravi: »Iz dosedanjih referatov, predvsem pri Ingi Brezigar in Mariji Jurić Pahor, je bila razvidna ključna povezava monetarizacije z vlogo ženske v kmečki družbi, vsaj do zadnjih desetletij 19. stoletja. In to jasno kažejo tudi raziskave na Tržaškem. Verjetno poznate knjigo Marte Verginelle Ekonomija odrešenja in preživetja, ki obravnava med drugim pomen ženskih poklicev, krušaric, mlekaric na tržaškem podeželju. Konec 19. stoletja začenjajo nekatere od teh ženskih dejavnosti, zlasti peka in prodaja kruha v mestu, nazadovati in s tem se slabša tudi položaj ženske v družini in širši skupnosti.« (Aleks Kalc v Lukšič-Hacin, 2002, 165)

⁸ Tu so navedene vse tri kategorije - etnija, narod, nacija - skozi katere se je gibalo konstituiranje slovenstva v zgodovinski perspektivi.

SPOLNA DIHOTOMIJA IN SELITVE

Trdi patriarhalni odnosi, ki so značilni tudi za slovensko zgodovino,⁹ so pustili posledice vse do današnjih dni. V opisanem vzdušju nacionalne ideologije in zamolčanja žensk, njihovega dela in pomena, je prišlo do 'ustrezne' stereotipizacije lika moškega in ženske, do stereotipizacije spolnih vlog. Slednje je za razumevanje ravni vsakdanjega življenja v migracijskem (iz/priseljenskem) kontekstu zelo pomembno, saj so stereotipi konstitutivni element identitete posameznice – selivke in kot taki določajo njeno realnost, jo konstituira, tudi v novem (priseljenskem) okolju. Ji tvorijo očala percepcije realnosti.

Opisan duh časa, ki je prežemal vsakdanje življenje, je bil v preteklosti v t. i. slovenskem etničnem prostoru¹⁰ zelo močan. Ohranjanje in prenos vrednot sta potekala skozi procese socializacije in njene agense, ki so se menjali s časom. Poleg družine je tudi cerkev v preteklosti odigrala pomembno vlogo vzdrževanja in utrjevanja obstoječih spolnih vlog. Imela je močan vpliv na življenje ljudi¹¹ in relativno jasno izoblikovano stališče do izseljevanja žensk.¹² »Ravno v zvezi z izseljevanjem ženske pridemo do zanimivega pojava, ki je vezan predvsem na katoliške ženske, torej na verne ženske oziroma družine, namreč do 'filozofije', da je mož glava družine, žena njegovo srce. Razdružitve, do katerih je prihajalo pri izseljevanju Slovencev, so jasno pomenile tudi razbitje družin kot posledice ločenosti moškega in ženske, ki sta bila prepuščena (grešnim) vabljujostim sveta. In ne samo razbitje družin, posledica je bila lahko tudi

⁹ Še konec 19. stoletja pri nas veljajo ostre omejitve žensk na izobraževalnem področju: »Ženske so bile v tem kontekstu prikrajšane že v osnovi: po določbah iz leta 1878 so lahko univerzitetna predavanja obiskovale samo izjemoma. Njihove prošnje so reševali posamično, od primera do primera. (...) Toda tudi če so dobile dovoljenje za obisk predavanj, jim vpis, tj. imatrikulacija, na univerzo še vedno ni bil dovoljen. (...) Šele marca 1896 so dovolili nostrifikacijo medicinskega doktorata, doseženega v inozemstvu, in šele marca 1897 je bil končno tudi ženskam dovoljen vpis na filozofsko fakulteto. (...) Slovenskih študentk tudi po tem letu na univerzah v monarhiji ni bilo veliko.« (Irena Gantar Godina v Lukšič-Hacin, 2002, 187)

¹⁰ Na prelomu stoletja se pri selitvah to kaže v dejstvu, da so v primeru, ko je potovala celotna družina, potni list dobili možje: »Žena in morebitni otroci so bili vpisani v njegov potni list. Poročena ženska v tem primeru ni mogla sama imeti potnega list.« (Dean Ceglar v Lukšič-Hacin, 2002, 176)

¹¹ »Marijina družba ima na primer od 90-ih let (19. stoletja – op. av.) dalje v tržaški okolici kot drugod na Slovenskem točno določen namen, in sicer proslavljati lik Marije, se pravi ženske kot skrbne soproge in roditeljice, ki čuva dom in skrbi za otroke, ne pa kot emancipiranega osebk. ki nosi prodajat kruh oziroma hodi kako drugače služiti in h kateremu prihajajo vaški kmetje po denarna posojila, ko zaidejo v ekonomske težave.« (Aleks Kalc v Lukšič-Hacin, 2002, 165-166)

¹² V tridesetih letih dvajsetega stoletja v ZDA ženske (slovenske izseljenke in potomke) razmišljajo o položaju žensk, patriarhalnih odnosih in spolni dihotomiji. I. Milanič navaja npr. zanimivo razmišljanje Juggove in pravi: »Istočasno se Juggova zaveda, da je treba tudi ženske same pripraviti k drugačnemu, bolj naprednemu gledanju na lastne zmogljivosti. Za njihovo tlačenje in občutek manjvrednosti Juggova krivi, podobno kot Anna Praček Krasna, katoliško vero. Katolicizem po njenem mnenju povečuje trpljenje in spodbuja vdanost v lastno usodo. Ženske morajo zaupati v lastne sposobnosti in moči, saj samo tako lahko izboljšajo svoj položaj. (...) Motiv utesnenosti v družbeno telo, ki čuva konservativna stališča in ohranja ustaljene navade se pojavi tudi v nekaterih njenih pesmih ...« (Irena Milanič v Lukšič-Hacin, 2002, 181)

slaba vzgoja otrok, ogrožena njihova vernost. Na drugi strani so poudarjali, da je ženska v novih okoljih, če ohrani svojo vernost in družinsko življenje, nosilka tistega, čemur mi pravimo ohranjanje slovenske identitete, to je maternega jezika. Slovensko-hrvaški katoliški shod (1913) je poudaril, da so tudi nosilke tradicije, navad in običajev iz starega kraja v nova okolja.« (Marjan Drnovšek v Lukšič-Hacin, 175)

Iz patriarhalnih odnosov, ki so prežeti s stereotipiziranimi spolnimi vlogami, izhaja tudi samopodoba žensk. Zato nas ne sme presenetiti dejstvo, da še danes pri pogovorih s Slovenkami po svetu naletimo na prepričanje o lastni nepomembnosti, na skromnost, ki žensko pripelje do tega, da najprej izjavi, da ni v življenju naredila nič tako pomembnega, kar bi bilo vredno omembe. »Pri tem se mi zdi tipično, da je kar nekaj žensk, ki sem jih prosila za pogovore, poskušalo odkloniti iz skromnosti: Kaj pa naj jaz povem o svojem življenju?, se je vprašala marsikatera ženska, še posebej, ko ji razložim, da me zanima vsakodnevno življenje. S tem imajo ženske še posebej težave, ker se jim ravno to zdi tisto, kar ni pomembno in vredno pozornosti. Zdi se jim, da nimajo o tem, da so (bile) matere, žene, delavke, gospodinje, aktivistke, prostovoljke česa povedati. Takšno samorazumevanje pomena lastnega dela in življenja je treba pri analizi zgodb posebej resno upoštevati, saj se kaže kot ključni element samocenzure oziroma ključni mehanizem reduciranja bogastva izkušenj v pripovedi o življenju žensk.« (Mirjam Milharčič Hladnik v Lukšič-Hacin, 2002, 191)¹³

V patriarhalnem slovenskem okolju, prežetem s številnimi spolnimi stereotipi o podrejeni ženski in superiornem moškem, ki je glava družine, se je ženskam kazala selitev tudi kot možnost za beg iz pretesnih domačih spon v okolja, ki so bila 'ženskam prijaznejša'.¹⁴ O tem govorijo številne zgodbe žensk, med drugim tudi zgodbe nekaterih aleksandrink,¹⁵ ki so na novo življenje v drugačnem okolju gledale povsem drugače kot njihovo izvorno okolje, prav tako pa so številne imele svojski odnos do islama, njegovih postulatov in egiptovskega družbenega/kulturnega okolja.¹⁶

¹³ Podoben pojav je Mojca Ramšak zasledila pri raziskovanju življenjskih zgodb žensk, pripadnic slovenske manjšine v Avstriji, in ga poimenovala kot sindrom skromnosti (v Lukšič-Hacin, 2002, 191).

¹⁴ A. Kalc sicer pravi, da splošneje gledano, bi lahko rekli, da je bilo moško gibanje dosti bolj svobodno kot žensko. Selitve žensk so bile bolj ukalupljene v institucionalne okvire. Predvsem naj tu omenimo družino, pa naj bo tu družina, ko ženska nastopa kot partnerica in mati ali hči ali ko se ženska - selivka vključi kot delavka v družino okolja priselitve (Aleks Kalc v Lukšič-Hacin, 2002, 154).

¹⁵ Tukaj ne govorimo neposredno o glavnih razlogih za odhajanje žensk v Egipt, ampak o tem, da je bilo med njimi tudi nekaj takšnih, ki so z odhodom zase odkrile nove možnosti, ki jih izvorno okolje ni ponujalo.

¹⁶ »Prvič sem si želela v Slovenijo, da bi spoznala svoje sorodnike v Dornberku, leta 1974, ko sem se bila zaposlila v Švici. Bala sem se tega srečanja, nisem vedela, da so Primorci po gostoljubnosti bolj podobni nam kot pa hladnim Švicarjem. Objeli smo se in poljubili; počutila sem se kot doma, čeprav sem bila hčerka matere, ki se je v drugič poročila z Egipčanom in stopila v muslimansko vero. Še v štiridesetih letih so v Evropi krožile čudne zgodbe o Afričanih, ki naj bi jedli belce. In tako sem sorodnikom govorila o našem življenju v Aleksandriji, o mojem očetu, ki je bil zelo evropsko usmerjen in me kot otroka vodil vsako nedeljo k slovenski maši v Azil sv. Franciška in

Podobno bi lahko sklepali, da je pot v Ameriko ženskam predstavljala možnost, da v novem okolju zaživijo v manj diskriminatornih odnosih.¹⁷ »V raziskovanju časa množičnega izseljevanja v ZDA me je pritegnila misel o ženskah, ki so zapustile dom, da bi se iztrgale patriarhalnemu, se pravi vaškemu okolju, kjer so bile pod stalnim nadzorom, kar jih je potisnilo na pot v Ameriko (vsaj nekatere) z željo, da bi svobodno zadihale.« (Marjan Drnovšek v Lukšič-Hacin, 2002, 173) Že za prelom stoletja avtor v nadaljevanju navaja, da lahko najdemo fotografije, ki pričajo o ženskah kot članicah društvenih odborov. Pozneje so obstajala tudi samostojna ženska društva, ki so bila tudi širše družbeno in politično aktivna. Ženske so se udeleževale protestnih shodov, npr. v času republikanskega gibanja med prvo svetovno vojno. Prav tako pa najdemo zanimive fotografije žensk na konjih, s puško v roki, na piknikih itd. (prav tam). Hiter vpogled v zgodovino ženskega javnega, organiziranega udejstvovanja v začetku 20. stoletja bi lahko pokazal, da so bile ženske v tem času aktivne tudi na Slovenskem. Pozornejša analiza pa razkrije, da gre pri slednjih predvsem za pripadnice srednjih in višjih slojev oziroma za meščanstvo, medtem ko so v izseljenstvo odhajale predvsem ženske s podeželja.

Tudi Južna Amerika je v preteklosti, predvsem za ženske, ki so se tja priselile pred vojno, nudila nove priložnosti. »Naša slovenska dekleta, kakih tisoč jih bo, so si znale v Buenos Airesu ustvariti takšno pozicijo, da jim je prav nihče ne vzame. (...) Vsi ministri, ves diplomatski zbor in celo predsednik republike imajo Slovenke za služkinje. (...) Buenosaireške banke so polne denarja slovenskih služkinj. Ampak Slovenka poroči Slovenca, pa četudi je revež, saj mu je ona prislužila doto.« (Makuc, 1993, 19) Slovenke so v Argentini predstavljale posebno skupino gospodinjskih pomočnic: od kuharic, sobaric do guvernant. Zaposlile so se »v najbogatejših družinah v Buenos Airesu; bogatejših ne samo po denarju, ampak tudi po kulturi, tja do družine predsednika republike. Novi svet doživetji za dekleta, ki so sicer potem – praviloma po poroki oz. rojstvu otrok – te službe zapustile in se posvetile svojim družinam. Urbanizacija,

tudi v slovenski šolski vrtec. Ob praznikih smo imeli pri nas 'slovenski klub'; kuhalo in peklo se je po primorsko.« (Makuc, 1993, 138)

¹⁷ Razmere v ZDA so bile v primerjavi z razmerami v večini evropskih držav za ženske prijaznejše. Že na prelomu stoletja in v prvih desetletjih dva desetega stoletja imajo ženske več prostora in pravic, kar pa še ne pomeni, da je bila diskriminacija presežena. Politično, publicistično ali kako drugače angažirane ženske kritično ugotavljajo, da obstaja v ZDA velik razkorak med normativnim in realizacijo normativnega v praksi. Kot cilj, ideal pa postavljajo razmere v državah severne Evrope: »Sprva se Juggova drži božj splošnih argumentov. Poroča o ženskih organizacijah po svetu, neprimernih delovnih pogojih žensk ali analizira njihov položaj v različnih evropskih državah. Zavida napreden družbeni položaj žensk v severnih državah Evrope, medtem ko kritično gleda na moško šovinistično propagando v fašistični Italiji in Španiji. Kmalu začenja v svojih člankih pretehtavati položaj žensk v slovenskih socialističnih družtvih v Ameriki. Čeprav so bile ženske polnopravne članice te organizacije, je po mnenju Juggove med moškimi člani predsodek do žensk pogost.« (Irena Milanič v Lukšič-Hacin, 2002, 181) Temu dodajmo, da naj bi že leta 1926 (prej opisane izjave so datirane v leto 1936) Marie Priland ustanovila Slovensko žensko zvezo, ker jo je jezilo, da so ženske lahko delale v slovenskih organizacijah, niso pa smele biti na vodstvenih mestih (Mirjam Milharčič Hladnik v Lukšič-Hacin, 2002, 186).

sprememba poklica, socialni vzpon so v tej skupnosti zelo pogosti pojavi. Znotraj primorske skupnosti žensk na vodilnih položajih seveda nikoli ni bilo, nikoli ni bilo nobene predsednice društva, nikoli nobene urednice časopisa, čeprav so bile tudi kulturne delavke, režiserke, pevovodkinje, učiteljice itn.« (Irene Mislej v Lukšič-Hacin, 2002, 152)

Položaj žensk v novem okolju pa ni odvisen le od razmer, v katere so se preselile. Na nek način je povezan z razlogi izselitve in s statusom, ki so ga ženske imele v izvornem okolju. Kaj hočem reči? Primer povojne skupnosti v Argentini nam pokaže, da v razmerah, ko so bile ženske prisiljene zapustiti svoj dom in oditi v tujino (same, v večini primerov pa z družino), selitev velikokrat lahko predstavlja tudi nazadovanje, življenje v težjih okoliščinah. »Položaj žensk v povojni politični emigraciji je precej različen, tako da z vidika priseljenke družbe lahko govorimo o socialnem nazadovanju, ne o vzponu. Gre za tisti meščanski del SPE, ki je izhajal iz Ljubljane ali iz drugih slovenskih mest, ki se je v Argentini znašel praktično na robu družbe, tudi fizično na robu urbaniziranega prostora. Ženske so precej trpele, ker so bile v novem okolju dvakrat kaznovane, znotraj slovenske skupnosti in zunaj te, v argentinski skupnosti.¹⁸ V povojni skupnosti je prevladujoč katoliški koncept družine. O tem, o modelu družine, mešanih zakonih v drugi generaciji, je razmišljal, veliko in pronicljivo pisal pedagog in filozof dr. Vinko Brumen.« (Irene Mislej v Lukšič-Hacin, 2002, 152)

Z izselitvijo so ženske zamenjale družbeno/kulturno okolje. Prišle so v drugačno okolje, ki je bilo po njihovi sodbi (v večini primerov) manj diskriminatorno. Številne so se zaposlile, imele svoj denar, ki jim je omogočal samostojno preživetje in s tem manjšo odvisnost. To je bilo posebej očitno v primerih družinskih selitev ali takrat, ko so se v novem okolju poročile s partnerji Slovenci. Večja samostojnost je povzročila redefinicijo s seboj prinesenih predstav o partnerskih in družinskih odnosih kot takšnih in spremembo vloge in pomena ženske v družini. To velja predvsem za situacije, ko so se ženske zaposlile. Imamo pa tudi primere družinskih selitev, ko so ženske tudi po izselitvi ostale doma, v krogu družine, kjer so ostale zavezane vrednotam izvornega okolja,¹⁹ tudi v pogledu reprodukcije spolne dihotomije. V vseh primerih pa lahko ugotovimo, da so tudi v spremenjenih, bolj 'zmehčanih' in manj diskriminatornih okoliščinah ženske še vedno ostale glavne akterke socializacije otrok in tako tudi glavne nosilke ohranjanja etnične (narodne) identitete.

¹⁸ »Glede okolja (...) je potrebno ugotoviti, da gre za specifično južnoameriško mentaliteto, ki je tudi izrazito mačistična, ne pretirano naklonjena ženskam, vsaj v povojnem obdobju ne (v moji generaciji se je že začelo marsikaj spreminjati) ...« (Irene Mislej v Lukšič-Hacin, 2002, 152)

¹⁹ »V izseljenkem svetu je, vsaj jaz sem prepričana, pozitivna stran ta možnost osebne svobode, torej odločati o lastni usodi, ne po tradiciji družine ne po vaških pravilih itn. Tako se zelo hitro pozna, da je tudi odnos med moškim in žensko znotraj zakona precej drugačen, kot bi bil doma, na vasi. Treba je tudi povedati, da so bile matere, ki so ostale doma, velikokrat krive ali odgovorne zato, da se je vaška skupnost nekako nadaljevala v izseljenkem svetu. To pomeni, da je izseljenška skupnost v izvoru bolj svobodna, vsaj socialnih lastniških razlik ni.« (Irene Mislej v Lukšič-Hacin, 2002, 168)

Drug primer, tako v pogledu socialne mobilnosti kot v pogledu družinskih odnosov, predstavljajo posameznice, ki so vstopile v t. i. mešan zakon. »Kadar se slovenski fantje poročajo z drugorodnimi ženskami, se to dogaja praviloma, če delajo ali imajo službo v krajih, kjer ni slovenskih deklet. Praviloma jih iščejo, gredo, tudi potujejo ali jih kličejo iz domačih vasi,²⁰ medtem ko se ženska, slovensko dekle, ki lahko živi tudi v središču mesta, kjer je na razpolago tudi precej slovenskih fantov, lahko odloči za poroko s pripadnikom druge narodnosti.« (Irene Mislej v Lukšič-Hacin, 2002, 168) Iz povedanega sledi, da so se ženske hitreje kot moški odločale za mešane zakone, in to velja za vsa okolja, v katera so se Slovenke priseljevale. To dejstvo ne velja le za primer Slovencev po svetu, pač pa za številne migracijske kontekste, ki so različno etnično stratificirani, in je povezano s spolno asimetrijo.

Pojem spolna asimetrija srečamo v socioloških in antropoloških raziskavah migracijskih kontekstov. Pri spolni asimetriji v migracijskih situacijah moram omeniti vsaj dva vidika, ki sta zanimiva. Znotraj etnično stratificiranih nacionalnih držav, ki so danes skoraj po pravilu večkulture in so hkrati družbe priseljevanja, se ženske priseljenke, običajno pripadnice kultur, ki so na etnični stratifikaciji uvrščene zelo nizko, pogosto poročajo s pripadniki večinske kulture ali kultur, ki kotirajo višje na stratifikacijski lestvici kot njihova izvorna. To je za moške prej izjema kot pravilo. Za moške naj bi to veljalo le v primerih porok s pripadnicami nižjih slojev večinske kulture/družbe, v primerih, ko si ženske (pripadnice višjih slojev) iz različnih drugih razlogov težko najdejo partnerje ali pa izvorna etnična skupnost partnerice kotira nižje na stratifikacijski lestvici kot partnerjeva. Ženske priseljenke si veliko lažje najdejo partnerja iz večinskega kulturnega okolja. S tem se jim odprejo tudi možnosti za hitrejšo socialno mobilnost. Hkrati se jim s poroko spremeni priimek, ki je pogosto vidni označevalec etnične pripadnosti in predstavlja potencialno sidrišče za stigmatizacijo priseljencev in njihovih potomcev. To je drugi vidik, ki ga moram omeniti. S poroko se ženski spremeni priimek na, lahko bi rekli, legitimen, dovoljen način. Vse druge načine spreminjanja imen in priimkov doletijo hude kritike in očitki o zastopljanju lastnega nacionalnega/etničnega porekla. Ti očitki so povezani z uvodoma opisanim političnim oziroma nacionalističnim diskurzom, ki se naslanja na doktrino dolžnosti državljanov do države oziroma pripadnikov nekega naroda do naroda kot takega. Poroka ženske v patriarhalni družbi pa lahko predstavlja tudi mehko pot k integraciji in socialni mobilnosti v novem okolju – sploh to lahko rečemo za potomce, ki se na ta način v etnično zelo konfliktnem in nestrpnem kontekstu izognejo stigmati. Gledano skozi spolni vidik, so zgoraj omenjenim očitkom izpostavljeni predvsem moški.

²⁰ »Kar nekaj žensk iz ribniškega konca je odšlo preko luže na podlagi vnaprej dogovorjene poroke. Tako je na primer odšla Terezija Francelj, ki za potovanje ni imela denarja. Teta jo je preko pisem seznanila z Jožetom Pucljem.« (Vika Kante v Lukšič-Hacin, 2002, 178)

SKLEPNE MISLI O NAČINIH OHRANJANJA ETNIČNE/NARODNE/NACIONALNE IDENTITETE

V razpravah o življenju in pomenu žensk-izseljenk izhajam iz objavljenih razprav o skupinski identiteti (etnični, narodni, nacionalni) in socializaciji in njuni prepletenosti. Z opredelitvijo temeljnih kategorij se na tem mestu ne bom ukvarjala, saj jih povzemam po predhodnih tekstih (Lukšič-Hacin, 1995; Lukšič-Hacin, 1999). Dejstvo je, da procesi socializacije zagotavljajo vzpostavljanje in ohranjanje posameznikove identitete, s tem pa tudi skupinske identitete kot ene od njenih vidikov – med alternative skupinskih identitet, med katerimi posameznik (bolj ali manj) izbira, sodijo tudi etnična, narodna in nacionalna identiteta. Na tem mestu govorim o slovenstvu in procesih njegovega vzpostavljanja in ohranjanja iz roda v rod med ljudmi, ki so se razselili po svetu. To opazujem v daljšem časovnem obdobju, za katerega lahko rečem, da je slovenstvo prešlo vse tri omenjene faze od etni je do nacije. To je tudi razlog, da hkratno v tekstu uporabljam vse tri pojme.

V izseljenskih kontekstih so ženske na različne načine hote ali nehote s svojim delovanjem in načinom življenja ohranjale s seboj prinesene vrednote v družinskem krogu, pa tudi v širši izseljenski skupnosti. Naj izluščim le nekaj najbolj tipičnih področij:

1. Dopisovanje

V preteklosti je dopisovanje predstavljalo pomemben most za komunikacijo med tistimi, ki so se odselili, in ostalimi, ki so ostali doma. V večini primerov so za te stike na obeh straneh skrbele ženske (matere, hčerke, sestre). Na ta način se je vzdrževal občutek pripadnosti, hkrati pa so izseljenke tako obnavljale slovenski besednjak.

»Matere, ki so ostale doma, so pisale otrokom v izseljenstvo, ne očetje, in tudi hčerke so bile praviloma tiste, ki so redno odgovarjale na pisma iz daljnih krajev.« (Irene Mislej v Lukšič-Hacin, 2002, 152-153) Te besede potrjujejo rezultati raziskave v Ribniški dolini, ko avtorica pravi: »Zanimivo je mogoče to, da ljudje vedo povedati več o ženskah, ki so se izselile, kot pa o moških. Za njimi se je ponavadi, če niso imeli družine v domovini, izgubila sled, ali pa so se zelo redko oglašali v domovino. Ženske so nasprotno bolj ohranjale vezi z domovino, raje in pogosteje so pisale pisma in preko pisem je potem znana njihova življenjska zgodba.« (Vika Kante v Lukšič-Hacin, 2002, 178)

2. Materinstvo in vzgoja otrok v družini

Ženske so kot matere in glavne akterke družinskega življenja s svojim delovanjem ohranjale s seboj prinesene vrednote, vzorce in načine življenja. Svoje znanje so prenašale na otroke, jih učile izvirne govorice in v času primarne socializacije (največkrat nezavedno) vzpostavljale sidrišča za otrokovo identifikacijo s poreklom svojih staršev.

3. Šolstvo in učiteljice

Poleg družine sta šola in izobraževanje drugi pomembnejši socializator za

vzpostavljane identifikacije posameznika z določeno skupino ali skupnostjo. Podatki kažejo, da so bile skozi ves čas med Slovenci po svetu na teh mestih pretežno ženske učiteljice. Poglejmo si neka j izjav, ki to potrjujejo: »Pred 15 leti sem naredila preliminarno raziskavo o slovenskem katoliškem šolstvu v Ameriki. Te raziskave nisem poglobila, ker ni bilo interesa in podpore za terensko delo. Vseeno sem zbrala nekaj materiala, iz katerega je nastal tekst. V tem materialu sem zasledila 10-vrstični odstavek, v katerem je opisano delo učiteljice Katherine Kunc na šoli pri slovenski župniji svete Barbare v Bridgevillu v Pensilvaniji na začetku 20. stoletja. Odkar sem prebrala ta tekst, me spremlja spomin nanjo. (...) Katherine Kunc je učila vse otroke vse predmete od 1. do 8. razreda. Na delo se je vozila eno uro, potem pa je morala še 20 min. peš do šole. Kljub temu da sta bila v župniji dva duhovnika, je Kunčeva poučevala še nedeljsko šolo. Poleg tega je z učenci vsako leto pripravila po dve gledališki predstavi, njeni učenci pa so uspešno nadaljevali šolanje kljub težavnim pogojem v šolah.« (Leopoldina Plut Pregelj v Lukšič-Hacin, 2002, 183) Podobno pravi I. Mislejeva za razmere v Argentini: »Ženske so znotraj povojne skupnosti dosegle najvišje položaje pri poučevanju mladine. Kot učiteljice so soustvarile t. i. argentinski čudež, kot so ga imenovali nekateri, oz. dejstvo, da tretja generacija še vedno govori lepo slovenščino. Zasluga ne gre samo materam, ampak predvsem učiteljicam: šolski sistem, vzporeden uradnemu argentinskemu sistemu, so postavile te učiteljice.« (v Lukšič-Hacin, 2002, 152)

V okoljih, kjer šole slovenskega jezika niso bile možne, so se ženske (mame) same znašle in po svojih močeh izobraževale otroke: »V tistih naselbinah, kjer se šola slovenskega jezika ni organizirala, so mame same poskrbele za 'domače šole'.« (Irena Milanič v Lukšič-Hacin, 2002, 180)

4. Aktivnost žensk v izseljenkih organizacijah: delo z otroki in mladino in za otoke in mladino

Ženske so bile tiste, ki so znotraj organizirane društvene dejavnosti največkrat skrbele za delo z otroki in mladino. Vodile so različne sekcije, v katere so se vključevali otroci, organizirale in vodile varstvo, bile mentorice pri otroških in mladinskih glasilih ali pa urednice posameznih strani, ki so bile tej publiki namenjene.

5. Posameznice, ki so s svojim delom in življenjem odstopale od spolnih 'klišejev' in so orale ledino podobi 'drugačne ženske'²¹

Naj zaključim razpravo o pomenu žensk z mislimi V. Kante, ki pravi: »Menim, da so bile ženske pri ohranjanju kulturne tradicije veliko bolj pomembne, kot pa moški izseljenci. Dejstvo je, da so ženske po večini ostajale doma in na ta način niso tako intenzivno prihajale v stik s tujim jezikom, zato so govorile domač jezik in ga prenašale na svoje potomce. In če navedem samo primer, ki se mi je zdel zanimiv. Ena izmed

²¹ »Absolutna izjema in rariteta je umetnica, s katero sem se precej ukvarjala, in upam, da se bom še, to je Bara Remec, ki je v bistvu prekršila običajna pravila znotraj skupnosti. Bila je ženska, ki si je upala storiti marsikateri korak tudi v nasprotju s konceptom skupnosti.« (Irene Mislej v Lukšič-Hacin, 2002, 152)

sogovornic mi je na primer povedala, da je bila prav presenečena ob obisku svojih sorodnikov v ZDA leta 1974. Vsi po vrsti so govorili 'še prav po starem', na način, ki ni več v rabi niti v Ribnici. Teга jezika jih je naučila njihova mama oz. stara mama. S tem se je praktično ohranila govorica prve generacije izseljencev. Na ta način se je ohranilo neko kulturno izročilo, ki se v matični domovini ni moglo.« (v Lukšič-Hacin, 2002, 178)

LITERATURA

- Barrett, Michele (1983): *Potčinjena žena*. Radnička štampa, Beograd.
- Drnovšek Marjan (1991): *Pot slovenskih izseljencev na tuje*. Mladika, Ljubljana.
- Hegel, G. V. F. (1986): *Fenomenologija duha*. BIGZ, Beograd.
- Jurić Pahor, Marija (2000): *Narod, identiteta in spol*. ZTT EST, Trst.
- Jurić Pahor, Marija (2003): 'Coming out' manjšinskih žensk. V: *Dve domovini*, 17, str. 95-100.
- Južnič, Stane (1993): *Identiteta*. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
- Lukšič, Marina (1990): *Nekaj (političnih) izpeljav spolnega dimorfizma*. V: *Antropološki zvezki*, 1, str. 143.
- Lukšič-Hacin, Marina (1995): *Ko tujina postane dom*. Založba ZRC, Ljubljana.
- Lukšič-Hacin, Marina (1999): *Multikulturalizem*. Založba ZRC, Ljubljana.
- Lukšič-Hacin, Marina (ur., 2002): *Ženske v manjšinskih skupnostih: Pomen in vloga žensk za ohranjanje kulturnega izročila*. V: *Dve domovini*, 16, str.141-208.
- Makuc, Dorica (1993): *Aleksandrinke*. Goriška Mohorjeva družba, Gorica.
- Vodopivec, Peter (1994): *Kako so ženske na Slovenskem v 19. stoletju stopale v javno življenje*. V: *Zgodovina za vse*, str. 30-44.
- Weininger, Otto (1936): *Spol in značaj*. Modra ptica, Ljubljana.

SUMMARY

THE ROLE OF WOMEN EMIGRANTS IN PRESERVATION OF NATIONAL IDENTITY IN CONTEXTS CONSTITUTED BY PATRIARCHAL RELATIONS AND GENDER DICHOTOMY

Marina Lukšič-Hacin

The goal of the research within which present deliberation arose is to estimate the role and significance women have (had) in migrational contexts for the preservation of source culture of which part is national identity as well, in the new environment. In the period of the national state, national identity and language become the principal symbols of source culture. Frequently the latter is reduced to them, which is characteristic in particular for political discourses that are nationalistically toned. Therefore, I deal in my treatise with the significance of women-emigrants in preserving national identity in immigrant environments.

Socialisation is a process, which is among other of key importance for establishing and preserving ethnic/national/nationality identities within an individual. It is being realized through various socialisation agents. Most significant are its non-conscious aspects of constitution of reality within an individual. Among the most important socializers belongs the family, which is in patriarchal contexts entirely the domain of women. Thus the importance and the role of women for the preservation of national identity are from that viewpoint evident and undisputed. From the viewpoint of preserving the source culture, women are in emigration of key importance in maintaining other socializers and mechanisms of identification: teaching language and mediation of knowledge on source culture (teachers), concern with the young people, publishing newspapers with the young and for them, organising society activities for children and youth, maintaining rituals, myths and symbols that are important for the preservation of group identities ...

Furthermore, I am interested in the contribution on whether with them brought patriarchal values remain unchanged, particularly in migrations to less patriarchal environments. For women migration presented a chance to rid of discriminatory patriarchal bonds of the local environment. This is especially valid for women that were coming from the typical rural sphere in the last decades of the 19th and the first decades of the 20th centuries. The majority of them breathed easier in the new environments. They began living more independently and made progress socially. Consequently, partnership relations changed. The latter is not valid for cases of compulsory after-war migrations when women experienced social regression. Specific situation is indicated with mixed marriages where we come across the so-called gender asymmetry, which on the one hand presents weaknesses and on the other the advantages for women migrants in comparison to male migrants. In most cases, women in mixed marriages women see to the children come to know the source culture and acquaint with (or learn) the language, and capture knowledge on their origin.

Let us in the conclusion expose the fact that in researching the role and significance of women we come across great difficulties because of the so-called modesty syndrome. Women

have in patriarchal relations, which are pervaded with gender dichotomy, and in which they were socialized, introverted sexual stereotypes as well and the conceptions on insignificance of some aspects of everyday life (the so-called private sphere versus the public one) that are in women's domain. The notion of insignificance of everything women did in their lives derives from this conception. History is silent about women who despite everything entered the so-called public life, or masculinisation of their achievements occurs.

Marina Lukšič-Hacin is PhD of Sociology and Political Anthropology, Research Fellow, Head of the Institute for Slovenian Emigration Studies of the Scientific Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts in Ljubljana.

FROM SLOVENIA TO AMERICA - THE FOOTSTEPS THROUGH TIME IN SLOVENIAN WOMEN'S AUTO/BIOGRAPHICAL BOOKS

Mirjam Milharčič-Hladnik

COBISS I.03

INTRODUCTION

For the last two years, my work on the research project *The Role and Impact of Women in Preserving the Cultural Heritage among Slovenian Migrants* was to collect life stories of Slovenian women migrants and their female descendants in the United States. The main goal of the project is to highlight the woman's roles, efforts and achievements in preserving the Slovenian cultural heritage from the historical and contemporary perspective. When the research study was defined as an oral history project, the Slovenian women immigrants and their descendants have become the main source of definitions, interpretations and life's narratives. The study was never meant to include analysing any written materials, even though they present challenging goal worth another study because the presence of the Slovenian women writers in the numerous Slovenian-American magazines and newspapers has been very substantial in the past one hundred years.¹ However, when I came across auto/biographical books about the American immigrant experience written by women, I felt they certainly did belong to my area of research. I decided to find out how many there were and limited my search to the texts published in the book form in the United States or Slovenia. The books on the migration experience, edited or written by Slovenian women, are of great importance for to the scholars in the field of Slovenian migration studies as well as in literature and women studies. They also contribute the Slovenian experience to the rapidly growing literature on and by women immigrants in America, the process which started in the 1960s with the development of women studies and a new perspective on the immigration history of the United States.

In this paper I would like to present a few books with auto/biographical narratives by the Slovenian-American women immigrants. At this point, I can list the following: Marie Prisland, *From Slovenia - to America, Recollections and Collections*, published by the SWUA in Chicago, 1968; Mary Molek, *Immigrant Woman*, published by herself in Dover, Delaware, 1976; Irene M. Planinsek Odorizzi, *The Footsteps Through Time*, pub-

¹ Cf. Irena Milanič, "Slovene-American Women Writers and Poets in the 1930s: Between Literature and Social Engagement", *Dve domovini/Two Homelands* 17, 2003, pp. 61-65.

lished by her company Landmark Tours in Washington, 1978; Josephine Janežic, *Pepca's Struggle*, published by Vantage Press in New York, 1989; Mirella Besednjak, *Roža med trni*, *Moje življenje po koncu druge svetovne vojne*, published by Oko in Miren, 2001. The books by Ana Praček-Krasna, *Med dvema domovinama*, published by Založba Lipa in Koper, 1978, *Moja ameriška leta*, published also by Založba Lipa, 1980, and *Newyorški razglednik*, published by Prešernova družba in Ljubljana, 1991, are well known. They are collections of articles, poems and short stories published in different Slovenian newspapers and magazines in America over more than forty years. They are very informative in regards to the Slovenian communities in America, the depression era, the efforts to help Slovenia during the World War II, and they also cover some other socially and historically important issues. There are many autobiographical articles and elements in all of her books, though they are scattered as the author obviously never intended to write about herself at lengths.

1. "LONG LIVE AMERICA, WHERE WOMEN ARE FIRST!"

The first book by an immigrant woman was given to me as a present at the 75th anniversary celebration of the Slovenian Women Union of America in Joliet. It was *From Slovenia - to America* by Marie Prisland.² In the Preface, the author states that "the history of Slovenian immigrants is rapidly being forgotten, most of the early settlers are gone and their children are seeing their traditional background absorbed into the American way of life. These 'recollections and collections' have been compiled with deepest respect for the early settlers who contributed their efforts and talents to the strength of America and its Slovenian communities. It is for their children and grandchildren that I have prepared this collection of Slovenian history so that they might have a small glimpse of the rough road travelled by their parents and grandparents to improve their own living standard and to give life to sons and daughters in a free and happy land. Although the contents of this volume required a year of preparations, the book relates only a small portion of the life of the American-Slovenians. I do hope that it will serve as an incentive to a future historian who will apply the necessary efforts to cover this subject more completely." (Prisland 1968, p.13)

Judging by these words, one would think that there are not many autobiographical elements in this book. It includes the chapters like: History of the Slavs, Slovenia - the Beautiful, American-Slovenians and Their Activities, Slovenian Pioneers and Other Notables, Notable Newcomers Since World War II and Slovenian Communities. On the other hand, the author put a few autobiographical chapters like, Impressions of America, A Dream, Memories of Our Old Stove, literally among the other chapters.

² Marie Prisland came to the United States in 1906 as a fifteen years old girl. In 1926 she founded Slovenian Women Union of America and was its national president for twenty years. She was very active in many Slovenian American organizations and wrote for different newspapers and magazines.

We read in the Impressions of America a very interesting sociological interpretation of the impact that the American concepts of gender and class equality, work ethics or democracy had on the European newcomers including her. About the women social status, she wrote: "The honor and the freedom which American women were enjoying was a marvel to me. This is not duplicated in any other country on the globe. A few married men, however, were of a different opinion. Used to European behavior, they thought that America was over-protecting the little woman. One complained: 'In Europe a man could mishandle his wife and nobody bothered him, but here, if a man beats his wife a little and the neighbors hear her cry, they quickly call the police! The man is taken to jail for something he believed it was his right to do. Isn't the wife his property? And is he not free to do with it what he thinks is right?' " (p. 53)

We can only speculate if Marie Prislant might have wished to write an autobiographical book and why she didn't since the structure of the book is really unconventional: it does not include only the history of the Slovenians in America and of their homeland, and it is also not only an autobiographical text. Among the autobiographical parts, we read about the author's experience upon arrival in America in the chapter titled Impressions of America:

"A group of Slovenian immigrants, of which this writer was one, arrived in New York from that part of Austria, which presently is the territory of Yugoslavia. It was a beautiful morning in May 1906. After leaving the French ship *La Touraine*, we were transported to Ellis Island for landing and inspection. There we were 'sorted out' as to the country we came from and placed in a 'stall' with the letter 'A' above us ('A' was for Austria).

There were at least a hundred Slovenian immigrants. We separated ourselves, as was the custom at home - men on the right and women and children on the left. All of us were waiting to leave for all parts of the United States.

The day was warm and we were very thirsty. An English-speaking immigrant asked the near-by guard where we could get a drink of water. The guard withdrew and returned shortly with a pail of water, which he set before the group of women. Some men stepped forward quickly to have a drink, but the guard pushed them back saying: "Ladies first!" When the women learned what the guard had said, they were dumbfounded, for in Slovenia, as in all Europe, women always were second to men. Someone dramatically explained it this way: 'First comes man, then a long time nothing, then comes the woman.'

Happy at the sudden turn of events, one elderly lady stepped forward, holding a dipper of water, and proposed this toast:

'Živjo Amerika, kjer so ženske prve!

(Long live America, where women are first!)" (p.19)

It is easy to imagine that the Slovenian immigrants are not often mentioned in the vast literature on American immigration history and that the Slovenian women

immigrants are paid even less attention. But a prominent scholar, Maxine Seller, used the above quotation at the beginning of the introduction to her influential book *Immigrant Women* (Seller 1994, p.1). After the quotation she adds: "For Prislant, who later founded the Slovenian Women's Union of America and created a woman's magazine, *The Dawn*, the American dream became reality. Not all immigrant women were so fortunate. For many, life in the United States was bitter and the slogan, "ladies first", cruelly ironic. "Ladies" were first to be underpaid, unemployed, and abused". (p. 2)³

Marie Prislant knew a lot about this cruelty irony and included some stories about the hardships of Slovenian women in her book. She quoted Albina Novak saying: "Those who pine for the 'good old days' never knew what they were or never remembered what life had in store for the poor immigrants who came to America in the early years of this century". (p.75) The difficult life of Slovenian immigrant women was also the reason why Marie Prislant founded the Slovenian Women Union of America in 1926. The Union's main goal was to help the Slovenian women living in America financially, to assist them in education, citizenship and participation in civic affairs, and provide moral and sisterhood support.

2. "WORK, WORK, WORK AND MORE WORK..."

The hard and bitter life of the early Slovenian immigrant women in America is the subject of the two above mentioned books, *Immigrant Woman* by Mary Molek⁴ and *The Footsteps through Time* by Irene Planinsek Odorizzi⁵. In both books the women's hardships painted in painfully vivid colours, but apart from this similarity the two books are very different.

The Immigrant Woman is a fictionalized biography of Mary Molek's mother - the an immigrant woman at the beginning of the twentieth century, who led an extremely poor but nevertheless uncompromisingly principled and proud life. "The Immigrant Woman was a seamstress-tailor; she sloped the pigs; she canned - everything (no instruction; no botulism); she weeded; she rushed her children into the cyclone cellar in the middle of the night; she gathered the eggs; she made butter; she built the fire in the kitchen stove; she washed out clothes and heavy overalls on a washboard in a tub, after soaking them all night; she wrung out the clothes by hand and pinned them on a clothesline to dry; and dashed out like an Olympic runner when a storm threatened

³ Maxine S. Seller, *Immigrant Women*, State University of New York Press, 1994. The quotation was later re-quoted by Donna Gabaccia, *From the other side: Women, Gender, and Immigrant Life in the U.S.A., 1820-1990*, Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis, 1994, p. 111.

⁴ Mary Molek was born to Slovenian parents in 1909 in Chicopee, Kansas and became a writer who published extensively in several Slovenian American periodicals. She translated the work and autobiography of her husband, Ivan Molek, in Slovenian.

⁵ Irene Planinsek Odorizzi was born in Joliet, Ohio and was very active as a national heritage director of the Slovenian Women's Union of America for decades. She wrote many articles titled *The Immigrant* for the monthly publication of SWUA, *The Dawn*.

and they would get wet; she combed her children's hair, and made all their clothes – even their coats; she made her own soap; she ground corn into meal so coarse that you choked on it. A hand-iron for clothes; a kerosene lamp until the late twenties. She never saw a 'picture show'. She never had a radio; not even a telephone. (...) She never, never joined her family at the table for meals. 'There it is; I've got to go out'. Scores upon scores of chores yet to be done".(Molek 1976, pp. 19-20)

In the Introduction, Mary Molek describes the biographical text as "not sequential; not orderly, nor logical, nor predictable, nor kind, nor exculpatory. A patchwork quilt. Fragments floating into the mind's eye, sometimes like discrete scraps of material, sometimes stitched together". (p. 3)⁶ It is a poetic "quilt", a texture rich with the two stories that are told by the author simultaneously: about her mother and herself; about her mother's struggle to survive and live according to her values and norms and her daughter as an object of this goal; about her watching this values and norms slowly becoming her own. Mary Molek had written and published since she was in her twentieth, but wrote the *Immigrant Woman* late in her life as her last book. This is a very intimate book, which lacks any pathetic idealization of the mother or the family relationships but can easily make the reader cry. It is exceptional for its literary "patchwork" form as well as for the author's sincere dealing with topics such as the importance of having a male child, marital problems, or the shocking experience upon arrival in America, so different from that of Marie Priland. Mary Molek quotes her mother saying: "If I had known, I'd never have come. Never left my homeland! The promises he made! The letters he wrote! The country I'd come to! I'd have everything! – This! This isn't what he promised me!" (p. 23)

The Footsteps through Time is a compilation of twenty-one stories as told or written by the narrators, Slovenian immigrants themselves, and edited by Irene Odorizzi. She dedicated the book to her mother who inspired her to write about the Slovenian heritage with these words: "She wouldn't let me forget her country and its customs. She taught me her language and told me stories of how it used to be in Slovenia. She made good things to eat like potica, strudel, home-made soup and klobase. She sang Slovenian melodies and showed me how to polka. She taught me my prayers and to love God; to look out for the future by saving and being thrifty. She taught me to be sensible, disciplined, unselfish and to work hard. She taught me to respect things and people; to treasure and appreciate even the little things in life. She passed on me the ideals, strenghts, ad hospitality of the Slovenian people. Together we visited Slovenia and I walked in her footsteps as she did in her youth. I feel so much a part of her – more and more as each day passes. She is my link to the past and my footsteps into the future. She will remain with me closely and lovingly until I die. She is a great woman! (Odorizzi 1978, p. xi)

The majority of the narrators, nineteen out of twenty one, were Slovenian immi-

⁶ More on the author and this book in, Irena Milanič, "Mary Jugg Molek – An American Writer and Poet with Slovene Roots", *Dve domovini/Two Homelands* 10, 1999, pp. 79-112.

grant women who had arrived in America with the first immigration wave. When they recounted their life stories they were all old. The narratives include factual descriptions of life, some very simple and short, others quite long, detailed and structured. They are enriched with maps and photographic material like family and wedding pictures. Common to them all is the hard everyday life; which, after decades of tiring work, brings a better life to them and to their children. As Mitzi from Jesenice describes those first decades: "I think that I remember those days the most because they were the busiest and the hardest ones. We put so much of our bodies and souls into living, that the memory of these early days could never be forgotten. Every day was work, work, and more work. Never vacation and very little sleep. (...) When I look back now, I wonder how we immigrants ever managed in those early days. Then I realize that we were able to suffer those hardships because we knew we had to stay. There was no future for us back home, only here in America." (pp. 33-34)

In her introductory note, Odorizzi does not explain her method therefore we do not know exactly how the stories were collected and who actually wrote or rewrote them. She tries instead to answer Mitzi's question, why the immigrants survived in such difficult circumstances. Provides many reasons, among them the sense of pride and dignity. "The immigrant did not accept defeat, no matter what obstacles he encountered; he persevered. He knew there was no one to depend upon but himself. If it was necessary to travel elsewhere to secure employment, he did so, taking his family with him. There is a saying which fits the immigrant perfectly, 'Work as if everything depended upon you; Pray as if everything depended upon God.' Faith and trust in God were inherent in these basically religious oriented people. Prayer gave them an inner strength to survive the hardships of day to day living.

The immigrant respected his countrymen and assisted with a helping hand whenever possible. There was a nationality bond and a kinship fostered by the culture of the old country. When they were with their own, everyone was a friend.

If our country is today the most prosperous nation of the earth, it is in no small measure due to the large natural resources - people of all races who have been able to live in peace. Each nationality group has contributed something of value to our economic life: Many groups and many individuals have been free to make distinctive contributions to our society." (1978, iv-v)

Mary Molek introduction is very different. She not only explains why she wrote the book the way she did, her praise for America as a "promised land" is scarce, her views critical, harsh even.⁷ She describes the early Slovenian immigrant women and the life that awaited them as follows:

These young women were not 'the tired, the poor' proverbially greeted with open arms by the Statue of Liberty. Neither were they descendants of uncultured, uncivilized

⁷ The extensively used synonym for the United States - "the promised land", was taken from the title of the book, written by an early east european woman immigrant to America, Mary Antin. She wrote about her experience and praised her new homeland in the classic success story, *The Promised Land*, published in Boston in 1912.

lands. They were, instead, bearers of an already-established cultural heritage, centuries old...

Their composite efforts, dedication to work, indefatigable physical and mental labors, resourcefulness, self-pride, and aspirations toward nobler human potential and dignified activities helped to weave the fabric for the affluence that was to be. Not that this affluence necessarily derived to them; they were frequently prime targets for exploitation. In this respect they fared even worse than the Blacks in times of slavery. For, unlike the latter, these twentieth century immigrant women - and men - were indirectly and helplessly 'bound hand and foot' in the circumstances of the labor and economic structure they had fallen into, and they were not provided with either food, shelter, or physical care. Neither were they free in any modern sense. Although no money was exchanged in buying their bodies, the fact that steamship agents banded them on ships and transported them to America made the newcomers as thoroughly bought as anyone in direct exchange for money." (Molek 1976, p. 5)

3. THE HAPPY END

If the three mentioned books deal with the women's experiences from the first wave of Slovenian immigrants who came to the United States before the Second World War, the last two portray two individual stories from the period after 1945 from the second immigration wave. The two books, *Pepca's Struggle* by Josephine Janezic⁸ and *Roža med trni* by Mirella Besednjak⁹ are true autobiographies, again similar and very different at the same time. Both authors spent their childhood in the region of Slovenia which had become an Italian territory after 1919 and suffered the Italian oppression, starvation, fear of the World War II, and the harsh, insecure years in the post-war Slovenia. Both young and longing for a better life, they escaped to Italy, one from Postojna and the other from Miren, and spent a couple of years in the Italian refugee camps. Here, the lives of two young Slovenian women turned in different directions.

Mirella Besednjak got married and gave birth to two boys in the camp before the family was sent to Cleveland in the United States. *Roža med trni*, published recently in Slovenia, is a simple and emotional description of extremely difficult life in America, which resembles the stories of the first women immigrants. Not knowing the language, being robbed in New York upon arrival, with no education, having a growing family and a husband injured by hard work, the life story of Mirella Besednjak is an example of an extraordinary struggle to survive in the "promised land", which lasted for thirty years. Eventually, the hard work and determination did bring a better life for parents

⁸ Josephine Janezic was born in Postojna in 1936, escaped to Italy after the end of the World War II and was sent to Australia after a couple of years spent in the refugee camps. She met her husband there and they moved to the United States in 1960.

⁹ Mirella Besednjak was born in 1932 in Gorizia, escaped to Italy after the end of the World War II and spent five years in the refugee camp before she and her family were sent to the United States.

and their children. Nevertheless, the author could never overcome the painful homesickness. She included in the book a lot of extensive and loving descriptions of her family life in Slovenia before and after the war as well as their recent reunions. In one of the many passages, she wrote: "Ko sta bila otroka v šoli in sem bila sama doma, sem sedela v tišini in pisala. Večkrat sem pogledala skozi okno v nebo in si zaželela, da bi bila ptica. Poletela bi domov k staršem in se jim potožila. Tam pa nisem imela nikogar. Noben človek na svetu ne more razumeti, kako je stran od doma, dokler tega ne doživi. Ljubila sem svoje otroke in moža, vendar ko me je prišla žalost, bi pustila vse in odšla. Nisem mogla razumeti, koliko mora človek potrpeti. Pa pravijo, da je tako lepo v Ameriki.... (Besednjak 2002, p. 61)¹⁰

The author of *Pepca's Struggle*, Josephine Janezic, is presented on the cover of her book as "going through the pressures of war, fighting for survival under communism, fleeing to Italy while under age, living in refugee camp in Italy, and going on to Australia, she got married and in 1960 moved to the United States". The book actually ends with her marriage and the couple's decision to move to the United States as soon as possible. I included this book on the list of the Slovenian American women immigrants' books because the author lives in America and wrote and published the book here. Though she writes mainly and in a very detailed way about her childhood and youth in Postojna, it is her escape to Italy after the World War II, her experiences in Australia and the decision to move to America that make it up as a very relevant reading. As far as I know this is the only book by a woman that deals with the experience of the after World War II immigrants or displaced persons with a very clear political and ideological message. The author dedicated the book "to many young and old Slovenians, to my grandparents, aunts, uncles and friends who, during World War II lost their lives for religious, national, and economic freedoms that had been promised to all, but were never granted under the communist regime.

The indomitable will of the people at that time should be an inspiration to the generations yet to come, especially to the youngsters, to whom this volume is dedicated". (Janezic 1989)

A very detailed description of the every-day life in her village, schooling under the Italian regime, the cruelty of partisans, bombardments during the war, and her adolescent problems; fill up the first half of the book concluded with a special Chapter on the History of Slovenia.

"However, all through history, we Slovenes have survived all tyrants and have miraculously always risen from the ashes. Before closing the chapter, I would like to point out that the part of the Slovenian territory where I grew up (under Italian rule

¹⁰ »When the kids were in school and I was alone at home, I sat in the silence and wrote. I often looked out through the window and to the sky and wished I could be a bird. I would fly home to my parents and tell them of my sorrows. But there, I had nobody. No one in this world can understand how it feels to be so far away from home unless you experience it. I loved my kids and my husband, yet when this sadness overcame me I could have dropped everything and left. I could not understand how one had to put up with so much. And they say how nice it is in America...«

from 1919) was, in 1945, occupied by Tito's armies. In February 1947, due to the peace treaty in Paris, the territory was annexed to Yugoslavia (except for the free territory of Trieste, which was given to Italy by the Western Allies in 1954).

In this way our family and the rest of the Slovenes of that territory passed from the Fascist regime through the difficult war time and landed under the Communist regime". (p. 141)

As I mentioned, at the refugee camp in Italy, Josephine Janezic chose a very different path from Mirella Besednjak. Her life in the camp is described in the second part of the book and offers an interesting woman's perspective of the choices, no matter how limited, that existed there. Soon after Josephine Janezic arrived to the camp, she set up a small "business" of repairing nylon stockings and was nick-named by the grateful customers as a "stocking repair girl". She gratefully attended a school organized by the Red Cross. There she learned Home Economics, English, and Domestic Work, "such as preparing meals, cooking, table-setting, and serving, etiquette, cake decorating, needlepoint, and sewing". (p.180) In the third part of the book we get to know how this acquired knowledge and proud determination helped Josephine Janezic in her temporarily homeland, Australia, to get good though demanding jobs, and loyal friends. The end of the book is a happy one. In the Epilogue, the author describes her own and her husband's beautiful journey from Australia to America by ship, where they spent thirty days of elegant living and arrived in San Francisco in spring 1960. "In 1966", the author concludes, "our dream came true: we became citizens of the United States". (p. 280)

CONCLUSION

In a bibliography on immigrant women in the United States by Donna Gabaccia¹¹, she listed two books. Under the section of "Biography" we find Mary Molek's *Immigrant Woman*, which is described as a fictionalized biography of her mother. I checked this *Bibliography* when I already finished the writing of the text and it was interesting to see Marie Prislant's book listed in the section "Autobiography" with the following description: "Includes considerable information on community work and notable women, but also her autobiography". (Gabaccia 1989, p. 243) The reason, why *Pepca's Struggle* is not included is obvious as it was published the same year as the *Bibliography*. Why *The Footsteps through Time* is not included we could only guess. Nevertheless, in the ever growing literature on the women's immigrant experience in the United States there is a visible trace made by the auto/biographical books of Slovenian (American) women immigrants and their descendants. As modest as this trace is, it is undoubtedly noticeable and indelible.

¹¹ Donna Gabaccia, *Immigrant Women in the United States: A Selectively Annotated Multi-Disciplinary Bibliography*, New York, Greenwood, 1989.

POVZETEK

IZ SLOVENIJE V AMERIKO - STOPINJE SKOZI ČAS V AVTOBIOGRAFSKIH
DELIH SLOVENSKEH AVTORIC

Mirjam Milharčič-Hladnik

Besedilo predstavlja nekatere avto/biografske knjige, ki so jih napisale slovenske izseljenke v Združene države Amerike ali njihove potomke. Knjige opisujejo izkušnje žensk iz prvega in drugega slovenskega imigrantskega vala in so pomemben vir za proučevalce migracijskih kot tudi ženskih in literarnih študijev. Hkrati predstavljajo slovenski prispevek v stalno naraščajočo zakladnico imigrantske literature v ZDA in so skromna, a nedvomno vidna sled med avto-biografskimi deli priseljenc v ZDA. Besedilo omeni bogat in vsestranski prispevek Ane Praček-Krasne, ki je v svojih knjigah obravnavala vse pomembne družbene vidike imigrantske izkušnje nasploh, posebej pa še ženske in svoje osebne, vendar se osredotoči na manj znana in dostopna dela. *From Slovenia to America*, avtorice Marie Priland, opisuje slovensko zgodovino, delovanje slovenskih skupnosti v Združenih državah, posebej aktivne ženske in moške, vključuje pa tudi par avtobiografskih poglavij. *Immigrant Woman*, avtorice Mary Molek, je literarizirana biografija njene matere – imigrantke iz začetka 20. stoletja, ki je živela izjemno revno, a kljub temu brezkompromisno načelno in ponosno življenje. Irene P. Odorizzi je uredila zbirko enaindvajsetih zgodb z naslovom, *The Footsteps through Time*. Večina pripovedovalcev, devetnajst od enaindvajsetih, je bilo slovenskih imigrantk, ki so prišle v Ameriko s prvim imigrantskim valom in so pripovedovale zgodbe o težavnem in težkem delu. Mirella Besednjak je opisala svoje imigrantsko življenje po drugi svetovni vojni v knjigi *Roža med trni*, pred kratkim izdani v Sloveniji. Iz istega obdobja in drugega imigrantskega vala je tudi zanimiva izkušnja, ki jo je v knjigi *Pepca's Struggle* opisala Josephine Janezic.

Mirjam Milharčič-Hladnik, doktorica sociologije kulture, docentka sociologije vzgoje, znanstvena sodelavka Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Znanstveno-raziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani.

IZSELJEVANJE SLOVENSКИH INTELEKTUALCEV NA HRVAŠKO DO LETA 1848

Irena Gantar Godina

COBISS 1.01

Migraciji se imele od nekdaj zelo različne vzroke: želja po boljšem zaslužku, želja po boljših možnostih šolanja, strokovnega izpopolnjevanja, ipd. Želja po izobrazbi in znanju je sprva mnoge Slovence vodila predvsem na italijanske in nemške univerze; po ustanovitvi Karlove univerze v Pragi so študirali tudi na Češkem, nekateri so se odločali za poljski univerzi, Krakow in Lvov, večinoma pa so študirali na avstrijskih univerzah. Izjema je bilo obdobje protestantizma,¹ ko so se slovenski študentje vpisovali na tiste univerze, ki so bile »v rokah« protestantov. Tedaj so Slovenci na šolanje odhajali tudi v ogrski del države, v današnjo Slovaško, v Bratislavo, kjer so obiskovali tako evangeličansko gimnazijo in pozneje tudi evangeličansko akademijo. Tu so se šolali predvsem prekmurski Slovenci, najdemo pa tudi nekatere aktivne sodelavce Trubarja, npr. Janža Mandelca, ki se je moral s svojo tiskarno umakniti s Kranjske. V času protireformacije pa so se, predvsem prekmurski Slovenci, šolali na katoliških univerzah (Trnava), ter na drugih, bolj ali manj bližnjih, ogrskih srednjih in visokih šolah.

Mnogim Slovincem pa je bila jezikovno in prostorsko najbližja Hrvaška; med vzroki za izselitev na Hrvaško niso bile le želja oz. potreba po zaslužku;² mnogi so se za odhod

¹ Nastop protestantizma oz. reformacijskega gibanja je pomenil tudi organizacijo šolstva² tudi med t. i. malimi narodi³, čeprav so idejo izobraževanja protestanti uveljavljali povsod, kjer se je reformacijsko gibanje ustalilo oz. bilo sprejeto kot uradna vera. Slovenski protestanti so željo po uporabi deželnega jezika presegli z uveljavljavitvijo enotnega slovenskega jezika, in z uvedbo latinice – bohoričice namesto gotice⁴, ki je ostala v veljavi dolgih 200 let. Tudi sodelovanje z drugimi slovanskimi protestanti – hrvaškimi, češkimi in slovaškimi – je imelo odločilen vpliv na poznejše oblikovanje slovenske nacionalne zavesti, in hkrati z njo tudi slovanske. (Velik delež k temu je prispeval Adam Bohorič v Uvodu v Zimske urice, prvo znano slovensko delo, ki govori o Slovanih, o slovanskem jeziku, ki da sega tudi preko Donave in je tako razširjen, dana jga Slovenci upravičeno prištevajo med najbolj spoštovane jezike, da je poznavanje slovanskega jezika prav tako potrebno kot poznavanje kateregakoli drugega. Teoretično je utemeljil tudi obstoj slovanskega jezika kot enega mnogih narečij slovanskega. Slovence oz. prebivalce Kranjske, spodnje Štajerske, spodnje Koroške, Krasa in Istre je postavil med Slovane, zato ne preseneča sodelovanje slovenskih protestantov z drugimi slovanskimi protestanti, zlasti s češkimi in hrvaškimi.)

² O socialni strukturi Slovencev na Hrvaškem gl. Agneza Szabo, *Socialna struktura Slovenaca u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji izmedju 1880 i 1910*, Zbornik Slovenci na Hrvaškem, Ljubljana 1995. O sezonskem odhajanju na delo na Hrvaško gl. Marjan Drnovšek, *Slovenski izseljenci na Hrvaškem do leta 1914*, Slovenci na Hrvaškem, Ljubljana 1995, str. 107–113.

na Hrvaško odločali zaradi omejenih možnosti šolanja oz. izobraževanja doma; to je veljalo zlasti za prebivalstvo, ki je živelo v bližini Hrvaške, t.j., na območjih današnjih Haloz, Slovenskih Goric, Bizeljskega, Kozjanskega, pa tudi Bele krajine in predelov pod Gorjanci. Tem so bile hrvaške šole bližje, npr. v Varaždinu in Karlovcu. Za mnoge pa je bilo šolanje na Hrvaškem edina možnost pridobitve izobrazbe, saj v njihovem okolišu šol ni bilo.

Slovenci, ki so se šolali na Hrvaškem, so praviloma nadaljevali študij na dunajski, graški ali kaki drugi univerzi, nekateri, zlasti bogoslovci in medicinci, so študij nadaljevali tudi na hrvaških višjih ali visokih šolah, npr. na pravoslovni fakulteti, po 1874 pa tudi na hrvaškem vseučilišču. Toda študij na visokih šolah in univerzah v ogrski polovici države je za študente z avstrijskega dela predstavljal veliko težavo, saj so morali za njihovo veljavnost v avstrijskem delu opravljati dodatne izpite. Največ težav so imeli diplomanti pravne fakultete.

*

Med mnogimi slovenskimi izseljenci na Hrvaškem je bilo za tako kratek in omejen prikaz težko izbrati najpomembnejše. Bolj smiselno se mi je zdelo predstaviti najbolj izstopajoče in morda manj raziskane oz. manj znane posameznike, ki so se s svojim delom uveljavili ne le v okvirih hrvaške kulture in znanosti, marveč so veliko prispevali k ugledu slovenskega znanstvenika ali/in kulturnika zunaj svoje domovine. Toda, če med intelektualce – po definiciji³ – štejemo tudi slovenske učitelje, gimnazijske in univerzitetne profesorje, potem ti zagotovo spadajo med najpomembnejše slovenske intelektualce na Hrvaškem, saj jih je bilo med vsemi poklici največ. Večina je s svojim delom zapustila na Hrvaškem vidne in trajne sledi. Emilijan Lilek je napisal obsežno delo,⁴ v katerem je natančno popisal praktično vse na Hrvaškem delujoče slovenske učitelje in profesorje, tudi tiste, ki na Hrvaškem niso ostali trajno, marveč so, zlasti po 1861 Hrvaško zapustili. O Slovencih na Hrvaškem so podrobnejše študije o nekaterih posameznikih, predvsem jezikoslovcih, objavili mnogi strokovnjaki, npr. Alojz Jembrih,⁵ Fran Ilešič,⁶ France Kidrič, Ivan Prijatelj, Janez Rotar in mnogi drugi. Precej podatkov sem našla tudi v Slovenskem biografskem leksikonu, za mnogimi pa se je tudi za slovensko biografsko obdelavo izgubila sled. Zdravnike je na Slovenskem najbolj natančno obdelal Peter Borisov, na Hrvaškem sta o zdravnikih, med drugimi, pisala Rudolf Horvat in – tudi slovenski izseljenec na Hrvaškem – Janko Barlč. O slovenskih pravnikih je na Hrvaškem zapisanega malo, na Slovenskem pa lahko najdemo nekaj kratkih zapisov v

³ Peter Vodopivec, *Vloga slovenskih intelektualcev pri emancipaciji Slovencev*, Maribor 1998, str. 124–136; Marina Lukšič-Hacin, *Različna razumevanja pojma intelektualec, Intelektualci v diaspori*, Založba ZRC, Ljubljana 1999, str. 59–69.

⁴ Emilijan Lilek, *Slovenski v tujini službojoči šolniki*, Celje 1935.

⁵ *Prilog proučavanju doprinosa desetorice Slovenaca hrvatskom jezikoslovlju, književnosti i kulturi od 16. Do 19. stoljeća*, Zbornik Slovenci v Hrvaški, Ljubljana 1995, str. 63–84.

⁶ Fran Ilešič, *Dj. M. Šporar*, Rad JA 1918.

spominski knjigi »Pol stoletja društva Pravniki«. ⁷ O slovenskih duhovnikih v zagrebški škofiji je pisal Janko Barle, ki je svoj pregled omejil na duhovnike v zagrebški škofiji. O drugih slovenskih redovnikih, ki so delovali v raznih hrvaških samostanih, posebno pa v frančiškanskih samostanih province sv. Križa, ni pisal, čeprav mu je bilo znano, da je bilo tudi teh precej in, da so se lepo uveljavljali predvsem v šolstvu. ⁸

Slovenski intelektualci oz. izobraženci na Hrvaškem so bili in so še zanimivi tudi za hrvaške zgodovinarje, jezikoslovce, literarne zgodovinarje, pa tudi druge. Med mnogimi naj omenim temeljno delo o razvoju hrvaškega šolstva Antun Cuvaj, ⁹ ki v svojem obsežnem delu ni mogel mimo bistvenega in velikega prispevka slovenskih učiteljev in profesorjev na hrvaških srednjih in ljudskih šolah. O delu Slovencev na Hrvaškem je pisal tudi Rudolf Horvat, ki se ni omejil le na šolske delavce, marveč je obravnaval tudi zdravnike in pravnike v določenem obdobju. ¹⁰

O nekaterih slovenskih izobražencih, ki so bili na Hrvaškem odmevno dejavni, na Slovenskem vemo manj tudi zato, ker so se mnogi »pohrvatili« oz. so jih Hrvati »vzeli za svoje«, in so, npr. v spominskem zborniku *Znameniti i zaslužni Hrvati 925-1925*, ob kakem slovenskem priimku velikokrat »pozabili« napisati kraj rojstva.

V pričujočem pregledu, ki sega do prelomnega leta 1848 in je narejen predvsem po dostopni literaturi in redkih izvirnih dokumentih, so torej upoštevani predvsem tisti slovenski izobraženci, ki so se s svojim delom kakorkoli uveljavili na Hrvaškem. Med temi niso le učitelji in profesorji, marveč tudi pravniki, zdravniki, umetniki, duhovniki. Upoštevala sem predvsem tiste, ki so ostali na Hrvaškem trajno, do smrti, tj., kot »pravi« izseljenci, ki so se večinoma povsem asimilirali in so v Hrvaški videli oz. našli »novo domovino«. To potrjuje tudi pripoved nekega uspešnega slovenskega podjetnika, ki jo je zapisal Janez Trdina: »Hvala bogu, ne moremo reči, da bi nam tukaj slabo bilo...ne trpimo pomanjkanja...toda najlepše je vendar doma...«, toda, je dodal, da se ne bi vrnil več na Kranjsko, kajti »...to, kar sem užival jaz doma, uživajo zdaj naši otroci tukaj. Njihov dom je na Hrvaškem – na Hrvaškem so njegovi tovariši, pajdaši, bregovi, ...in vse drugo, kar je nekdanje veselilo na Kranjskem nas. Otrokom se zdelo bi zopet pusto in dolgčas na mojem domu in zato že ostanemo do smrti tukaj...«. ¹¹ Tako so verjetno razmišljali mnogi Slovenci, ki so si na Hrvaškem ustvarili družino, se lepo uveljavili v svoji stroki ter postali ugledni meščani.

V pregledu sem upoštevala predvsem tiste, ki so delovali v takratni Kraljevini Hrvatski in Slavoniji, v Vojni krajini.

Slovensko-hrvaško sodelovanje sega že v čas protestantizma. In čeprav na Hrvaškem protestantizem ni imel pravega uspeha, razen med Hrvati v Istri, so se med slovenskimi

⁷ Pol stoletja društva Pravniki. Spominska knjiga, ur. Dr. Rudolf Sajovic, Ljubljana 1939.

⁸ Janko Barle, Slovenski duhovniki v zagrebški škofiji. Izvestja muzejskega društva za Kranjsko, 1899, zv.1, str.104.

⁹ Antun Cuvaj, *Gradja za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, Zagreb 1910.

¹⁰ Rudolf Horvat, Hrvatski državni liječnici u XVII. vijeku. Vjesnik, št. 4, 1931.

¹¹ Janez Trdina, *Kranjci na Hrvaškem*. Zbrano delo, 1952, str. 340.

in hrvaškimi protestanti stkale dokaj tesne vezi, če omenim samo Trubarjev prevod Flaciusove¹² poslanice Petru Pavlu Vergeriju leta 1550. Toda kljub temu se sodelovanje hrvaških in slovenskih protestantov ni moglo širše ali globlje razviti. Vzrok je bil predvsem slab odziv na protestantizem na Hrvaškem na eni strani, na drugi pa so bili kranjski stanovi tisti, ki so se upirali sodelovanju in oporekali ideji enotnega jugoslovanskega, t. i. ilirskega jezika, ki so ga propagirali Matija Vlačić in njegovi somišljeniki. Zavzemali so se za prevode v »kranjski jezik«. V tem času je na Hrvaškem deloval jezikoslovec Anton Vramec. Anton Vramec,¹³ rojen 1538 v Ormožu, je na Hrvaškem deloval vse do smrti, leta 1587. O njem je izčrpno pisal Alojz Jembrih, ki navaja, da je bil Vramec začetnik kajkavske književnosti z dvema deli, ki ju je, eno v Ljubljani in drugo v Varaždinu, natisnil Trubarjev sodelavec Janž Mandelc.

V času protireformacije pa se je tako kot na Slovenskem tudi na Hrvaškem razmahnila dejavnost katolikov. Na Hrvaško so pričeli prihajati tudi slovenski pripadniki katoliških redov, npr. frančiškani, pavlini¹⁴, jezuiti in drugi. Na Hrvaškem so se šolali in nadaljevali delo na Hrvaškem. Dokaj natančen seznam slovenskih duhovnikov, ki so delovali v zagrebški škofiji je objavil Janko Barlč.¹⁵ Tudi ti duhovniki so bili večinoma z obmejnega področja, iz Bele krajine in spodnje Štajerske, ki jim je bila Hrvaška jezikovno in tudi geografsko zelo blizu. Največ Slovencev se je odločilo oditi v t. i. Goriški arhidiakonot, področje okrog Karlovca in Jaske, ki je bil Belokranjecem najbližji. Manj radi so odhajali v Gorski arhidiakonot, na področje okrog Siska proti turški meji, kjer je bilo veliko pravoslavnega prebivalstva. Takratni cerkveni in posvetni oblasti se je zdelo to področje dokaj nevarno, zato so cerkvene oblasti tja zelo pogosto pošiljale prav slovenske duhovnike. Med temi je bil, na primer, Anton Brozič, rojen 1689 v Otoku, ki je od 1721 do 1733 opravljal delo administratorja na meji v Zrinju z Bosno. Leta 1733 so ga premestili v Sunjo pod Siskom, kjer je bil župnik do smrti, do leta 1748. Za njim je v Zrinj prišel Peter Medvedovski, rojen 1703 blizu Metlike, in bil v Zrinju 1734–1736 administrator. Nasledil ga je Mihael Cvetko iz Vinice, rojen 1705, ki je v Zrinju ostal

¹² Mathias Flacius Iliricus alias Matija Vlačić, v Rimu poimenovan »tujec in Slovan«, »Ahil čistega luteranstva«, sprva njegov učitelj in kasneje nasprotnik Melanchton ga je zaradi bojevitega in nepopustljivega značaja imenoval »ilirska kača«.

¹³ O Vramcu izdal obširno študijo Alojz Jembrih, *Život i djelo Antuna Vramca*, Zrinski, Čakovec 1981.

¹⁴ Pavlini oz. pavlinci so začeli delovati pod okriljem sv. Pavla iz Teb. Sprva so se delili na tri kongregacije, na ogrsko, portugalsko in francosko. Kongregacija se je iz Ogrske širila v Avstrijo, Italijo, Nemčijo ipd. Na Hrvaškem so imeli svoje samostane že v 1. polovici 13. stoletja. Največji samostan so imeli v Lepoglavi, ki ga je leta 1400 ustanovil Herman II. Celjski. V Lepoglavi so že 1503 ustanovili prvo javno gimnazijo »za mladino z vsega sveta«, leta 1581 pa so Lepoglavo proglasili za glavno središče tako pouka kot kongregacije. Po letu 1644 so v Lepoglavi ustanovili tudi filozofsko in bogoslovno šolo, ki sta delovali vse do 1786, ko je Jožef II. ukinitel obe šoli in red sam. Leta 1664 so se pavlinci iz Lepoglave naselili tudi v Olimju, kjer so ustanovili eno najstarejših lekarn na Slovenskem. Pavlinci so imeli velike zasluge za razvoj šolstva in književnost na področjih, kjer so delovali.

¹⁵ Janko Barlč, *Slovenski duhovniki v zagrebški škofiji*, Izvestja muzejskega društva za Kranjsko, letnik IX/1899, zv. I in zv. 4.

vse do 1752. O nadaljni usodi Cvetka ni podatkov. Nekaj let pozneje je na Hrvaško prišel frančiškan Inocenc Kunst, rojen 1758 v Loki. Študiral je v Ljubljani, Novem mestu in na Trsatu, od okrog leta 1785 do približno 1796 oz. 1797, je opravljal delo kaplana v Kamenskem pri Karlovcu; od tu se je selil iz Rečice v Velemerič, od tod v Rude pri Samoboru in se ustalil 1805 v Jakuševcu v Turopolju, kjer je administriral. Žal leto smrti ni znano.

Med bolj znanimi, toda še vedno ne dovolj raziskanimi takratnimi redovniki iz slovenskih dežel, je na Hrvaškem deloval frančiškan Severus Sever, nabožni pisatelj. O njem žal ni veliko znanega. Znano je, da se je rodil na Kranjskem, znana je tudi letnica njegovega rojstva, 1735. V frančiškanski red je vstopil leta 1753, kratek čas deloval v Ljubljani, od leta 1778 pa je živel in delal v Jastrebarskem kot pridigar in učitelj novincev, kjer je ostal vse do smrti leta 1783. V Jastrebarskem je Sever prevedel protijanzenistično delo o križevem potu Leonarda da Porto Maurizia *Pot svetega križa*, ki je izšla večkrat; prvič je izšla leta 1762 v Ljubljani, 1767 v Celovcu, v Ljubljani še 1767, 1802, 1849, 1853, leta 1861 pa so v Ljubljani delo natisnili že v gajici.¹⁶

Tudi Jurij Gregor Maljevac, rojen 1734 v Vinici, je kot kapucin študiral v Zagrebu, bil 1760 posvečen in v Zagrebu ostal vse do ukinitve kapucinskega samostana leta 1786. Takrat se je preselil v Varaždin, od koder je potoval na pridige po vsej Hrvaški. Maljevac se je v svojem dolgoletnem bivanju na Hrvaškem povsem vživel v hrvaško okolje, postal »pravi« hrvaški pisec in kajkavski pesnik. O njegovem pesniškem oz. literarno-zgodovinskem delu so pisali številni slovenski in hrvaški raziskovalci.¹⁷

Zelo malo vemo o slovenskem pavlinu, Jožetu Bukovcu. Znano je le, da je Jože Bukovec od leta 1773/74 do 1776 poučeval na leta 1769 ustanovljeni varaždinski gimnaziji.

Med slovenskimi jezuiti na Hrvaškem je bil eden najbolj znanih Lovrenc Pogačnik,¹⁸ rojen 1698 v Kranju, ki je bil koncem 1723 poslan na Hrvaško, v Zagreb, kjer je deloval vse do smrti leta 1768. Zaradi slabega zdravja je opravljal le službo spirituala laičkih bratov. Tako kot sicer jezuiti, je bil tudi on znan po dobrem znanju mnogih jezikov, sam pa se je naučil tudi hrvaško, da je lahko izpovedoval.

V času bojevanja Hrvaške s Turki so imeli poleg redovnikov v tem času pomembno vlogo tudi zdravniki. Kuga, ki se je pojavila v vaseh okrog Božjakovine in kasneje tudi na področju reke Kolpe, najhuje je bilo v Karlovcu in okoliških vaseh, se je širila na področja Siska, Petrinje, Zrinja in Kostajnice; z razsežnostjo epidemije je raslo tudi spoznanje oblasti, da je samo en zdravnik premalo. To je hrvaške oblasti prisililo, da so iskale zdravnike tudi v drugih deželah, med drugimi tudi na Kranjskem, kjer je bilo zdravnikov dovolj in so morali nekateri službo iskati drugod ali pa čakati na ustrezno mesto. Do leta 1668 npr. je bil na Hrvaškem edini zdravnik Sebastian Klausz, po njegovi

¹⁶ SBL, zv. X, Ljubljana 1967, str. 300.

¹⁷ Janko Barle, *Slovenski duhovniki v zagrebški škofiji*, IMK 1899; Vladoje Dukat, *Pater Gregur Kapucin (Jurij Malevac), kajkavski niževnik XVIII. vijeka*, Rad, JAZU, zv. 207, Zagreb 1915, str. 137–261; Alojz Jembrih, *Prilozi...*, str. 70–72.

¹⁸ SBL, 2. knjiga, Ljubljana 1933–1952, str. 411.

smrti pa je 1673 opravljaj delo zdravnika »neki« dr. Slap, ki bi po priimku lahko bil tudi Slovenec. Leta 1675 pa je bil za državnega zdravnika imenovan »bez sumnje Slovenac«¹⁹ Matija Križaj, ki je v Zagrebu deloval do 1694. Kot začetniku so mu določili letno plačo 100 škudov,²⁰ toda že naslednje leto so mu plačo povišali. Žal o Križaju ni veliko znanega. Znano je, da se je Križaj dokaj hitro uveljavil v Zagrebu, da je služboval ravno v času velike kuge; delal je tudi na Kaptolu in zato 1690 postal pravi meščan Zagreba. Toda Matija Križaj je bil eden redkih službujočih na Hrvaškem, o katerega zasebnem življenju vemo nekaj podrobnosti, o katerih pričajo tudi uradni zapisi oz. dokumenti. Med kolegi – zdravniki kot med pacienti so bile zelo odmevne težave, ki jih je imela Križajeva žena, Ana Marija Kukuly s Kranjske, s katero je imel enega otroka. Te so bile očitno tolikšne, da je leta 1692 pobegnila k materi na Kranjsko in škofa Ignaca Mikulića prosila, naj ju loči »od mize in postelje«. Sprva njeni prošnji niso ugodili in morala se je vrniti, čeprav je z njo ravnal še slabše. S pomočjo škofa Stjepana Seliševiča ji je uspelo doseči ločitev. Pri tem ji je »pomagala« tudi dojilja Margareta Zubčevka iz Brežic, ki se je, tako kot njegova žena, pritožila, da z njo grdo ravna in ji redno ne plačuje opravljenega dela. Mogoče je, da prav zaradi svojega značaja Križaj nikoli ni imel časti postati mestni odbornik, senator ali celo sodnik, kakor drugi zdravniki. Vse to je verjetno vplivalo tudi na odločitev sabora, da ga je 13. julija 1694 odpustil z lakonsko obrazložitvijo: »Iz določenih in utemeljenih razlogov stanovi in redovi doktorju Matiju Križaju odvzemajo plačo, ki jo je do sedaj dobival.«²¹ O njegovem nadaljnjem delu in življenju ni podatkov.

Nov zdravnik, ki so ga zaposlili po odpustu Križaja, Sebastijan Pasali, je bil med prebivalstvom precej bolj priljubljen kot Križaj. Istočasno si je hrvaška oblast zelo prizadevala, da bi v Zagreb prišel tudi Slovenec dr. Božič, ki je deloval v Trstu; ponudili so mu dokaj visoko, okrog 400 forintov letno plačo, toda Božiča niso prepričali²², tako da je zanj predvideno mesto, tj., mesto deželnega zdravnika precej dolgo ostalo nezasedeno. O zdravniku Carusiju – Ivan Gašper Carusi – ni veliko podatkov. Znano je, da je bil sorodnik deželnega fizika Franca Carusija, ki je v Ljubljani deloval od 1674–1680. Tudi Ivan Carusi je bival v Ljubljani od 1687–1698, potem pa se je preselil v Celje, odkoder se je preselil na Hrvaško. Najdlje, do smrti leta 1712, je delal Varaždinu. Rodbina Carusijev je sicer izhajala iz Italije, toda Anton Koblar jo je obravnaval kot kranjsko, slovensko rodbino.

Zdravnik slovenskega porekla je bil tudi Leonard Babnik, ki se je v Zagrebu zaposlil leta 1701,²³ tudi s pomočjo mnogih priporočil svojih pacientov.²⁴ S Kranjske naj bi na Hrvaško okrog 1710 prišel tudi dr. Ivan Standler,²⁵ ki na Kranjskem, v Novem mestu, ni mogel dobiti stalne namestitve, čeprav so bili z njim pacienti zelo zadovoljni. Standlerja

¹⁹ Janko Barle, *O zdravstvu staroga Zagreba*, U Zagrebu 1902, str. 20.

²⁰ Ibid.

²¹ Rudolf Horvat, *Hrvatski državni liječnici u XVII. vijeku*, Vjesnik, št. 4, 1931, str. 14.

²² Janko Barle, *O zdravstvu staroga Zagreba*, Zagreb, 1902, str. 23.

²³ Janko Barle, *O zdravstvu staroga Zagreba*, Zagreb 1902, str. 23.

²⁴ Rudolf Horvat, *Hrvatski liječnici u XVII. vijeku*, Vjesnik, št. 4, 1931.

²⁵ Janko Barle, *O zdravstvu staroga Zagreba*, Zagreb, 1902, str. 23.

je kot dobrega zdravnika med drugimi priporočal tudi grof Ivan Barbo. Ni znano, ali se je Sandler na Hrvaškem zares zaposlil.

V hrvaški družbi mnogo bolj priznan kot zgoraj omenjeni zdravniki je bil stoletje kasneje slovenski zdravnik Ignacij Verbega, rojen leta 1737 v Sevnici. Šolal se je na njemu najbližji šoli, na jezuitski gimnaziji v Zagrebu, in nadaljeval študij na jezuitski akademiji. Leta 1757 se je na Dunaju vpisal na študij medicine in fizike in ga leta 1761 dokončal z doktoratom iz medicine in fizike ter bil magister kirurgije. Zaposlil se je kot vojaški zdravnik in se selil iz kraja v kraj - z Dunaja v Bratislavo, od tu v Gradec in naprej v Sopron - vse do leta 1766, ko se je na Hrvaškem dokončno ustalil. Kot priznan strokovnjak je kmalu postal fizik zagrebške županije, leta 1776 pa je postal protomedicus - deželni zdravnik - kraljevine Hrvaške, Slavonije in Dalmacije, delo, ki ga je opravljal vse do 1795.²⁶ Njegovo družbeno-politično dejavnost in strokovno delo so zagrebške oblasti leta 1775 nagradile s tem, da je postal meščan Zagreba in član mestnega sveta, 1780 pa je bil izvoljen za senatorja. Leta 1793 je prejel tudi plemiški naslov. Kot zdravnik in član habilitacijske komisije za profesorski zbor zagrebške akademije se je Verbega vseskozi zavzemal za uvedbo medicinskega ali vsaj kirurškega študija na akademiji.

Do konca 18. stoletja v Habsburški monarhiji ni bilo nasprotovanja dejavnostim prostožidarjev, tako da se je lahko masonstvo razmahnilo tudi na Hrvaškem. Prostožidarske ideje so širili predvsem študentje, ki so se vračali s študija na univerzah v Nemčiji, Švici in Franciji. Med prvimi prostožidarskimi ložami je bila v Glini ustanovljena loža *L'amitié de guerre*, ki jo je ustanovil grof Ivan Drašković. Nekaj let kasneje, 1773, je Drašković tudi v Zagrebu ustanovil ložo *Prudentia (Zur Klügheit)*, katere član je postal tudi Ignacij Verbega. Pozneje je postal tudi član *Velike Provincijalne lože*, ki pa je morala leta 1786 pod pritiskom pristati na pokroviteljstvo Ogrske. Po nekaterih dokumentih naj bi bil Verbega tudi starešina lože.²⁷

Priznanja in časti, ki jih je bil Verbega deležen v času svojega delovanja dokazujejo, da je bil cenjen kot dober zdravnik ne le med kolegi, marveč tudi v širšem zagrebškem oz. hrvaškem okviru. Ni se ni zapiral v ozke okvire svojega poklica, marveč se je, kot mnogi slovenski izobraženci za njim, povsem vživel, lahko bi rekli asimiliral, v hrvaško oz. zagrebško okolje/družbo ter aktivno sodeloval v kulturnem in političnem življenju Hrvaške.²⁸ Umrli je leta 1795 v Zagrebu.

*

V drugi polovici 18. stoletja so se tudi na Hrvaškem uveljavljale razne reforme, med drugimi tudi ukinitve jezuitskega reda leta 1773. Istega leta je na Hrvaškem prenehala tudi dejavnost jezuitskih gimnazij, ki so bile leto kasneje, ko so bile z zakonom *Allge-*

²⁶ Janko Barle piše, da je opravljal to delo do 1796.

²⁷ Gl. Zoran D. Nenezic, *Masoni u Jugoslaviji (1764-1980)*, Narodna knjiga, Beograd 1984, str. 87; Ivan Mužić v delu *Masoni u Hrvata (Masoni i Jugoslavija)*, II. izdaja, Split 1983, Verbege ne omenja, čeprav zelo podrobno oriše nastanek Draškovićeve lože *Zur Klügheit (Prudentia)*.

²⁸ Peter Borisov, *Od ranocelništva do začetka znanstvene kirurgije na Slovenskem*, Ljubljana 1977.

meine Schulordnung vključene v novoustanovljene državne šole. Zakon o enotnih državnih šolah je na Hrvaškem začel veljati šele 1777 z uvedbo t. i. *Ratio educationis*, ki je predvidel državni nadzor nad vsemi šolami in njihovim delom. Predpis je kot glavni učni jezik predvidel nemščino, madžarski in hrvaški oz. tedaj t. i. ilirski jezik sta ostala neobvezna predmeta. Pri šolski reformi na Hrvaškem so sodelovali tudi za to usposobljeni Slovenci, med temi tudi bivši slovenski jezuit dr. Anton Rajšp, pa slovenski pavlin Jože Bukovec, Franjo Kornik, in kasneje tudi reformator avstrijskega šolstva, Jože Spendou. Dr. Anton Rajšp²⁹ je bil sprva imenovan za prefekta, kmalu nato pa za ravnatelja varaždinske gimnazije, kjer je kot profesor fizike in nemškega jezika ostal do svoje smrti, leta 1786. O Rajšpu je imel Antun Cuvaj zelo dobro mnenje, saj ga je v svoji zgodovini šolstva na Hrvaškem³⁰ opisal kot zelo darežljivega in dobrega profesorja. Posebej znan je bil po tem, da je revnejšim dijakom priskrbel šolske knjige in, da je na svoje stroške gimnazijo opremil z napravami za fizikalne poskuse. Anton Rajšp, rojen 1739 na Ptuju, je bil prvi, ki je 1772 na Dunaju izdal slovnico nemškega jezika v hrvaško kajkavskem jeziku. Kot navaja Jembrih, lahko Rajšpovo slovnico štejemo kot »prvo tiskano kontrastivno gramatiko kajavskega in nemškega jezika«, ³¹ za katero pa se dolgo ni vedelo, kdo je bil avtor. Šele raziskave v 90. letih 20. stoletja so potrdile Rajšpovo avtorstvo.³² Za svoje delo in zasluge je bil leta 1782 imenovan za opata samostana Marije Čatarske.³³

Leta 1788 so razdelili zagrebško okrožje na pet okrajev (kotar), ki je vsak imel svojega vizitatorja. Nadzornik požeškega okraja je postal Slovenec Franjo Kornik,³⁴ sicer ravnatelj osnovne šole v Zagrebu. Franjo Kornik se je rodil v Radgoni, datum rojstva ni znan, umrl je 1807 v Zagrebu. Sprva je učiteljeval v Samoboru, pozneje v glavni narodni šoli v Zagrebu, kjer je bil 1803 imenovan za ravnatelja. Med hrvaškimi šolniki je bil zelo cenjen zaradi prevodov šolskih učbenikov v hrvaški jezik; tako je leta 1790 izdal knjigo *Imen knjižica za gradske školetke*; istega leta je prevedel učbenik *»Kroatische Sprachlehre in kurzer zeit gründlich zu erlernen«*, ki je doživela tri izdaje, 1790, 1795 in 1810.

Na dekliški šoli v Zagrebu sta leta 1808 poučevali Kornikova žena Josipa Kornik in učiteljica Terezija Gregorčič.³⁵

Z nastopom cesarja Jožefa II. je bil tudi na Ogrskem oz. na Hrvaškem uveden enoten državni jezik, nemščina; istočasno z upravno centralizacijo so nadaljevali tudi s šolsko reformo, za katero je bil na Dunaju zadolžen Slovenec Jože Spendou³⁶, (rojen

²⁹ Narodna enciklopedija, Zagreb 1928, str. 791.

³⁰ Antun Cuvaj, *Gradja za povjest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*. Zagreb 1910.

³¹ Jembrih, *Prilog...*, str. 67.

³² Jembrih, *Prilog...*, str. 71.

³³ Antun Cuvaj, *Gradja za povjest...*, zv. 1, str. 467.

³⁴ *Znameniti i zaslužni Hrvati 925-1925*, Zagreb 1925, str. 141. Hrvati pišejo Kornik kot Kornig.

³⁵ Emilijan Lilek, *Slovenski v tujni službujoči šolniki*, Celje 1935.

³⁶ *SBL*, zv. X, Ljubljana 1967, str. 423-424.

1797 v Mošnjah, umrl 1840 v Kirnbergu), ki velja za reformatorja avstrijskega šolstva.³⁷ Spendou je potem, ko je končal študij filozofije, poslušal tudi pravo, kasneje pa se je odločil za teologijo in postal profesor cerkvene zgodovine. Leta 1791 je postal član dvorne komisije za osnovno šolstvo. Tudi po nastopu cesarja Franca I. leta 1792 je ostal v šolstvu, od leta 1807 kot vladni svetnik, in vrhovni nadzornik hrvaških šol. Na Hrvaškem je veljal in še vedno velja kot edini pravi reformator hrvaškega šolstva, ne le zaradi uvajanja novega oz. prenovljenega predmetnika, marveč zaradi uvajanja novih učnih metod, same organizacije šolstva, in predvsem zaradi drugačnega – povsem razsvetljenjskega – odnosa do učencev in dijakov. Spendou se je zavzemal za ukinitve telesne kazni, za drugačen način spraševanja oz. izpitov, skratka, za humanejši in kolegialnejši odnos učitelja in učenca.³⁸ Spendou se je upokojil leta 1816 kot višji šolski nadzornik.

Jožef II., ki je vztrajal pri ločitvi cerkve od države in s tem posegel tudi v šolstvo, je odredil, da so morali bogoslovne predmete prepustiti cerkvenim šolam oz. semeniščem, tako da sta zagrebški akademiji ostali dve fakulteti, filozofska in pravna, priključili pa so ji tudi t.i. arhigimnazijo s petimi razredi.

Tudi Hrvaška je, tako kot slovenske dežele, z letom 1809 deloma postala sestavni del Ilirskih provinc, kjer je francoska oblast uvažala in izvajala svoje zakone in odredbe, ter si pridobila mnogo simpatizerjev, t. i. frankofilov. Med simpatizerji Francozov je bil tudi Josip Šporer, ki ga je francoska oblast postavila na mesto župana (maire) mesta Karlovac. Rodbino Šporer si »lastijo« tako Slovenci kot Hrvati. Ferdo Šišić je trdil, da Šporerji izvirajo iz Bribira.³⁹ Za ilirsko idejo, za idejo povezovanja vseh »Ilircev« in uvajanja skupnega jezika se je navdušil tudi Josipov sin, zdravnik, pisatelj in cenzor Jurij (Djura) Matija Šporer⁴⁰, rojen 1795 v Karlovcu. Jurij je osnovno šolo obiskoval v Karlovcu, v letih 1801 do 1804 je bil pri piaristih⁴¹ v Keszeku na Madžarskem. Študiral je filozofijo in medicino, na Medicinski fakulteti na Dunaju promoviral leta 1819, in imel tudi diplomu porodničarja. Po diplomi je sprva deloval v Karlovcu, do 1822, potem postal mestni in okrajni svetnik v Bakru, leta 1823 je bil tudi patricialni svetnik. S preselitvijo na Reko je postal prvi mestni fizik in več let okrajni fizik v Splitu.

Kot perspektivnega fizika so ga zaposlili v Celovcu, kjer je leta 1830 dobil mesto okrožnega fizika in ravnatelja porodnišnic; leta 1834 je postal ravnatelj babiške šole. V Celovcu je ostal vse do 1839 oz. 1840, ko so ga premestili v Ljubljano. Tu je postal gubernijski zdravstveni svetnik in protomedikus v Ljubljani. V Ljubljani je opravljal razna dela, med drugim je bil ravnatelj medicinsko-kirurškega študija in sanitetni referent. Po ukinitvi medicinsko-kirurške šole leta 1848 je pripravil peticijo za ustanovitev

³⁷ SBL, zv. X, Ljubljana 1967, str. 423.

³⁸ Leta 1805 je izšla njegova *Politische Schulerfassung der Deutschen Schule* kot knjiga vseh šolskih predpisov, ki je veljala tudi v Vojni krajini. Do leta 1844 je doživela devet ponatisov.

³⁹ Ferdo Šišić v svojem delu *O Šporerovim novinama. Literarno-historijska rasprava s prilozima*, Zagreb 1912, trdi, da so Šporerji »podrijetlom iz Bribira u Hrvatskom Primorju« (str. 53).

⁴⁰ V SBL pod geslom *Šporer, SBL*, zv. X, Ljubljana 1967, str. 426.

⁴¹ Vrsta katoliških redovnikov, ki poučujejo mladino. Piarist: iz lat. *Patres piarum scholarum*, očetje pobožnih šol; francosko piariste.

medicinske fakultete v Ljubljani, ki pa so jo deželni stanovi zavrnil. Od tedaj pa do 1851 je čakal na ustrezno mesto v Zagrebu, ki ga ni dobil. Zato se je, začasno upokojen, leta 1851 preselil v okolico Opatije, kjer je do 1863 opravljal zasebno prakso v Opatiji, Kastavu in Veprincu ter zaposlen kot zdravnik tobačne tovarne avstrijskega Lloyda.

Šporer ni bil le zdravnik; zelo dejavno se je vključeval v hrvaško družbeno, predvsem kulturno in literarno delovanje, po prihodu v Ljubljano pa tudi v slovensko. Kot simpatizer poljskih nacionalnih gibanj po letu 1814, je začel razmišljati tudi o podobnem delovanju na Hrvaškem, zato ga mnogi uvrščajo med začetnike ilirskega gibanja na Hrvaškem, kot Gajevega predhodnika. Že v letu 1818 je začel izdajati list *Oglasnik Ilirski*, leta 1823 pa je pod psevdonimom Jura Matić izdal knjižico *Almanah Ilirski*,⁴² ki pa ni imel kakega posebnega uspeha oziroma odmeva. Po zgledu Ljudevita Gaja je skušal oblikovati nov univerzalni oz. enotni jezik za Slovence in Hrvate; v enem prvih poskusov, v »*Almanah Ilirski*«, je v predgovoru poudaril: »Medju perva zlamenja, izsvicsenje puksko spoznati, pismo, ko pravi iskaz sverhe, koju naroda jednog jezic dostignuo, nedoumno spada; kroz njeg svako znanje s hitrinom csudnovatom napriduje, vu njemu naroda celovitog mocs i kripost, terplenje i zvishenost svaka se najdje.«⁴³

Tudi v času bivanja v Ljubljani se je dejavno vključeval v takratno družbeno življenje. Postal je član Deželnega muzeja, od 1842 član Kmetijske družbe, leta 1843 je bil imenovan za dopisnega člana zdravniškega društva v Petrogradu. Kot rektor liceja v letih 1842, 1845 in 1848, kot ravnatelj Filharmoničnega društva je bil 1848 izbran v odbor Slovenskega društva v Ljubljani in postal njegov podpredsednik. Tudi v okviru Slovenskega društva je skušal uveljaviti »svoj« jezik, saj je v dogodkih leta 1848, zlasti po slovanskem kongresu v Pragi videl priložnost tesnejše povezave t.i. Ilircev.⁴⁴ Šporer je bil znan tudi kot velik zagovornik zahtev po ustanovitvi univerze v Ljubljani.

Dejavnost v Slovenskem društvu, ki je bilo ustanovljeno leta 1848 v Ljubljani, je bila za Šporerja priložnost, da je lahko pri dopisovanju z drugimi društvi uporabljal »svoj« jezik. Potem, ko so Hrvati pod vplivom češke Slovanske lige, ki se je zavzela za zedinitev Slovencev s Hrvati, Slovence pozvali, naj kaj storijo za to, da »se savez taj naš pobratimski što prie uživotvori«, je v imenu Slovenskega društva leta 1712 zagrebškim kolegom, članom zagrebške Lipe,⁴⁵ odgovoril Šporer: »Štgod snaga i kripas i domoljubje vaše o narodnoj sjedinjenosti i zvešenosti tvara, i u našem sercu ljubezno se objavlja.

⁴² Reprint izšel leta 1990 v Karlovcu. Fran Petre v svoji monografiji *Poizkus ilirizma na Slovenskem* Šporarjeve dejavnosti ne omenja.

⁴³ *Pridgovor*, *Almanah Ilirski*, Zagreb 1823, str. 3.

⁴⁴ Še preden je bil imenovan za cenzorja, je leta 1844 nastopil proti natisu prve verzije Prešernove Zdravljice, kot cenzor pa je sodeloval z urednikom Novic, Janezom Bleiweisom, ki ga je podpiral tudi v prelomnem letu 1848. Morda je zato licenco čez dve leti izgubil.

⁴⁵ Organizacijo oz. društvo Slovanska Lipa so v času priprav na vseslovanski kongres leta 1848 v Pragi ustanovili češki radikalni demokrati. V obdobju od 1848/49 je imela Slovanska Lipa v slovanskih deželah monarhije že 32 podružnic. Zagrebška »Slovanska lipa na slovanskem jugu« je bila ustanovljena decembra 1848, prvo zborovanje so imeli 10.12.1848. Na tem zborovanju je Dragotin Kušlan predlagal, naj se poleg zagrebške ustanovijo še 3 Lipe, ena za Slovence, ena za Dalmatince in ena za Srbe. Predvsem pa so se zavzeli za tesne politične zveze s Slovenci in z vojvodino srbsko.

Ako poslovi naši i naši obziri o užjem savezu naroda raširenog dosada malo zaglave očivetne dokazati mogoše, zato i kod nas – vjerujte – manja ni ljubav ni žudnja nije, u slobodi i jednačivosti narodskoj po zakonskih upravah napriditi. Da i o tome pridnie gospoditi okolnosti u nas nedopustiše, to vrimenah težuči i osebnoj nahodi, koje nas okružu, naložite. Uz to vjeru čverstu uzamite, da za narod slavjanski i njegove pravne za njegovu izobranost i diku mi raditi i živiti srečeno mislimo.«⁴⁶

Po povratku v Zagreb zaradi političnega delovanja in prepričanja ni mogel dobiti prave zaposlitve, zato se je umaknil v Opatijo, in tam nadaljeval z zasebno zdravniško prakso. Umril je leta 1884 na Reki.

Po 1814 je Hrvaška postala ponovno v celoti sestavni del Habsburške monarhije. Oblast je dokaj hitro začela preurejati tudi šolstvo, med drugim tudi šolstvo v Vojni krajini. V karloškem generalatu je bil za ravnatelja šol leta 1822 imenovan Franjo de Paula Fras, rojen 1794 na Vranskem. Sprva je služboval v Glini, potem pa do upokojitve 1849 ostal cesarsko-kraljevi ravnatelj karloškega generalata. Fras je bil med hrvaškimi dijaki zelo priljubljen ne le zaradi svoje delavnosti, marveč tudi zaradi svoje pravičnosti in nepristranskosti. Fras se je dejavno vključeval tudi v mednarodna društva in nastopal na predavanjih.

S koncem Ilirskih provinc so začele na Hrvaškem delovati, poleg državnih, tudi druge, šole, npr. tudi židovske in dekliske, predvsem pa so posamezniki ustanavljali zasebne šole. Med ustanovitelji ene zasebnih šol v Zagrebu je bil tudi Slovenec Marko Grošl, rojen v Kapeli na Štajerskem. O Grošlu ni veliko znanega, znano je le, kar je o njem poročal Antun Cuvaj.⁴⁷ Grošl se je sprva šolal doma, v Kapeli, gimnazijo pa je obiskoval v Zagrebu. Želel je postati duhovnik, ker pa ni bil sprejet, se je odločil ustanoviti svojo zasebno šolo na Dolcu ob cerkvi Sv. Marije v Zagrebu. Zasebno šolo je vodil vse od 1830 do 1838, ko je postala javna oz. državna šola. Tudi potem je Grošl ostal ravnatelj šole, vse do 1863, ko so ga upokojili. Grošlova zasebna šola je pomenila temelj poznejši kaptolski osnovni šoli v Zagrebu.

Kljub koncu Ilirskih provinc se je tako na Hrvaškem kot na Slovenskem, predvsem na Štajerskem, ohranilo prepričanje, da je mogoče Slovincem, Hrvatom in Srbom nastopati enotno, sprva vsaj z enotnim, ilirskim jezikom. O tem sta na Hrvaškem največ razpravljala grof Janko Drašković in Ljudevit Gaj; Drašković s političnega in Gaj s kulturno-jezikovnega vidika. Na Slovenskem sta imela, predvsem Gaj, največ simpatizerjev v obmejnih pokrajinah, na Koroškem in Štajerskem, kjer je bila germanizacija najbolj očitna. Stanko Vraz je med »ilirce« prestopil 1837, ko se je preselil na Hrvaško in tam tudi ostal.⁴⁸ O Vrazu in njegovem delu so pisali številni slovenski znanstveniki, zato ga na tem mestu omenjam le kot enega tistih slovenskih izseljencev na Hrvaško, ki so v novi domovini našli takšno okolje in takšno ozračje, v katerem so lahko potrjevali svoje ideje.

⁴⁶ Fran Ilešič. *O slovensko-hrvatski zajednici 1848-49*, Bleiweisov zbornik, Matica Slovenska, Ljubljana 1909, str. 296.

⁴⁷ Antun Cuvaj, *Gradja...III*, str. 233-234.

⁴⁸ Fran Petre, *Poskus ilirizma pri Slovincih (1835-1849)*, Slovenska Matica, Ljubljana 1939.

Do leta 1848 oz. do uvedbe Bachovega režima 1849 oz. 1851 so se Slovenci za odhod na Hrvaško odločali predvsem iz pragmatičnih razlogov. Najprej so iskali ustrezno šolo, potem ustrezno delovno mesto, oz. delo, pri katerem so lahko uveljavili svojo strokovnost. Do začetka neoabsolutizma se je na Hrvaškem izselilo veliko slovenskih duhovnikov, nekaj manj zdravnikov in pravnikov; sprva ne veliko število učiteljev in profesorjev se je po letu 1849 skoraj podvojilo. Skoraj vsi slovenski izseljenci-intelektualci, ki so se v tem obdobju doselili oz. preselili na Hrvaško, so sodelovali pri vrsti dejavnosti – literarni, jezikoslovni, pedagoški – ki so v veliki meri vplivale in dvigale nacionalno zavest Hrvatov. Mnogi so se po končanem študiju ali med delom ali pa po upokojitvi, odločili ostati na Hrvaškem; mnogi so si tam ustvarili družino. Mnogi, predvsem tisti z družinami, so se povsem asimilirali in postali »pravi« Hrvati; za mnoge je znano, da so intimno ostali Slovenci, navzven pa so delovali v skladu z zahtevami, pričakovanji in interesi hrvaške družbe.

SUMMARY

EMIGRATION OF SLOVENE INTELLECTUALS TO CROATIA UP TO 1848

Irena Gantar Godina

The article is a survey of the Slovene intellectuals emigrating – from second half of the 17th Century up to 1848 – to Hungary within which Croatia was a separate unit. One of the crucial reasons for the Slovenes to leave their homeland was a severe shortage of schools, either secondary or higher and high schools. Apart from the fact that for many Slovenes, living nearer to Croatian lands, such as those from Lower Steyr, Bela krajina, Haloze, Bizeljsko, Gorjanci, Croatia was the nearest destination, it was also linguistically the closest destination to study. There they could attend grammarly schools, enroled to higher and high schools, after 1874 also to the University of Zagreb. These Slovenes came voluntarily, especially after when successful Illirian movement began in Croatia; others were sent there by the state and church authorities, for example the priests, doctors and, after the reforms of educational system, also teachers and professors. Many Slovenes who have settled there, i.e. emigrated permanently, became honorable members of Croatian society; working there many of them participated a significant contribution to the rise of Croatian national consciousness, working on the development of Croatian language, literature, or general education. Many of them assimilated, particularly those who created their families there. Although many of them intimately remained Slovenes, yet they worked in accordance with the demands, expectations and interests of the then Croatian society.

Irena Gantar Godina, doctor of historical sciences, assistant professor and research adviser at the Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU in Ljubljana, Slovenia.

UMETNIŠKA ŠOLA SLOVENSKE KULTURNE AKCIJE

Kristina Toplak

COBISS 1.03

UVOD

Namen članka je orisati in opredeliti vlogo Umetniške šole Slovenske kulturne akcije, ki je delovala v letih 1955 do 1960, in kot skupni projekt več umetnikov predstavlja edinstven primer institucionalizacije pouka likovne umetnosti v slovenskem izseljenstvu. Prvi del besedila je namenjen tudi likovnemu odseku Slovenske kulturne akcije (SKA). Prispevek temelji predvsem na poročilih in člankih o dejavnostih šole, ki so jih člani Slovenske kulturne akcije in udeleženci šole objavljali v glasilu SKA *Glas Slovenske kulturne akcije* (v nadaljevanju: *Glas SKA*), ter na osebem pričevanju učenca te šole, manj na drugih pisnih virih in literaturi.

V slovenskem izseljenstvu najdemo izredno malo umetniških šol, še posebej, če jih primerjamo s številom jezikovnih šol in folklornih ter gledaliških skupin, ki so se formirale z namenom, da negujejo in posredujejo slovensko jezikovno, plesno in gledališko kulturo. Evidentni so le trije primeri, ki bi jim lahko rekli umetniška šola in so jih vodili slovenski umetniki. Prvo takšno šolo je v Clevelandu leta 1931 ustanovil slikar samouk Gregor Perušek (v ZDA Harvey Pruscheck). Imenovala se je Jugoslovanska šola moderne umetnosti.¹ Drugi primer je zasebna umetniška šola akademskega kiparja Franceta Goršeta, ki jo je le-ta odprl 21. marca 1955 prav tako v Clevelandu. *Glas SKA* je poročal, da Gorše poučuje figuralno risanje in modeliranje, da ima šola dva oddelka, v začetniškem je pouk splošen, v »naprednejšem« individualen.² In kot tretja je leta 1955 ustanovljena Umetniška šola Slovenske kulturne akcije, osrednje slovenske kulturne ustanove v Buenos Airesu.

¹ Franc Žugel, Ameriški Slovenci, *Enciklopedija Slovenije 1*, Ljubljana 1987, str. 61. Po drugih podatkih je vodil le likovno šolo za otroke in mladino (Irene Mislej, Pregled slovenskih izseljenih likovnih ustvarjalcev, *Slovensko izseljenstvo, Zbornik ob 50-letnici SIM*, ur. Milica Trebše Štofiča in Matjaž Klemenčič, Ljubljana, Slovenska izseljenska matica, 2001, str. 90).

² *Glas Slovenske kulturne akcije*, leto II, št. 4, april 1955, brez strani.

UMETNOST IN SLOVENSKA KULTURNA AKCIJA

Slovenska kulturna akcija je bila ustanovljena leta 1954 z namenom, da bi povezovala vse zdomske kulturne ustvarjalce in da kulturna dejavnost slovenskih izseljencev ne bi bila neposredno odvisna od političnih in verskih struktur.³ Vanjo so bili že od prvih let njenega delovanja, med drugimi včlanjeni tudi likovni umetniki iz Argentine, ZDA, Kanade in od drugod. Med petimi odseki, ki so bili formirani na prvem sestanku, je bil tudi likovni odsek, ki ga je takrat vodil kipar Franc Ahčin. Prvi aktivni člani likovnega odseka so bili še Bara Remec, Marijan Marolt in Milan Volovšek.

Že pred ustanovitvijo umetniške šole je bil likovni odsek izredno aktiven. V okviru umetniških večerov, ki jih je sprva mesečno, kasneje manj pogosto, izvajala SKA, so člani likovnega odseka organizirali nekaj slikarskih razstav starejših slovenskih in tudi sodobnih umetnikov, več je bilo razstav slovenske izseljenske grafike, v *Glasi SKA* so poročali o dejavnosti ustvarjalnih članov SKA (umetnikov) v Argentini in po svetu, pripravljali so predavanja na temo slovenske in svetovne umetnosti, aktivno so sodelovali pri organizaciji prodajnih akcij likovnih del izseljenskih umetnikov in pri izpeljavi umetniških loterij. Zadnji dve dejavnosti sta imeli poleg kulturne tudi neke vrste ekonomskopolitično vlogo. SKA je namreč preko nji ju zbirala denar za svojo dejavnost, po drugi strani pa s pomočjo umetnosti poskušala vplivati na kulturno in etnično zavest izseljencev. Pod nedvoumnim naslovom »V vsako slovensko hišo – slovenska umetnina« je bil leta 1955 v *Glasi SKA* objavljen naslednji poziv: »Kakor križ in brezjanska slika v stanovanju slovenskega človeka zgovorno pričata o njegovi veri, tako naj bi njegovo kulturno stopnjo predstavljala poleg kvalitetne knjige kaka izvirna likovna umetnina slovenskega slikarja ali kiparja.«⁴ V naslednjih nekaj številkah lahko zasledimo še več podobnih objav.

Pomen slovenske umetnosti je bil vsaj v začetnih letih obstoja slovenske skupnosti in delovanja SKA očitno zelo velik. V letih od 1954 do 1957 je likovni odsek SKA organiziral tri umetniške loterije in ob tem je vsakokrat potekala obsežna propagandna akcija. Svoja dela so prispevali slovenski umetniki iz Argentine, Kanade, Italije in ZDA, sodelovali pa so tudi učenci umetniške šole SKA. Tretjo in tudi zadnjo loterijo so razširili še zunaj meja Argentine in srečke prodajali v ZDA, Kanadi, Italiji, Avstriji itd. Na koncu pa so vendarle morali nekaj umetnin prodati na dražbi. Za vse omenjene prireditve poročajo v *Glasi SKA* o »lepem uspehu in obisku«, vendar nekateri zapisi kažejo na to, da vse ni potekalo, kot bi si želeli. Ob koncu tretje loterije je Marijan Marolt v *Glasi SKA* zapisal, da način popularizacije umetnosti ni najprimernejši, v nadaljevanju pa ostro kritiziral nezainteresirano in »razvajeno« slovensko publiko, ki ne razume sodobne umetnosti. V svoji agitaciji je nato segel vse do Plečnika: »Zbiraj slovenske sodobne umetnine! Nikoli te ne bodo utrujale. Stanovanje, drugače še tako skromno, ti poživljajo, da vedno hrepeniš domov. Tako ti bo, kot ljubljanskemu meščanu, ko je Plečnik tam

³ Andrej Rot, Slovenski tisk v Argentini po drugi svetovni vojni, *Dve domovini* 1992, št. 2-3, str. 213.

⁴ *Glas Slovenske kulturne akcije*, leto II, št. 2, februar 1955, brez strani.

ustvarjal. Prvi dan je bil ljubljanski meščan malodušen, za Plečnikovim pogrebom je jokal. Občutil boš nekaj podobnega: Bara, Gorše, Kramolc ne smejo umreti, pa tudi vsi drugi ne!»⁵ V podkrepitev Maroltovih besed sta bili ob straneh objavljeni tudi razmišljanji Riharda Jakopiča in Matija Jama iz dvajsetih let 20. stoletja, kjer umetnika na pronicljiv način razglabljata o odnosu med umetnikom in publiko.

UMETNIŠKA ŠOLA SLOVENSKE KULTURNE AKCIJE

Člani SKA so ustanovili umetniško šolo leta 1955. Idejo zanjo naj bi dala slikarka Bara Remec, ena na najvidnejših umetniških osebnosti v izseljenski skupnosti v Argentini. Od ustanovitve je bila aktivna članica SKA, nato tudi članica likovnega odseka SKA, večkrat je razstavljala v Argentini in po svetu, sodelovala pri različnih umetnostnih dejavnostih slovenskih izseljencev, njena prva samostojna razstava v Buenos Airesu leta 1950 pa je bila sploh prva slovenska likovna razstava v Buenos Airesu.⁶

Ustanovitev te umetniške šole so vodilni člani SKA napovedali že v prvi številki *Glasu SKA* leta 1954. V napovedi so bile začrtane glavne smernice bodoče šole, ki naj bi imela individualni pouk, ki bo temeljil na domači tradiciji, saj so menili, da ne živijo »v kakšnem svetovnem umetnostnem središču, ki bi moglo slovensko umetnost oplajati«. ⁷ Na istem mestu ugotavljajo, da so nekateri slovenski amaterji dosegli že visoko stopnjo znanja in jim bodo namesto tehničnega znanja ponudili specializacijo v umetniškem stiku s priznanimi mojstri.

V sporočilu, objavljenem marca 1955 v *Glasu SKA*, so pobudniki in ustanovitelji umetniške šole že vabili k sodelovanju vse, ki »čutijo v sebi nagnjenje k umetniškemu ustvarjanju«. ⁸ Šola z umetniškim poslanstvom je bila namenjena mladim slikarskim in kiparskim talentom iz Buenos Airesa in okolice. V sporočilu so napovedali še potek pouka, imena učiteljev in predmetov, ki jih bodo poučevali, in da bodo morali učenci plačati »skromno učnino«, ki je namenjena nabavi šolskih pripomočkov. Pouk naj bi se začel že spomladi 1955.

Zaradi začetnih težav s prostorom je umetniška šola dejansko začela delovati šele 8. oktobra. Vodili so jo slikarja Bara Remec in Milan Volovšek, kipar France Ahčin in umetnostni zgodovinar Marijan Marolt. Najbrž ni zanemarljivo, da sta Bara Remec in Milan Volovšek poučevala likovno umetnost že pred odhodom v Argentino. Remčeva je kot begunka učila na slovenski gimnaziji v Trstu, Volovšek pa je poučeval risanje na begunski gimnaziji v Senigalliji.⁹

⁵ Marijan Marolt, V slovenske domove naše sodobne umetnine!, *Glas Slovenske kulturne akcije*, leto IV, št. 10, 21. 5. 1957, brez strani.

⁶ Irene Mislej, Srečanje z Baro Remec v Argentini, *Bara Remec 1910-1991*, razstavni katalog, Mestna galerija Ljubljana, 10. 6. - 30. 6. 1991, str. 12.

⁷ *Glas Slovenske kulturne akcije*, leto I, št. 1, april 1954, brez strani.

⁸ *Glas Slovenske kulturne akcije*, leto II, št. 3, marec 1955, brez strani.

⁹ Aleksander Bassin, Začetna leta, *Bara Remec 1910-1991*, razstavni katalog, Mestna galerija Ljubljana

Sedež šole je bil v isti stavbi kot pisarna SKA, na ulici Alvarado v Ramos Mejii, pouk pa je potekal v vrtni uti na dvorišču stavbe. Sprva se je prijaviło osem učencev in pouk je potekal v popoldanskem in večernem času: ob sredah od 19. do 21. ure ter ob sobotah in nedeljah od 15. do 18. ure, saj so vsi udeleženci hodili tudi v službo.¹⁰ France Papež in Metka Žirovnik sta bila uradnika, Andrej Makek mehanik, Darko Šušteršič urar, Ivan Bukovec rezbar, Tone Kržišnik tehnični risar, Jure Vombergar pa je delal v rezbarski delavnici kot vajenec.¹¹ Število učencev se je gibalo med šest in osem. Že naslednje leto sta se jim pridružili Barica Majcen in Tatjana Karba. Nenehno so vabili nove nadarjene učence, nekateri pa so prenehali z učenjem, saj so poleg šole študirali tudi na univerzi.

Kakšne so bile ambicije ustanoviteljev šole, lahko razberemo iz nepodpisanega članka v oktobrsko-novembrski številki *Glasu SKA* leta 1955. Na tem mestu je objavljen del pozdravnega govora Marijana Marolta na prvi dan pouka: »Kot že naš ustvarjalni član v Clevelandu, kipar France Gorše, tako se tudi buenosaireški slovenski umetniki žrtvujejo, da posredujejo kot učitelji slovensko umetnost mlajšim močem in nadaljujejo v tujini slavljenjo tradicijo prav te slovenske umetnosti. Res je tukaj (v Argentini, op. a.) za tehnično izpopolnitev umetniško nadarjenih ljudi precej priložnosti, toda *slovenske umetnike more vzgojiti samo slovenska akademija*, kar hoče ta šola postati.«¹² Tudi predsednik SKA Ruda Jurčec je napovedoval šoli uspeh, saj je primerjal skromne razmere, v katerih naj bi šola delovala, s skromnimi razmerami, iz katerih je zrasel slovenski impresionizem, »ki je danes takšen ponos slovenstvu!«¹³

Cilj pobudnikov nastanka šole je bil torej, da bi šola sčasoma prerasla v umetniško akademijo, ki bi v tujini nadaljevala tradicijo slovenske umetnosti. Vsekakor niso nameravali vzgojiti »le peščice amaterjev, najsi amaterjev z boljšim okusom.«¹⁴ Čeprav je idejo o poimenovanju šole »umetniška akademija« dala Bara Remec, se to ime ni dolgo obdržalo. Dobilo je negativni prizvok, ker je bilo povezano z novim okoljem, ki ga Slovenci (še) niso bili pripravljene sprejeti. Tako so se »vrnili k častitljivemu izrazu 'šola', ki pomeni resno šolanje, četudi nižje, pa z enakim pomembnim poudarkom najvišje šolstvo.«¹⁵ Marolt je to dejanje pojasnjeval takole: »...v tej deželi ima ta naziv dvomljiv prizvok: tu imajo akademije za krojenje perila ter moških in ženskih oblek, glasbene akademije, kjer se učijo otroci prvič na klavirsko tipko udarjati, in akademije de dibujo, kjer prerišujejo karikature iz dnevnikov in ničvrednih revij«. V zanosu je celo izjavil,

1991, str. 9. Drugi podatek je iz razstavnega kataloga Milana Volovška v Umetnostni galeriji Maribor, Maribor 1993, str. 4.

¹⁰ *Glas Slovenske kulturne akcije*, leto II, št. 10/11, oktober/november 1955, brez strani.

¹¹ Jure Vombergar, Umetniška šola Slovenske kulturne akcije, *Zbornik SKA, 1954-1994*, Mohorjeva družba, Buenos Aires-Celje 1994, str. 110.

¹² Prav tam. Podčrtano v originalnem tekstu.

¹³ Prav tam.

¹⁴ *Glas Slovenske kulturne akcije*, leto III, št. 4, 1956, brez strani.

¹⁵ M. M. (Marijan Marolt), Druga razstava umetnostne šole SKA, *Glas Slovenske kulturne akcije*, leto IV, št. 24, 10. 12. 1957, brez strani.

»da bo gotovo tudi bolj častno biti učenec Bare Remec, kot pa neke buenosaireške akademije.«¹⁶

Poleg risanja, slikanja, kiparstva, modeliranja in grafike so se učenci seznanili z anatomijo človeka, perspektivo in umetnostno zgodovino, ki jo je učil Marijan Marolt. Marsikomu je bila umetniška šola SKA prvi stik z umetnostjo. To nam potrjuje tudi pričevanje Ivana Bukovca: »V SKA so prirejali kulturne večere, na katere sem redno zahajal. Predvsem so me zanimale likovne prireditve in občudoval sem naše likovne ustvarjalce. Za pravo umetnost sem zvedel šele tu v Argentini. Dobil sem knjigo o slovenskem slikarstvu, nato knjigo Slovenski impresionisti. V SKA so bili vključeni tudi slovenski likovni umetniki in ljubitelji umetnosti, ki so odprli Umetniško šolo SKA. To so bili res požrtvovalni ljudje, ki so brezplačno učili in vodili delo mladih, ki so se v to šolo vpisali.«¹⁷

Jure Vombergar je v Zborniku SKA ob petdesetletnici obstoja zapisal, da je vabilo za umetniško šolo bral kot petnajstletni fant, ki je pravkar prišel z očetom v Argentino.¹⁸ Ker španskega jezika ni znal dovolj, da bi obiskoval argentinsko šolo, je začel delati v rezbarski delavnici, kjer se je navdušil za rezbarstvo in kiparstvo. Med prvimi učenci je bil najmlajši. France Papež, tudi učenec umetniške šole, je leta 1956 zapisal: »Začeli smo lani v oktobru. Ko smo se zbrali nekega sobotnega popoldneva pri prvi uri, je vsakdo narisal najprej nekaj svojega - karkoli. Umetniška šola je zaživela kot novo dejstvo našega zamejskega kulturnega življenja. Zavedamo se, da je naša šola nekaj izrednega in edinstvenega v emigraciji. Posreduje poznavanje stvari, tako da se jim ne prepustimo, ampak jih obvladamo, iščemo njihovo povezanost z nami in s tem ustvarjamo svojo svobodo.«¹⁹

Po dveh letih delovanja šole je sledila prva razstava (konec leta 1956). Takrat so 72 del (olja, grafike in akvarele) razstavili: Ivan Bukovec, Tatjana Karba, Tone Kržišnik, Barica Majcen, Andrej Makek, Franc Papež, Jure Vombergar in Metka Žirovnik. SKA je izdala tudi razstavni katalog.²⁰ Druga razstava je bila decembra 1957, kjer so večinoma isti učenci razstavili 123 del. Tretjo razstavo so s konca leta 1958 predstavili na april naslednjega leta in jo vključili v okvir prireditev ob peti obletnici SKA. Šolo sta takrat že zapustili Tatjana Karba in Barica Majcen, pridružil pa se ji je Darko Šušteršič. Zadnja skupna razstava je bila ob zaključku šole konec leta 1960, kjer so razstavljali le še Metka Žirovnik, Ivan Bukovec, Tone Kržišnik, France Papež, Darko Šušteršič in Jure Vombergar. Vmes sta dva učenca (Bukovec in Žirovnikova) organizirala še samostojno razstavo, kjer sta predstavila dela s potovanja po Argentini.

Učenci so imeli priložnost pokazati svoje znanje tudi v praksi. Opremljali in ilustrirali so razne publikacije, izdelovali gledališko scenografijo in podobno. Vendar lahko v enem od Maroltovih zapisov v Glasu SKA razberemo, da so nekateri člani SKA

¹⁶ Prav tam.

¹⁷ Iz pisma Ivana Bukovca (hrani avtorica).

¹⁸ Vombergar, str. 108.

¹⁹ *Glas Slovenske kulturne akcije*, leto III, št. 21. 4. 12. 1956, brez strani.

²⁰ Vombergar, str. 113.

nasprotovali, da bi dijaki umetniške šole opremljali knjige, ki jih je izdajala SKA. Na istem mestu Marolt na zelo odkrit način govori o pomanjkanju denarja, ki je bilo povezano z nepripravljenostjo publike za nakup umetnin, o pesimizmu nekaterih članov SKA, odkritem nasprotovanju šoli in delu učencev, predvsem pri že omenjenem likovnem opremljanju knjig, sporih med profesorji in podobnem.²¹

Po pripovedovanju Ivana Bukovca je učenje potekalo v skromnih razmerah, barve in platna so si velikokrat pripravljali kar sami. Jure Vombergar pravi, da je žaklje iz platna ali jute napel na slepe okvirje, pripravil podlago na bazi mizarskega kleja iz ribjih kosti in cinkove beline, barve pa zmešal iz barvnega mineralnega prahu in lanenega olja.²² Šola ni imela pravega prostora, zato so veliko delali na prostem, in tudi pripomočkov za učenje je primanjkovalo. Ahčin je pri odboru SKA zaprosil za pomoč pri nabavi okostnjaka, ki ga je potreboval za predavanja iz anatomije. A je po začetni zagnanosti vse ostalo le pri obljubah.²³

Po vseh zapletih je profesor France Ahčin šolo zapustil v petem semestru, tudi Milan Volovšek je napovedal odhod v Cordobo, na koncu pa odšel v tujino. Bara Remec je praktični pouk izpeljala do konca sama. Pomembnejši dogodek je bila še razstava šole v Clevelandu leta 1959, vendar *Glas SKA* o tem ni poročal.

V umetniški šoli naj bi delovala slikarski in kiparski oddelek, a se zaradi premanjšanega interesa kiparski oddelek nikoli ni razvil. Iz drugega vira pa lahko razberemo, da učitelj, torej Ahčin, ni več kazal zanimanja za kiparski oddelek. Vzrok za to najbrž tiči v težavah s prostorom in drugih problemih, s katerimi so se učitelji in ustanovitelji šole srečevali vsa leta obstoja šole. Kiparske delavnice jim namreč ni uspelo postaviti nikoli. Kljub vsem naporom tudi denarja za študijska potovanja učencev niso zbrali dovolj. Prav tako ni bil sprejet predlog Bare Remec, da bi vplivni ljudje slovenske emigracije omogočili nadarjenim absolventom brezplačno bivanje v Parizu in Rimu.

Od učencev umetniške šole SKA se je samo Ivan Bukovec aktivno posvetil slikarstvu in tudi redno razstavlja, Tone Kržišnik in Andrej Makek sta se s slikanjem ponovno začela ukvarjati šele po upokojitvi, trije učenci so postali arhitekti in eden profesor umetnostne zgodovine. Drugi so se posvetili svojim poklicem in niso bili umetniško aktivni.

SKLEP

Umetniška šola SKA je vzgojila le eno generacijo učencev in kasneje nikoli ni nadaljevala z delovanjem, a je vseeno pustila pečat v umetnostni srenji slovenskih izseljencev v Argentini. Vsaj v začetku je bila posledica stremljenja slovenske izseljenske

²¹ M. Marolt, Umetnostna šola v Buenos Airesu. *Zbornik Svobodne Slovenije*. Buenos Aires 1961, str. 214–216.

²² Jure Vombergar, Ob odprtju razstave slikarja Andreja Makeka, *Glas Slovenske kulturne akcije*, št. 4–5, 1993.

²³ M. M. (Marijan Marolt), Druga razstava..., *Glas Slovenske kulturne akcije*, 10. 12. 1957.

skupnosti h kontinuiteti likovnega ustvarjanja v tujini, združevala je nekaj takrat najbolj uveljavljenih slovenskih umetnikov po svetu in iz nje je izšel po številu skromen, a kasneje v skupnosti priznan in cenjen umetniški podmladek. Bila je edini tako ambiciozno zastavljen umetnostni projekt v vsej slovenski diaspori. Vendar, kar se je začelo kot skupni entuziastični projekt likovnega odseka SKA, se je kasneje zreduciralo na vztrajno, skoraj trmasto, idealistično in garaško delo ene osebe, Bare Remec. Marijan Marolt je s svojim poukom umetnostne zgodovine prav tako vztrajal do konca, vendar je šola po njegovih besedah pravzaprav postala nekakšna specialka Bare Remec.²⁴

Zanimanje širše javnosti za delo mlade generacije umetnikov je bilo v začetku, vsaj po poročilih *Glasu SKA*, veliko. Tudi učenci so z zadovoljstvom pisali o svojem delu, profesorjih in znanju, ki so si ga pridobili v petih letih. Bara Remec se je v svojem poučevanju zgledovala po metodah evropskih visokih umetnostnih šol, tudi Ahčin naj bi predaval anatomijo po »svoji posebni metodi«. Opisi delovanja šole so skoraj pri vseh piscih skrajno idealizirani in optimistični.

Pa vendar je umetniška šola tako kmalu prenehala z delovanjem. Pobuda za nadaljevanje šole za naslednjo generacijo je sicer prišla s strani nekdanjih učencev, vendar sta se pod izgovorom »zaradi pomanjkanja prostora do tega še ni prišlo« skrivala najbrž nerazumevanje in premajhen interes širše skupnosti. Morda je razlog za to čisto preprost. Slovenski izseljenci so v prvih letih delovanja SKA in v času njenih aktivnih pobud za promocijo slovenske umetnosti (loterije, prodajne akcije, propaganda v glasilu SKA) napolnili svoja stanovanja in hiše z likovnimi deli slovenskih umetnikov in jim je za nadaljnje delo zmanjkalo prostora in denarja. Po drugi strani pa tudi niso razumeli in sprejemali sodobne umetnosti, kot se je v enem od svojih člankov razburjal Marijan Marolt. Prva likovna razstava v organizaciji SKA je bila razstava likovnih del starejših slovenskih umetnikov na temo slovenske pokrajine, za prvo likovno razstavo umetniške šole je predsednik SKA Ruda Jurčec dejal, da »diha iz vseh del duh, ki je slovenski in da je to res razstava del slovenske umetnosti«,²⁵ pri kateri je viden naslon na slovenski impresionizem. Vendar so umetniki in njihovi učenci kmalu prerasli slovensko tradicijo in, če lahko uporabim cankarjansko izrazoslovje, »slikovito« slikajoči dijaki so se sčasoma prelevili v ekspresivne slikarje, povzeli so bolj idealistične snovi, abstraktna umetnost jim ni bila tuja. Maroltova kritika skepse slovenskih izseljencev do sodobnosti in do sodobne umetnosti je dovolj zgovorna.

Ali pa bi bilo morda preveč predrzno domnevati, da so vodilni ljudje SKA in tudi vodilni v širši povojni slovenski skupnosti v umetnosti videli le učinkovito orodje za politično propagando in dvigovanje slovenske etnične zavesti? Ko pa so se umetniki sčasoma obrnili k motivom iz novega okolja in sodobnemu umetniškemu izrazu, je umetnost kot orodje manipulacije postala nezanimiva in so ji temu primerno namenjali slabo finančno in moralno podporo.

Marolt je kot razlog za prenehanje delovanja šole navedel pomanjkanje oziroma

²⁴ Marolt, *Umetnostna šola...*, *Zbornik Svobodne Slovenije*, str. 216.

²⁵ *Glas Slovenske kulturne akcije*, leto III, št. 22, 1956.

upad idealizma, vendar lahko prav iz njegovih zapisov razberemo, da se je temu večkrat priključilo nasprotovanje in nezaupanje tistih, ki so že v začetku dvomili v uspeh šole ter da tudi poznejših ovir ni bilo malo.

Če za konec namenim še nekaj besed likovnemu odseku SKA, ki mu je uspelo preživeti vse do danes, saj še vedno aktivno deluje kot Odsek za likovno dejavnost SKA. Od leta 1997 dalje ga vodi slikarka Andreja Hrovat Dolinar, predstavnica druge generacije Slovencev v Argentini. Pred njo ga je vodil slikar in kipar, nekdanji učenec umetniške šole SKA, Ivan Bukovec (1982-1997). Likovni odsek pripravlja likovne razstave in skrbi za promocijo mladih umetnikov. Umetniki še zmeraj objavljajo reprodukcije svojih del v reviji *Meddobje*, o razstavah pa poroča *Glas Slovenske kulturne akcije*.

SUMMARY

THE ART SCHOOL OF THE SLOVENSKA KULTURNA AKCIJA

Kristina Toplak

The Art school of the Slovenska kulturna akcija, which was active between 1995 and 1960 in Buenos Aires presents one of the three attempts to establish art education among Slovene emigrants all over the world. Differently from the other two, which were projects of individual artists, the mentioned is a collective emigrant project based on the model of European art colleges. The founders of the school, particularly the SKA leadership, wished to preserve the continuity of Slovene art tradition and indirectly influence through art on cultural and especially ethnic perception of Slovene emigrants. The outlines of activity of the school and of the position of art within the frame of the SKA are given on the basis of publications in the SKA gazette - GLAS Slovenske kulturne akcije, individual narrations of students, notes by Marijan Marolt, and other sources.

Acknowledged artists were giving lessons at the SKA art school: the painters Bara Remec and Milan Volovšek, sculptor France Ahčin, and art historian Marijan Marolt who were all active members of the SKA fine arts section. The first and the only generation of students of the art school counted eight people. They have organised four annual exhibitions and cooperated several times in artistic equipping of the SKA book editions. In 1960, six students concluded the school of which only one actively creates and exhibits while the rest dropped artistic design. They mostly made for related knowledge such as art history, architecture, art crafts, and similar.

The school was active only five years and the teachers educated only one generation of artists. After that time, the school no more had financial and moral support of the community. We can only guess why. Was it about a conservative attitude of the community or perhaps political aversion to modern art, which because of its universal language and its increasing modelling after non-Slovene motifs could no longer be the tool for manipulation?

Half of the teachers left after a few years and what started as a common enthusiastic

Umetniška šola Slovenske kulturne akcije

project of the SKA fine arts section later reduced to persistent, almost stubborn, idealistic and hard work of one person, Bara Remec. Marijan Remec too persisted with his art history lessons until the end although to his opinion the school became Bara Remec's school. The sole remain of the initial enthusiasm for asserting Slovene art abroad is the still active SKA fine arts section. Its members organize art exhibitions, report in the SKA newsletters on art events from the world, and help the younger generation of artists in their assertion.

Kristina Toplak, ethnologist, cultural anthropologist and Professor of art history, Inštitut za slovensko izseljensvo ZRC SAZU, Ljubljana.

SLOVENE IMMIGRATION TO ARGENTINA IN THE INTER-WAR PERIOD

Catalina Banko and Pablo Mouzakis

COBISS 1.02

THE AMERICAS: THE LAND OF HOPE

Toward the end of the 19th Century, while the attempts at territorial expansion provoked multiple conflicts among the imperialist powers, to which the weaker peoples of Central Europe and the Balkans fell victim, Latin America was undergoing important political transformations and achieving a major expansion of its commodity exports to the capitalist markets worldwide. That commercial expansion was quite intensive in Argentina, where the rapid development of stock raising and agriculture provided the base for a process of significant change, spurred by internal economic diversification and growth of export markets.

At that time, Argentina was a country with excellent prospects: it had an abundance of fertile agricultural land, a benign climate, and a great wealth of cattle, which had been under development since colonial times; all these factors came together to give the country a set of comparative advantages for the production of beef and grains. At the same time, seaport and railroad infrastructure was being rapidly expanded and trade was growing, all of which stimulated urban growth and a broadening of the labor market.

The most important change came at the end of the 19th Century when cold storage was incorporated into the meat production process; it was used for mutton at first, and then for beef. The refrigerated meat packing plants were located in the towns closest to the stock raising areas, where the most important rail lines converged and the seaports with the greatest storage capacity were located.¹

This economic trend and the sparse population of much of the country's territory induced the governments to pursue colonization policies designed to provide workers for the development of agriculture and stock raising. The large-scale flow of immigrants into Argentina, in turn, led to the creation of institutions specialized in welcoming newcomers and dispatching them to the parts of the country where manpower was

¹ Ricardo Ortiz, *Historia económica de Argentina*, Buenos Aires, Editorial Plus Ultra, 1974. The policy of "governing means populating" proclaimed by Juan Bautista Alberdi had begun to be pursued by the end of the 19th Century.

most needed, according to a settlement scheme managed by labor offices which took account of the immigrants' training and interests.

When they came ashore in Buenos Aires, the new arrivals were initially housed free of charge at the Immigrants' Hotel, an institution able to accommodate 4.000 people a day. So attractive was Argentina to immigrants that, according to the 1914 census, 2.357.952 out of the country's 7.885.237 inhabitants – a full 30 per cent of the population – were foreign born.²

The first Slovenes came to Argentina in 1878, though they were recorded as of Austrian nationality. Rado Genorio reports that this was a contingent of 50 families from the outskirts of Trst / Trieste and Gorica / Gorizia, who had come at the special request of the Argentine government to settle in Formosa, where it was necessary to implant a population to balance the presence of indigenous inhabitants and the pressure of Paraguayan migrants. Each family received 100 hectares of land and whatever initial assistance it needed. However, the climate and the threat from the Indians forced most of the newcomers to resettle in Entre Rios Province. About 10 families remained at the original site, and were among the founders of the city of Formosa. One of the outstanding Slovenes who arrived in Argentina with that contingent was Angel Paulina, who became known as the "Slovene gaucho". Paulina settled in Formosa and engaged in transportation of cattle to Salta; he experienced numerous adventures in those inhospitable lands.³ During the last decade of the 19th Century, a group of workers from Gorica / Gorizia built the first cellulose and paper plant in Buenos Aires, and several Slovene coopers established themselves in Mendoza where winemaking was already being done on a large scale.⁴

While the Slovenes at home suffered the political and economic consequences of the First World War, the Argentine economy looked very promising. An Agriculture Ministry report, published in 1920, made the country's attractions known to the outside world: "Come, then, all useful, hard-working, and honest men who want to achieve the well-being that is sought in vain in their homeland; come you immigrants, who in obedience to the unchallengeable laws of economics and society are being separated from the European continent, and seek new fields where you can peacefully pursue your mission of work on the land."⁵

² Tercer Censo Nacional 1914, Buenos Aires, Talleres Gráficos de L.J. Rosso & Co., 1916, pp. 395-396.

³ Tine Debeljak, Martín Fierro, Buenos Aires, 1970, pp. 15-16.

⁴ Rado Genorio, *La inmigración yugoslava en la República Argentina*, Viena, CEISAL, 1989, pp. 4-5.

⁵ Hugo Miatella, *La Argentina. Datos para inmigrantes*, Buenos Aires, Ministerio de Agricultura de la Nación, 1920, pp. 29-30.

SLOVENE IMMIGRATION AFTER THE FIRST WORLD WAR

The Austro-Hungarian Empire was divided into four countries - Austria, Hungary, Czechoslovakia, and Yugoslavia - at the end of the First World War, under the Trianon, Saint Germain, and Neully Treaties. Yugoslavia, originally called the Kingdom of the Serbs, Croats, and Slovenes, was assembled from the territories of those three nations plus Bosnia-Herzegovina, Dalmatia, and the southeastern part of the Istria Peninsula (as stipulated under the Treaty of Saint Germain), and Macedonia (under the Treaty of Neully). As a result, Slovenia's historical territory was divided among several countries: the central regions of Slovenia, Carniola, and Styria became part of the Kingdom of the Serbs, Croats, and Slovenes; after 1920 plebiscite, Carinthia remained Austrian, and most of the coastal region (Primorska), including Trieste and Gorica / Gorizia, was annexed by Italy.

In 1920 the conflict between the Kingdom of the Serbs, Croats, and Slovenes, on the one hand, and Italy, on the other, for control of the Slovene coastal regions and the Istria Peninsula, aggravated by Fiume's occupation by Gabriele D'Annunzio in 1919, was settled by the Treaty of Rapallo; the Slovene coast (Primorska) and part of the Croat coast remained definitively in Italy's hands. Rijeka / Fiume was declared a free city, while Yugoslavia gained control over Dalmatia.

Once again, the Slovenes lost their political autonomy. The part of their territory belonging to Yugoslavia was subject to Serbian predominance, and the rest was annexed to Italy. To make matters worse, the entire region was sunk in poverty due to the effects of the war and the taxation policies adopted by the Italian occupiers. These conditions set in motion the second wave of emigration, as Slovenes sought new horizons in the Americas.

Rado Genorio says the Slovene and Croat minorities in the areas under Italian control were persecuted mercilessly, and their situation was only worsened by the Fascist practices. These areas were subjected to "economic, political, and cultural pressures" by the Italian authorities. It was commonplace for the inhabitants' lands to be taken away and given to Italian citizens. This practice forced much of the population to abandon their ancestral lands, mainly in Gorica / Gorizia and Trst / Trieste, but also in the Croat part of Istria, Zadar, and the islands, all of which were "separated from their ethnic womb by an unjust borderline". According to that author, Italian statistics indicate that 10.989 people immigrated to Argentina from the "Julian region" of the Slovene area between 1926 and 1934.⁶

Joseph Velikonja considers the statistics of the period to be unreliable, since they come from Italian and Yugoslav sources and reflect the nationalities registered in the existing documentation, which did not always coincide with the people's ethnic

⁶ Rado Genorio, *op.cit.*, pp. 7-8. The total number of Slovene immigrants to Argentina can be estimated at approximately 20,000.

identities.⁷ Hence, the absence of Slovene nationality identified as such makes it difficult to do a statistical study of Slovene emigration, though inferences can be drawn to describe the general characteristics of this migratory movement.

The Slovenes of the coastal region could obtain passports with little difficulty, since the Italian government wanted to foster the "denationalization" of the occupied area. In addition, the best jobs were reserved for Italians and "sympathizers of the fascist government". These adverse political conditions, and the difficulty of surviving, drove young people to abandon their homeland, as is shown in the testimony given by a number of emigrants and cited below.⁸

Slovene emigrants had until that time gone mainly to the United States, in view of that country's vigorous economic expansion, but now the would-be emigrants encountered serious obstacles raised by the U.S. immigration laws of 1921 and 1924, which imposed national origin quotas. Hence, many Slovene emigrants went to Argentina, which had not then restricted the inflow of foreigners and where work was plentiful.

In general, the Slovenes in Argentina found work as masons, quarrymen, carpenters in construction projects, and painters; some worked as craftsmen or metalworkers. Many of them found jobs in the refrigerated meat packing plants, especially those from Prekmurje.⁹

The largest flows of immigrants were recorded between 1923 and 1928. Thereafter the numbers began to decline because the worldwide economic crisis and the resulting mass unemployment put a stop to migratory flows. The number of Yugoslavs arriving in Argentina rose from 556 in 1922 to 2,621 the following year. It then grew to 7,098 in 1927, when Yugoslavs held fifth place among European immigrants, and reached 8,815 in 1928 (fourth place, following Spaniards, Italians, and Poles). A sharp decline began in 1929, and the annual numbers of immigrants fell to 477 in 1934 and 355 in 1939; this was a reflection of the economic crisis and the restrictions on immigration imposed by Argentina.¹⁰

FLEEING FROM ITALIAN FASCISM

The recollections of the Slovenes who arrived in Argentina in the 1920s reveal their difficult process of integration into Argentine society. This was a movement, which involved separation from deep affective roots, as well as the dissolution of families,

⁷ Joseph Velikonja, "Las comunidades eslovenas en el Gran Buenos Aires", *Estudios migratorios latinoamericanos*, Buenos Aires, no. 1, 1985, pp. 49-50.

⁸ Rado Genorio, *op. cit.*, p. 8.

⁹ *Ibidem*, p. 10.

¹⁰ Ministerio del Interior, Dirección General de Migraciones, *Estadísticas 1921-1945*. Due the lack of continuity in the statistics, the data for 1928 were taken from a publication by the Interior Ministry's Sectoral Office of Human Resources, in which there are summaries of the total number of foreigners who had entered the country each year.

whose members came to see each other only after many years, and in some cases, never saw each other again. The fear of the unknown was present in each traveler's mind. Emigration involved a breaking of primary bonds and settlement in a new world from which return to their native land was a mere illusion. Hope, fear, and pain intermingled in the feelings of those who chose to make the journey. It was a difficult decision, especially because they had to make a place for themselves in an unknown and frequently hostile new environment.

Cyril Kren, born in Medana, recalls that his father went to Argentina in 1923 because of the difficulties of living under Italian domination. He left his wife and their two-year-old son Cyril at home. Once in Argentina, he encountered difficult economic conditions at first. He began to work as a day laborer in Córdoba, and then moved to Buenos Aires in search of greener pastures. Thanks to the help of an Argentine friend who was a member of the Radical Party, he got a job as an orderly in the Buenos Aires Customs House, but lost it because of the political change in 1930. Thereafter he went to work in the Anglo meat packing plant, where working conditions were inhuman; few workers could bear the drastic changes of temperature between the freezers and the boilers. Only two of a group of eight workers survived; one of these was Cyril Kren's father.¹¹

Some individual cases provide a good illustration of the situation facing the immigrants of the late 1920s. The brothers Janez and Joze Cekada, born in Jasen (Ilirska Bistrica) came to Argentina in 1928 basically fleeing Italian oppression. In those years, Joze was in military service at Trieste, stationed at the Weapons Factory. That allowed him to organize the trip to Argentina with his brother, in search of better living conditions. Another motivation for emigration was that Janez refused to serve in the Italian army. The two brothers worked at the Swift meat packing plant in Buenos Aires the first year, and then moved to Córdoba, apparently as a result of the economic crisis.¹²

Rudi Gustin, born in Repen (today Repengrande / Repen in Italy) in 1911, arrived in Argentina in 1928; his brother had settled in Argentina six years earlier. Life in Slovenia had become extremely difficult as a result of Italian domination, marked by the absence of political freedom and forced closing of organizations and libraries. Economic conditions deteriorated steadily because it was necessary to be a member or sympathizer of the Fascist party to get a job. Still another obstacle to subsistence was the custom of inheritance exclusively by the oldest brother. Under such discouraging conditions – especially for a young man 17 years of age – Rudi Gustin decided to emigrate. He bought his passage with part of the 2.000 lire he had received as his dowry. The bureaucratic formalities were quickly resolved thanks to the intercession of institutions which promoted emigration and because the Italian government encouraged the departure of Slovenes. His brother's presence in Buenos Aires allowed Rudi to

¹¹ Interview with Cyril Kren in Buenos Aires on September 6, 1999.

¹² Letter from Ivan Cekada, June 5, 2000, San Ramón de la Nueva Orán, Salta.

obtain a job right away, as a mechanic – the same craft he had learned in Slovenia. He quickly joined a socialist organization, reflecting his “left wing” political sympathies, though he never belonged to any political party.¹³

The parents of Silvio Paulin emigrated in the same period; they left Gorica / Gorizia for Buenos Aires in 1929. Their recollections also attest to the unbearable political and social climate in the homeland, and to the displacement of Slovenes by their Italian authority. Given the difficulty of survival and the encouraging reports they received from relatives already established in Argentina, the couple decided to go there with the intention of saving money and then returning to Primorska, where their baby Silvio, 11 months old, remained.

Initially, Silvio’s father got a job at a soda factory and his mother worked as a domestic servant. Both later obtained employment as building superintendents, and shortly thereafter, his father went to work at the Molinos Río de la Plata factory, under better economic conditions. As a result, their desire to return to their homeland gradually weakened. Silvio only joined his parents in 1935, when they were already established in La Paternal, enjoying a certain degree of economic success.¹⁴

The people cited above all came from the Slovene coastal region (Primorska) under Italian authority. Their decision to emigrate was motivated by the terrible economic conditions prevailing in their homeland, the unbearable political climate, and the discrimination to which the Slovene inhabitants were subject. The Prekmurjians came from different circumstances. Their emigration was undertaken chiefly for economic reasons; they sought to emerge from the poverty, which had prevailed since the late 19th Century and had been worsened by the First World War.

FROM THE DEPRESSION TO THE SECOND WORLD WAR

In general, once they had assured their basic subsistence the Slovenes in Argentina sent for their relatives and friends, often sending them funds with which to buy their passage since many could not pay the prices charged by unscrupulous middlemen. The latter were facilitators who expedited formalities in exchange for very high fees. Most emigrants from Prekmurje went first to Radgona and then to the ports of Trieste, Marseilles, or Hamburg, where they boarded ocean liners as third-class steerage passengers, “accompanied by solitude and fear upon their arrival in Argentina”.¹⁵ The Prekmurjian Arpad Bencec recalled his voyage to Argentina in 1933 together with his parents and brother, where they would be met by fellow countrymen he did not know because they had gone when he was still a small child. Bencec said: “Our life in this

¹³ Interview with Rudi Gustin in Buenos Aires on September 9, 1999. See: “Slovenja ‘planinski raj’ vseh Slovencev”, *Rodna gruda*, Ljubljana, 1996. Rudi Gustin did not recall the name of the society to which he made reference.

¹⁴ Interview with Silvio Paulin in Buenos Aires on September 3, 1999.

¹⁵ *Sociedad de Socorros Mutuos Esloveno*, Buenos Aires, Artes Gráficas Ronor, 1988, pp. 10–11.

country was by no means easy at first. The unknown language, the very different customs, and the unavoidable need to start again from scratch" were burdens that weighed heavily on the lives of the new arrivals.¹⁶

Though most Slovenes – and most Yugoslavs in general – came from rural backgrounds, the majority of them settled in Buenos Aires, which had become the great magnet for immigrants because it offered the broadest range of employment opportunities. The Slovenes from the coastal region tended to congregate in La Paternal and then began to spread out to some nearby neighborhoods such as Villa del Parque and Chacarita.¹⁷ This concentration in certain places made it possible to remain in direct contact with fellow countrymen, using their language of origin, and to develop friendships in a hostile environment – their rejection by certain elements of the local population became increasingly clear. The immigrants from Prekmurje tended to locate in the Avellaneda area of "Gran Buenos Aires", where they found work in the local meat packing plants. About 1.500 Slovenes took up residence there; half of them had come from Prekmurje. Until a few decades ago, the members of this community maintained stronger bonds of identity than other Slovene immigrants did.¹⁸

The world crisis of 1929 put a stop to the growth of the Argentine economy and provoked a severe contraction, as a result of sharply falling exports. The heretofore-successful "outward growth" strategy appeared to have run out of steam, though over the course of the 1930s the country's economy began to reorient itself toward industrialization to serve the domestic market, at a time when the urban population represented 70% of the whole. The economy's collapse engendered a political expression in the 1930 coup d'état in which President Hipólito Yrigoyen was overthrown and a dictatorship installed in power.

The Great Depression of the 1930s forced many Slovenes to move to the interior of Argentina, where work was available in highway and railroad construction. But that required losing ties with fellow countrymen in the capital. Going back to the case of Janez and Joze Cekada, we find that they had settled in Córdoba but could not cope with the difficulties of the depression era. Joze decided to return to homeland, while Janez moved to Entre Ríos to work in the corn harvest, and then to Catamarca, Tucumán, and finally, Salta.

Ivan Cekada has informed us that his father Janez worked on the Salta-Cafayate road construction project. His inability to pay the cost of tickets forced him to make all those trips on freight trains. In 1939, he journeyed to the north of Salta, and began to work for Standard Oil at Orán in 1939, as an ironworker – a craft he had learned in homeland. There he had to cope with difficulties of every conceivable kind, aggravated by the hot climate and endemic diseases such as malaria. After marrying in 1944, he

¹⁶ Arpad Bencec, "Un pedacito de nuestra patria", *Ibidem*, p. 6.

¹⁷ Rado Genorio, *Characteristics of the development of the Slovene settlement in Buenos Aires*, Toronto, Canada, American Studies Association, Canadian Association for American Studies, International Convention, 1989, pp. 1–2. The locations mentioned are all in the Federal Capital.

¹⁸ Rado Genorio, *La inmigración yugoslava...*, p. 3.

decided to settle there for good and got a job in a metallurgical plant. Shortly thereafter, he moved to the "Ingenio Tabacal", which offered better working conditions, and finally, he went to work on his own in 1948, opening a metalworking shop with two co-workers in the same city of Orán.

Understandably, this kind of succession of temporary jobs in the interior of the country gave rise to a migratory life style, which prevented the establishment of close ties with other members of the Slovene community. The case of Janez Cekada is illustrative of that problem; he only settled down in one place almost 10 years after his arrival in Argentina.

Laura Misetich and Marcela C. Quinteros report that many Yugoslavs participated in the construction of the Huaytiquina Railroad, known as the "Cloud Train", or in that of the bridge over the Bermejo River. That is because the engineers who directed those projects were of the same national origin and the materials they used came from Trieste.¹⁹

At that time, it was very common to send workers to the interior on a contract basis; this meant that the government transported immigrants to places where labor was needed. The statistics referring to Yugoslavs indicate that 9.258 immigrants from that country were sent to the interior under those conditions between 1923 and 1927, out of a total of 221.709 immigrants; they represented a 4.19 per cent share of the total. Most of those 9.258 Yugoslav immigrants were distributed among Buenos Aires Province (34.72%), Córdoba (19.06%), and Santa Fe (17.26%).²⁰

The world crisis provoked a major reduction of immigration and the adoption of new legislation to limit the entry of foreigners into Argentina. On December 16th 1930 the government ordered that, beginning the following year, Argentine consuls abroad were to increase the fees for the certificates they issued for entry into the country; that measure prevented many Europeans of modest means from going to Argentina. Given the high unemployment rate at the time, in 1933 the consuls abroad were forbidden to issue visas and disembarkation permits to immigrants of any country of origin or departure, unless they had "assured in Argentina a destination, an employment, or an occupation" which would provide for their subsistence. To obtain the necessary documents it was necessary to present an employment contract, which meant that foreigners having no previous contact with the country were effectively barred. However, direct descendents of foreigners established in Argentina would be admitted, provided their relatives in the country undertook to cover their subsistence costs.²¹

Under these circumstances, the number of women immigrating to Argentina rose. For one thing, the restrictions in place during the 1930s prevented men from coming into the country but under the 1934 rules "relatives of residents in the country" and

¹⁹ Laura Misetich and Marcela C. Quinteros, *Los yugoslavos en la ciudad de Córdoba y su práctica asociacionista. El caso de la Sociedad Eslovena Yugoslava 1940-1955*, Universidad Nacional de Córdoba, Escuela de Historia, p. 15.

²⁰ Rado Genorio, *Characteristics of the development...*, p. 10.

²¹ Fernando Bidabehere, *El problema inmigratorio. Sus características en la República Argentina*, Buenos Aires, Librería y Editorial "El Ateneo", 1940, pp. 38-41.

persons "called to establish a relationship" could still be admitted.²² Moreover, thousands of Slovenes had established themselves in Argentina during the previous period and they generally preferred to marry women from their hometowns.

The trends revealed by the statistics on Yugoslavs who entered Argentina during the period confirm these generalizations. Men had comprised 71% of the immigrant population in 1923, and 85% in 1927. But their share fell considerably during the years of the crisis and the legal restrictions on immigration; they represented only 46% of the immigrants entering the country in 1932, and 43% in 1934.²³

Though most Slovene immigrants went to work in factories, meat packing plants, or construction projects, some engaged in other activities. One was the architect Viktor Sulcic, who arrived in Argentina in 1924 and practiced his profession, participating in the construction of a large number of important buildings in Buenos Aires, including the "Banco Hipotecario", and the renovation of the "Mercado del Abasto".²⁴

These early Slovene immigrants included a number of people who would become leading figures in the Argentine economy. Among them were the Bencich brothers, who went into cattle ranching, and Ivo Wider, who became an executive of the Argentine Rural Society, which represented the powerful landowners of the time. Also quite prominent were the "Slovene nuns", who organized schools in Paternal and San Lorenzo, and even worked with the Toba Indians in the Chaco region. Luis Pernisek, a Salesian priest, devoted a large part of his life to serving the indigenous population in Patagonia.²⁵ And Cyril Kren, who arrived in Argentina in 1937 and to whose father we have referred above, became well known as a composer and chorus director.

The difficulties in Argentina during the 1930s were not limited to the economic sphere. Ideological persecution had also begun, and some of the Slovene immigrants were targeted. Rudi Gustin, who had settled in Buenos Aires in 1928, was imprisoned on two occasions during the military dictatorship set up in 1930. These actions were part of the regime's repressive policy toward foreigners and "leftist sympathizers". Rudi Gustin's ideals appeared to have been carried into practice when the Yugoslav Republic was inaugurated; he went there in 1948 and remained until 1957.

Silvio Paulin arrived in Argentina during those difficult depression years. He came from Gorica / Gorizia at a mere seven years of age, as mentioned above. For Silvio, the departure from his native land was a surprise; he only knew he was traveling to join his parents, whom he had not seen for six years. He did not understand his aunt's tears, nor the reason why he was grasped firmly by the hand (something that was not common) and taken to the railroad station that day, where some neighbors took charge of him for the journey. He was frightened, fearful of the unknown, and could not sleep that night at the Trieste hotel where he stayed until the day of departure. But thereafter the adventure of the ocean voyage made him forget all his fears.

²² Ibidem, p. 42.

²³ República Argentina, Dirección General de Migraciones, Estadísticas 1921-1945.

²⁴ Irene Mislej, Arhitekt Viktor Sulcic, Ljubljana, Filozofska Fakulteta, 1989.

²⁵ Tine Debeljak, op. cit., p. 95.

Anguish returned when Silvio finally arrived at the port of Buenos Aires, where he could not even recognize his father because he had been only 11 months old when his father had left for Argentina. During the first few days, he cried alone in the room where he lived with his parents. The city, with its gray buildings and metal roofs, depressed him; it differed so drastically from his hometown and the green countryside, which surrounded it, where he had been able to play freely. In Buenos Aires, on the contrary, his parents did not let him play with the neighboring children in the street, expressing an ethnic discrimination very common among foreign families and especially strong among the Slovenes. Silvio Paulin quickly overcame the language barrier because his knowledge of Italian allowed him to learn Spanish easily. As a teenager, he began to work in a metallurgical factory, and two years later, he moved to another metal shop to learn the lathe operator's trade, with which he was able to found his own company years later.

The outbreak of the Second World War was another factor that led to the emigration of some Slovenes, though in small numbers. Elena Bencik went to Argentina to marry a neighbor from her hometown, Moravci (Prekmurje), whom she barely remembered because he had emigrated 10 years before. Her father advised her to accept the marriage proposal she had received from Buenos Aires, because her future in Slovenia was extremely uncertain because of the war. Under the circumstances, Elena decided to go to Argentina, where a brother was already living, along with other close relatives and neighbors. When she reached Buenos Aires Elena could not contain her tears, due both to her strong feeling of loneliness and the loss of her family ties, and to the visual impact of the city's gray skyline and the "metal roofs", which caused much the same impression in her as in Silvio Paulin. She only consoled herself on seeing her brother Carlos, but naturally, the future frightened her because she was going to marry a man she barely knew.²⁶

UPROOTING, INTEGRATION, AND CREATION OF SLOVENE ASSOCIATIONS

In regard to the problem of integration it is necessary to emphasize, for one thing, that Europeans had strong ethnic prejudices against the local population. In addition, the immigrants tended to favor certain values that were deeply ingrained in them, such as effort, sacrifice, and saving, and they believed that those values were absent among the local population, whom they often dismissed as "lazy". Hence, some elements of the European heritage and the enormous economic difficulties they had experienced in their places of origin had an extremely strong impact on the immigrants' way of thinking. In addition to that, they had to work very hard, either to return to their native land with a sufficient hoard of cash or to make a decent life for themselves in their new country. For the Slovenes - and especially for those from Prekmurje - integration was

²⁶ Interview with Elena Bencik in Buenos Aires on August 15, 1999.

very difficult because of the obstacles raised by the language barrier and certain features of their traditional mentality that were closely linked to their permanent struggle in defense of their identity. It was common for them to use the term "collectivity" in reference to the Slovene community in Argentina; the term connoted a feeling of belonging, which did not appear to have been weakened by distance and their insertion into Argentine society – the latter generally limited to the labor sphere of life during the early years.

Moreover, the Slovenes and other Slavs had to cope with the hostility of some groups in the population. That attitude is clearly revealed by the words of an immigration specialist, who considered the entry of "Jews, Slavs, and Lithuanians" to be undesirable because they were "nationalities somewhat alien to our soil". Statements like this clearly indicate the presence of prejudice against specific ethnic groups. Immigration policy favored people from the Nordic countries, Spaniards, and Italians, in order to maintain a certain degree of homogeneity in the population.²⁷

The immigrants who had been living in Argentina since the 1920s were accustomed to calling on Slovenian relatives and friends to join them in Argentina, and to make the trip easier they often paid their passages and found them a first job. Through these "migratory chains", the immigrants gained a better chance to establish social relations and reduce the feeling of uprootedness to a certain extent,²⁸ especially at a time when unemployment was spreading and the native-born Argentines viewed the foreigners as competitors in the labor market.

The studies on the subject indicate that the immigrants did not easily slough off the values with which they had come; rather, they tried to conserve certain aspects of their previous life, such as their language and some traditions, through their family structure.²⁹ Many Slovene women were called by their sweethearts or husbands, or received marriage proposals, which were solemnized by a power of attorney in Slovenia. The Slovenes preferred to marry women of their own origin, for reasons of ethnic solidarity and to preserve their identity, which was under attack by the hostility of the native-born population. However, it is important to note that the departure of women in Slovenia was subjected to strict controls and restrictions beginning in the 1930s, due to many problems posed by prostitution rings, including the infamous Polish group called "Zwi Migdal" which operated in Argentina.

The first organization for Yugoslav immigrants, called the Austro-Hungarian Mutual Aid Society, had been founded in 1878 at the initiative of a merchant marine captain named Santos Lovrovich. It was initially headquartered in the center of Buenos Aires, but moved to La Boca in 1900. It was subsequently renamed the Yugoslav Mutual Aid Society. The Yugoslav Home of Dock Sud was opened in 1939.³⁰

²⁷ Fernando Bidabehere, *op. cit.*, p. 95.

²⁸ Laura Missetich and Marcela C. Quinteros, *op. cit.*, p. 29.

²⁹ Gino Germani, *La asimilación de los inmigrantes en la Argentina y el fenómeno del regreso en la inmigración reciente*, Universidad de Buenos Aires, Facultad de Filosofía y Letras, 1964, p. 30.

³⁰ Federico Fernández Larrain, "Historia documentada de Dock Sud", in: María Teresa Pikulski and

When the Slovene and Croatian coast was annexed to Italy, many protests against the Italian occupation were voiced in Argentina. A movement sprang up, led by a group of Slovene professionals. One of the means they used to spread the word about their positions was the Dalmatian newspaper *Jadran*, published in Croat, Czech, and Slovenian, and directed by Miguel Mihánovic, the brother of Nicolás Mihánovic, a well-known and powerful Croatian shipping magnate. An uprising against fascism was encouraged in some of these newspapers.³¹ Aleš Breclj reports the existence of other publications, such as the weekly *Slovenski list*, the newspapers *Borba* and *Delavski glas*, and the magazine *Njiva*, published by Ljudski oder in the 1930s.³²

The Ljudski oder Association was formed in Buenos Aires in 1925, with its headquarters in La Paternal; it sprang from the socialist-oriented organization called *Delavsko izobraževalno društvo Ljudski oder*, founded in Trieste in 1905 to "organize and educate the oppressed working and peasant class".³³

The composer Cyril Kren makes reference to the creation of a male chorus in 1925, the first of Slovenian origin to be established in Argentina. Singing was a natural predilection among the Slovenes, which encouraged them to form many other choral groups in different parts of Argentina; they provided a basis for cohesion among the immigrants. And in 1927 Rudolf Leban and Rajko Rajer of Gorica / Gorizia, both educators, organized the Primorje Slovenian Choral Society, which dissolved the following year. Other initiatives were the Miramar Society (1930), and the Slovene Circle, which was active until 1930; the Slovene Workers' Society was created in Rosario the same year. The importance they attributed to conserving the native language was clearly shown by the courses in elementary Slovene given in La Paternal and Villa Devoto, founded in 1933.³⁴

The Slovene Mutual Aid Society of Villa Devoto was organized in 1934, and the Slovenska Krajina (Slovene Region) Society of Avellaneda was founded in 1940; both were initiatives of immigrants from Prekmurje. In 1930 there was an attempt to form a society to bring the Prekmurjians together, but it was ephemeral, apparently because of disputes between Catholics and Protestants. Thereafter another attempt was made, but a climate of harmony could not be achieved. Consequently, the Slovene Mutual Aid Society in Bernal was organized only in 1943, by immigrants from Prekmurje; its headquarters were built at the cost of great economic sacrifice and with some loans from members. This was basically a social organization, which held festivities and sporting events that helped cement the ties among the immigrants, in addition to providing assistance to members of the community in times of trouble.³⁵

Oscar Félix Orquiguil, *Dock Sud: un sentimiento*, Buenos Aires, Imprenta Norberto Ramirez, 1991.

³¹ Cyril Kren, *La música entre los eslovenos de la Argentina*, Buenos Aires, 1997.

³² Aleš Breclj, "Slovene ethnic press in Argentina until the Second World War", *Dve domovini Two Homelands*, 2-3, Ljubljana, 1992, pp. 180-183.

³³ Laura Missetich and Marcela C. Quinteros, *op.cit.*, p. 47.

³⁴ Cyril Kren, *op. cit.*, pp. 3-4.

³⁵ *Sociedad de Socorros Mutuos Esloveno*, p. 2.

A number of organizations of immigrants from the Slovene coast were in operation in 1943: Slovenski dom (Slovene Home) in La Paternal, the Slovene Mutual Aid Association of Villa Devoto, and the Triglav Slovene Association of Rosario, among others. Note that regional ties were very strong among the Slovenes; the immigrants from Prekmurje and those from the coastal region (Primorska) created separate organizations.

The detailed study by Laura Missetich and Marcela C. Quinteros allows us to reconstruct part of the history of the Slovene organizations in Córdoba. There the Yugoslav Society and Library for Mutual Aid was created in 1928, but the crisis provoked its dissolution because many of the members had to move to other parts of the country. This first society was comprised of Croats and Slovenes, which implied that the rivalries between these two populations had been overcome, but its level of activity declined in later years. The Chispa Slovene Cultural Society (Slovensko kulturno društvo Iskra) existed in 1930, and was renamed Chispa Workers' Cultural Society (Delavsko kulturno društvo Iskra) in 1934; under that name it became a subsidiary of the Ljudski oder Association of Buenos Aires. The Yugoslav Society and Library for Mutual Aid and the Chispa Workers' Cultural Society merged in 1940, to form the "La Unión" Slovene Workers' Mutual Aid Society (Edinost). These organizations reflected a pro-socialist orientation, and provided assistance to community members in the fields of health care and life insurance. In addition, they sponsored cultural and social ties.³⁶

In response to the difficulties of the first stage of integration into Argentine society, stemming from the environmental and cultural differences, it was of the utmost importance for the members of the Slovene "collectivity" to have these channels for maintaining friendship and solidarity, in the form of cultural and mutual aid societies in many cities of the country, but mainly in Buenos Aires. They made it possible to conserve a certain unity and cohesion among the residents of Slovene origin, establish social relations within the community, and thereby preserve some aspects of their age-old cultural identity.

³⁶Laura Missetich and Marcela C. Quinteros, *op. cit.*, p. 61.

POVZETEK

SLOVENSKA EMIGRACIJA V ARGENTINI MED OBEMA SVETOVNIMA
VOJNAMA

Catalina Banko, Pablo Mouzakis

Argentina je ena od priseljskih držav, ki je sprejela več milijonov migrantov iz Evrope. Od konca 19. stoletja naprej je bila zaradi rodovitne zemlje, primerne za pridelavo žit in vzrejo govedi za izvoz, ekonomsko obetavna država. Zaradi pomanjkanja delovne sile in z namenom poselitve velikih praznih območij v notranjosti dežele, je več zaporednih argentinskih vlad spodbujalo priseljevanje. Medtem ko je bilo argentinsko gospodarstvo v vzponu, je slovensko prebivalstvo trpelo politične in gospodarske posledice prve svetovne vojne. Iskanje boljšega življenja je tako bilo posledica političnih pritiskov, hude revščine in socialne marginalnosti. Največji dotok priseljencev v Argentino je zabeležen v letih med 1923 in 1928. Po tem je število priseljencev upadalo zaradi svetovne gospodarske krize in posledične množične brezposelnosti, ki je zaustavila migracijske tokove.

Proces integracije v argentinsko družbo je bil zelo težak. Neznani jezik, drugačni običaji in neizogibna potreba po ponovnem začetku iz nič, so bila bremena, ki so z veliko težo pritiskala na življenja prišlekov. Čeprav je večina Slovencev izvirala iz ruralnih okolij, so se na največ naseljevali v Buenos Airesu, ki je bil, zaradi velikih možnosti za zaposlitev, pravi magnet za nove priseljence.

Da so v prvi fazi integracije v argentinsko družbo lažje premagali težave, ki so izhajale iz okoljskih in družbenih razlik, je bilo izjemnega pomena, da so imeli člani skupnosti možnost ohranjanja medsebojnega prijateljstva in solidarnosti - v obliki kulturnih društev in društev vzajemne pomoči. V bistvu so bile to družabne organizacije, ki so prirejale slavlja in športne dogodke, kar vse je pripomoglo k utrjevanju vezi med izseljenci, poleg tega pa so nudile članom skupnosti pomoč, kadar so jo potrebovali. Društva so omogočila ohranitev enotnosti in kohezije med prebivalci slovenskega izvora, vzpostavitev socialnih odnosov znotraj skupnosti in s tem ohranitev nekaterih vidikov njihove stare kulturne identitete.

Catalina Banko je doktorica zgodovinskih znanosti, profesorica na Universidad Central de Venezuela, School of Economics (Caracas), Pablo Mouzakis pa projektni asistent pri Ciudad Digital/Data Markets, študent družbene komunikologije na Universidad de Buenos Aires (Argentina).

POLISH MIGRATORY GROUPS AND THEIR DESCENDANTS IN THE PROVINCE OF BUENOS AIRES IN ARGENTINA

Bernarda Zubrzycki, Marta Maffia

COBISS I.02

INTRODUCTION

The aim of this article is to characterize Polish immigration in the province of Buenos Aires, specially in the localities of La Plata, Berisso and Ensenada, by analyzing bibliographic and documental information about the group, and the applicability of a socio-cultural enquiry, which results are loaded into a data base created as a part of the project called "socio-cultural mapping of immigrants and their descendants settled in the province of Buenos Aires (with the exception of Spaniards and Italians)" which is being developed at the La Plata National University.¹

The majority of the large countries of the world has accepted and still accepts a high percentage of immigrants and foreign residents: heterogeneity is an integrand and interactive part of each society. The "personal identity" has ceased being simple. Everyone can compose it combining heterogeneous elements of different areas of the culture. Since their cultural contact, migratory movements have promoted in our country a new form to generate and to express the identity.

In Argentina, research about immigration has traditionally been made fundamentally upon two majorities: Spanish and Italian. There were few specific anthropological studies concerning small and medium groups of immigrants (Capeverdeans, Poles, Greeks, Lithuanians, Ukrainians, etc.).

As a result of our experience in the field of anthropology, working with some of these groups and their descendants, we became aware of the need of a tool which allows, in a flexible way, to recognize the profile which characterizes the studied communities and those which will be studied in the future. Without such a tool, it would be difficult to characterize the modifications, which were produced and still take place being a consequence of the cultural change and the intercultural contact.

¹ The project was financed by the National Agency for the Promotion of Science and Technology.

METHODS AND TECHNIQUES

Polling was selected as the most convenient technique to collect the data to be entered into the database.² It is used for individuals, immigrants or their descendants of any generation, of both genders and above 6 years old, residing in the province of Buenos Aires.

A list of potential individuals for the enquiry was elaborated. Data came from lists of local society memberships of voluntary participation. These associations represent different sectors (popular, intermediate, accommodated), socio-economic and cultural classes, and religious groups. They hold permanent and periodical meetings and keep records of their members, whom they allowed us to contact. Another important condition for their acceptance was their institutional interest of our research, without implying any institutional intervention.

The enquiry, of duration of approximately half an hour, was not only applied to members of these organizations, but also to all those relatives, friends and descendants that we could record "ad hoc" during the consultation. The questionnaire was set forth by advanced students of anthropology, who participated at the same time in the adaptation and improvement of the items included in it.

The enquiry comprises basic questions about occupation, social participation, educational level, etc.; as well as open questions, referred to attitudes or affiliation to organizations. Other questions are confined to one option, e.g. marital status.

The questions are generally accepted and understood. Comprehension varied as a consequence of the instruction level. For example, questions related to the native and second language or the origin and residence, had to be clearly explained in advance.

With the aim of describing precisely the meaning we wanted to give to each of the variables within the database, we will shortly mention some of them.

Firstly, the pollster asks for the personal data of the questioned individual, which include surname, name, address, sex, birth date and age. This information is separately stored in the database and the access is restricted through a password to protect the identity of the participants of the enquiry.

The individual variables sex and age allow us a wide combination with the rest of the variables.

Regarding the family situation, we consider primarily the marital status of the interviewed person, which is usually treated as a synonym of the "marital situation" in demographic literature. This is a condition that allows us to talk about relationship in anthropology. This variable can take the following defined values: single, married, united, separated, divorced, widowed.

Regarding children, we asked for the number and sex of them.

² For further details about the Data Base see: Maffia, M.; Mehlreter, K.; Basaldúa, M., 2000: Construction of an ethnographical database of groups of immigrants and their descendants in the province of Buenos Aires, Argentina -excluding Spanish and Italian. *Two Homelands. Migration Studies*, 11-12, pp. 287-298.

The intention of the questions with reference to the family is to allow a family's subsequent typological characterization, based upon the following factors:

- 1 - The type of partnership
- 2 - The origin of the marital partner
- 3 - The actual family size
- 4 - The stage of development in his family life cycle

As regards migration, we investigated into the origin of the polled person, his parents, his grandfathers and marital partner. The origin is understood as: "if he/she has any ancestor who immigrated in any lineage (maternal or paternal) and in any generation".

Finally, we set the place of birth and the present residence, and in the case of immigrants, the date of departure from his/her country of origin and the date of arrival in Argentina.

Regarding the language, we distinguished between the variable of the mother tongue, defined as "the language which is first acquired by the person and which is transformed in his/her natural instrument of thinking and communication" (UNESCO), and the variable second language: "is the one acquired after the mother tongue was established. It generally coincides with the official language" (UNESCO).

Regarding the mother tongue, we asked if he/she understands, speaks, reads and writes it.

Finally, there were two questions, which could be considered as related to the attitudes towards learning the mother tongue and reading news related with his/her place of origin.

The variable religion is understood, in a wide sense, as the practice of any type of religious belief. We asked about the actual religion, if there was a second one and, finally the religion of his/her father and mother.

Regarding the job, we homogenized statistical and anthropological criteria, understanding this term as: the collection of specific tasks, which are practiced during his/her work, of any branch of economic activities or any professional category he/she has. If the person is an immigrant, it should be specified what was he/her job in his/her place of origin, and which was the first job in Argentina.

The variables related to recreation referred to the activities that were carried out during free time. The alternatives considered were sports, dancing, cinema and television. These were complemented with the indication of affiliation to or participation in institutions, where he/she is member or regular visitor.

With the term of habits, we referred to the common way of realization of cultural practices, which are linked to the place of origin, like meals, the playing of musical instruments and dances (explaining type and frequency).

With regard to schooling, we had to make comparisons between the schooling system of Argentina and those of other involved countries during the first part of our studies. Even if we found variations in respect of the contents and length of the cycles, the boundaries between the large categories (primary, secondary, tertiary/ college) are

maintained. We considered it appropriate to distinguish within these three categories, whether these were completed or not.

Although we recognize that these variables are not sufficient as analytical indicators of social-stratification and mobility, the profession and school level allow us to measure in some way the position which an individual occupies within a social scale, and also the experimented social mobility (horizontally and vertically). The latter means the social change, suffered with respect to the place of origin in relation to the present residence and the changes in profession and school level (the one of his/her own and the one of his/her parents and children).

Finally, we referred to the investigated group with the term "study".

THE CONTEXT

The cities of La Plata - capital of the Province of Buenos Aires - Berisso and Ensenada are part of an urban, industrial and commercial triangle of great importance, located 60 km south from Buenos Aires, capital of Argentina. The region underwent in the last 20 years several transformations, such as a drop in the activity level, a process of de-industrialization, and a heavy fall in the average income. Notwithstanding, it was considered one of the most important poles of attraction of the country in the first half of the last century.

La Plata, founded in 1882, attracted from its beginning a great number of foreigners that worked in the construction of its harbor, houses and public buildings. Later on, several associations were founded to gather the different communities: the Spanish Society of Mutual Aid (*Asociación Española de Socorros Mutuos*); the French Social and Cultural Circle (*Círculo Francés Social y Cultural*); the German Argentine Club (*Club Germano Argentino*); the Saint Patrick Irish Community (*Colectividad Irlandesa San Patricio*); the Japanese Association of La Plata (*Asociación Japonesa Platense*); the Syrian Orthodox Association (*Asociación Siriana-Ortodoxa*); the Lebanese Association of La Plata (*Sociedad Libanesa de La Plata*); the Swiss Society of Mutual Aid (*Helvecia Sociedad de Socorros Mutuos*); the House of Portugal (*Casa de Portugal*); the Greek Argentine Cultural Institute (*Instituto Cultural Argentino Heleno*); the Armenian Society (*Sociedad Armenia*); the Israelite Argentine Society of Mutual Aid (*Asociación Mutual Israelita Argentina*); the Scandinavian Centre of La Plata (*Centro Escandinavo de La Plata*); and more recently the Uruguayan, the Chilean, the Peruvian, the Bolivian, the Paraguayan and the Brazilian Associations.

The city of Ensenada was founded in 1801 but its growth began about 1893 when the naval station was created and its harbor was conveyed to national jurisdiction. It became much more attractive when the Rio Santiago shipyard was set up in 1923, and when the oil distillery - *Yacimientos Petrolíferos Fiscales* - was established in 1925. At present, the existing immigrants' organizations are the Cape Verdean Society of Ensenada (*Sociedad Caboverdeana de Ensenada*), the Abruzzi Association of Ensenada

and the Italian Workers' Society of Mutual Aid (Asociación Abruzzese de Ensenada; Sociedad Obrera Italiana de Socorros Mutuos) and the Peru Tusuy Cultural Centre (Centro Cultural Perú Tusuy).

The city of Berisso was born in 1871, and in the early century became an important place for harbor activities with a great development of both naval and meat industries, and the latter particularly, brought thousands of immigrants to the city. The important presence of immigrants' organizations can be appreciated through the many clubs or associations that were founded in the city: the Albanian Association (Sociedad Albanesa) was created in 1907; the Greeks founded their Fraternity in 1911; the Polish Union was set up in 1913; the Portuguese Association (Sociedad Portuguesa) and the Irish Association (Sociedad Irlandesa) were created in 1915. Between 1917 and 1935, the Islamic Society (Sociedad Islámica), the Italian, the Ukrainian, the Armenian, the Belarusian, the Bulgarian, the German, the Yugoslav and the Czech associations were established. All this foreign presence gave birth afterwards to the Federation of Foreign Associations, which organizes the Immigrant Festival since the '70s. Berisso was declared the Provincial Capital of the Immigrant in 1978.

THE POLISH MIGRATORY PROCESS IN THE PROVINCE OF BUENOS AIRES

According to the investigations conducted by Estanislao Pyzik (1966) at the National History Archives, the first Polish immigrants in Argentina were members of the military forces that fought for the Liberation Army: Miguel Zatocki known in 1812 as Head of the Polish Regiment and Tenant Antonio Mierz, in 1817. In 1819, the official newspaper "La Gaceta de Buenos Aires" mentions other two soldiers under the command of the Argentinean Army: Colonel Antonio Belima-Skupieski and Sergeant Juan Valerio Bulewski.

Nonetheless, we can only talk about a formal "Polish immigration" by June 1897, when the first Polish settlers landed at the harbor of Buenos Aires; fourteen families who settled in Apostoles and San Pedro, at the, by the time, National District of Misiones. The vast majority of the bibliography dealing with Polish migration in Argentina is based upon studies conducted in the province of Misiones: Gallardo (1903), Vogt (1922), Pyzik (op. cit.), Grosso (1974), Bartolomé (1977), Fontana (1984).

As a background for the province of Buenos Aires, we can only resort to the investigations of Pyzik (op. cit.), Fontana (op. cit.), Lahitte and Maffia (1986) and Ceva (1991).

With the support of these authors, we can establish three migratory periods for this province:

- From 1897 to the First World War
- Between the First and Second World Wars
- Post-war (the end of the Second World War)

Those migrants born in Poland surveyed up to date in the province of Buenos Aires belong to what we call mid-war and post-war migration. Most of them come from the Eastern and Central regions of Poland, including villages and cities that disappeared after the Second World War or territories that were made part of the Soviet Union. Some of these places are Bialystok, Lublin, Posen, Vilno and Galitzia.

The causes that led to their migration, for those who came after the First World War, were mainly the rumors of an imminent war and the desire to find a better place to live for them and their families. According to those who migrated during the post-war period, there were three alternatives if they were staying in another country by the end of the war: to remain in the foreign territory (Italy or England in most of the cases), return to Poland, or migrate. Returning to Poland meant "returning to a Poland that is not ours any longer" or "going back to a place that is no longer our countries" for many of them. These testimonies point out the dependence on the Soviet Union that Poland had after the war.

The majority of the Polish people who faced this situation decided to migrate to different countries, one of them being the Argentine Republic. They travelled with the hope of finding better perspectives for the future, influenced by the encouraging propaganda about Argentina that reached their site of residence through the embassies, or relatives and friends who lived there. The two migrations carried out by Polish immigrants in the province of Buenos Aires were collective movements, for their motivations (war) had a broad spectrum of incidence, since they affected large groups of Polish people and families. In several interviews, migrants agreed that their relatives or friends, who sent information about Argentina to them, assisted them upon their arrival into the country, providing them with food, housing and jobs. In other cases and particularly during the mid-war migration, those who lived in Argentina and were properly established "invited" their parents and friends through "welcoming letters", facilitating the journey and collaborating in their settlement. Migrants who had been in the country for many years, participated as adaptation agents by mediating between the newly arrived immigrants and the host country.

It could be stated that, according to the information obtained to date, that friendship and parenthood links intervened from the beginning in the migratory process. The presence of friends or relatives can be regarded as a factor of incidence in the decision on migration and, once in the host country, veteran migrants accompany the newcomers by means of mutual help and solidarity mechanisms, thus facilitating the integration process.

This type of assistance not only occurred among Polish residents in Argentina, but also through the existence of organizations that concentrate native Polish and their descendants from the time of the first migration. Institutions, clubs and associations such as the Polish Society of the Argentine Republic, created in 1890 by 24 Polish settlers in Buenos Aires who arrived in different individual migrations. Argentina also hosted Polish immigrants, lodging them at the Federal District Immigrants' Hotel, were they were allowed to stay during the first days after their arrival. Almost all

interviewed Polish natives stayed there for a couple of days, while they looked for a job and a place to stay.

As regards the activities that migrants carried out in Poland, there is a huge variety: they were peasants, students, soldiers, business persons, among others. These occupations mainly characterize post-war migration. As for mid-war migration, there are basically two recognized profiles: peasants and merchants, most of which were Polish Jews. Jews born in Poland did not have a relevant participation in the Polish community in our country. They were mainly identified with their religion mates and they joined Jewish institutions rather than Polish ones.

Polish clubs and associations were created with the aim of grouping native Polish and their families and recreating the cultural roots of their ethnic group, such as dances, language and food.

A short historical review from the Berisso Polish Union (Buenos Aires) will serve as an example: In 1912 Antonio Moszynski, a Polish immigrant would settle in Berisso with his family after meeting a compatriot who owned a printing house in this city upon his arrival in the Port of Buenos Aires. With the idea of organizing and pulling all Polish immigrants in Berisso together, he creates an association on April 20 1913 with the help of other fellow compatriots. The objectives were to perform different cultural activities and patriotic celebrations, to open a school to teach the Polish language, to have a building for the social see, and to carry out mutual help activities. Antonio Moszynski was the first president of the entity, as well as the first Polish language teacher. During the First World War, the association collaborated with the Patriotic Committee for the Liberation of Poland, established in Buenos Aires, branch of the Central Committee, in Paris. After the conflict and being Poland an independent republic, the Polish Union in Berisso received regular visits of members of the Polish Embassy, Consuls and delegates from different associations. In 1936, legal recognition is obtained. The goals established are: To foster every form of Argentine-Polish confraternity, maintain the unity of the Polish people in Berisso, cooperate for the maintenance of the links between Polish and Argentine organizations, carry out all possible cultural manifestations, celebrations, conferences, national commemorations, the creation of a library, promote artistic and social gatherings, and magazine or newspaper subscriptions. By 1960, The Poznan Polish Folkloric Ballet was inaugurated; in 1986, an independent ballet called Przyjacieli was created and in 1994, after conversations between the Society's board of directors and representatives of the independent group, the Ensamble Poznan-Przyjacieli was founded. At present, the Association is a member of the Berisso Association of Foreign Entities, which nucleates different communities in Berisso and organizes the Provincial immigrants' festivals.

FIRST CHARACTERIZATION OF POLISH RESIDENTS IN THE LOCALITIES OF LA PLATA, BERRISSO AND ENSENADA (BUENOS AIRES PROVINCE)

The following is a characterization based upon the data obtained from the survey performed for the construction of the database. This information will show the trends of some of the variables considered.

A - Origin:

From the 76 individuals surveyed to date, both immigrants and Polish descendants, 16 are native Polish. Most of them migrated from Poland while being infants, between the years 1924-1939. In the particular case of two of the interviewed who arrived as adults, after the Second World War, their emigration period was at the beginning of the conflict; after a short participation in the War, and after being in Italy, France and England, they decided to settle down in Argentina as their final destination.

We can also determine whether the Polish origin of the individual derives from both or only one of his parents. In the following graphic, we show the percentages for the totality of the interviewed people.

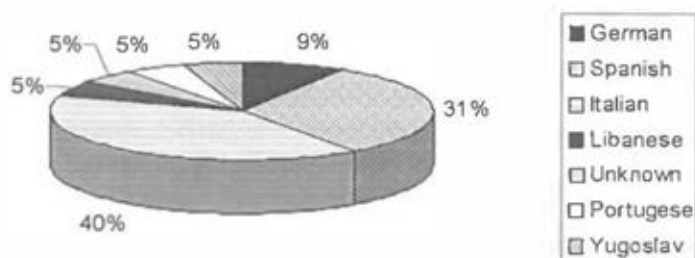
B - Gender and age group:

The percentages of men and women among the interviewed are very similar, noticing a slight predominance of women, while native Polish men outnumber native women. Ages oscillate between 16 and 92, with four generations residing in the area (it is important to notice that children are interviewed only after they are 6 years old, starting their first grade at school).

C - Civil status and marriage patterns:

As for the civil status of the inquired, 46,7% is married, 16,8% is widow, 32,4% single and 3,9% is separated. With reference to the origin of the partner, we obtained the following results: 74% have partners of different origin and only 26% has or has had a partner of the same origin.

The graphic shows the origin of the partners in mixed marriages; there is an evident preference for Italian and Spanish descendants in that order:

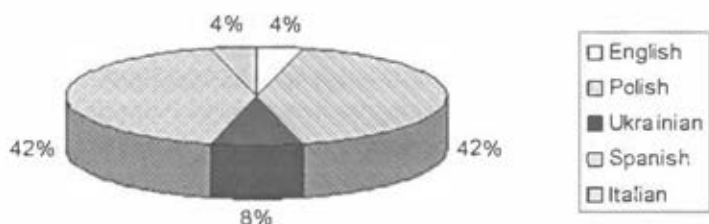

Even though only 26% of the cases are both Polish partners, when discriminating between immigrants and descendants, we can observe a higher percentage of marriages between individuals of the same origin among the former: 70% of immigrants married a partner of Polish origin. In all the registered cases, those who arrived in the country already married, brought their families with them; both parents brought those who came in their childhood. We have not yet found any situations, though very common among other groups of immigrants, where the man migrates first, and then sends for his spouse and children after he is established in the country. With regard to this item, we can conclude that among immigrants there was an intense preference for Polish partners, while among their descendants this preference is not noticeable.

D - Language:

One of the identity elements that are usually considered in these studies is language and its conservation degree among descendants. Analyzing this issue and resorting to the results of the enquiry, we obtained the following results:

First spoken language: we observe that 71% of the interviewed speak Spanish as their first language; these are obviously immigrants' descendants. The rest of them., 29%, are native Polish or descendants whose parents are both Polish emigrants and have homes where Polish is spoken. Second spoken language among the enquired:

The graphic shows that 42% speak Spanish as a second language. Immigrants and descendants whose parents are both Polish are represented here.

It is interesting to notice that the same proportion (42%) speak Polish as a second language: all cases correspond to children, and grand-children in a smaller proportion, of immigrants who learned the language at home and/or at courses delivered by Polish

associations; in all cases, when the language has been learnt at home both parents were Polish. As for Ukrainian language, it was always learnt at the place of origin, by immigrants who lived in areas near the Ukrainian border.

Concerning the interest in learning Polish - among those descendants who do not speak it - 50% is interested, while the remaining 50% has no interest at all.

E - Religion:

All of the immigrants interviewed are practicing Catholics, as well as their parents. As for descendants, they also practice Catholicism, with few exceptions of people who were being educated under the Catholic faith but do not practice it at present.

F - Food, music and dances:

These variables do not seem to play an important role, thus, it leads us to conclude that to the moment they do not act as ethnic identity indicators. Nonetheless, these are the main elements upon which the functioning of the associations is based, and one of the reasons for their existence.

AS REGARDS TO THE POLISH MIGRANTS' IDENTITY

The migrant, influenced by different cultural filiations, constitutes his identity in a dynamic way, adjusting his behavior to the norms and models proposed by both his origin group and the host society.

The migrant individual facing conflicting situations must articulate his capabilities and possibilities of adaptation. This adaptation to changes, according to Yampy (1982), goes through different stages both at individual and group levels:

- A. The first one, the initial contact, characterized by some kind of euphoria and the exaltation of cultural values of the country of origin: therefore, several institutions that nucleate compatriots appear, where the mechanisms of mutual help among veteran migrants and newcomers are put into practice with the former acting as adaptation agents, satisfying the basic needs such as food, work, housing, etc. An informant reports: "The social environment was like Poland's, we spoke Polish, cooked our typical food, helped each other to get a job ... it was like a small Poland".
- B. The second stage happens when the migrant establishes a superficial adaptation that responds to the fantasy of feeling like a newcomer, almost like a transient who will soon return to his country. ("We had been married for seven years with two children and he wanted to travel, we traveled all together. We came to make money and then we would go back".)
- C. The following stage starts when the idea of returning is no longer feasible immediately, it is postponed though not excluded, which hinders them from an active adaptation.
- D. The fourth stage comes for those who resign the idea of coming back and face their

re-installation. A modification and a change of already internalized values and the acquisition of new ones is necessary, while a definite or absolute abandonment of the desire to return never happens in depth: "When we arrived here I brought some money to move around; but ... returning? What?! My husband worked one month every three. When the kids grew up, I started to work at a slaughter-house and only then, we started to improve. We bought a house and settled down". / "We always wanted to return but then the children were born, the house, then the grandchildren ... and we stayed".

The need to adapt to the new residence affects not only the individual identity but also group identity, reflecting itself in aspects such as language, spouse, elements that turned out to be relevant at the ethnographic enquiry.

The migrant continues to take his country of origin as a reference, from which he organizes his perception of the new place of reference. Even more, he possibly reinforces this attitude by his relationship with other compatriots and individuals who maintain identical patterns of behavior and interpretation of reality. Therefore, a moving individual facing life in a new environment and unable to get rid of that frame of reference, structures his daily life around two poles: One, that of his family life and compatriots, in a similar context to that of his country of origin, where he speaks the mother tongue, listens to and dances his music of origin, and eats his typical food. Two, the one of his public life, his job, in an unfamiliar culture, where communication is carried out in the language of the host country.

In consequence, migrants practice a sort of bilingualism – mother tongue-receptive country tongue, where one predominates over the other depending on the environment. Informants report the importance of written language as an identity feature, to the point of centering their authentic possibilities of communication with a relative. Some cases:

- "My cousin is the only contact that makes it possible for me to write in Polish. There are around 4 million Polish in the U.S.A., and they are much closer. They keep their traditions alive, their parents' language among them".
- "My youngest sister is the only one still alive, in Poland; she always writes to me and I write her back. We send each other letters since I came here".
- "We always write each other, always share the news about the family that remained there".

This relationship enabled informants to express their emotions, feelings, recover their traditions stressing the fact that, further to the nationality, an identity exists manifested by language. From the above reported mailing contacts, the need of the migrant to keep the bond with the country of origin alive through the practice of language is reflected.

Simultaneously to the practice of the Polish language, migrants had to learn the new language, which allowed the establishment of personal and labor contacts among them, with the aim at participating in the social mobility process of the recipient

community. The working place constituted an environment for the learning of the language in the receptive country. Men went out for working purposes more frequently than women, as well as children, as they joined school. They were the first ones to incorporate the new language. Those women, who did not work outside their homes, delayed the learning of the second language. Polish children or Polish descents were carriers of the new language to the home at the initiation of school activities and "forced" their progenitors, in some cases, to either re-enforce or start the learning of the new language. Children represented, for the newcomer, a major bridge to access, at least through language, the knowledge of the new cultural filiations and a cushion for the negative impact of the dynamic constitution of this identity.

The election of the spouse is another important element: the need to re-enforce ethnic identity promotes the constitution of alliances between individuals of the same origin in the migrant. The corpus that we worked with is made up by Polish Catholic couples - not only of a common origin, but also of common religion - and couples constituted by Polish and their descents married to individuals of a different origin, who formalized their alliances in compliance with civil and religious instances. As we have already analyzed, most of the Polish who migrated, married a Polish partner. Among the Polish couples a significant number married in Argentina, a huge percentage met there as a result of frequent intra-ethnic contacts in their district, in society, visiting compatriots, etc.

The children from these intra-ethnic marriages manifest a larger adscription and sense of belonging to their parents' ethnic group than those who were born from alliances between individuals of different ethnic origin. This is mainly expressed by an interest in "the Polish", by means of the learning of the language and the cooking of typical food and the participation in social activities such as trips to Poland to meet their parents' homeland (at present).

The "transgressions" to the norms of marital election of the Polish migrants begin to appear in their descents. Among the latter a trend is noticed towards marrying individuals of Polish origin from the first generation of descents. The desire to marry someone who shares a common origin arises from the need, on the one hand, to perpetuate the group individuality and, on the other, to re-enforce their ethnic identity by preventing from diluting it in mixed alliances. The totality of Polish descents interviewed, who were engaged in mixed marriages shared the same religion: Roman Catholic. It could be said that at the moment of choice, country of origin is not as important as religion; the following quote is a common factor among the interviewed informants: "I married a son of Spain, of Catholic religion. You couldn't even think of marrying somebody of a different religion". This aspect was already evident in the alliances of their parents where the weight of religion was a selective issue as well as that of the origin. It has not been detected in the Corpus of Polish migrants and their descents any marriage between individuals of different religion, regardless their country of origin.

The outcome from the foregoing is the significance of religion in this group; the "Polish being" is inevitably linked to Roman Catholicism, identifying the Polish born

individual or the Polish descendant professing the Catholic religion. Therefore, it excludes Jews born in Poland. ("We, the Polish, are Catholic, there is not one sole Polish who is not ... well!!, there are Jews, but they are not ... not one of us ... not Polish". An interesting fact is that, to a major extent, ethnic associations of Polish migrants prior to the conformation of the Polish State or even after, were pushed and conducted by the Catholic Church.

Based on the foregoing research we are able to affirm that the "Polish being" in Argentina in the immigrant generation, was mainly based upon the use of language and nationality/religion/origin as a common feature shared by the migrant and the partner/spouse. In the following generations, those individuals who were brought up in Argentina, the Polish language and marriages between individuals of the same origin lose strength (though not religion); the Polish being depends almost exclusively on the existence of an ancestor born in Poland.

These matters will be deepened in a further stage of our research, as well as the role of the associations in the conformation of an ethnic belonging.

We acknowledge Lic. Sebastián Ballina for this contribution to the English version of this paper.

BIBLIOGRAPHY

- Balmaceda, R. R., 1994: *Bibliografía sobre Inmigración, Colonización y Comunidades extranjeras en la Argentina*. Geodemos no. 3, PRIGEO-CONICET.
- Bargman, D.; Barua, G.; Bialogorski, M.; Biondi Assali, E.; Lamounier, I., 1992: Los grupos étnicos de origen extranjero como objeto de estudio de la antropología en la Argentina. In: Hidalgo, C.; Tamagno, L. (Comp.) *Etnicidad e Identidad*. Centro Editor de América Latina.
- Barbero, M.; Cacopardo, M., 1991: La migración europea en la Argentina en la segunda postguerra: viejos mitos y nuevas realidades. In: *Estudios Migratorios Latinoamericanos*, no. 19.
- Barth, F., (1969) 1976: *Los grupos étnicos y sus fronteras*. Fondo de Cultura Económica, México.
- Bartolomé, L., 1977: Sistema de actividad y estrategias adaptativas en la articulación regional y nacional de colonias agrícolas étnicas: el caso de Apóstoles (Misiones). In: Hermitte, E.; Bartolomé, L. (Comp.) *Procesos de articulación social*. Amorrortu Editores.
- Ceva, M., 1991: Movilidad social y movilidad espacial en tres grupos de inmigrantes durante el periodo de entreguerras. Un análisis a partir de los archivos de fábrica. In: *Estudios Migratorios Latinoamericanos*, no. 19.
- Devoto, F., 1992: *Movimientos migratorios: historiografía y problemas*. Centro Editor de América Latina.

- Gallardo, A., 1903: *Territorio Nacional de Misiones. Colonización austro-polaca. Su comienzo, desarrollo y situación actual*. Informe a su respecto de Carlos Gallardo al Ministro del Interior Joaquín V. González. Peuser, Buenos Aires.
- Grosso, M.; 1974: *Colonias europeas en territorio misionero. Argentina*. Instituto Nacional de Antropología. Relevamiento cultural de la provincia de Misiones.
- Instituto Nacional de Estadísticas y Censos, 1997: *La migración internacional en la Argentina: sus características e impacto*. INDEC, Estudios no. 29.
- Juliano, D., 1992: Estrategias de elaboración de identidad. In: Hidalgo, C., Tamagno, L. (Comp.) *Etnicidad e Identidad*. Centro Editor de América Latina.
- Lahitte, H., Maffia, M., 1985: Cambio cultural, ajuste vivencial. *Cuadernos LARDA*, Separata Antropología no. 21, La Plata.
- Lahitte, H.; Maffia, M. (Colab.), 1986: A modo de conclusión: Los migrantes caboverdeanos, polacos y griegos. *Cuadernos LARDA* no.25, La Plata.
- Maffia, M; Fontana, S.; Cascardi, J.J, 1985: Estudio antropológico de los inmigrantes en provincia de Buenos Aires. *Sapiens* no. 5, Museo Arqueológico Municipal Dr. Menghin e Instituto de Investigaciones Antropológicas, Chivilcoy (Buenos Aires, Argentina).
- Maffia, M.; Mehlreter, K.; Basaldúa, M., 2000: Construction of an ethnographical database of groups of immigrants and their descendents in the province of Buenos Aires, Argentina - excluding Spanish and Italian. *Two Homelands*. The Institute for Slovenian Emigration Studies at the ZRC SAZU.
- Morner, M., 1978: La inmigración desde mediados del siglo XIX: una nueva América Latina. In: *Culturas*. Paris, UNESCO, V. 5, no. 3.
- Panettieri, J, 1970: *Inmigración en la Argentina*. Macchi Ediciones, Buenos Aires.
- Pujadas, J.J., 1993: *Etnicidad. Identidad cultural de los pueblos*. Eudema Ed., Madrid.
- Pyzik, E, 1966: *Los polacos en la República Argentina y América del Sur desde el año 1812*. Editado por el Comité de Homenaje al Milenio de Polonia, Buenos Aires.
- Sayad, A., 1998: *A imigração*. Edusp, São Paulo, Brasil.
- Seefeld, R., 1986: La integración social de los extranjeros en Buenos Aires según sus pautas matrimoniales: zpluralismo cultural o Crisol de razas? (1860-1923). In: *Estudios Migratorios Latinoamericanos*, No. 2.
- Solheid da Costa, M., 1995: El violin que solo tocaba en polaco: del estigma a la reconstrucción de la identidad de los polacos en Paraná. In: *Estudios Migratorios Latinoamericanos* no. 29.
- Thomas, W.; Znaniecki, F., 1958: *The polish peasant in Europe and America*. Dover Publications, New York.
- Vazquez, H. y otros, 1988: *Identidad e identidad étnica*. Cuadernos de Antropología. Universidad Nacional de Luján, EUDEBA.
- Vogt, F, 1922: *La colonización polaca en Misiones: 1897-1922*. Tipografía El Semanario, Buenos Aires.
- Yampey, N., 1982: *Migración y transculturación*. Galerna Ed.

POVZETEK

POLJSKE IZSELJENSKE SKUPNOSTI IN NJIHOVI POTOMCI V PROVINCI BUENOS AIRES V ARGENTINI

Bernarda Zubrzycki, Marta Maffia

Namen razprave je natančno opisati poljsko priseljenstvo v provinci Buenos Aires, posebej v krajih La Plata, Berisso in Ensenada z analiziranjem bibliografskih in dokumentarnih podatkov o skupnosti ter ugotoviti uporabnost socio-kulturne raziskave, katere rezultati se nahajajo v bazi podatkov, ki je del projekta »Socio-kulturno umeščanje priseljencev in njihovih potomcev, živečih v provinci Buenos Aires (z izjemo Špancev in Italijanov)« ki poteka na La Plata National University.

Večina več jih držav je sprejemala in še vedno sprejema visoke odstotke priseljencev: heterogenost je integralni in interaktivni del vsake skupnosti. »Osebna identiteta« ni več preprosta. Posameznik jo lahko ustvari s kombiniranjem heterogenih elementov različnih okolij in kultur. Z migracijskimi tokovi se je v naši deželi uvedla nova oblika generiranja in izražanja identitete.

Raziskave o priseljevanju se v Argentini tradicionalno izvajajo na dveh večjih skupinah, španski in italijanski. Malo je antropoloških raziskav, ki zadevajo majhne in srednje priseljske skupnosti (kapverdske, poljske, grške, litvanske, ukrajinske itd.). Posledica naših izkušenj iz področja antropologije, dela z nekaterimi teh skupnosti in z njihovimi potomci, je zavedanje o potrebi metode, ki bi na fleksibilen način omogočala prepoznavo profila, ki karakterizira obravnavane skupnosti in tiste, ki bodo predmet študij v bodočnosti. Brez take vrste orodja bo težko ovrednotiti obstoječe modifikacije in tiste, ki še nastajajo kot posledica spremembe okolja in medkulturnih stikov.

Marta Maffia je doktorica znanosti in višja raziskovalka pri National Council of Scientific and Technical Research (CONICET) v Argentini in profesorica na National University of La Plata. Bernarda Zubrzycki je štipendistka National University of La Plata v Argentini.

O MULTIKULTURI IN POMENU RAZLIČNOSTI NARODOV, JEZIKOV IN KULTUR

Jurij Zalokar

COBISS 1.03

Spričo obsežnih migracij v času po drugi svetovni vojni se je oblikovala zamisel o multikulturi. Pripomogla naj bi k odpravljanju stresov, ki so jih doživljali priseljenci, in k utrjevanju sožitja, ki je postalo nujnost tudi z a blaginjo večinskega prebivalstva. Številne študije o tistem času nam poročajo o hudih družbenih in osebnih oziroma psiholoških travmah priseljencev, v odnosu večinskega prebivalstva do njih pa o odbojnem vedenju in raznovrstnih rasističnih ali nacionalističnih izpadih. Boleče posledice na obeh straneh tako nastalega konflikta so ogrozile tudi večino, kar je pripravilo oblasti, da so se pričele zanimati za multikulturo, ki naj bi omogočila sožitje.

Ena od dežel, ki je resno stopila na pot multikulture, je bila Avstralija. V času laburistične vlade je prišlo do oblikovanja multikulturnih ustanov na različnih področjih. Taki so bili začetki etnične psihiatrije, ki je rekrutirala psihiatre iz dežel, od koder so bili priseljeni. V njenem delu se je pokazal predvsem pomen rabe jezika priseljencev pri njihovem stiku z zdravstvenimi delavci. Tudi sicer se je pokazalo kot bistveno ohranjanje maternega jezika v javni rabi.

Poleg priseljencev je multikultura zajela tudi razreševanje problematike avstralskih staroselcev, ki so bili najhujša žrtev družbene diskriminacije (Zalokar, 1991).

Že začetki uvajanja multikulturnih prvin so bili zelo obetavni. Pojavi diskriminacije so kmalu postali manj opazni. Žal pa je diskriminacija tlela naprej in čez čas je prišlo do oživljanja skrbno prikritega rasizma. Sprva je nastopilo nekaj vidnih in uglednih izobražencev, med njimi je bil zlasti opazen profesor zgodovine na melbournski univerzi Blainey s knjigo *Vse za Avstralijo* (1984) in članki (1988) z odkritim napadom na multikulturo. Kmalu je prišlo v avstralskih velemestih do pisanja rasističnih grafitov ter napadov zlasti na Azijce (Hawthorne, 1988), celo do umorov. Vodilni liberalni politik Howard, ki je pozneje postal predsednik avstralske vlade, je 1991. leta še razvnel nasprotovanje multikulturi z izjavo, da je Avstralija napravila napako, ko je opustila prejšnjo politiko vzpodbujanja asimilacije in integracije (MacDonald, 1999). V devetdesetih letih je sledil organiziran politični nastop z rasističnimi gesli, ki ga je vodila Paulina Hanson, po kateri je dobil ime hansonizem (Georgiou, 1997).

Medtem ko je zaradi desničarskega protimultikulturalizma prišlo do na jbolj surovih napadov na priseljence, pa v levičarskih krogih ni bilo česa podobnega. Nasprotno, ostali so glasnik enakopravnega vključevanja priseljencev v življenje družbe. Res pa je,

da tudi leva stran ni imela posluha za potrebe priseljencev po dolgoročnem ohranjanju njihovih etničnih prvin. Avstralski profesor sociologije Encel (1986) omenja slab vpliv Heglovega nauka o nezdgovinskih narodih, kar se tiče etničnih stikov, ki sta ga prevzela tudi Marx in Engels. Socialni nauk je v sociologiji tudi sicer sprožil relativizacijo pomena jezika in narodnosti. To je najprej prizadelo številčno majhne narode in jezike, v primeru izseljenišva pa tudi imigrante iz velikih držav.

Kljub navedenim odporom in omejitvam je multikultura dosegla ustanovitev številnih družbenih ustanov in dejavnosti, kot so društva, občila, dopolnilno šolstvo, prevajalske službe itd. Makedonski psihiater H. Minas (1993 in 1996), po rodu iz slovanskega dela grške Makedonije, je npr. postal izredni profesor transkulturalne psihiatrije na univerzi v Melbournu. S sodelavci je pripravil več programov, ki se ukvarjajo z multikulturo v zdravstvu, z njimi pa tudi pregled dotedanjih tovrstnih ustanov. Toda resnični vzpon multikulture je pričel zastajati zaradi oživljanja avstralskega etnocentrizma. Že 1989. leta, ko sem zapuščal Avstralijo, sem imel jasen občutek, da se bo polietnična naravnost javnosti prevesila v golo deklarativnost brez globljega uveljavljanja. To je bil hkrati čas prihoda desnice in kapitalističnega liberalizma na oblast. Etničnim občilom, zlasti TV, je npr. grozila dejanska ukinitve s pripojitvijo nacionalni televiziji. Etnični radio tudi zaradi takega zadržanja ni mogel seči naprej od skrbi za najbolj preprosto poslušalstvo prve generacije priseljencev, skrbi, ki je naslednje generacije prej odbijala kot nagovarjala. Forstnerič (1983) je že 1983. leta v *Odprtem pismu* podrobneje nanizal tovrstno nezadostnost na področju slovenskega kulturnega življenja v Avstraliji. Z etničnimi inštituti se je dogajalo podobno, kot s staroselskimi: čeprav so eni in drugi dosegli pomembne raziskovalne uspehe, niso mogli kaj dosti prispevati k udejanjanju nalog, ki jih je nakazalo njihovo delo. Multikultura se je pričela spreminjati v golo kozmetiko in retoriko. Medtem se je spet stopnjevala diskriminacija, ki je bila katastrofalna zlasti za staroselce in ilegalne imigrante. Znano je sodno preganjanje staroselcev zaradi malenkosti, ki jih pri nas nihče ne bi imel niti za lažji prekršek. Kljub temu so sledili policijsko pridržanje in krajše ali daljše zaporne kazni. V zaporih je pri staroselcih prihajalo do 20-krat večjega števila samomorov kot pri ostalem prebivalstvu (Wilson, 1988). Tednik *Good Weekend* je v tem poročilu objavil tudi slike pridržalnih kletk, velikosti približno 3 krat 4 metre, brez toaletnih prostorov, postavljenih na sonce celo pri temperaturi 30 stopinj. Ustanovljena je bila sicer posebna Kraljeva komisija, ki naj bi vse to preučila, vendar se je po več letih razšla, ne da bi dosegla kaj pomembnega.

Zanimivo je, da najdemo podobne vzporednice v usodi temnopoltih prebivalcev ZDA. Po manifestativni strani so zadnja leta doživeli sicer izreden vzpon, ko so se jim odprla najvišja mesta v državni upravi, v populističnih filmih pa so jim bile dane pozitivne vloge belcem nadrejenih policijskih, socialnih in drugih delavcev. Resničnost pa je ostala ista: temnopolto prebivalstvo je še vedno hudo diskriminirano, živi v ubožnih getih, v razmerah, kjer vladajo najhujše oblike socialne patologije itd. To narekuje previdnost ob lepih besedah in slikah, saj se za njimi skriva nasprotna resničnost. Na etničnem področju praviloma srečujemo dvojna merila in dvoličnost, ko uničuje, kar se z na jlepšimi besedami povečuje.

Nič drugače ni v okviru evropskih integracijskih dogajanj. Medtem ko iz središč evropskega združevanja slišimo multikulturno retoriko, ravnaajo države, ki so že v okviru Evropske unije, pri svojem odnosu do narodnih manjšin enako negativno ali še slabše kot pred pridružitvijo. Od devetdesetih let naprej se je npr. položaj slovenske narodne skupnosti v Italiji in Avstriji bistveno poslabšal zaradi tihega pristajanja ali celo vzpodbujanja oblasti k diskriminaciji. Še bolj negativno je mogoče oceniti politiko, ki se uresničuje z razvnanjem etničnih sporov, tako pri nas na Balkanu kot po svetu.

Neuspeh multikulture so predvideli že njeni tvorci in pobudniki, če bi besedam njej v prid ne sledilo udejanjanje. Encel (1986) je zato pisal: »Kulturni pluralizem bo možno ohranjati samo s strukturalnim pluralizmom.« Še več, Banchevska (1982) navaja, da so multikulturene ustanove sicer »žarek upanja«, toda »čeprav mora izgledati lista ustanov impresivno, moramo vedeti, da ima lahko še tako dolg seznam kaj majhno težo«. Hunt (1966) je dodal, da pri odpravljanju diskriminacije legislacija multikulture ni dovolj, saj se vedno najdejo ljudje, ki iznajdejo veliko načinov, kako izvesti diskriminacijo. Tudi Klinar (1983) je pisal, da multikulturalizem sam po sebi ne odpravlja niti družbenega pritiska na priseljence niti asimilacijskih nakan.

V razmerah, kjer je trdnost družbe in posameznika že tako ali tako načeta zaradi drugih okoliščin, pomeni narodna in jezikovna diskriminacija dodaten udarec, ki pelje k anomiji in uničenju nekega ljudstva oziroma narodne skupnosti. Nравnost se poruši, vrednostni svet razpade, demoralizacija pa končno priključuje samouničevalna nagnjenja. Z atomiziranjem družbenega življenja se »atomizira« tudi osebnost posameznika. Vse to se med drugim kaže v izbruhu različnih oblik praznoverja, fundamentalistične ozkosti, iluzij prikazovanja božanstev, pojavov verske histerije in mitologiziranja raznih zvezdnikov. To raznovrstno pojavnost je pisatelj Adamič lepo orisal z razmerami v Kaliforniji v njegovem času, strokovno pa stajo obdelala Luria (1973) in Mead (1966).

Zgodovina kaže, da mora biti tak razkroj včasih dirigiran, če si neka sila skuša podrediti svoje sosodstvo ali pa, kot v primeru globalizacije, ves svet. Tedaj opazujemo nastop totalitarizma, ki so mu predvsem napoti bolj zakoreninjene razlike, kot sta narodnost in jezik. V takih okoliščinah postane multikulturalizem bistven obrambni dejavnik za ohranitev osebne integritete, če se le zavestno uresničuje na vsakem koraku. Na podlagi izkušenj pri preživetju priseljskih kultur in jezikov ugotavlja Lewis (1980, str. 154): »Ne glede na to koliko je oslabela raba jezika nekega ljudstva, je možno jezik oživiti kljub vsem težavam, če le obstoji odločna in vplivna skupina govorcev maternega jezika.«

Na tem mestu je prav, če navedemo citat francoskega pisatelja Suareza (Adamič, 1970, str. 206–207): »Poudarjam vlogo majhnih narodov. Ti /.../ so na stopnji, ki odgovarja človekovemu bitju. /.../ Male države hranijo vzdušje, v katerem se je razvil zdrav lik modernega posameznika. Veliki imperiji sploh še niso dojeli zakonov, ki so neizogibno potrebni za človeško dostojanstvo. /.../ Vsi velikanski imperiji so delovali zoper duha /.../ omrtvili so vest človeštva.« A ne gre samo za vest. Dodajamo tudi premalo upoštevano spoznanje, da je v različnosti jezikov, narodov in kultur vtkana različnost pogledov, načinov razmišljanja in odzivanja, taka različnost pa bistveno

prispeva k realnemu dojoemanju pojavnega sveta. Preprečuje tudi precenjevanje ali absolutizacijo pojavnih oblik v smislu nastanka teološko ali ideološko zoženega odnosa do sveta. Vse take zožitve redno vodijo do nestrpnosti in hudih konfliktov, napačno usmerjajo življenje in oblikujejo prav konvertitsko držo tako v družbenem življenju kot v strokah, umetnosti in nazorskih pogledih. Različni odtenki v dojoemanju in razmišljanju pri rabi raznih jezikov, nastalih na različnih kulturnih podlagah, vnašajo npr. v znanost nujno širino pri razreševanju nekega vprašanja.

Še več drugih razlogov je, zaradi katerih sodi ohranjevanje narodnosti, kulture in jezika med najpomembnejše družbene naloge. Vsako uniformiranje nekaj bistvenega odvzame. Seveda so pri tem razlike, ali gre za priseljence, narodne manjšine ali narode. Razumljivo je postopno in tudi dolgotrajno (več generacij) dvosmerno stapljanje priseljencev z večino, a le, če pri tem posameznik ohranja zavest korenin. V tem pogledu je bil zanimiv pogovor z nekim Avstralcem, ki je bil po izgledu, govoric in zatrjevani identiteti anglo-irskega porekla. Toda izkazalo se je, da so bili njegovi predniki iz Vzhodne Evrope. Ni se zavedal, da je s tem, ko je zatajil svoje poreklo, amputiral del svoje osebnosti. V taki zatajiti vedno ždi nevarnost šovinističnega oziroma nacionalističnega (v današnjem slabšalnem pomenu besede) razvoja miselnosti, lahko bi tudi rekli zožitve osebnosti z nagnjenostjo k nestrpnosti in agresivnosti pri uveljavljanju prevzete nove identitete. V navedenem primeru se je to pokazalo v sogovornikovem silovitem zagovarjanju pogledov profesorja Blaineya.

Na dvojezičnih ozemljih seveda ni zadosti ohranjevanje zavesti korenin, ampak je v prid integriteti osebnosti nujno ohranjevati poleg jezika tudi vse, kar lahko imenujemo strukturno podlago narodnosti. Seveda je to možno le v primeru pozitivne diskriminacije in pristajanja na dvojezičnost tudi pri večinskem narodu in njegovih državnih predstavnikih.

Na koncu še beseda o multikulturi pri priseljencih, ki so kot tujci v službi lastnikov tujega, pogosto odločujočega kapitala oziroma interesov tujega trga in sploh tujih teženj po širitvi. Dejansko ponavljajo vlogo nekdanjih kolonizatorjev, čeprav z drugačnimi prijemi. Tak sloj se pri nas že oblikuje. Prej izjemoma kot praviloma se niti najmanj ne naučijo našega jezika celo po več letih, visoke kulture krajev, v katere so prišli, pa sploh ne opazijo. Žalostno je opazovati, kako se jim domača večina podreja, čeprav – ali morda prav zato – ker ima tujec dostikrat celo trikrat višje dohodke za enako delo kot domačin. Gre torej za specifične odnose, ki ne dovoljujejo sklicevanja na multikulturo v primeru zahtev s strani politično in ekonomsko dominantnih tujih priseljencev.

V sklepu je treba še enkrat poudariti, da ohranjevanje jezika in etnične identitete nikakor ni nekakšno čuvanje medtem zastarelih socialnih danosti, kot hočejo prikazati nekatere antropološke in sociološke šole, ampak temelji taka skrb na dejstvu, da nosi vsak človek v sebi genetske prvine svojega razvoja, ki jih spremljajo arhetipne zakonitosti, ki jih je preučeval Jung (1969). Že otrok ni nikakršna »tabula rasa«, nepopisan list papirja, ki ga bo popisalo šele življenje. S seboj prinaša biološke in psihološke prvine preteklosti, ki jih ne smemo zanemariti, če nočemo prizadeti njegovega razvoja in oblikovanja osebnosti. Svet, ki tega ne upošteva, prehaja s svojimi nasilnimi posegi iz

ene katastrofe v drugo. Raznarodovanje in jezikovni imperializem vedno pomenita rušenje harmoničnega razvoja, kar lahko v skrajnem primeru privede do anomalije.

Pojem multikulture, kot se je razvijal predvsem pri obravnavanju usode priseljencev v tuja okolja, potrebuje seveda dopolnitve in spremembe, če hočemo z njim poseči tudi na širša področja, kot je npr. usoda narodnih manjšin, staroselcev in narodnosti. Povsem nesprejemljiva pa je njegova raba kot nalepke, ki vprašanja prej zamegli in zavaja, kot da bi jih zares razreševala. Multikultura, če naj bo to, kar so hoteli doseči njeni tvorci, mora biti predvsem udejanjena v ustroju družbe in miselnosti ljudi ter njihovih predstavnikov. Tu je spet treba navesti pisatelja Suareza, ki je poudaril vlogo majhnih narodov kot vesti človeštva pri urejanju etničnih vprašanj. To pa terja od njih odločen boj za uveljavitev njihovih pravic, saj je ravno v takem neizprosnem prizadevanju njihova moč in obenem upravičenje obstoja.

LITERATURA

- Adamič, L. (1970). *Orel in korenine*. Ljubljana: DZS.
- Banchevska, R. (1982). Uprooting and setting: the transplanted family. V: L. Eitinger, D. Schwarz (ur.), *Strangers in the world* (str. 107-132). Hans Huber: Bern.
- Blainey, G. (1984). *All for Australia*. Sydney: Methuen Haynes.
- Blainey, G. (31. 12. 1988). Australia 1988. *The age (Melbourne)*, str. 23.
- Encel, S. (1986). Ethnicity and multiculturalism. *The Australian quarterly*, 58 (3), 308-325.
- Forstnerič, F. (1983). Odrpto pismo. *Dialogi*, 6, 62-65.
- Georgiou, P. (11. 1997). The authentic face of Hansonism. *The age (Melbourne)*.
- Hawthorne, L. (1. 10. 1988). The Asian experience. *The age (Melbourne)*. *Saturday extra*, str. 1-2.
- Hunt, E. F. (1966). *Social science*. New York: Macmillan.
- Jung, K. G. (1969). *Lavrint u čoveku*. Beograd: Vuk Karadžić.
- Klinar, P. (1983). Mednarodne migracije v kriznih razmerah. *Dialogi*, 6, 62-65.
- Lewis, E. G. (1980). *Bilingualism and bilingual education*. Albuquerque: University of New Mexico Press.
- Luria, A. R. (1973). *The working brain*. Harmondsworth: Penguin books.
- MacDonald, J. (6. 5. 1999). Heat on PM over multiculturalism. *The age (Melbourne)*.
- Mead, M. (1966): Cultural change and character structure. V: M. Stein et al. (ur.), *Identity and anxiety* (str. 88-89). New York: Free Press.
- Minas, I. H. et al. (1996). *Mental health services for NESB immigrants*. Canberra: Australian Government Publishing Service.
- Minas, I. H., D. Silove, J. P. Kunst (1993). *Mental health for multicultural Australia: a national strategy*. Melbourne: The Victorian Transcultural Publishing Service.
- Wilson, D. (19. 11. 1988). Australia's death cells. *Good weekend (Melbourne)*, str. 56-67.
- Zalokar, J. (1991). *Mavrična kača*. Radovljica: Didakta.

SUMMARY

ON MULTICULTURE AND ON SIGNIFICANCE OF HETEROGENEITY OF NATIONS, LANGUAGES AND CULTURES

Jurij Zalokar

The author deals with the development of multicultural relations in Australia after World War II, which various racisms and the right wing anti multicultural activity opposed. The revival of Australian ethnocentrism obstructed the actual rise of multiculturalism, which the author noticed already in 1989 when leaving Australia. An increasing gulf was occurring between the principal declarativeness and the actual life in the spirit of multiculturalism. The author made parallels between the fate of black coloured population in the U.S.A. and the European integrational processes. On the one side, there is the rhetoric, and actual relations on the other side that are far from the principles of multiculturalism. He is pointing out the harmfulness of national and language discrimination, which leads to destruction of a nation or a national community, and consequently to dilapidation of morals and the system of values, and to self-destructive dispositions. The author considers preserving of nationality, culture and language the most important social tasks, in the fields of emigration and immigration as well. Preserving language and ethnic identity definitely is not some maintaining of obsolete social circumstances as some anthropological and sociological schools want to present; such preserving bases on the fact that every human carries in oneself genetic elements of one's development.

Jurij Zalokar is doctor and psychiatrist.

»DOMOVINA JE TU IN DOMOVINA JE TAM«.
RAZISKAVA MED PRIMORSKIMI IZSELJENCI O NJHOVI VRNITVI
V SLOVENIJO¹

Ksenija Batič

COBISS 1.04

1. UVOD

V obdobju po drugi svetovni vojni se je veliko primorskih Slovencev izselilo v tujino. Večina jih je tam ostala za vedno, redki pa so se po določenem času vrnili nazaj v domovino. V raziskavi sem se osredotočila na slednje, saj so bili do zdaj vzroki njihove vrnitve in oblike ponovne prilagoditve slovenskemu okolju v slovenski etnologiji dokaj neraziskani.

Migracije oziroma selitve pomenijo »fizično gibanje ljudi v geografskem prostoru, ki ima za posledico relativno trajno spremembo bivališča« (Bogovič in Cajnko, 1983, 3). Ingrid Slavec k temu dodaja, da je selitev »v večini primerov tudi premik v drugačno kulturno okolje, ki ga opredeljujejo drugačne materialne razmere, vzorci družbenega vedenja, druge in drugačne vrednote, torej drugačen način življenja« (1982, 12).

Pri raziskovanju migracij se uporabljajo različni slovenski in tuji izrazi, ki imajo isti pomen. Razlike so največkrat le jezikovne narave ali pa so odsev specifičnega časa. V raziskavi uporabljam definicije Petra Klinarja (Mednarodne migracije, 1976), ki se nanašajo na izselitev, priselitev in povratništvo.

Pred terenskim raziskovanjem sem prebrala literaturo o izseljenstvu, v kateri je omenjeno tudi povratništvo, nato pa sem opravila intervjuje z enajstimi povratniki. Od teh so bili štirje moški, ostalih sedem pa so bile ženske. Vsi so se izselili iz Slovenije po letu 1945 v različne dele sveta (na Švedsko, v Francijo, Švico in Avstralijo), od koder so se po določenih obdobjih vrnili. Danes živijo vsi informatorji na Primorskem: eden na Obali, ostalih deset pa v Vipavski dolini. S povratniki sem prišla v stik preko dr. Brede Čebulj - Sajko, z Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, in drugih posrednikov (znancev in sorodnikov), nekatere pa sem poznala že prej.

Nekateri informatorji so želeli ostati anonimni zaradi nezaupanja do uporabe

¹ V lanskem letu smo v okviru temeljnega raziskovalnega projekta *Stanje in perspektive slovenskega povratništva* (nosilka dr. Janja Žitnik) opravili tudi terensko delo med povratniki v Sloveniji. K sodelovanju smo povabili Ksenijo Batič, študentko 3. letnika Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete, ki je pod strokovnim mentorstvom dr. Brede Čebulj Sajko izvedla enajst intervjujev s povratniki iz različnih delov sveta. Posnete intervjuje hranimo na Inštitutu za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU v Ljubljani.

oziroma zlorabe podatkov. K temu je dodatno pripomoglo tudi snemanje pogovorov, v katerega so kljub zadržkom privolili vsi. Nelagodje ob snemanju se je pokazalo predvsem na začetku intervjujev, ko so se informatorji trudili govoriti knjižno slovensko in bili v odgovorih precej kratki. Pazili so tudi na to, kaj bodo povedali, še posebej ob bolj osebnih vprašanjih.

Pri raziskavi sem lahko upoštevala tudi dodatno gradivo, ki so mi ga pokazali informatorji, ki imajo na izseljenstvo lepe spomine. Zelo zanimive so bile knjige, spominki in lastni izdelki, ki so jih dobili ali izdelali v izseljenstvu. Posamezniki so mi pokazali fotografije s prijatelji iz tujine, nek informator pa mi je posredoval tudi zapiske o spominih na izselitev, življenje v izseljenstvu in tudi vrnitev domov.

Raziskavo sem razdelila na tri tematske sklope, vezane na življenja informatorjev: izseljevanje v tujino, življenje v novi »domovini« in vrnitev v Slovenijo.

Prvi del sem namenila izseljevanju, ki po Petru Klinarju predstavlja »gibanje ljudi iz njihove izvirne (emigrantske) družbe, odhajanje, izseljevanje, beg v tujino - v imigrantsko [priseljensko] družbo« (1976, 16). Iz splošnih podatkov o izseljevanju Slovencev po drugi svetovni vojni sem prešla na konkretnije primere informatorjev in na njihove življenjske zgodbe, ki so jih privedle do odločitve o izselitvi.

V drugem delu sem predstavila življenje izseljencev v tujini in njihovo prilagoditev novi družbi in kulturi. Po Petru Klinarju pomenijo imigracije »trajni prihod, priselitev, vselitev v imigrantsko družbo«, zato je imigrant ali priseljenec oseba, ki se priseli. Naprej dodaja, da morajo imigranti ostati »v novi imigrantski družbi dalj časa (več kot leto dni), da jih je mogoče ločiti od obiskovalcev, turistov ali kategorij, ki se trajno gibljejo (nomadi, sezonski delavci)« (1976, 17). To poglavje njihovega življenja je pomembno zaradi vpliva, ki ga je imelo nanje novo družbeno okolje, katerega del so postali.

V zadnjem tematskem sklopu pa sem se osredotočila na vračanje Slovencev in njihovo ponovno življenje v domovini. Z vsakim velikim tokom izselitve se namreč hkrati razvija tudi protitok ali remigracija (Klinar, 1976, 22). Vsi moji informatorji so bili povratniki ali osebe, ki so se vrnile iz kraja začasnega bivanja (SSKJ III, 1979, 931). K tej definiciji je potrebno po mojem mnenju dodati, da so povratniki le osebe prve generacije izseljencev, ki se vrnejo v domovino. Njihovi potomci, ki se za stalno naselijo v domovini svojih staršev ali starih staršev, niso več povratniki, temveč priseljenci. Emigrantska dežela je namreč tista, v kateri so se potomci rodili in se kasneje vanjo tudi izselili. Marina Lukšič - Hacin (2002, 179-193) imenuje proces vračanja potomcev slovenskih izseljencev »povratništvo prek generacij«.

Izbrana skupina informatorjev vsekakor ne predstavlja reprezentančnega vzorca. Življenjskih izkušenj enajstih primorskih povratnikov zato ne smemo posploševati na celotno slovensko družbo.

2. V SVET S TREBUHOM ZA KRUHOM

Večje izseljevanje Slovencev se je začelo v drugi polovici 19. stoletja. Po Emi Umek je bil slab gospodarski položaj slovenskih dežel v tistem času bistveni razlog, da je mnogim odhod v tujino pomenil edino možnost preživetja (1966, 195). Že od začetka šestdesetih in do konca osemdesetih let 19. stoletja so primorski gozdni delavci odhajali na Hrvaško, v Slavonijo, Bosno in celo v Romunijo. Nekateri so šli tudi v Srbijo, Bolgarijo in Rusijo. V istem času so kmečki delavci iz Goriške odhajali v nemške avstrijske dežele (Drnovšek, 1991, 57–84). Proti koncu 19. stoletja so se Slovenci že organizirano izseljevali na druge kontinente, v ZDA, Južno Ameriko in Kanado. Prav za Primorsko pa je bilo značilno izseljevanje dojlj in hišnih pomočnic v afriški Egipt (Čebulj - Sajko, 1999, 92).

Proces izseljevanja je bil začasno prekinjen zaradi prve svetovne vojne in neurejenih družbenih razmer, ki so ji sledile. Ponovno množično izseljevanje se je začelo v dvajsetih letih 20. stoletja. Po Emi Umek (1966, 195) so domove množično zapuščali ravno primorski Slovenci, ki so po dodelitvi primorskega ozemlja Italiji pristali pod italijansko oblastjo. Ti so se izselili v Južno Ameriko, predvsem v Argentino in Brazilijo, ter v Avstralijo (Čebulj - Sajko, 1999, 93). Zaradi gospodarske krize v dvajsetih in tridesetih letih so slovenski delavci kot rudarji odhajali tudi v Francijo, Nemčijo in Belgijo (Umek, 1966, 195). Slovenci so se izseljevali tudi v Severno Ameriko. Breda Čebulj - Sajko (1999, 93) temu dodaja, da so tudi v tem času Primorke in Notranjke še vedno odhajale v Egipt.

Po drugi svetovni vojni se je izseljevanje nadaljevalo v manjšem obsegu. Med letoma 1945 in 1947 so večino izseljencev predstavljali politični begunci in izgnanci (Mislej, 1990, 224). Skoraj polovica se jih je izselila v Južno Ameriko, predvsem v Argentino, med njimi tudi veliko Primorcev. Iz tega dela Slovenije so odhajali tudi v Avstralijo (Čebulj - Sajko, 1992, 52–53).

Po navajanju iste avtorice (1992, 58) so v petdesetih letih zaradi težkih gospodarskih razmer sledili ilegalni pobegi čez mejo. Po pripovedovanju informatorjev so se na italijanski strani meje najprej prijavili policiji, potem pa so več mesecev čakali v različnih begunskih kampih, da bodo lahko nadaljevali svojo pot. Breda Čebulj - Sajko temu dodaja, da »odločitev, kam emigrirati, ni bila odvisna samo od njih samih, temveč tudi od vselitvenih držav. Le-te so si glede na svoje potrebe izbrale čakaajoče, željne izselitve iz porušene Evrope, in jim v različnih časovnih obdobjih odpirale vrata« (1992, 53).

Šele po letu 1957 je začelo izseljevanje iz Slovenije počasi upadati (Čebulj - Sajko, 1992, 61). Do ilegalnih prestopov meja je prihajalo do leta 1963, ko so se odprle meje v Jugoslaviji. Po gospodarski reformi leta 1965 je prišlo v takratni Jugoslaviji do viškov delovne sile, zato so mnogi Slovenci iskali delo v državah Zahodne Evrope, predvsem v nemško govorečih državah (Nemčiji, Avstriji, Švici) in Franciji. Jugoslavija je celo vzpodbujala izseljevanje z organiziranimi selitvami, podpisovanjem meddržavnih sporazumov o zaposlovanju in konvencijami o socialni varnosti (Lukšič - Hacin, 2002, 183).

V sedemdesetih in osemdesetih letih se je gospodarski položaj v domovini že toliko izboljšal, da so ljudje lažje dobili zaposlitev. S tem se je izseljevanje zmanjšalo, vendar ne toliko, »kot bi se lahko glede na prosta delovna mesta« (Breda Čebulj - Sajko, 1999, 75). Ista avtorica navaja, da so se v zadnjem večjem valu Slovenci izseljevali predvsem v države Zahodne Evrope.

Procent »klasičnega« izseljevanja iz ekonomskih in političnih razlogov je danes precej manjši. Pojavlja se le v obliki t. i. bega možganov, ko odhajajo mladi po končanem študiju na izpopolnjevanje v tujino. Nekateri se tam zaposlijo za določen čas, dobijo pozneje redno zaposlitev z boljšo plačo, večjimi možnostmi izpopolnjevanja znanja in napredovanja. Mladi zato ostajajo v tujini in si tam ustvarijo družine. Za odhod v tujino pa se odločajo tudi avanturisti in Slovenci, ki imajo (bodoče) zakonske partnerje iz tujini.

O natančnem številu Slovencev po svetu bi danes težko govorili, predvsem zato, ker »vsakdo po svoje postavlja merila slovenstva; nekomu je to samo jezik, ki ga govore v družini, drugemu pomeni narodna pripadnost tudi zavest, da so bili njegovi predniki Slovenci« (Prešeren, 1990, 197). Prve generacije slovenskih izseljencev so že maloštevilne, njihovi potomci pa pogosto ne čutijo več pripadnosti Sloveniji.

2. 1. IZSELJEVANJE IZ PRIMORSKE

Predstavitev povratnikov

Vsi informatorji so se rodili na Primorskem, kamor so se tudi vrnili. Več kot polovica se jih je rodila pred drugo svetovno vojno, ostali pa med njo oziroma v prvih letih po njej. Po besedah povratnice iz Francije so preživeli svojo mladost v kmečkem okolju: *»To je, kmečko - delavsko okolje. Vas. Vaščansko življenje.«*

Informatorji iz kmečkih družin so bili brez poklica. Doma so v težkih razmerah delali kot kmetje ali pa so bili v tovarni zaposleni kot nekvalificirani delavci. Enainsedemdesetletna upokojenka iz Ajdovščine potrjuje, da pred izselitvijo ni bila zaposlena: *»Oba [z možem] sva bila kmeta. Prav iz kmetije.«* Nekateri povratniki so imeli po vojni možnost poklicnega izobraževanja. *»Sem šla do gimnazije, potem pa sem šla na obrtniško, sem se izučila za frizerko,«* se spominja triinšestdesetletna upokojenka iz Vrhpolja pri Vipavi. Sedemdesetletni upokojeni knjižničar je v povojnem obdobju tudi študiral na univerzi. Kljub temu da je izselitev prekinila njegov študij, mu je pridobljena izobrazba pomagala pri nadaljnjem študiju v tujini. Enainpetdesetletna gospodinja je bila pred izselitvijo v poznih osemdesetih letih zaposlena kot kulturna delavka pri folklornem društvu France Marolt.

Vzroki za izselitev

Nekateri informatorji so se izselili iz osebnih razlogov, drugi pa zaradi tedanjih družbenih razmer. Veliko Slovencev se je odpravilo v svet zaradi slabih ekonomskih razmer. V domačem okolju po besedah finomehanika iz Ajdovščine niso videli

»Domovina je tu in domovina je tam«. Raziskava med primorskimi izseljenci o njihovi vrnitvi v Slovenijo

prihodnosti zaradi pomanjkanja služb: *»Tukaj zaposlitve ni bilo, posebej pa ne, recimo, za moj poklic. V tem kraju. Ker teh poklicev tukaj ni bilo, ne.«* Tujina je izseljencem dala možnost zaposlitve in primerne zasluzka. To jim je omogočalo varčevanje in s tem načrtovanje družine in doma.

Povratnica iz Avstralije je mnenja, da se je bilo v petdesetih letih 20. stoletja moderno izseliti: *»Moda je bila. Zdaj, človek je odrasel v tisti vojni in bodočnosti dosti nismo videli doma in smo šli. /.../ To je bila ena muha, ker mogoče, če bi bili doma, bi bilo boljše, ne bi toliko - ne vem. V glavnem tistikrat nismo razmišljali, kaj bo. Govorilo se je, dajih gre dosti dol in da sprejemajo na vse kraje - v Ameriko in kamorkoli se vpišeš.«* Tudi v teh primerih je šlo za posledico ekonomskih dejavnikov, ki so nastali zaradi vojne.

Poleg razmer v domovini so na izselitev velikokrat vplivale tudi družinske razmere, predvsem nesoglasja med generacijami. To je skupaj z ekonomskimi razmerami pogojevalo izselitev enainsedemdesetletne upokojenke iz Ajdovščine: *»Malce so bile razmere, malce se nismo doma razumeli, ker moj mož je prišel za zeta. In tistikrat: 'Ja, pejmo, pejmo.' Saj je bilo grozno hudo, ma smo se odločili. /.../ Mož je že prej tako, ko je kakšen krat kakšen tako pobegnil, je rekel 'Ma, kaj če bi tudi mi šli? Kaj če bi tudi mi?' In potem pa, ko je človek mlad, ne razmišlja dosti.«*

Takoj po vojni ter v začetku petdesetih let so bili pogost vzrok izseljevanja politični razlogi. Tudi sedemdesetletni upokojeni knjižničar je zapustil domovino, da bi se izognil političnim pritiskom: *»Jaz sem šel v Avstralijo, ker se mi je zgodila ena situacija na univerzi, ko nisem mogel zdržati pritiska, ki sem si ga tudi sam malo ustvaril. /.../ Nisem imel namena takrat zbežati. Ampak, ko je ta pritisk nastal tako močen, da ali delam ali izgubim štipendijo, in sem se ravno oženil - oženil sem se eno leto prej - ampak se mi je sin rodil tisto leto in kar naenkrat ostaneš brez financ.«* Njegova prva izbira je bila Brazilija, vendar se je premislil. Po zaostitvi razmer se je nameraval umakniti za nekaj let v Francijo, potem pa so ga okoliščine prisilile, da se je z družino izselil v Avstralijo.

Devetinšestdesetletna povratnica iz Švedske je v službi vzela enoletni dopust in odšla na obisk k svojim sorodnikom. Nikoli več se ni vrnila: *»In potem sem šla na Švedsko na obisk. In sem ostala na obisku. Petintrideset let.«*

V vseh obdobjih izseljevanja so se Slovenci izseljevali tudi zaradi avanturizma in mladostne radovednosti. Triinšestdesetletna upokojenka iz Vrhpolja pri Vipavi se je pri osemnajstih letih preselila v Francijo: *»Jaz osebno sem šla od tu brez razloga. Nisem ne pobegnila, ne nič. Sem imela dokumente. Pač pa sem šla in potem sem ostala. Prideš v tujino in hočeš videt, kaj in kako je in no, takrat sem dosti čitala in želela sem videti malo tujine.«*

Povratnica iz Francije se je pri tridesetih izselila zato, da bi se osamosvojila: *»Jaz sem zapuščala dom. In bi šla kamorkoli, ne. Ni na tak način izseljenišvo, da bi šla iz države. Pač, bi rekla, da greš od hiše, ne iz države. Je - in tudi če bi bila druga država - je pač druga država bila. Lahko bi bilo tudi kjerkoli drugje.«*

Pričakovanja izseljencev

Mladi ljudje so odhajali v tujino in upali na dobro službo in zaslužek.

Triinšestdesetletna upokojenka iz Vrhpolja pri Vipavi pravi, da se niso poglobljali v to, kaj dejansko pomeni biti izseljen in kaj jih čaka v tujini: *»Ko gre človek mlad, ne vem, če več kot toliko razmišlja, ne. Upa pa, da bo dobil kakšno dobro delo, da si bo kaj dobrega zaslužil, da bo dobil tisto, kar si želi.«* Povratnica iz Francije še dodaja: *»Kako bo življenje, se vidi sproti. In ko si mlad in zdrav in delavne navade, skromen – kjerkoli se lahko lotiš, ne.«*

Nekateri so imeli že predhodne informacije o tujini zaradi pogovorov z že izseljenimi znanci. *»Ja, predstave so bile, ker so bili že drugi izseljeni, ne. Poleg tega, de se mi zdi, da sem jaz imela dosti optimizma.«* je povedala povratnica iz Francije. Največ izseljencev pa se je podajalo v neznano. Žena upokojenega povratnika iz Francije pravi, da njen mož ni imel predstave o tem, kam odhaja: *»To je šele ugotovil, ko je tja prišel.«*

Dežela izselitve

Večina informatorjev se je izselila v Avstralijo, posamezniki pa tudi v Francijo, Švico in na Švedsko. Odhajali so predvsem v kraje, kjer so imeli znance, prijatelje, bodoče zakonce ali družinske člane. Povratnica iz Francije je tako odšla k svojemu bratu: *»No in potem je bila taka prilika, ne, in še Evgen [njen brat] tam, da je to sovpadalo, ne. Poleg tega sem že bila enkrat tam pri njemu na obisku. Tako, da sem videla Pariz in, ne, se mu ne moreš odreči.«*

V primerih povojne izselitve pa ni bilo mogoče izbirati dežele priselitve. Posamezniki in družine so čakali v begunskih kampih, da jih je bila pripravljena sprejeti ena od držav. Ko se je to zgodilo, so odšli, ne da bi kaj vedeli o tej državi. Podobno je odšel v tujino tudi sedemdesetletni upokojeni knjižničar: *»Potem sem kmalu dobil emigracijo za v Avstralijo. Je bila ponudba, da grem v Avstralijo. V štirinajstih dnevih sem se moral odločit.«*

3. ŽIVLJENJE V NOVI »DOMOVINI«

Nova domovina je zaradi nove kulture, ki so se ji izseljenci poskušali prilagoditi, pomembno vplivala na življenje informatorjev. Pri tem so imeli pomembno vlogo drugačen način življenja, družbeni sistem in osebna izkušnja izselitve.

Čas, preživet v tujini

Večina informatorjev je šla v tujino začasno. Enainpetdesetletna gospodinja je povedala, da ni nikoli imela namena ostati v tujini: *»Moj cilj je bil vedno priti nazaj domov. /.../ Sploh nismo šli z namenom, da ostanemo tam, ampak je ratovalo sedem let.«* Domov naj bi se vrnili, ko bi si prihranili dovolj finančnih sredstev za vrnitev ter za urejeno življenje v domovini. To je potrdila tudi dvainpetdesetletna povratnica iz Švice: *»Začasno, da nekaj zaslužim in da si bom lahko nekaj tukaj ustvarila.«*

Štirje informatorji so preživeli v tujini manj kot deset let. Obdobje izseljenstva so preživeli predvsem v Franciji in Švici. Dalj časa so v tujini ostale le Slovenke, ki so si, tako kot triinšestdesetletna upokojenka iz Vrhpolja pri Vipavi, v tujini ustvarile svoje

»Domovina je tu in domovina je tam«. Raziskava med primorskimi izseljenci o njihovi vrnitvi v Slovenijo

družine: *»In potem človek misli, da se bo vedno vrnil nazaj in leta gredo naprej in mesci, dnevi, potem človek ostane. Potem spoznaš, sem spoznala moža, sem se poročila, imela otroke, družino in tako vse skupaj se vpleta eno v drugo.«* Večji del svojega življenja so preživeli v tujini izseljenci na drugih kontinentih in tisti, ki so si dobili boljše plačane službe. Sedemdesetletni upokojeni knjižničar se je sprva nameraval vrniti po petih letih: *»Pet let je šlo mimo, denarja nisem imel za ladjo ali letalo in potem v šestem letu se je pokazala ta možnost knjižničarstva. Sem to sprejel in to je spet odgodilo.«*

Le finomehanik iz Ajdovščine ob odhodu ni razmišljal o tem, ali odhaja začasno ali za vedno: *»Človek je šel s trebuhom za kruhom, ne ve, koliko časa, za koliko časa in kam gre. /.../ V začetku sem šel ne glede ali za zmeraj ali se vrnem.«*

Za stalno so odhajali le redki, med njimi tudi družina enainsedemdesetletne upokojenke iz Ajdovščine: *»Namen smo imeli, da se bomo [le] obiskovali, povem odkrito.«*

Učenje in uporaba slovenskega in tujega jezika

Jezik je bil eden izmed elementov, ki so predstavljali izseljencem največje ovire. Njegovo nepoznavanje je onemogočalo interakcijo s socialnim okoljem in tako oteževalo prilagoditev. Povratnica iz Francije je to izkušnjo opisala kot »hudo bitko«: *»Ti si analfabet. Prideš nekam. Ti si še slabše kot šolar; ne. Šolar že zna korektno jezik vsaj, ne. Tudi če ne zna še pisat. /.../ Ti pa res prideš tja, si kot otrok.«*

Večina izseljencev predhodno ni poznala uradnega jezika države gostiteljice. Marsikdo ga je slišal celo prvič. *»Jaz, kosem prišla tja, seveda jezika nisem znala. Švedščina, nikoli je nisem slišala, to ni imelo ne repa ne glave,«* je povedala devetinšestdesetletna povratnica iz Švedske.

Vsak izseljenec se je želel čim prej naučiti jezika in se tako vključiti v novo okolje. Sedemdesetletni upokojeni knjižničar se je začel učiti takoj, ko je nastopil novo službo: *»Tako, ko sem šel delat v službo, sem se takoj začel učiti angleščino.«* Največkrat so se priseljenci učili jezika kar sami s pomočjo raznih učbenikov in slovarčkov. Predvsem pa so brali razno, predvsem otroško, literaturo v tistem jeziku in komunicirali z domačini. *»Več ali manj sem tako z ljudmi komunicirala. Najprej si se tam naučil. Takrat sem se naučila, 'kaj to pomeni' in to je bilo že veliko. Potem si takoj vprašal, 'kaj to' in na kakšen način so ti že povedali. Da ti je bilo potem jasno. Pa si znal kakšno besedo več,«* je povedala dvainpetdesetletna povratnica iz Švice.

Devetinšestdesetletna povratnica iz Švedske je bila ena redkih, ki so imeli priložnost, da so jih učili jezika zasebni učitelji na njihovem domu: *»Jaz pa sem spoznala učiteljski par; moža in ženo, in sem se hodila učiti k njim švedsko. Nobenega slovarja, nobene knjige, nič.«*

Jezik države priselitve so izseljenci uporabljali le v javnem življenju. V svojih družinah, s svojimi otroki ter z ostalimi Slovenci so uporabljali skoraj izključno samo slovenski jezik. Zelo pomembno se jim je zdelo, da znajo njihovi otroci govoriti slovensko. Enainsedemdesetletna upokojenka iz Ajdovščine je s svojo hčerko govorila izključno slovensko, kljub prošnji hčerinih učiteljev, naj doma uporabljajo angleški jezik: *»Po enem tednu smo dobili že pismo domov, da je zelo zaostala v angleščini in da nas prosijo, če bi*

sodelovali z njimi, da bi, ne vem, dvakrat ali trikrat na teden po pouku še ostala in da naj se doma po angleško ukvarjamo z njo. Mi se doma nismo, ker potem pa slovensko ne bi znala.»

Služba v tujini

Izseljenci brez izučenega poklica so dobili tudi v tujini službe nekvalificiranih delavcev. Ženske so se zaposlovale kot hišne pomočnice, delavke v tovarni, čistilke, kuharske pomočnice itd. Dvainpetdesetletna povratnica iz Švice je prva tri leta delala kot kuharica: »... in potem sem bila še deset let, bager sem vozila. Žerjav, no, v livarni.« Može so se zaposlovali kot delavci v raznih tovarnah, kot čistilci, priučeni zidarji itd. Mož enainosedemdesetletne upokojenke iz Ajdovščine je dobil službo takoj ob prihodu v Avstralijo: »Je bila tovarna 'harvesta'. In tam so izdelovali poljske take stvari, livarna je bila noter, traktorji in tako. On je prišel v livarno noter in to mu ni šlo. Tako da je delal tam samo tri tedne.«

Ženske so menjale službe predvsem, če so jih odpustili, moški pa so pogosto iskali nove, ugodnejše priložnosti. »... sem dobil službo v Melbournu v katoliški bolnici kot čistilec, ampak sem računal, da ne bom dolgo tisti čistilec,« je povedal sedemdesetletni upokojeni knjižničar. »Sem že menjal službo. Iz katoliške bolnice sem šel na pošto. /.../ Sem se prijavi kot poštni uslužbenec. In najprej začasno, potem so mi že predali 'permanent', stalnost, sem kar lepo uspel tam. Plača se mi je povišala.«

Delovni dan je bil velikokrat zelo naporen, saj se je urnik največkrat zavlekel čez cel dan. Dvainpetdesetletna povratnica iz Švice pravi, da je bilo tam potrebno delati po 10 ur: »Praktično 12 ur me ni bilo doma. Kar je pot, malica in kosilo pride vmes. To ni nič plačano. In če si še od daleč. Praktično 12 ur sem bila odsotna od tu. Vsak dan.« Poleg tega pa so mnogi delali tudi veliko nadur.

Dodatno izobraževanje v tujini

Redki izseljenci so imeli možnost nadgraditi svojo izobrazbo. To je uspelo predvsem onim, ki so že doma dosegli vsaj srednjo stopnjo izobrazbe. Tako je devetinšestdesetletna povratnica iz Švedske zaradi nezadostnega znanja švedskega jezika zavrnila službo, ki jo je dobila prek borze dela. Namesto tega so ji ponudili enoletno štipendijo za dodatno izobraževanje, s katerim je osvojila jezik in se zaposlila kot vzgojiteljica v vrtcu: »In sem dobila štipendijo, nepovračilno. Za eno leto v šolo so me poslali. Ma, vse si imel iste pogoje, kot Švedi. Jaz sem dobila vse knjige plačane; štipendijo, [da] sem se vzdrževala in šola je bila takrat tudi ob sobotah in kosilo. Brez, da sem jaz toliko dala. Nič.«

Nova izobrazba je prinesla novo delovno mesto in višjo plačo. Sedemdesetletnemu upokojenemu knjižničarju so v Avstraliji priznali tri leta fakultete, ker je v domovini opravil štiri leta študija: »In tukaj je bil štiriletni študij dokončan. Sem absolviral. So mi v državni službi priznali to kot enakovredno triletni fakulteti. Kar naenkrat se mi je to zgodilo, kot iz neba, da sem postal prav profesionalni bibliotekar. In seveda sem bil takoj, takoj v boljšo službo, ne. In boljšo plačo.«

Družabno življenje

Izseljenci so imeli v tujini pestro družabno življenje. Zaradi domotožja so se še toliko bolj povezali s Slovenci, ki so živeli v bližini, in se z njimi redno sestajali. »Tako je s tej vasi je dosti Slovencev v Nici. /.../ So se dosti skupaj sestajali. Tako da se je počutil bolj domačega, ne,« je povedala žena petinsedemdesetletnega povratnika iz Francije. Organizirali so se tudi v cerkvena in prosvetna društva ter v njihovem okviru prirejali srečanja, plese. Hči upokojenke iz Ajdovščine je povedala, da je bil »obvezno vsak vikend ples, na dan sobote. Res. Godli [so] recimo, tej naši ansambli, ker je tata tudi godil pri ansamblu. Tam so najeli, recimo, slovenski klub je na jel dvorano in se je priredilo ples. Tudi tam se je dobilo pijačo, tudi hrana je bila, ne.«

Prav tako so se družili ob raznih praznikih in praznovanjih. Pogosto so bili to cerkveni prazniki in nedelje, saj je imela cerkev veliko vlogo pri organizaciji izseljencev povsod po svetu. Veliko so pripomogli tudi k druženju in sploh organiziranemu srečevanju slovenskih izseljencev. Žena petinsedemdesetletnega povratnika iz Francije je povedala, da so se skupaj dobili za vse večje praznike: »Takrat so se zbrali pri enem ali pri drugem. Recimo, je bila slovenska maša obvezno in potem po maši /.../ so čaj pri pravili. Saj to ohranjajo še zmerom. Tudi mogoče kakšno zakusko, kaj malega. Potem pa se je k enemu šlo, običajno k njegovemu bratrancu, ki je imel več prostora, in se tam zbrali, tako da je malo Slovenije tam bilo, ne.«

Hči enainsedemdesetletne upokojenke iz Ajdovščine se spominja tudi miklavževanja: »Ko sem bila majhna, smo v naravi imeli [miklavževanje]. Tam smo imeli razne nastope otroci, smo peli slovenske pesmi, smo godli in recitali...«

Ohranjanje starih in prevzemanje novih navad

Izseljenci so poskušali v tujini ohraniti način življenja, ki so ga poznali od doma. Hkrati pa je nanje vplivalo tudi kulturno okolje, v katerem so živeli. Kot je povedala devetinšestdesetletna povratnica iz Švedske, se prevzemanja novih navad največkrat niso zavedali: »To so kake malenkosti, ki jih avtomatično narediš.«

Ohranili so predvsem domačo kuhinjo in si hrano pripravljali po receptih njihovih mam. Finomehanik iz Ajdovščine si je v Švici kuhal sam: »Sem si kuhal hrano tako, kot smo jo pri nas, kot jo je mama kuhala, potem sem jaz po spominu od mame, ne, sem si pač vrtel film nazaj in potem sem si napravljaj sam.« Tudi devetinšestdesetletna povratnica iz Švedske je to potrdila: »Za božiči je bilo vedno potica in za veliko noč tudi. Pa hren sem vedno obdržala za veliko noč.«

Prav pri prehrani so se začeli kazati tudi vplivi okolja, v katerem so prebivali. Enainsedemdesetletna upokojenka iz Ajdovščine je tako za božič spekla purana, kar v domovini ni bilo v navadi: »Za božič - puran. Sem pekla, to ja. In to je bilo tako, da smo se z eno našo famijljo - en božič pri njih, en božič pri nas.«

Nekateri izseljenci so v vsakdanjem življenju in v odnosu do drugih ljudi prevzemali nove navade. Te so bile odsev novega načina življenja in kulture, v kateri so bivali, in hkrati kulture, ki so jo prinesli iz domovine. Petinsedemdesetletni povratnik iz Francije se je v tujini navadil poljubiti žensko na lice ob vsakem srečanju: »Tam pride ženska

skupaj, moški jo poljubi. Dan za dnevom. Jutri tudi. Med moškimi pa roke ... to je pa zares lepo.« Tudi ob vrnitvi domov je poljubil ženo ter ostale ženske, ki jih je srečal. Kasneje je to navado opustil, saj v domovini tega ni počel nihče drug.

Večina povratnikov je poudarila, da se je v tujini srečala tudi z večjo tolerantnostjo med ljudmi ter s sistemom, ki je gradil na redu in disciplini. Tak način življenja se jim je zdel boljši, zato so ga tudi sami zavestno prevzemali. Povratnica iz Francije je povedala, da se tam »odnavadiš, da obiraš ljudi, ne. To se tam ne dela. To se ne dela, je velika toleranca. Ljudje svobodno govorijo o tem, kaj so. O tem se ne daja pripomb. Vsak je, kar je.«

Spominki iz Slovenije

V vsakem domu informatorjev v tujini so imeli knjige, ki so jih spominjale na Slovenijo. Včasih tudi plošče. Mnogo družin je bilo naročenih vsaj na en slovenski časopis. »Malo smo že imeli,« je povedal sedemdesetletni upokojeni knjižničar. »Jaz sem nekaj knjig uspel dobiti, naročil sem se na slovenske časopise, sem pa tja so mi prijatelji pošiljali kakšno pesniško zbirko. In vem, da sem se naročil edino na 'Naše razglede'. /.../ Sem ter tja so mi prijatelji poslali kakšno številko 'Primorskega dnevnika'.«

Mnogi so imeli po stenah okrasne predmete, kupljene v domovini. Predvsem so bili koledarji in okrasni krožniki z motivi slovenske kulturne in naravne dediščine. Včasih so imeli tudi slovensko zastavo. Devetinšestdesetletna povratnica se spominja: »O, ja. Koledar. Vse slovensko - krožnik, Ljubljanski grad, Slovenija, zastavica.«

Ohranjanje stikov s prijatelji in sorodniki v domovini

Izseljenci so poskušali ohraniti stik s svojimi domačimi, prijatelji ali pa kar z vsemi. Vendar so si pogosto dopisovali le v začetku, pozneje pa je dopisovanje vedno bolj zamiralo. Razlog je bil predvsem v pomanjkanju časa, razen tega pa so se ljudje zaradi medsebojne oddaljenosti in redkih stikov odtujili. Enainpetdesetletna gospodinja je povedala, da se je dopisovanje sčasoma omejilo na praznične pozdrave. Zaradi hitrejšje izmenjave informacij so si veliko raje telefonirali: »Več smo si telefonirali, kot pisali. Ampak s prijatelji ne, ni bilo časa. Z družino ja, ma z drugimi ne.« Izseljenci, ki so pustili doma svojo ožjo družino, so, tako kot petinsedemdesetletni povratnik iz Francije, redno klicali domov: »Tisto pa vsak dan.« S posebnim problemom so se soočali politični izseljenci: »V Sloveniji je bilo zelo težko ohranjanje stike, ker so se me vsi bali, ker sem bil izdajalec. Za tiste čase, sem bil državni, socialistični izdajalec, za tiste čase. Par ljudi mi je ohranilo, so mi napisali,« je povedal sedemdesetletni upokojeni knjižničar.

Obiski domovine

Kako pogosto so informatorji obiskovali domovino, je bilo odvisno od časa in finančnih zmogljivosti. Najpogosteje so se vračali izseljenci iz Zahodne Evrope, ki so imeli v Sloveniji žene in otroke, ter oni, ki so svoje prihranke vlagali v gradnjo doma v domovini. Dvainpetdesetletna povratnica iz Švice se spominja, da se je pogosto vračala: »Ja, sigurno. Vsaka dva meseca verjetno. Ja.« Tisti, ki so bivali v tujini s fantom oziroma dekletom, so se, tako kot finomehanik iz Ajdovščine, vračali domov za večje praznike:

»Domovina je tu in domovina je tam«. Raziskava med primorskimi izseljenci o njihovi vrnitvi v Slovenijo
»... jaz sem šel [v tujino] začetek leta in za veliko noč sem že prišel domov. /.../ Sem šel za božič in novo leto in dopust. Dvakrat na leto minimalno.«

Vsi omenjeni povratniki so se naselili v Zahodni Evropi. Njihovo potovanje v domovino je bilo cenovno in časovno veliko lažje kot pa vračanje izseljenih z drugega kontinenta. Slednji so obiskovali svoje domače bolj redko. Ko so prišli na obisk, so doma ostali po nekaj mesecev, kot je potrdila enainšestdesetletna upokojenka iz Ajdovščine: *»Oseminšestdesetega smo prišli na obisk. Vsega skupaj smo pol leta pohajali.«* Največkrat je do prvega obiska prišlo po nekaj letih izseljenstva, včasih desetletjih. V času bivanja v tujini so tako svoje domače obiskali od enkrat do trikrat.

4. PONOVRNO DOMA

Po vsakemu valu izseljevanja iz domovine se določeno število izseljencev zaradi različnih razlogov vrne domov. Po Petru Klinarju (1976, 22) lahko vzroke za vračanje iščemo v težki prilagoditvi in nezadovoljstvu nad priseljenkim manjšinskim statusom. Pomembne so tudi spremenjene razmere v domovini, ki so vplivale na njihovo izselitev.

O vračanju primorskih Slovencev žal nisem dobila podatkov, zato se v tem poglavju sklicujem na splošnejše podatke o povratništvu. Pri vračanju Slovencev me je zanimala zlasti vloga države. Prvi podatki o številčnejšem vračanju slovenskih izseljencev segajo v obdobje po drugi svetovni vojni. Slovenska glasila so bila eden najpomembnejših stikov izseljencev z njihovo matično domovino. Država je preko njih pozivala Slovence po svetu k vrnitvi v domovino in pri tem poudarjala predvsem samostojnost ter urejenost Jugoslavije. Med povratniki tistega časa je bilo največ pristašev novega režima ter upokojenci, ki so želeli starost preživeti v domovini. Upokojeni povratniki so se združevali z namenom reševanja pokojninskih vprašanj.

Država je začela z različnimi ukrepi aktivno spodbujati vračanje Slovencev v šestdesetih letih. Takrat se je prav zaradi velikega števila Slovencev v tujini pokazalo pomanjkanje delovne sile v domovini.

Število povratnikov se tudi po osamosvojitvi Slovenije ni bistveno povečalo. Tomaž Štefe vidi vzroke za to v premajhnem interesu države za vračanje Slovencev, saj »razen posameznih pozivov, ni storila ničesar, s čimer bi spodbudila vračanje. Vračanje, kolikor ga pač je, je še vedno zgolj stvar individualnih presoj in odločitev, na katere država Slovenija (načrtno) ni vplivala in ne vpliva« (1999, 49). Pomemben korak v tej smeri pomeni Resolucija o odnosih s Slovenci po svetu, ki je bila sprejeta 14. januarja 2002 v Državnem zboru Republike Slovenije. Slovenija je s tem dokumentom pokazala interes za vračanje izseljencev in njihovih potomcev. Pri tem so posebej poudarjene osebe, ki bi lahko s kapitalom ali znanjem koristile državi. Slovenski državni organi naj bi Slovincem po svetu posredovali informacije o možnostih vračanja v domovino in uvedli razne olajšave za povratnike, kot npr. poenostavitev postopka nostrifikacije diplom.

4. I. VRNITEV V DOMOVINO

Razlogi za vrnitev

Za vrnitev v domovino je bilo potrebno več tehtnih razlogov, vendar je bil eden vedno nekoliko izrazitejši od ostalih. Informatorji navajajo popolnoma osebne razloge, ki se od posameznika do posameznika razlikujejo. Predvsem se sklicujejo na upokožitev, probleme z zdravjem in domotožje. Po mnenju povratnika iz Avstralije se je v tistem času vračalo veliko ljudi: *»Dosti ljudi je takrat že prihajalo domov, so šli to, ono, tretje, iz radovednosti kako, kaj in koga je, ne. In tako. Potem smo se tudi mi odločili, da bomo šli.«*

Domotožje je bilo vedno pomembno, vendar nikoli ključnega pomena. Mnogi so se v tujini sprva upokojili, potem pa se vrnili domov, da bi končno lahko zaživel mirno življenje. Zaradi podobnih razlogov se je vrnila triinšestdesetletna upokoženka iz Vrhpolja pri Vipavi: *»To je bilo domotožje že od nekdaj. Ampak kljub temu, mislim, kadar delaš 40 let v tujini ti je že dosti, ne. /.../ Pravzaprav je človek utrujen od tistega življenja, ko non-stop skačeš, tečeš za tistim metrojem, za vlakom. Torej pomeni, da se človek kljub temu v tistem mestu utruji, je sit, on si zaželi malo počitka na stara leta, malo počitka, malo zdravja, če bo in tako naprej, da bi malo izkoristil, ne.«*

Pomemben razlog za vrnitev je bilo razen domotožja izboljšano ekonomsko stanje v domovini. Družina enainsedemdesetletne upokoženke iz Ajdovščine se je s situacijo v domovini seznanila med polletnim obiskom v domovini, ki ji je tudi zbudil domotožje: *»Potem, ko smo se vrnili nazaj v Avstralijo, moj mož je imel grozno domotožje. Jaz ne.«* Videli so, da je prišlo doma do velikih sprememb in zato so se odločili, da se vrnejo: *»Je bilo vse drugače, ne, ko smo tistikrat mi ušli od tu. V hrani, v oblačilih – vse je bilo, kar prej ni bilo, ne. Po vojni ni blo.«*

Družine z majhnimi otroki so se vračale domov zaradi šolanja otrok. Mnogi starši so se zavedali, da bo vrnitev veliko težja, če bodo njihovi otroci začeli hoditi v šolo v tujini. Dvainpetdesetletna povratnica iz Švice pravi, da se je vrnila prav zaradi tega: *»Ker so šli v šolo. Da ne bi bilo problema, da ne bi hoteli več priti domov. Meni je bil to cilj, da za stalno enkrat pridem v Slovenijo. Sam, če bi otroci tam hodili v šolo, kako ga boš spravil potem?«*

Mnoge izseljenke so postale v tujini vdove. Njihovi otroci so odrasli in se odselili, same pa so se upokojile. Tako tudi devetinšestdesetletne povratnice iz Švedske ni nič več vezalo na bivanje v tujini, zato se je odločila za vrnitev domov: *»... sem se upokojila. Moj mož je umrl, hčerka ona /.../ Zato, ker je hčerka šla v Nemčijo in kaj hočem? Jaz imam več zaposlitve tukaj. /.../ Sem se vrnila sem [v rojstno hišo], ker je mama ostala sama.«*

Pari, ki so skupaj bivali v tujini, so se morali pri določenih letih odločiti ali se naselijo za stalno, ali pa se vrnejo domov. Finomehanik iz Ajdovščine pojasnjuje: *»Potem smo hodili ene tri leta in potem pa je bil tisti čas sedaj – ali se za stalno naseliti, ali se pa vrniti /.../ To so taka mejna leta, ko se moraš odločit, kaj boš storil, ne. Potem smo se odločili, da se vrnemo domov.«* Ker so si želeli ustvariti družino, so morali razmisliti, ali se jim zdi tujina ustrezno okolje za stalno naselitev in odraščanje njihovih otrok. *»Potem pa počasi začneš razmišljat in vidiš, da tisto le ni okolje za nas, da smo drugačni ljudje, imamo drugačne navade,«* je še dodal.

»Domovina je tu in domovina je tam«. Raziskava med primorskimi izseljenci o njihovi vrnitvi v Slovenijo

Vračali so se tudi zaradi posebnih razmer v družini, bolezni, smrti, osamljenosti enega izmed staršev. Prav zaradi slednjega se je vrnila povratnica iz Francije: *»Jaz sem se zelo težko vrnila. Malce se je pokazala potreba, če ne, se ne bi vrnila. Ker je bila mama osamljena.«*

Pričakovanja povratnikov in občutki ob vrnitvi

Pričakovanja o življenju v domovini so bila različna. Mnoge, tudi enainsedemdesetletno upokojenko iz Ajdovščine, je bilo strah ponovnega začetka: *»Ja, mene je bilo strah. Sem se bala od začetka. Začetek. Kje bom živela, kako bo, kje si bomo ustvarili, kako bo šlo.«* Povratnica iz Francije se ni želela vrniti, zato je bila razočarana: *»Jaz sem prišla s hudim odporom, to je to. In potem sem seveda bila razočarana, ne.«* Nekateri so se zavedali potencialnih razočaranj in so zato poskušali omejiti svoja pričakovanja. Povratnik iz Avstralije je povedal: *»Smo bili skromni in smo rekli, če živijo oni, bomo tudi mi.«* Kljub temu da so doma naleteli na mnoga neprijetna presenečenja, pa pravi povratnica iz Avstralije, da danes svoje odločitve ne obžalujejo: *»Zdaj je najlepše tu. Je lepše tu, kakor da bi bili tam doli. Se bolj vživiš.«*

Kraj vrnitve

Povratniki so se največkrat vračali v domači kraj, k svojim družinam in sorodnikom. Včasih so na to vplivale posebne družinske razmere (osamljeni straši, povratniki še niso imeli lastne hiše), kot je povedala povratnica iz Francije: *»Potem pa sem se vrnila, ker se je tu hiša spraznila. Je ostala mama sama.«* Velikokrat pa so se izseljenci želeli vrniti v kraj, kjer so preživeli svoje otroštvo. *»Kar je mene najbolj, sem si najbolj želela, da pridem v moj rojstni kraj. Ker sem imela vedno domotožje,«* je povedala triinšestdesetletna upokojenka iz Vrhpolja pri Vipavi.

Po nekaj letih bivanja v Sloveniji so si mnogi uredili svoje življenje v nekem drugem kraju. Nekateri so kupili že (delno) sezidano hišo, drugi pa so sami začeli z gradnjo. Lastno hišo si je kupila tudi družina enainsedemdesetletne upokojenke iz Ajdovščine: *»Eno leto smo šli nazaj v rojstno hišo mojo. Za eno leto. Potem smo to hišo kmalu kupili.«*

Pari, ki so se skupaj vrnili iz tujine in so se v tem obdobju poročili, so si največkrat ustvarili svoj skupni dom v rojstnem kraju enega izmed zakoncev.

4. 2. ŽIVLJENJE V DOMOVINI

Materialna preskrbljenost

Večina informatorjev se strinja, da so bili z bivanjem in delom v tujini veliko bolj finančno preskrbljeni, kot pa njihovi rojaki v domovini. Finomehanik iz Ajdovščine je razložil, da je lahko za plačo v tujini kupil veliko več, kot bi lahko doma: *»... sem si kupil za eno plačo obleko, suktnjo, srajco, čevlje, stanovanje plačal, hrano in še mi je 100 frankov ostalo. Se pravi, da je bila velika razlika v dohodku, ne.«*

Družine, ki so skrbno varčevale, so si lahko ob vrnitvi v domovino privoščile lažje

življenje. »Midva sva si toliko prihranila, da tudi njemu ni bilo treba, da bo garal več tukaj. Saj enkrat so ga celo na davkarijo klicali, da če tako malo zasluži, da bi morali biti socialni problem. Samo mi smo imeli, smo dosti zaslužili tam,« je še povedala enainsedemdesetletna upokojenka iz Ajdovščine.

Pripombe o finančni preskrbljenosti mnogim povratnikom niso bile tuje. Dvainpetdesetletna povratnica iz Švice pravi, da je večkrat slišala pripombe okolice: »Ja, dosti je bilo tega: 'Lahko ona, saj v Švici, saj je delala v Švici, saj mož dela v Švici.' Tega je bilo dostikrat, sam jaz tega, jaz vem točno, da dostikrat sem jaz imela manj kot ti tukaj.«

Tudi informatorji, ki so se vrnili pred kratkim, priznavajo nekoliko boljše finančno stanje. Triinšestdesetletna upokojenka iz Vrhpolja pri Vipavi pravi, da se situacija spreminja in razlike postajajo vse manjše: »Kar se mene osebno tiče, sem mogoče nekaj bolj preskrbljena, kar se tiče menjave. Da nekaj dobim. Na žalost se pa je v Sloveniji podražilo vse, ni več tisto, kot je bilo, ko sem hodila še, ko so bili otroci še majhni. Je bilo vse drugače.«

Izkušnje, pridobljene v tujini

Vsi informatorji so prepričani, da si posameznik med bivanjem v tujini pridobi izkušnje, ki si jih doma ne bi mogel. Povratnica iz Francije meni, da je svet tistih, ki niso nikoli zapustili svojega doma, omejen: »... meni se to pozna v karakterju, sedaj ko imam svojo družino, da si upamo kam odpraviti. Da imamo suvereno življenje, da se ne bojimo sveta, ne.« Naprej razlaga, da se v tujini naučiš živeti z drugimi ljudmi, kar ti razširi obzorje, postaneš bolj dojemljiv in sprejemajoč za druge in za različna mnenja: »Ti sploh ne zmoreš, da bi to komentiral, tako so tam ljudje različni. To prevzameš in te nič ne čudi. Enako je z oblačenjem ali pa z revščino in z bogastvom. /.../ In tudi to, kar sem jim [sodelavcem v Sloveniji] povedala od tujine, sem mi zdi, in z načinom, kako to govoriš, da sem ljudi iz mojega okolja učila tolerance, ne. Ker resnično, to ti da širino.«

Posameznik se v tujini uči tudi boljšega gospodarjenja z denarjem, saj ga v to silijo razmere. Hkrati pa mu je v kriznih trenutkih lažje, saj lahko črpa iz izkušenj, ki si jih je pridobil v tujini. Dvainpetdesetletna povratnica iz Švice pravi, da »se bolj znajdeš potem. Da znaš prebit krize - take in take. /.../ Izkušnje že veliko dobiš. Zdaj, če ti gre za nohte, ti si, vse sorte preštudiraš, ker tukaj pri nas ne bi. Ne vidiš, ne veš. Tam ti bolj oči odpre, no, ker imaš praktično širše obzorje, bi lahko rekla.«

Služba doma

Po vrnitvi domov so se ženske največkrat posvetile gospodinjstvu in niso iskale redne zaposlitve. Kot je povedala enainsedemdesetletna upokojenka iz Ajdovščine, je prišla družina iz tujine velikokrat dovolj finančno močna, da je lahko ženska ostala doma: »Ne, jaz nisem niti iskala službe. Sam moj mož je že v Avstraliji mislil, da si bo kupil kamion in tako, da bi bilo. Ker on je naredil že izpit za kamion v Avstraliji. On je računal, ker ni imel nobenega poklica, da bo najboljši, če si bo kamion kupil in potem tako je tudi bilo.«

Moškim so pomagale izkušnje iz tujine do te mere, da so znali doma marsikaj postoriti sami (popravljanje strojev, zidanje). Kljub temu pa jim izkušnje v tujini niso zagotovile boljših služb.

»Domovina je tu in domovina je tamo. Raziskava med primorskimi izseljenci o njihovi vrnitvi v Slovenijo

Večinoma so se informatorji, tako kot devetinšestdesetletna povratnica iz Švedske, vrnili domov kot upokojenci, zato iskanje nove službe sploh ni bilo potrebno: *»Začetek julija osemindesetdeset [sem se vrnila], takrat, ko sem šla v pokoj.«*

Spominki iz tujine

Vsak informator je imel kakšne predmete, ki so ga spominjali na tujino. Nekateri so prinesli knjige o lepotah države, v kateri so prebivali, slike in osebne fotografije. Povratnica iz Francije si je prinesla knjige v francoskem jeziku: *»Jaz sem si nabavila dosti knjig. In sem tudi dosti čitala. Zdaj manj čitam, vendar v francoščini čitam vseeno. Predvsem knjige.«*

Med spominke so spadali tudi predmeti, ki so jih sami naredili v času bivanja v tujini, in spominski krožniki z motivi raznih krajev in pomembnejših stavb. *»Imamo pač tiste krožnike srebrne iz različnih krajev, ne. Pomembni kraji, pomembne zgradbe, ne. En čas smo zbirali tiste krožnike. Pač ostalo več ali manj spomini v glavi, ne.«* je povedal finomehanik iz Ajdovščine.

Vsi predmeti so največkrat shranjeni v omarah in niso na očeh naključnemu obiskovalcu. Le informatorji, ki so živeli v Avstraliji, so imeli poleg »klasičnih« spominkov po omarah, še predmete na vidnih mestih. To so spominki, ki javno kažejo povezanost prebivalcev hiše z oddaljenim kontinentom »tam spodaj«. Tako imajo po stenah obešene ilustrirane zemljevide Avstralije, po policah pa plišaste koale in slike kengurujev. Enainšestdesetletna upokojenka iz Ajdovščine je omenila tudi okrasni prt: *»Joj, okraskov jih imam. Tega [prt z zemljevidom Avstralije] mi je prinesel kolega, ki pride skoraj vsako leto domov.«*

Ohranjanje stikov s prijatelji in sorodniki, živečimi v tujini

Večina povratnikov ohranja stike z znanci in prijatelji, ki so si jih pridobili med bivanjem v tujini. *»Ja, sedaj pa na drugo stran,«* je smeje povedala devetinšestdesetletna povratnica iz Švedske. *»Prav včeraj mi je poslala ena dva časopisa. Tudi ena, ki mi gleda moje stanovanje, če je pošta in to, si dopisujemo. Bolj na kratko, ampak telefoniramo od časa do časa. Pa še eno drugo, pravzaprav dve sta, stanujeta skupaj, to [je] ena učiteljica, ena je bila sošolka. Z njima si stalno, prav res redno dopisujemo. Moj zadnji šef, no, ravnatelj tega, mi vsako leto za božiče pošlje poročilo, kaj vse se je novega zgodilo, kaj je novega na pedagoškem področju...«* Dopisovanje je sprva pogostejše, potem pa se pisma skoncentrirajo predvsem na praznike, ko si pošiljajo lepe želje. *»Ja, en par najžejih, najbližjih prijateljev. Ja, prav tistih par menda enih pet, šest ljudi tam, tako se zmerom imam vezo z njimi. Kakšne pozdrave, bolj velikonočne, božične,«* je povedala dvainšestdesetletna povratnica iz Švice. Bolj kot pisanje pisem za komunikacijo uporabljajo telefon, vedno bolj pogosta pa je tudi uporaba interneta.

Obisk dežele, kjer so bili izseljeni

Mnogi povratniki ohranjajo redne stike z obiski. *»Tudi šla sem še tja velikokrat. /.../ Tako, da tisto ostane, mislim. Si le toliko deset let bil skupaj in ne moreš kar tako pozabit.*

Ker praktično, tisti so bili, ne, če si kaj rabil, si šel do njih, ne,» pravi dvainpetdesetletna povratnica iz Švice. Nekateri se vračajo kot turisti, dokler jim omogoča zdravje, »... dokler je imel on zdravje, sva tudi pogosto tja šla,« je razložila žena petinsemdesetletnega povratnika iz Francije. »Sva šla z avtom za novo leto, za tako poleti na počitnice, samo potem pa je zdravje tisto, k ni več pustilo.«

Pogosto se vračajo tudi povratniki, ki so se vrnili brez svojih odraslih otrok. Triinšestdesetletna upokojenka iz Vrhpolja pri Vipavi pravi, da bo še šla nazaj: *»Ker imam tam otroke, ker delajo, tam imajo njihovo družino in bom šla vsake toliko časa. Če bo dopuščalo stvari, razne situacije in tako naprej.«* Pogostejše obiske omejujejo finančna sredstva, še posebej tistim, katerih otroci živijo na drugih kontinentih. Povratnik iz Avstralije pravi, da bo še šel v Avstralijo, če mu bo hči krila potne stroške: *»Sem bil lansko, predlansko leto. Zaradi hčerke. Vnuki, ne. Saj bom šel še. Sam mi bo plačala pot, pa bom šel.«* Ne glede na to, ali povratnikom uspe še kdaj obiskati Avstralijo, ali ne, je vedno prisotna želja, da bi zopet videli prijatelje, znane kraje itd. Enainsemdesetletna upokojenka iz Ajdovščine je vedno upala, da se bosta z možem odpravila nazaj: *»Zmeraj sva govorila z možem, da bova šla. sam ne vem, če bi šla. Ker moj mož, zdravje mu je načinjalo in jaz ga ne bi samega pustila. Dostikrat si mislim, da bi rada šla, sam spet ne vem, kako bi bilo. Bi bilo zelo lepo iti.«*

Povratniki iz Avstralije, ki tam ohranjajo stalno bivališče, se morajo vračati vsaka tri leta in ostati tam najmanj tri mesece. Vendar kljub temu da je za sedemdesetletnega upokojenega knjižničarja obisk neke vrste obveznost, je vseeno zaželen in dolgo pričakovan: *»Moram, ja. Zdaj grem čez eno leto spet. Moram iti za minimum za tri mesece, tako da obnovim stalno bivanje, da obnovim status kot prebivalca. Pač zakon zahteva tako. Devetdeset dni se mi zdi, da moraš biti tam, da imaš. /.../ Me pa tudi vleče dol. Rad bi šel dol vsakih šest mesecev za petnajst dni. /.../ Kot turist, ki je del tiste zemlje, ki znaš čutili barve in vonje, da jih znaš čutili in jih uživati.«*

4. 3. VKLJUČITEV V STARO-NOVO OKOLJE

Občutek sprejetosti

Informatorje so domači, sorodniki in prijatelji sprejeli lepo in jim dali občutek domačnosti. *»Čudovito. V tem primeru čudovito /.../ Oni so dali občutek, da smo zaželeni doma /.../ Če vas sprejmejo ljudje z odprtim srcem in vse, se tudi človek počuti. To je razumljivo, to je popolnoma razumljivo. V tem primeru nimam pripomb,«* je povedal povratnik iz Avstralije. Sedemdesetletni upokojeni knjižničar meni, da nekateri domačini iščejo v vračanju izseljencev svojo potrditev: *»So bili zadovoljni, da sem prišel. So se čutili potrjene, da so oni ostali tukaj, da tudi jaz želim nazaj k njim. Še zdaj imam tak občutek. Mi gredo zelo na roko.«*

Hkrati so se zdeli povratniki zaradi njihove izkušnje v tujini domačinom pomembni. Triinšestdesetletna upokojenka iz Vrhpolja pri Vipavi meni: *»Ja, saj nekateri so mi rekli: 'Ja, se ti vidi, da si bila v tujini.' Zakaj mi rečejo to? Ne vem. So dajali občutek, samo ne iz slabe strani.«*

»Domovina je tu in domovina je tam«. Raziskava med primorskimi izseljenci o njihovi vrnitvi v Slovenijo

Devetinšestdesetletna povratnica iz Švedske se je v času bivanja v tujini redno vračala domov. Zato tudi ni opazila razlike, ko se je vrnila za stalno: *»Ko sem prišla dol, tudi naši sosedje niso nič. Kot da bi prišla iz Ljubljane. So me vsako leto videli.«*

Včasih je povratnik doživel negativen ali celo žaljiv odziv okolice, ki je od njega pričakovala popoln uspeh ali popoln propad. Podobna je bila izkušnja povratnice iz Francije: *»Ti zdaj prideš med ljudi, ki si jih zapustil, in oni želijo, da jim ti pokažeš sliko, ne /.../ tvoja slika ne vedno ustreza temu in zdaj vidiš, dostikrat se je tako slišalo, 'Saj ni nič naredil iz sebe, al pa ni zmogel'«*

Problemi in presenečenja, s katerimi se soočajo povratniki ob vrnitvi

Izseljenci, ki se po daljšem obdobju izseljeništvu vrnejo v domači kraj, pridejo v popolnoma nov kraj z novimi ljudmi. Vrnitev v staro okolje je dejansko priselitev v novo okolje, saj so se njihovi prijatelji in znanci poročili, preselili, mnogi so tudi umrli. Mnoge obraze povratniki pozabijo, doma se ustvarijo nove prijateljske skupine, navade se spremenijo. *»Na žalost pa mi je bilo zelo nerodno in mi je še zdaj nerodno, ko sem šla po svetu, sem bila seveda mlada. Navade tukaj so se spremenile v Vrhpolju, ne, nekateri ljudje so se preselili, so odšli, drugi so umrli, na žalost, mladina je prišla gor, je zrastle, in tako rekoč, da tudi med sorodniki, no, kateri je še en par, ki so ostali, in tako naprej, nisem več nobenega spoznala. Mogoče eno ali dve osebi in še nisem bila sigurna.«* je povedala triinšestdesetletna upokojenka iz Vrhpolja pri Vipavi. Zaradi vseh teh sprememb potrebuje povratnik več časa, da spozna ljudi in se z njimi spoprijatelji.

Najtežje je bilo za tiste, ki so popolnoma pretrgali stike z domačo vasjo in sovaščani. *»Nekateri so popolnoma odrezali. Je bilo dosti takih, ki so se vrnili v svoj rodni kraj in ni bilo več stika. Vsak raste na svoj način, si ustvarja življenje na svoj način in... Je težko dobiti potem,«* je razložila devetinšestdesetletna povratnica iz Švedske. Dodala pa je še, da je v taki situaciji najlažje tistim, ki so, tako kot ona, obdržali stike z družino, prijatelji in znanci celo obdobje izseljenstva, ter tistim, ki so se redno vračali v domači kraj. *»In obdržala sem nekatere prijatelje ves čas. To pa sem. Verjetno mi je bilo zato bolj lahko.«*

Problemi z družbenim prilagajanjem

Povratnikom je predstavljal problem predvsem domač družbeni sistem, ki se je razlikoval od tistega, ki so ga bili navajeni v tujini. Razlike so občutili predvsem v neurejenem šolskem sistemu, zapleteni birokraciji, nespoštovanju dogovorov, pri zdravniku, na bankah, pri nesramnem osebju, ki dela v javnih službah, v čistoči okolice in javnih prevoznih sredstev itd. Marsikateri povratnik je ob stiku z vsakdanjim življenjem v domovini, tako kot dvainpetdesetletna povratnica iz Švice, podvomil o pravilnosti svoje odločitve: *»Ja, razočarani. Precej jih je bilo. Dostikrat sem se zamislila: 'Ojej, kam sem prišla.'«*

Dokončni prihod domov je pomenil soočenje z družbenim sistemom doma. Ker se je precej razlikoval od tega, kar so poznali iz tujine, je bila prilagoditev še toliko težja. Povratniki, ki so se vrnili s šoloobveznimi otroki, so bili najbolj razočarani nad šolskim sistemom. Enainpetdesetletna gospodinja pravi, da se je veliko slovenskih družin

vrnilo v tujino prav zaradi šolskega sistema: »In naši prijatelji, ki so prej prišli in so hodili otroci v srednjo šolo – vsi so šli nazaj.« Ker so se otroci povratnikov od staršev naučili le pogovorni jezik, so imeli težave predvsem s knjižno slovenščino. »Da ja, 'Mi imamo knjižni jezik, da ona...' Ma, normalno, ja. Mi smo govorili po brejsko z njo, oštro!« se je razjezila enainsedemdesetletna upokojenka iz Ajdovščine. Dodaja, da je bila šola v Avstraliji veliko lažja: »In potem je ta začela v Dobravlje hodit v šolo in ji ni šlo. Je kakšen dan prijokala domov. Tam je bila celodnevna šola in kako bi rekla, tam je bila osnovna šola bolj kot ena igrača.«

Zaradi razlik v šolskih sistemih tudi učitelji niso vedeli, v kateri razred bi dali otroka. »In potem je prišla sem in niso vedeli, kam bi jo dali. Da bi jo dali v peti razred. Je velika', smo rekli. Da se bo počutila manjvredno. Potem so jo dali v sedmi razred brez ocene. In tam je sedela in v glavnem je bila prepuščena sama sebi.« je pojasnila enainsedemdesetletna upokojenka iz Ajdovščine in dodala: »Jaz ti povem, da če ne bi bili – bi bilo kar za it nazaj tistikrat, bi kar šli nazaj. In nas je prišlo osem družin tistikrat in samo dve smo ostali. Vse je šlo nazaj.« Tudi njena družina je pomislila na ponovno izselitev, vendar so morali sprejeti novo življenje in se nanj privaditi, saj niso imeli v tujini nobenega premoženja več. Privajanje pa je bilo zelo težko. »Strašno težko. Zame osebno, ker jaz nisem zahtevna, ti povem. Ma, mene krivica strašno boli. /.../ Potem se privadiš, veš. Vsak ti reče: 'Nima več pomena mislit nazaj, ker...' No, ja. Je rablo čas, no. Samo najbolj sem bila razočarana res s Sanjo. Tistikrat smo rekli, bogvaruj. Ni čudno, če so šle naše družine res nazaj,« je še povedala.

Marsikdo je izgubil potrpljenje tudi zaradi birokracije. Pošiljanje od enega okenca k drugemu po papirje, upoštevanje uradnih ur, vrste na uradih itd. Tega v izseljenstvu niso poznali. »Birokracija taka, da za crknit, kajne,« se je jezil sedemdesetletni upokojeni knjižničar. »Zakoni taki, bedasti, kajne. Si se mogel na vsak kregat, recimo v Kopru sem se moral kregat, da sem dobil voziško dovoljenje, ker nisem imel osebne izkaznice. Sem pa imel v roki slovenski pasoš, ne.« Povratnika iz Avstralije so motile predvsem uradne ure: »Kolikokrat sem, recimo, če sem šel na občine, tamle – uradne ure. Tega ne morem razumeti, uradnih ur ne morem razumet.«

Pomanjkanje reda in discipline se je kazalo tudi v tem, da se je veliko stvari urejalo preko vrste, preko poznanstev, tako na uradih kot pri zdravnikih, na bankah, pri čakanju na avtobus in tudi pri nakupovanju. Povratnik iz Avstralije je povedal, da »karkoli, kamorkoli je človek šel – vrsta, nobenega reda, nič. To je sistem. Na bankah, recimo, če človek gre na banko, kar čez 'Dajte meni prej, se mi mudi, dajte to, ono.' Red. Jaz sem na banki ponorel. Odkrito povem. Ponorel sem.«

Devetinšestdesetletna povratnica iz Švedske je poudarila, da je bilo v preteklosti tudi osebje v javnih službah neprijazno: »Tako so se mi, prej – sedaj ne bom rekla, sedaj je večina zelo v red – surovi po trgovinah, če si kaj rabil na uradih, sprevodniki so se zadirali, zmerom me je nekaj jezilo. Izredno negativno.« Povratnik iz Avstralije meni, da je tak odnos posledica družbenega sistema: »Tu so sistemske razlike in če so sistemske razlike, potem so tudi občutki različni. In tudi ljudje se morajo drugače obnašati.«

Neprijetne občutke je vzbujala tudi umazana okolica. »... Na avtobusih sem se bala

»Domovina je tu in domovina je tam. Raziskava med primorskimi izseljenci o njihovi vrnitvi v Slovenijo prijet za avtobus,« se spominja devetinšestdesetletna povratnica iz Švedske. Mnogi so bili ob soočenju z nečistočo zgroženi in tudi razočarani. Dvainpetdesetletna povratnica iz Švice se spominja kupov papirčkov, vrečk, smeti in ogrizkov jabolok: *»To se mi je zdelo grozljivo, ko sem videla to. /.../ Ko sem prišla dol, se mi je zdelo eno samo smetišče tu. Neurejeno, šara, papirji, ti, če si odvila bombon - papir na tla. Ma tam ga ne bi. Nobenega koša za smeti ni bilo pri nas. Tega ni bilo nič pri nas. Zdaj [je] morda malo bolje. Koje bilo malo vetra, saj to so bili kupi, grmade.«*

Nekateri povratniki so opozorili tudi na prijetna presenečenja, ki so jih doživeli ob vrnitvi domov. Sedemdesetletni upokojeni knjižničar pravi, da je bil navdušen nad družbenimi spremembami, s katerimi se je srečal med drugim obiskom v domovini: *»Spremembe, ki so se zgodile še osemindesetletnega leta, so bile čudovite spremembe. Življenje je bilo veliko bolj sproščeno, ljudje so študirali. Tudi tukaj v vaseh sem videl, da se je začelo premikati.«* Triinšestdesetletno upokojenko iz Vrhpolja pri Vipavi pa je presenetil razvoj njene vasi: *»Ko sem jaz šla iz Vrhpolja, so bile še vse tiste stare hiše, ni bilo tistih novih naselij. To je bilo vse. Zdaj pa, ko sem prišla jaz prvič nazaj: 'Pa saj to ni mogoče, kako se je vse spremenilo.' Sem bila presenečena. Na lep način. Kako lepo so napredovali. Saj to je lepo.«*

Spomin na življenje v izseljenstvu

Veliko povratnikov ima nostalgijo za življenjem v tujini in ga pogrešajo. *»Ja, tako je bilo. So bili lepi spomini. Nikoli več tako,«* pravi enainšestdesetletna upokojenka iz Ajdovščine. Mnogi so se čustveno navezali na deželo, v kateri so preživeli več desetletij. Postala jim je nova domovina, na katero jih veže veliko lepih spominov. *»Še zmerom kot druga domovina,«* pravi sedemdesetletni upokojeni knjižničar. *»Sanjam ponoči o Avstraliji vsako noč. Mi je prijetno razmišljati o Avstraliji ... Jaz sem še vedno v Avstraliji. Ona [žena] pravi, da ne gre, jaz bi še šel nazaj.«*

Nekateri se sploh niso želeli vrniti za stalno. V teh primerih je bila vrnitev kompromis med zakonskima partnerjema. *»Čeprav sem jaz nisem imela domotožje po Avstraliji. Jaz sem imela željo na obisk in to, ne da bi tujina ostala,«* je povedala povratnica iz Avstralije.

5. SKLEPNE MISLI

Enajst povratnikov iz slovenske Primorske predstavlja le majhen delež ljudi, ki so se po vojni izselili iz Slovenije in se kasneje tudi vrnili. Kljub temu da so predstavljene življenjske zgodbe med seboj raznolike, jih povezuje skupna usoda življenja v dveh domovinah.

Življenje v tujini in izkušnja izseljenstva sta povratnikom pustila vidne sledi. Ob srečanju z njimi se izkušnja bivanja v tujini pokaže v duhovni, materialni in socialni kulturi. Prav v tem se razlikujejo od svojih sosedov in znancev.

Vsi povratniki so se naučili jezika države, kjer so bili izseljeni. Kljub predvidevanju,

da ga bodo med intervjujem vključili v pogovorni jezik, se je to zgodilo le iz jemoma, in sicer, ko so to naredili namenoma. Nihče ni odprto rekel, da se v čem razlikuje od svojih soživiljanov. Kljub temu pa so poudarjali, da so zaradi svoje izkušnje bivanja v tujini v primerjavi z ostalimi Slovenci veliko bolj odprti in tolerantni do drugače mislečih, verujočih in oseb drugih ras.

Svojo navezanost na drugo domovino kažejo tudi s stanovanjskim okrasjem. Predvsem povratnikom iz Avstralije krasijo stene in mize zemljevidi Avstralije, na policah pa so plišaste koale ter knjige z avstralskimi motivi. Drugi informatorji so omenili okrasne krožnike ter manjše predmete, ki so jih kupili v tujini. Sami tudi priznavajo, da so imeli ob vrnitvi v primerjavi s sovaščani nekoliko več finančnih sredstev. Danes so razlike skoraj neopazne, vseeno pa pravijo, da znajo z denarjem ravnati nekoliko bolj podjetno.

V večini primerov jim izkušnje iz tujine niso pomagale k boljši zaposlitvi doma, saj se je večina povratnikov vrnila upokojenih ali pa jim ni bilo potrebno iskati zaposlitve zaradi prihrankov iz tujine. Njihovo bivanje v tujini se kaže tudi v ohranjanju stikov z znanci in prijatelji, ki jih še imajo v tujini. Pišejo si pisma in si telefonirajo. Prav tako se tudi obiskujejo.

Za konec bi še omenila, da se niso pokazale nobene specifične lastnosti, ki bi bile vezane le na eno izmed skupin povratnikov (npr. glede na kraj izseljenstva, dolžino bivanja v tujini). Menim, da bi bilo potrebno za iskanje posebnosti posameznih skupin opraviti intervjuje z veliko večjim številom informatorjev, ki bi bili med seboj primerljivi glede kraja bivanja, države priselitve, dolžine bivanja in drugih komponent, pomembnih za raziskovanje.

VIRI IN LITERATURA

- Bogovič, Alenka; Borut Cajnko, 1983, *Slovenci v Franciji*, Knjižica Glasnika SED, Ljubljana, Znanstveni inštitut Filozofske Fakultete Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani.
- Čebulj - Sajko, Breda, 1992, *Med srečo in svobodo, Avstralski Slovenci o sebi*, Ljubljana, samozaložba.
- Čebulj - Sajko, Breda, 1999, *Etnologija in izseljenstvo, Slovenci po svetu kot predmet etnoloških raziskav v letih 1926-1993*, Knjižica Glasnika SED, Ljubljana, Slovensko etnološko društvo.
- Drnovšek, Marjan, 1991, *Pot slovenskih izseljencev na tuje, Od Ljubljane do Ellis Islanda - otoka solza v New Yorku 1880-1924*, Ljubljana, Založba Mladika.
- Klinar, Peter, 1976, *Mednarodne migracije*, Maribor, Založba Obzorja.
- Lukšič - Hacin, Marina, 2002, *Povratniki kot del migracijskega toka, Dve domovini / Two Homelands 15*, Ljubljana, Inštitut za slovensko izseljenstvo, Založba ZRC, str. 179-193.
- Mislej, Irene, geslo: *Izseljenci v Južni Ameriki*, *Enciklopedija Slovenije*, 1988, 2. zvezek, Ljubljana, Mladinska knjiga, str. 224.

- »Domovina je tu in domovina je tam«. Raziskava med primorskimi izseljenci o njihovi vrnitvi v Slovenijo
- Prešeren, Jože, 1990, Po poteh Slovencev v svetu, Ali res živi na tujem tretjina slovenskega naroda? *Slovenski izseljenski koledar 1991*, Ljubljana, Slovenska izseljenska matica, str. 197-204.
- Slavec, Ingrid, 1982, *Slovenci v Mannheimu*, Knjižica Glasnika SED, Ljubljana, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika III, geslo: povratnik, 1979, Ljubljana, Državna založba Slovenije, str. 931.
- Štefe, Tomaž, 1999, Vračanje slovenskih zdomcev in izseljencev, *Slovenski izseljenski koledar 2000*, Ljubljana, Slovenska izseljenska matica, str. 49-54.
- Umek, Ema, 1966, Arhivi - vir proučevanja slovenskega izseljenstva, *Slovenski izseljenski koledar 1967*, Ljubljana, Slovenska izseljenska matica, str. 195-198.

INFORMATORJI

- Povratnik iz Avstralije, rojen 1927, Solkan, upokojenec.
- Povratnica iz Avstralije, rojena 1928, Solkan, gospodinja.
- Ljudmila Merbouche, rojena 1940, Vrhpolje pri Vipavi, upokojenka, povratnica iz Francije.
- Pavla Černigoj, rojena 1951, Lokavec, gospodinja, povratnica iz Švice.
- Leon Hrovatin, rojen 1944, Manče, finomehanik, povratnik iz Švice.
- Valentina Kogoj, rojena 1934, Budanje, upokojenka, povratnica iz Švedske.
- Vladimir Škrlič, rojen 1928, Duplje, upokojenec, povratnik iz Francije.
- Povratnica iz Francije, rojena 1947, Lokavec, delavka.
- Bert Pribac, rojen 1933, Srgaši, upokojenec, povratnik iz Avstralije.
- Ljubomila Vrtovec - Pribac, rojena 1952, Srgaši, gospodinja, povratnica iz Avstralije.
- Radenka Benko, rojena 1932, Srgaši, upokojenka, povratnica iz Avstralije.
- Marija Magdalena Škrlič, rojena 1949, Duplje, žena povratnika iz Francije.
- Hči povratnice iz Avstralije, rojena 1958, Ajdovščina.

SUMMARY

"HOMELAND IS HERE AND HOMELAND IS THERE".
A RESEARCH AMONG THE PRIMORSKA EMIGRANTS ON THEIR RETURN
TO SLOVENIA

Ksenija Batič

Eleven returnees from the Slovene Primorska present only a small share of people who emigrated from Slovenia after the war and later returned. Despite the fact that the presented stories differ from one another, a mutual fate of life in "two homelands" unites them.

Of the emigrated Slovenes, mainly elder people return to the homeland that wish to spend the Autumn of their lives in their native places and among local people. Reintegration into Slovene society is not easy. The people who after emigrating from their homeland did not preserve contacts with it, sense after returning home alienation, as they do not find what they have left. In such cases, the returnees must start a new life, but many are no more capable of doing so. Not so few people and even families returned to their homeland and soon went back disappointed, as they were not up to changes and new circumstances. Few persisted and re-established a new life in Slovenia.

The returnees have decided for returning to their homeland on the basis of previous information, which their relatives from the homeland or acquaintances from abroad mediated to them; the majority visited the homeland before final decision. The changes and progress in the development of Slovenia have additionally persuaded them to return. Despite the mentioned, many a surprise was waiting for them after the return; everyday life revealed the differences between the social systems they were familiar with abroad, and the one they had to confront at home.

Are Slovene emigrants returning to the homeland today? The situation has not essentially changed in comparison with the period before 1991. Life conditions in Slovenia have improved but the potential returnees need be offered more than just satisfactory living conditions, which they in the majority of cases already have in the country of their momentary residence. It is absurd to expect they would return to the homeland because of mere nostalgia. I could agree with Marina Lukšič-Hacin who claims that the fact "that in all these years no active state policy can be sensed, which would actually encourage returning home. That is valid for all varieties of emigration and returning home, including the brain drain" (2002, p. 189), contributes to such a small share of Slovene returnees.

Because of the economic crisis in Argentina, recently many descendants of Argentinean Slovenes are returning to the homeland. Yet we cannot speak of returnees in those cases of "returning" but of merely immigrating. Those people are predominantly descendants of Slovene emigrants who have preserved in the frame of the Argentinean community the perception of belonging to the Slovene nation.

For a conclusion, I would add an interesting thought by Marina Lukšič-Hacin (2002, pp. 189-190) who is asking herself whether the contemplation on encouraging returning is of any sense at all in regard of directions of global development of the present world. According to her; "the old fashion of consideration on returnees is obsolete"; thus it would be more appropriate to consider about including Slovenes abroad in important sociological, humanistic, naturalistic and economic projects with the help of modern technology.

Ksenija Batič, student of ethnology at the Faculty of Arts (University of Ljubljana).

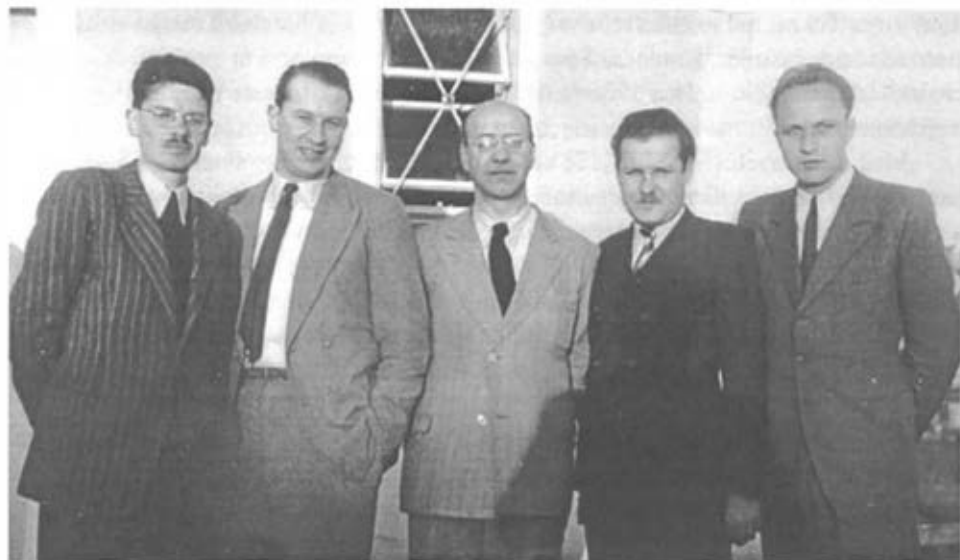
PORTRAITS

PORTRETI

PORTRETI / PORTRAITS

STOLETNICA ROJSTVA DR. TINETA DEBELJAKA (1903 - 1989)

Rozina Švent

Buenos Aires, ok. 1950. Od leve proti desni: prof. Karel Rakovec, Zorko Simčič, dr. Tine Debeljak, dr. Jože Krivec, dr. Stanko Kociper.

Predstaviti življenje in delo dr. Tineta Debeljaka - pesnika, pisatelja, esejista, prevajalca, literarnega kritika, urednika, kulturnega in političnega delavca... je več kot zahtevna naloga. In to vsaj iz dveh vzrokov: 1. zaradi izredno obsežnega ustvarjalnega opusa; 2. zaradi njegovega življenja in ustvarjanja "v dveh domovinah" - za preučevanje nam je za sedaj dostopen le manjši del njegove literarne zapuščine, večji del pa se nahaja pri njegovih otrocih v daljni Argentini.

Dr. Tine Debeljak se je rodil 27. 4. 1903 v Škofji Loki, kjer je obiskoval osnovno šolo, gimnazijo pa je obiskoval v Škofjovih zavodih v Št. Vidu pri Ljubljani. Z učenjem v glavnem ni imel težav, kar nekajkrat pa je prišel v težave zaradi svojega svobodoljubnega razmišljanja in objavljanja mladostnih pesmi v ugledni reviji *Dom in svet*. Vodstvo zavoda je celo razmišljalo, da bi ga izključili, vendar so se zanj zavzeli nekateri njegovi profesorji. Po maturi se je vpisal na ljubljansko univerzo na študij slavistike, ki ga je končal leta 1927. Že v tem času je pisal in objavljal svojo poezijo v literarnih revijah (poleg *Doma in sveta* še v *Ljubljanski zvon*, *Mladiko*, *Mentor*, *Križ* itn.), pisal kratko prozo in se začel

ukvarjati tudi s prevajanjem slovanskih avtorjev (predvsem iz češčine, poljščine, ruščine). To znanje je še dodatno poglobil med svojima študijskima potovanjema v Prago in Krakov. Profesor dr. Ivan Prijatelj ga je med študijem vpeljal tudi v raziskovalno dejavnost, vendar ga je tok dogodkov nepričakovano odnesel v povsem druge vode. Prva redno zaposlitev, ki mu jo je uradno dodelila državna oblast, je bilo mesto profesorja na gimnaziji v Nikšiću (v začetku leta 1931). Velika oddaljenost od Ljubljane in od njenega kulturnega življenja in več zavrženih prošelj za premestitev v Slovenijo, so ga leta 1934 pripeljale do odločitve, da je samovoljno zapustil to delovno mesto in se vrnil v Ljubljano. Tokrat mu je bila sreča vsaj malo naklonjena, saj je dobil mesto kulturnega urednika pri časniku *Slovenec*. Spet se je lahko z vsem srcem posvetil študiju in raziskovalnemu delu in leta 1936 je doktoriral na temo "Reymontovi 'Kmetje' v luči književne kritike".

Med drugo svetovno vojno je še naprej opravljal svojo redno službo pri *Slovenecu* in urejal literarno revijo *Dom in svet* – toda ob tem se je vse bolj tudi politično angažiral na strani nasprotnikov osvobodilnega gibanja. To njegovo kulturnopolitično delovanje je izhajalo iz njegovega prepričanja, da morajo tudi v kriznih časih literarni umetniki pisati in skrbeti za duševno hrano ljudi. To je bil zavesten odpor proti zapovedanemu "kulturnemu molku", ki ga je sprejela OF že leta 1941. Ob koncu vojne, maja 1945, se je sam odločil za odhod v begunstvo, najprej v Avstrijo in nato v Italijo, od tam pa je leta 1948 odpotoval v Argentino.

Nov začetek v tuji deželi je bil zanj izredno težak. Zaradi neznanja jezika je moral začeti kot slabo plačani fizični delavec kot pomivalec in pometač, in sčasoma napredoval "celo" do vratarja in uradnika. Za kulturnega delavca z doktoratom je bila to popolna strokovna degradacija. In temu boju za preživetje se je pridružilo še veliko hrepenenje po ženi in treh otrocih, ki so ostali v domovini. To stanje se je vsaj nekoliko ublažilo ob koncu leta 1954, ko se je družina znova združila, zato pa so se povečale skrbi, kako z eno plačo prehraniti svojo družino in ob tem pomagati tudi ženinim sorodnikom (Remčevim).

Toda na drugi strani, mu je to povsem nezahtevno službeno mesto (delo), dajalo dovolj možnosti za umetniško ustvarjanje in za aktivno društvenopolitično delovanje. Skoraj povsod je bil med pobudniki tamkajšnjega društvenega in kulturnega delovanja, najprej v *Društvu Slovencev*, od 1954 pri *Slovenski kulturni akciji* (najprej kot podpredsednik in od 1969-1979 kot predsednik). V času Debeljakovega predsedništva je pri SKA izšlo 40 knjig in pri veliki večini od njih je bil prav dr. T. Debeljak "glavni" (bodisi kot urednik ali avtor spremne študij pri Balantiču, Dolencu, Velikonji, Mauserju), nedvomno pa je bil pomemben tudi Debeljakov prispevek pri razrešitvi "krize SKA", ki bi skorajda uničila to pomembno kulturno organizacijo, ki še vedno obstaja in skrbi za izdajanje slovenske literature v zdomstvu. Ob vsem tem delu pa je še vedno našel dovolj časa tudi za pisanje "kulturnih pregledov/obzornikov" v časopis *Svobodna Slovenije* in v številne druge zdomske publikacije. Ker je precej njegovih člankov izšlo nepodpisanih (oz. pod psevdonimi) je danes težko z gotovostjo "prešteti" kako obsežna je njegova bibliografija člankov. Verjetno se celotna število giblje nekje med 1.500-2.000 članki.

Ta predpostavka izhaja iz dejstva, da je dr. T. Debeljak v času od 1920-1941 (do začetka vojne) objavil 474 člankov (od tega 88 pesmi), da jih je skoraj še enkrat toliko napisal med drugo svetovno vojno (1941-1945) in za obdobje 1945-1989, to je v 44-ih letih skoraj zagotovo še nadaljnjih 500-1.000 člankov.

Čeprav je bil vseskozi nekako omejen in vezan na argentinsko kulturno dogajanje je vseskozi pozorno spremljal tudi dogajanje v Sloveniji - seveda v okviru takratnih možnosti. Časopisi in knjige iz Slovenije so v Argentino prihajali z veliko časovno zamudo, ni bilo televizije in računalniških povezav in ljudje niso tako pogosto potovali preko oceana kot danes, toda vezi z domovino so vendarle bile! Prav dr. Debeljak je bil eden od tistih, ki se je zelo trudil, da bi bili kulturni stiki med domovino in zdomstvom kar najbolj redni in obojestransko koristni. Bil je eden redkih zdomskih ustvarjalcev, ki je vse svoje knjige takoj poizidu, kot obvezen izvod, poslal tudi v Narodno in univerzitetno knjižnico (NUK).

Ves čas svojega begunstva in zdomstva je dr. Debeljak ohranjal tudi stike s številnimi predvojnimi znanci v Sloveniji o čemer nam zgovorno priča njegova bogata ohranjena korespondenca, ki jo hranijo njegovi otroci v Buenos Airesu. Prav ta korespondenca bo morda nekoč, ko bo dostopna tudi literarnim zgodovinarjem v Sloveniji, spremenila marsikatero sedaj veljavno trditev o kakšnem pesniku ali pisatelju. V Debeljakovi literarni zapuščini pa so ohranjena tudi številna še neobjavljena avtorjeva dela in med njegovim "uredniškim gradivom" tudi precej del drugih avtorjev (npr. Mauserja).

Pred točno 25-imi leti je dr. Tine Debeljak v Duhovnem življenju (št. 9, str. 529-531) napisal svoj "kulturni manifest: "Za (kulturno op. RŠ) rast iz močne tradicije našega naroda, priseljenega sem po l. 1948, smo odgovorni mi sami. To je: starši. Kako bomo dajali odgovor naši narodnostni vesti? Slomšku je bil tak odpad od jezika še smrtni greh, nam je zdaj - nekaterim - samo še sociološka nujnost. Smo pač oddaljeni od domovine morda za vedno in izgubljeni kot pesek v tujem morju. Toda nič zato: zdaj smo odkrili Slovenijo v svetu! Rastemo v novo slovensko etnično skupnost - zunaj Slovenije. Nič za to, če smo zemljepisno daleč od domovine: spričo komunikacijskih iznajdb razdalje ni več: hitreje kot nekoč iz Ljubljane na Dunaj se prileti danes iz Buenos Airesa v Ljubljano. Če ne telesno, smo lahko s pismom, knjigo, z melodijo na ploščah in z radiom v najtesnejših zvezah z njo. Nič zato, če živimo v kompaktnem tujem okolju, glavno je, da ostanemo 'živ ud' te slovenske skupnosti, ki povezuje duše. Kljub odprtju svetu na vse strani smo lahko slovenska družina in tako celica nove rasti. V tako slovensko družino nas je postavila usoda, ali po naše Bog, in mi nimamo pravice, da se svojevolsko izločimo iz nje brez škode za našo - duhovno podobo.

Slovenska povezanost se kaže najbolj v duhovnih stvareh. V kulturi. V jeziku, duhu in veri! V kulturnem ustvarjanju in v Cerkvi. Le kar bomo v kulturi ustvarili, ima trajno vrednost, in je naše. Gospodarski uspehi nam naj ohranijo to duhovno bogastvo. Le tako bomo rastli tudi v tujem svetu. K temu naj pomaga kulturni davek, ki nam ga sicer nihče ne predpisuje pod grožnjo kazni, temveč si ganalagamo sami zaradi lastne potrebe. Bodimo člani naših društev, obiskujmo njih prireditve, naročajmo naše liste, podpirajmo slovensko petje, itd. itd.! In slovensko knjigo! Poudarjam: slovensko knjigo, ki nam jo

grozi uničiti gospodarska inflacija. /.../ Zato bodimo ustvarjalni v naši kulturnosti! Iz našega duha. Tako v povezovanju v organizirano skupnost po 'svoji podobi', po kulturi v duhu naše tradicije in našega zahodno evropskega krščanskega etosa, ki naj ga izžareva tudi naš tisk, naša knjiga, naša pesem, naš lik ... in naš ples ... naša kulturna prizadevanja. Zato plačujmo svoj prostovoljni kulturni davek z ljubeznijo, ne z nejevoljo, z zavestjo, da opravljamo dobro delo! Kakor kdo more: z novičem uboge vdove, pa tudi z zlatniki... Socialni nauk Cerkve namreč celo nalaga kot dolžnost kristjanu: dajanje od odvišnjega bogastva potrebnim.

Na ta način bomo lahko ustvarjali pogoje za rast naše etnične skupnosti kot Slovenci v svetu, pa tudi krepili eno tistih bodočih komponent demokratičnega sožitja spet bogvekdaj skupnega narodovega sožitja v združeni in samostojni, svobodni Sloveniji doma in v svetu. /.../”

Te dr. Debeljakove "vizionarske besede" so se danes že deloma uresničile. Niso pa se mu uresničile hrepeneče želje, da bi še kdaj videl svoj rojstni kraj, stisnil roko prijatelju in se zazrl v slovensko hribovito pokrajino – raj pod Triglavom.

REPORTS AND REFLECTIONS

POROČILA IN RAZMIŠLJANJA

**POROČILA IN RAZMIŠLJANJA
REPORTS AND REFLECTIONS**

O RAZSTAVI "LA INMIGRACION ESLOVENA EN ARGENTINA" (SLOVENSKI PRISELJENCI V ARGENTINI)

Daša Hribar

Razstava z naslovom "La Inmigracion Eslovena en Argentina" je bila prvič na ogled v argentinskem Nacionalnem muzeju priseljevanja ("Museo Nacional de la Inmigracion") v Buenos Airesu od 5. septembra do 13. oktobra 2003. V dneh, ko nastaja pričujoči zapis, je razstava pripotovala v Rosario, kjer bo v sklopu festivala priseljskih skupnosti ("Feria de la Colectividades") na ogled v tamkajšnjem Kulturnem centru. V decembru 2003 bo na ogled v Zgodovinskem muzeju v mestu Parana, nato pa tudi v drugih večjih mestih, kjer Slovenci v Argentini živijo. Svojo pot bo zaključila decembra 2004 v Ljubljani, v Slovenskem etnografskem muzeju.

Razstavo smo pripravili Museo Nacional de la Inmigracion, Slovenski etnografski muzej, Prekmursko podporno društvo iz Bernala, društvo Triglav iz Buenos Airesa, Zedinjena Slovenija in Veleposlaništvo RS v Argentini, ki je podalo pobudo za postavitve razstave in prevzelo tudi velik delež organizacijskih obveznosti.¹ Ob razstavi smo izdali tudi zgibanko, za katero je besedilo napisal mag. Bojan Grobovšek, veleposlanik RS v Argentini.

Na razstavi smo prikazali priseljevanje Slovencev v Argentino od 80. let 19. stoletja do srede 50. let 20. stoletja, torej v obdobju njihovega množičnega prihajanja na argentinska tla. Prav tako smo prikazali zgodovino, življenje in kulturo slovenskih priseljencev na celotnem argentinskem ozemlju. Ker je bila to *prva razstava o slovenskih priseljenih v Argentini*, smo želeli, da bi bila širše informativna. Namenjena je bila obiskovalcem slovenskega porekla vseh generacij. Na njej so se "Staro Slovenci" seznanili s kulturnim delovanjem in življenjem slovenskih priseljencev, ki so v Argentino prišli po letu 1948. Slednji pa so se lahko seznanili s tem, kaj vse je bilo na argentinskih tleh slovenskega že pred prihodom slovenske politične emigracije. Dosedanja bolj ali manj prevladujoča ne - komunikacija med obema "skupinama" je medsebojno poznavanje zavirala. Na pričujoči razstavi pa smo se odločili te delitve preseči in obiskovalcem predstaviti slovenske priseljence v Argentini kot celoto. Želeli pa smo jih približati tudi vsem ostalim obiskovalcem muzeja, ne glede na njihovo etnično pripadnost. Zato smo

¹ Pripravljalni odbor za izvedbo razstave je vodil mag. Bojan Grobovšek, veleposlanik RS v Argentini. V njem pa smo bili: prof. Martin Duh (koordinator razstave), mag. Daša Hribar (Slovenski etnografski muzej), Esther Cmor in Roberto Mislej (Prekmursko podporno društvo iz Bernala), Fernando Leskovec (društvo Triglav iz BA), arh. Jure Vombergar (Zedinjena Slovenija) ter Jana Strgar in Anita Pipan z Veleposlaništva RS v Argentini. Pri pripravi razstave so sodelovali še prof. Ochoa in arh. Sampedro (Museo Nacional de la Inmigracion), Veronika Duh (oblikovalka), arh. Damian Bevč (arhitekt razstave), dr. Irene Mislej, ki je prispevala del gradiva in del besedila za razstavo.

predstavili tudi osebnosti, ki so izraziteje prispevale v argentinsko družbo in ki jih pozna malone vsak Argentinec, vendar (morda) ne vedoč, da so slovenskega porekla.

Tako zasnovano razstavo je bilo mogoče izpeljati le s sodelovanjem najširšega kroga slovenskih priseljencev. Veleposlaništvo RS v Argentini, ki je bilo pobudnik za postavitve razstave, je povabilo k sodelovanju vse tri osrednje slovenske organizacije v Buenos Airesu, ki so se vabilu odzvale in pri pripravi razstave tudi z veliko truda in delovne vneme vztrajale.² Pričujoča razstava je bila njihov prvi *skupni projekt*, kar je bilo za vse izjemnega pomena. Razstava Slovenski priseljenci v Argentini je bila tako tudi prva razstava, ki je bila na ogled zunaj prostorov tega ali onega slovenskega kulturnega doma. Na ogled je bila v nacionalni argentinski ustanovi in s tem so slovenski priseljenci v Argentini prestopili (včasih ozek) krog svojega notranjega delovanja.

Gradivo, ki je bilo na ogled na razstavi je bilo javnosti predstavljeno prvič in zbrano posebej v ta namen. Poleg slovenskih društev, kulturnih domov in posameznikov iz Buenos Airesa, so ga prispevali tudi Slovenci iz Cordobe, Mar del Plate, Rosaria, Parana, Mendoze, San Lorenza in Bariloch.

Kot avtorica vsebinske zasnove sem sporočilo razstave koncipirala skozi šest poglavij, v katerih smo gradivo predstavili deloma v originalu, deloma pa skeniranega na panojih. *Prvo poglavje* so sestavljali trije panoji, ki so prinašali poglobitve podatke o Sloveniji in slovenskih priseljenicah v Argentini. Besedilo je bilo v španskem jeziku, z izjemo tretjega panoja, ki je informacije posredoval v slovenskem jeziku in zato hkrati tudi simboliziral skrb za njegovo ohranitev v priseljenkem okolju. *Drugo poglavje* so sestavljali štiri panoji, ki so posredovali informacije o prihodih Slovencev na argentinska tla skozi zgodovino. To je bil pano s potnimi listi od leta 1879 do leta 1954, prvič zbranimi na enem mestu posebej za to razstavo. V teh desetletjih so Slovenci prihajali v Argentino iz različnih držav, zato sploh niso bili poznani kot Slovenci.³ Predstavili smo zemljevid slovenskih naselbin v Argentini ter imena ulic in trgov, ki nosijo slovensko ime. Pano s pročelji slovenskih kulturnih domov je ponazarjal bogato tovrstno dejavnost. *Tretje poglavje* je zajemalo štiri panoje, ki so prikazovali pomen katoliške in evangeličanske cerkve za življenje in kulturo slovenskih priseljencev. Predstavili smo kulturno dejavnost pred letom 1948 in kulturno dejavnost po letu 1948 (dva panoja). *Četrto poglavje* je bilo namenjeno vidnejšim osebnostim. Predstavili smo življenje in delo antropologa Juana Benigarja, arhitekta Viktorja Sulčiča, slikarke Bare Remec, kulturnega delavca dr. Tineta Debeljaka, mezosopranistke Bernarde Fink, industrijalca Hermana Zupana in družinskega kronista Carlosa Cesar Bizajja. Prav vsak od njih se je še posebej zapisal v argentinsko družbo: Viktor Sulčič kot arhitekt najbolj znamenitega argentinskega nogometnega stadiona Boca Juniors in osrednje tržnice Abasto; dr. Tine Debeljak tudi kot prevajalec argentinskega nacionalnega epa Martin Fierro v slovenščino; Carlos Cesar Bizai kot kronist slovenske družine iz Bizajšč v Goriških Brdih, ki ima v Argentini že več kot sto letno tradicijo (prispeli so leta 1879); Herman Zupan kot

² Prekmursko podporno društvo iz Bernala, Triglav, Zedinjena Slovenija.

³ Prihajali so iz Avstro-Ogrske, Države Srbov, Hrvatov in Slovencev, Kraljevine Jugoslavije, Italije, SFR Jugoslavije, s potnimi listi Rdečega križa.

industrijalec, čigar tovarne v Argentini proizvedejo več kot polovico vse uporabljene embalaže

Peto poglavje je vsebovalo pet panojev, na katerih smo prikazali pomen slovenskih priseljencev za razvoj smučanja, pohodništva in andanizma v Argentini (zlasti področje Bariloch). Predstavili smo tudi različne športne dejavnosti mlajše generacije slovenskih priseljencev; predstavili smo slovenske medije in šole slovenskega jezika. Predstavili smo tudi nekaj vidnejših umetniških ustvarjalcev sodobnega časa: skladatelja Cirila Krena, kiparja in slikarja Marjana Gruma, režiserko Lito Stantich, pisateljico Vlady Kociancic, ki so vsi v Argentini zelo poznani.

Poglavje smo zaključili z najmlajšo generacijo slovenskih priseljencev v Argentini, to so otroci v starosti do 12 let, ki s posredovanjem staršev nadaljujejo tradicijo praznovanja Miklavža, Božiča, Pusta in Velike noči "po slovensko".

Šesto poglavje je bilo sestavljeno iz Fotokolaža in oglasov. Fotokolaž je bil sestavljen iz črno - belih fotografij, ki so prikazovale slovenske priseljence pri različnih poklicih v prvih obdobjih njihove priselitve v Argentino. Svoja znanja so tekom desetletij močno razvili in ustanovili večje število podjetij. Njihov gospodarski napredek je simboliziral pano z oglasi podjetij, katerih lastniki so slovenski priseljenci.

Originalni predmeti, dokumenti, knjige in druge publikacije so bili na ogled v vitrinah. Obiskovalci so se lahko seznanili s slovarji in učbeniki slovensko - kasteljanskega in kasteljansko - slovenskega jezika, ki so v Argentini izšli že v 20. in 30. letih 20. stoletja. Na ogled smo postavili del iz izredno bogate založniške dejavnosti, ki je za slovensko izseljensko skupnost v Argentini še posebej značilna. Obiskovalci so si radi ogledali vitrino, v kateri smo predstavili znamenite pisanice ing. Marka Bajuka iz Mendoze in klekljane čipke, ki jih je naredila Regina Daniela Truden Leber iz Buenos Airesa. Predstavili smo ju kot simbol ohranjanja slovenske ljudske umetnosti v izseljenstvu. Skorajda nepogrešljiv identitetni znak na prireditvah slovenskih priseljencev v Argentini pa je gorenjska narodna noša, zato smo tudi njo vključili v razstavo.

Razstava je bila v na ogled v dvorani, ki jo v "Museo Nacional de la Inmigracion" namenjajo občasnim razstavam. Zato na njej ni bilo mogoče prikazati vsega zbranega gradiva, ki je k pripravljalcem razstave prihajalo v vedno večjih količinah.⁴ Bila pa je to izjemna priložnost, da smo se z zbranim gradivom iz vseh koncev Argentine lahko prvič seznanili v tako velikem obsegu na enem mestu.

V Buenos Airesu je razstava doživela zelo ugoden odmev. Skupaj s spremljevalnimi prireditvami si jo je ogledalo 9.500 obiskovalcev.

Mag. Daša Hribar je višja kustodinja v Slovenskem etnografskem muzeju, vodja Kustodiata za slovenske izseljence, zamejce in tuje etnične skupine v Sloveniji.

⁴ Izbor gradiva za razstavo sta pripravila kustodinja mag. Daša Hribar in koordinator razstave prof. Martin Duh, ki je pripravil tudi vse podnapise. Besedila so prispevali prof. Martin Duh, mag. Bojan Grobovšek, mag. Daša Hribar, arh. Jure Vombergar, dr. Irene Mislej, Esther Cmor, Herman Zupan. Razstavo sta oblikovala Veronika Duh in Damian Bevk.

**POROČILO O OKROGLIH MIZAH -
IZPELJANIH V OKVIRU MEDNARODNEGA PROJEKTA *MIGRATION AND
INTERCULTURAL RELATIONS: CHALLENGE FOR EUROPEAN SCHOOLS TODAY***

Jernej Mlekuč

OKROGLA MIZA VSI DRUGAČNI, VSI ENAKOPRAVNI?

Osnovna šola Oskarja Kovačiča, Ljubljana, 2. 6. 2003.

Okrogla miza o (ne)strpnosti, grenko-sladkem svetu etnične drugačnosti, našem odnosu do sočloveka in še o marsičem, kar nas lahko bogati ali povzroča veleteke solz, je v knjižnici *Osnovne šole Oskarja Kovačiča* prijetno zdramila ponedeljkovo popoldne, ki bi se sicer v zgodovini izgubilo, kot še en dolgočasen in zatežen preostanek dneva na začetku delovnega tedna. Okroglo miza, ki sta jo pripravila *Osnovna šola Oskarja Kovačiča* (tu je treba omeniti predvsem hvale vreden vložek učiteljice zgodovine in etike ter družbe Barbare Klembas) in *Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU* v okviru mednarodnega projekta *Migration and Intercultural Relations: Challenge for European Schools Today*, ni bila povsem navadna okrogla miza, kot smo jih vajene buče, katerih se nas drži ime »raziskovalci«. Zakaj? To okroglo mizo so vodili (izbrani) učenci *Osnovne šole Oskarja Kovačiča*. In kdo so bili ti »izbranci»? Nadvse pisana družčina, ki jo ljubitelji reda ali tako imenovani »predalčkarji«, lahko pospravimo v štiri predale. Samra Osmanvič, Linda Rexhepi, Goran Doknić in Golfam Hadji-Abbasi so bili rojeni v tujini in so v Slovenijo prišli kot otroci ali so bili rojeni v Sloveniji, toda njihovi starši so prišli od drugod. Katarina Klim, Sebastian Stefanović in Merlisa Osmičević prihajajo iz etnično mešanih družin. Nika Merljak je zaradi poklicne obveznosti staršev nekaj let preživela v tujini. Anja Novljan, Luka Splašak, Gregor Goršič, Matej Fekonja in Mojca Fortin pa so otroci manj mobilnih staršev. No, nikakor ne smemo pozabiti na učenko Katarino Vogeljnik, ki je debato tako mojstrsko vodila, da sem na trenutke pomislil, da ima za sabo vsaj nekaj sto takih okroglih miz. Tudi »starejši« poslušalci, ki prav tako niso bili dve uri (kolikor je trajala cela debata) povsem tiho, so bili pisana družčina. Pametovali in modrovali so univerzitetni profesorji ter raziskovalci, ki jim je tema blizu kot kavboju pištola, o svojih izkušnjah in težavah so govorile učiteljice ter učitelji z domače in drugih šol, sem ter tja je kaj dodala tudi ravnateljica, kimali in razglabljali sta gospe iz *Zavoda za šolstvo*, vse skupaj pa je pridno beležil novinar *Dela*.

In kaj so nam vse izdale navihanke in navihanci? Če smo (za spremembo) kar se da jedrnati: opisovali so izkušnje s svojo drugačnostjo ali drugačnostjo sovrstnikov v šoli in nasploh v slovenskem okolju. Pa poglejmo! Samra, ki je v Slovenijo iz Bosne in Hercegovine prišla stara tri leta, pravi, da so se ji sprva otroci v vrtcu smejali, ker je zamenjevala besede. Toda, kot hitro doda, ni bilo samo smejanje: »Otroci so pač kot otroci. Če vidjo kakšnega, da je bil smešno oblečen, da se ni pač obnašal kot ostali so rekli:

'Lejga, Bosanc!' In to je mene zelo užalil. Pozneje, ko se je dobro naučila slovensko, je bilo smejanja in »zezanja« na njen račun bistveno manj. Kot rada poudarja, se je danes povsem vživela v slovensko okolje in kljub temu, da se zelo rada vrača v Bosno in Hercegovino, tam ne bi živila. Toda v svoji pripovedi ne poje slavospeva slovenski strpnosti in tolerantosti. Recimo, ko sliši zmerljivko »čefur«, čeprav žrtev, na katerega je zmerljivka letela, lahko sploh nima »južnjaške proveniencie«, jo zaboli. Zgodba Karoline, katere oče je Poljak, skorajda ni imela grenkih vložkov. Podobno tudi zgodba Nike, ki je zaradi poklicne obveznosti očeta preživela štiri leta v Švici. Toda nekateri navihanci vedno najdejo navdih v različnosti za »zezanje« in zmerjanje, pravi Nika, za nagajive sovrstnike tudi »Rikola«: *»Ko se skregam kdaj s kakšnimi sošolci, mi pravijo: 'Pejd nazaj u Švico, od koder si prišla, jaz pa sploh nisem iz Švice, sem iz Slovenije. Pol pa ne vem, kva neji nim nazaj odgovorim.'«*

Otroci so se strinjali, da Slovenci nimajo enakega odnosa do vseh tujcev. Tisti iz bolj siromašnih držav in iz bolj »drugačnih« okolij so ponavadi veliko nižje na »slovenski vrednostni lestvici« kot denimo Poljaki ali Evropejci z zahoda in severa celine. Verjetno je tudi to vzrok, so se spraševali nekateri otroci, da se predvsem fantje iz nekdanj bratskih republik bivše »Juge«, ki so se zapletle v vojno, v Sloveniji pogosteje družijo med sabo kot s Slovenci. Po besedah Gorana se ločijo od slovenskih sovrstnikov tudi po oblačenju: *»Slovenci majo bolj repeski, skejterski imič. Mi smo pa drugač, furamo drug imič.«*

Toda kot ugotavlja večina kratkohlačnikov in kratkohlačnic se stvari le obračajo na bolje. Z Goranovimi besedami so se strinjali vsi ostali, ki odhajajo na obiske in počitnice k sorodnikov v novo nastale države v našem južnem sosedstvu: *»Mi prej, peti in šesti razred, sploh nismo upal govorit, kam smo šli tko na počitnce. Potem pa enkrat, smo začel govorit, kako so tam pocen stvari. In zdej nas takoj sprašujejo, ko gremo dol: 'kaj si kupu, kok si dau?'«*

No, slišali smo še marsikaj. Iranka Golfam, ki že več let živi v Sloveniji, nam je zaupala svoj odnos do iranskih filmov: *»Hočejo ponižat to deželo, sploh ni taka, kot jo predstavljajo.«* Spoznali smo ozadje, esenco nastajanja grafitov z etničnimi, nacionalnimi in/ali verskimi vsebinami, ki neumorno krasijo šolske stene, čeprav jih hišnik poskuša sproti brisati: *»Na primer Slovenci, oni nas, kr smo bolj tko južnjaki, oni nam začnejo pisat 'Čefurji raus' pa to. Mi začnemo neki pisat, da damo njim kontra.«* Zanimivo je bilo slišati tudi nekatere mojstrovine otroške domišljije oziroma prave teorije zarote, proizvedene v otroških glavah: V času največje Bin Ladnove popularnosti je po šoli krožila novica, da je Iranka Golfam v sorodstvu s bradačem. In ne samo v sorodu...? Težko je razumeti, kako je mesto lahko prostorsko segregirano, če živiš v »neproblematični« mestni četrti: *»To Ižanko tko razumejo, kot da bi bli dve državi. Na primer, če rečem Ižanka: 'Ajej, kje pa ti žviš?'«* Verjetno je še težje razumeti, kako se ne moreš svobodno odločati glede nekaterih stvari, če imaš »skulirane« starše: *»Starši bi imel zelo proti, če bi se poročila z nemuslimanom.«* Slišali smo, da na šolskih plesih vrtijo tudi »južno musko«. Goran je povedal, da ima za nekatere pravoslavne praznike šole prost dan itd.

No, kakšnih veleumnih zaključkov učenci niti poslušalci niso postavili. Niti jih verjetno ni potrebno. Kot je proti koncu debate pomodrovala ena od »starejših poslušalk«, se največ *»...doseže takrat ko toleranco izza hrbta not potegneš... Ko toleranco presežeš skozi*

različnost. *Da ne govoriš več o tem, da moraš bit strpen. Ker če si strpen, trpiš. Da moraš dojet, da smo pač različni. Ne bit strpen, nimaš kej trpet, kr smo različni.*» No, kljub temu, da so razpravljalci, učenci in starejši poslušalci, bili ti dve uri strpni, se mi ni nikakor zdelo, da trpijo. Po (relativnem in absolutnem) številu presmejanih minut je ta okrogla miza v konkurenci tovrstnih dogodkov, kjer se je pojavila tudi moja prisotnost, zmagovalka brez konkurence. In če drži reklo, da je smeh pol zdravja, potem smo na to po pravilu duhamorno in nezdravo ponedeljkovo popoldne naredili tudi nekaj za zdravje. !A!

OKROGLA MIZA O BEGUNCIH IN BEGUNSTVU

Osnovna šola Danile Kumar, Ljubljana, 20. 7. 2003

Dogodku, ki je iz predpočitniškega spanca zbudil *Osnovno šolo Danile Kumar*, bi zelo težko naredili ime »okrogla miza«. Toda tako je bilo zapisano na vabilu in tako naj ostane tudi v naslovu tega poročila. Mira Zupan Shaar, učiteljica zgodovine in geografije, je na svetovni dan beguncev prijetni skupinici učencev višjih razredov osnovne šole pripravila predavanje o ljudeh, ki so morali zapustiti svoje domove. Toda to ni bila suhoparna šolska ura, kot so jih morale nepretrgoma skoraj deset mesecev poslušati vsega naveličane mladostniške buče! Učencem je sprva zavrtela »videospot« na slovenskih žgancih zraslih reperjev Murata & Joseja *Od ljudi za ljudi*. Po »repanju« med učenci nedvomno priljubljenega dvojca so sledila vprašanja in odgovori: »O čem govori pesem?« »O nestrpnosti.« »Do koga smo ponavadi nestrpni?« »Do ... tujcev, priseljencev!« In tako smo počasi prišli do beguncev ter begunstva. Bolj kot suhoparnemu naštevanju vsemogočih števil, krajev, držav, letnic vojn in še marsičesa »hitropozabljivega« se je učiteljica posvetila težavam, vsemu hudemu in bolečemu, kar ponavadi spremlja ljudi, ki so morali zbežati. Ob tem je zavrtela kratek dokumentarni film o palestinskih beguncih, o njihovih vsemogočih težavah, s katerimi se srečujejo v begunskih taboriščih in v življenju nasploh. Sledil je pogovor, kjer so bili učenci s strani starejši buč izzvani, da opišejo svoje izkušnje z (ne)strpnostjo, da zaupajo svoj odnos do priseljencev, ljudi, ki so se znašli v takšni ali drugačni stiski...

Po kratkem odmoru je krmilo prevzela Urša Marn, šolska socialna pedagoginja. Ta je učence posedla v skupine po štiri ali pet, jim na mize zmetala seznam trinajstih oseb (srbski vojak, Afričanka z otrokom, okajen švedski obritoglavc in jim dala nalogo, da naj se družno dogovorijo, s kom bi se ter s kom se ne bi peljali na desetdnevni vožnji z vlakom. Učenci so seveda morali pokomentirati svoje odločitve in tako hote ali nehote priznati svoje predsodke. Sledila je še krajša diskusija, ki se je končala z oblikovanjem plakata, na katerega so učenci zapisali nekaj predlogov, kako bi lahko oziroma kako bodo pomagali beguncem in ljudem v podobnih stiskah. Obljubili so, da bodo v naslednjem šolskem letu na šolo povabili sovrstnike iz begunskega centra in da bodo tudi sami odšli k njim na obisk. No, nadaljevanje te zgodbe pa moramo tokrat prepustiti razposajeni prihodnosti. Le upamo lahko, da to poročilo ne bo za vekomaj zaznamovano z končnim ločilom...

**REPORT ON ROUND-TABLES - CARRIED OUT IN THE FRAME
OF THE INTERNATIONAL PROJECT *MIGRATION AND
INTERCULTURAL RELATIONS: CHALLENGE FOR
EUROPEAN SCHOOLS TODAY***

**ROUND-TABLE *VSI DRUGAČNI, VSI ENKOPRAVNI?*
(*EVERYBODY DIFFERENT, EVERYBODY EQUAL?*)**

Elementary school Oskar Kovačič, Ljubljana, June 2, 2003

The round-table on (in) tolerance, bittersweet world of ethnic differences, our relations to people and on many things that can either enrich us or cause streams of tears, has in the library of *The Elementary School of Oskar Kovačič* agreeably awakened a Monday afternoon that would otherwise be lost in history as another tedious and tiresome remain of a day at the beginning of a working week. The round-table, which *The Elementary School of Oskar Kovačič* (to be mentioned here is the meritorious contribution of Barbara Klembas, the history, ethics and society teacher) and the *Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU* have organised within the frame of the international project *Migration and Intercultural Relations: Challenge for European Schools Today*, was not quite as ordinary a round-table as us bonces held under the name "researchers" are accustomed to. Why? (Selected) pupils of *The Elementary School Oskar Kovačič* presided over this round-table. In addition, who were the "chosen"? A motley company that the fanciers of order or the so-called "drawerers", can place in four drawers. Samra Osmanvič, Linda Rexhepi, Goran Doknić in Golfam Hadji-Abbasi were born abroad and came to Slovenia as children or were born in Slovenia and their parents came from elsewhere. Katarina Klim, Sebastian Stefanović and Merlisa Osmičević come from ethnically mixed families. Nika Merljak spent a few years abroad because of her parents' occupational obligations. Anja Novljan, Luka Slapšak, Gregor Goršič, Matej Fekonja and Mojca Fortin are children of less mobile parents. On no account should we forget the pupil Katarina Vogeljnik who led the debate so masterly that I thought at moments that she had done at least a few hundred of such round-tables. The "older" listeners who as well were not completely silent for two hours (as the debate lasted) were a motley company as well. Reasoning and philosophising were university professors and researchers to whom the theme was as familiar as a pistol to a cowboy, speaking of their experiences were teachers from the host and other schools, here and there the headmistress would add a word, nodding and pondering were the two ladies from the *Zavod za šolstvo*, and the reporter of the *Delo* was diligently noting everything down.

Moreover, what have the little villains revealed to us? If we are (for a change) as concise as possible: they were describing their experiences with their own unlikeness or differences of their coevals at school and in general in Slovene environment. Let us see! Samra who came to Slovenia from Bosnia and Herzegovina at the age of three, says that children in the nursery school at first laughed at her because she was switching

words. However, as she quickly added, it was not just laughing. "Children are children. If they saw someone funny dressed or not behaving as the others, they would say, "Look at him, Bosnian!" That insulted me deeply." Later, when she learned Slovene well, there was essentially less laughter and teasing on her account. As she likes to point out she is now entirely accustomed to Slovene environment and despite the fact that she loves to visit Bosnia and Herzegovina she would not live there. In her narration, she does not sing praises to Slovene tolerance. For example, when she hears the insulting expression »čefur« (for Bosnian) despite the victim to whom the insult is intended might not be of "southern provenience" it hurts her. The story of Karolina whose father is Polish, almost did not have bitter inserts. Similarly as the story of Nika, who spent four years in Switzerland because of her father's job engagement. However, some villains always find inspiration for teasing and insulting in the differences says Nika, for her bantering coevals "Rikola": "When I quarrel with my classmates they say to me: "Go back to Switzerland where you came from" but I am not at all from Switzerland, I am from Slovenia. Then I don't know what to tell them back."

The children agreed that Slovenes do not have identical relation towards all foreigners. Those from poorer countries and from environments that are more "different" are usually much lower on the "Slovene evaluation scale" than for example the Polish or Europeans from the west and north of the continent. Presumably, this is the reason, the children were asking themselves, why particularly boys from the former fraternal republics of the ex "Juga" (Yugoslavia) that were involved in the war, associate more frequently between themselves than with Slovenes. According to Goran's words, they distinct from their Slovene coevals by way of clothing as well. "Slovenes have a more rapper, skate image. We're different; we're doing a different image."

However, as the majority of youngsters concluded, things are turning for the better after all. All who visit or spend holidays with their relatives in the newly formed states in our south neighbourhood agreed with Goran's words: "We, when we were in the fifth and sixth classes didn't dare mentioning where we'd go for our holidays. Then once we started to tell how things there are cheap. Now they're always asking us when we go down there: "what did you buy, how much did you pay?"

Well, we heard a lot more. The Iranian Golfam who lives in Slovenia for several years entrusted us with her relation to Iranian films: "They want to degrade this country; it is not at all as they present it." We have learned about the background, the essence of graffiti with ethnic, national and/or religious contents, which persistently decorate the school walls although the caretaker tries to clean them off as they appear: "Like Slovenes, they write for us who are more southerners "Čefurji raus" (Bosnians out) and so on. We start writing something to give them counter." It was interesting to hear some masterpieces of the children's imagination or real conspiracy theories, produced in the heads of children. At the time of Bin Lادن's greatest popularity, there was news circulating at school that the Iranian Golfam was related to the bearded man. Moreover, not only related ...? It is difficult to understand how the town can be spatially segregated when one lives in a "non-problematic" district: "They understand this Ižanka (girl from Ig) as

if there were two states. Like, if I say Ižanka: "Gee, where do you live!" It is probably even more difficult to understand how one cannot freely decide upon some matters if one has "cooled" parents: "My parents would be very much against me marrying a non-Muslim." We heard they roll "southern music" at school dances. Goran told he has days off for some Orthodox holidays etc.

Well, neither the pupils nor the public have set any kind of brilliant conclusions. Probably there is no need to. As one of the "older listeners" speculated towards the end of the debate, the most "... is achieved when you pull tolerance in from behind the back ... When you surpass tolerance through diversity. To speak no more that you must be tolerant. Because when you are tolerant, you suffer. That you have to realize we are different. Don't be tolerant, there's nothing to suffer for because we are different." Anyway, despite the fact that the debaters, pupils and older listeners were for those two hours tolerant it at all did not seem to me they were suffering. Considering (relative and absolute) number of laughed minutes, this round-table is in the competition of events, where my presence too appeared, a winner without competition. In addition, if the saying that laughter is half of health holds, then we did something for health on that as a rule tedious and unsound Monday afternoon. First class!

ROUND-TABLE ON REFUGEES

The Elementary School of Danila Kumar, Ljubljana, July 7th 2003

The event, which awakened *The Elementary School of Danila Kumar* from its pre-holiday sleep, could hardly be defined as "round-table". But that is what was written on the invitation and so it will stand in the title of the present report. Mrs. Mira Zupan Shaar, teacher of history and geography has prepared on the world day of refugees for a pleasant group of pupils of the higher classes of elementary school a lecture about people who had to leave their homes. It was not another uninteresting school hour, which with everything fed up young bonces have listened to for nearly ten months! At the beginning, she rolled a "video spot" by Murat & Jose, rappers who grew up on Slovene corn mush, *Od ljudi za ljudi* (From people to people). After the rapping of among pupils undoubtedly popular pair, questions and answers followed: "What is the song about?" "About intolerance." "To whom are we usually intolerant?" "To ... foreigners, immigrants!" Thus we gradually came to refugees. More than to dry enumerating of all kinds of numbers, places, states, years of wars and a lot of other "quickforgettable" matter the teacher focused on difficulties, on everything sorrowful and painful that usually accompanies people who must run away from home. She presented a short documentary film on Palestinian refugees and their variegated difficulties they meet with in refugee camps and in life in general. A conversation followed in which the pupils were challenged by the elder bonces to describe their experiences with (in)tolerance, and to reveal their attitudes to immigrants, to people who have found themselves in distress ...

Urša Marn, the school social pedagogue, took over the steering wheel after a short pause. She seated pupils into groups of four or five, threw on their desks a list of thirteen persons (Serbian soldier, African woman with a child, drunk Swedish skinhead etc.), and asked them to agree within groups with whom they would or would not travel a ten days journey by train. The pupils of course had to comment their decisions and thus intentionally or unintentionally conceded their prejudices. A short discussion followed that concluded with making of a poster on which the pupils wrote some suggestions on how they could or they will help refugees and people in similar distresses. They promised to invite to school in the next school year coevals from the refugee centre and that they will visit them. We can only hope this report will not forever be marked with a terminal punctuation mark ...

LETNA KONFERENCA MEDNARODNEGA ZDRUŽENJA AEMI IN IZID NJEGOVE NOVOUSTANOVLJENE REVIJE

Janja Žitnik

Poročilo o znanstveni konferenci in letni skupščini mednarodnega združenja The Association of European Migration Institutions, Universidade Aberta, Lizbona, 27. september – 1. oktober 2003 (organizator: Centre for Migration and Intercultural Relation Studies, Universidade Aberta)

Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU – redni član mednarodnega združenja *The Association of European Migration Institutions (AEMI)* – me je na eni od pomladanskih sej pooblastil, da se znova udeležim letne konference tega združenja, ki je bila letošnjo jesen v Lizboni. Namen moje udeležbe je bil dvojen: 1) zastopanje Inštituta z volilnim glasom na letni skupščini *AEMI*, ki je potekala v dneh konference; 2) vabljen predavanje *'Lively Visions, Ossified Realities: Co-Cultures in Slovenia'* na znanstveni konferenci *AEMI* s tematskim naslovom *Migrants and Descendants: Ambivalent Legacies and New Border-Crossings in a Changing World*.

Po organizatorjevem uvodnem sprejemu takoj po prihodu 27. 10. smo imeli udeleženci naslednje dopoldne sprejem na gradu sv. Jurija v Lizboni, ki ga je pripravila občina mesta Lizbona. Popoldne je uvodnemu predavanju sledila predstavitev 1. letnika nove znanstvene revije *AEMI Journal* (Volume 1, 2003), ustanovljene na lanskoletni skupščini *AEMI* v norveškem mestu Stavanger, večinoma v skladu z vsebinsko zasnovo, ki sem jo tedaj predložila. Edino odstopanje od moje strukturne predloge, s katero je skupščina soglašala, je v tem, da revija zaenkrat še ne vključuje ocen znanstvenih revij, zbornikov in monografij, ki so jih v zadnjem letu izdale članice *AEMI*.

V prvi številki oziroma letniku (revija bo do nadaljnjega izhajala enkrat letno) so izšli trije prispevki raziskovalcev Inštituta za slovensko izseljenstvo, in sicer predavanje Marjana Drnovška *'Ljubljana and Emigrant Agencies at the Beginning of the Twentieth Century'*, ki ga je predstavil na konferenci *AEMI* v San Marinu leta 2001 s tematskim naslovom *Emigrant Agents* (objavljeni sklop prispevkov vsebuje še dve drugi predavanji z iste konference), moje lanskoletno predavanje *'The Return of Slovene Emigrant Literature'* na konferenci *AEMI* v Stavangerju s tematskim naslovom *Return Migration* (poleg še štirih objavljenih prispevkov v okviru tega tematskega sklopa) in moja kratka predstavitev Inštituta za slovensko izseljenstvo. Razen tega prinaša novi *AEMI Journal* uvodno predstavitev mednarodnega združenja – izdajatelja revije, predstavitev nekaterih njenih članic in nekoliko obsežnejši članek Daše Hribar o Slovenskem etnografskem muzeju, ki je bil z lanskim letom včlanjen v *AEMI*, in o novem kustodiatu za slovenske

zamejce, izseljence in manjšine v Sloveniji. V zadnjem delu revije so objavljeni še trije članki. Med temi bi izpostavila pregledni prispevek Henninga Benderja o izseljenskih podatkovnih zbirkah na medmrežju, v katerem avtor med drugim opozarja na najpogostejše pomanjkljivosti obstoječih podatkovnih zbirk.

Kar zadeva načrte za prihodnje letnike novoustanovljene revije *AEMI Journal*, lahko pričakujemo, da bodo večino prostora v njih zavzemali znanstveni prispevki z vsakoletne konference AEMI, kar pomeni, da bodo posamezni letniki predvidoma tematsko enotnejši od prvega. Dilema nekaterih avtorjev pa je v tem, ali naj z objavo svojih znanstvenih prispevkov pomagamo reviji na poti k čim hitrejši uveljavitvi v mednarodnih humanističnih in družboslovnih krogih in tako pospešimo njeno vključitev v mednarodno indeksiranje – ali pa naj damo prednost neposredni koristi, ki jo z vidika kvantitativnega vrednotenja naših raziskovalnih programov (tj. z vidika bibliografskih točk) prinašajo naše objave v že indeksiranih revijah. Z drugimi besedami, odločiti se moramo, ali naj žrtvujemo svojo neposredno korist v prid naše skupne revije ali pa naj upamo, da bodo to nehvaležno delo opravili naši kolegi iz drugih držav.

Sledili so še trije delovni dnevi konference z zelo bogatim in kakovostnim programom, katerega vsebina se je odlikovala po presenetljivi koherentnosti. V prvem tematskem sklopu *Migration Policies: Multiple Realities, Different Approaches* so nastopajoči med drugim obravnavali selitve med Finsko, Rusijo in EU ter vprašanje priseljske politike in državljskih pravic v postkolonialni Portugalski, napovedanim predavateljem pa sta se pridružili še kolegici z univerze gostiteljice srečanja s prispevkom o ovirah pri šolski integraciji druge generacije priseljencev iz nekdanje portugalske kolonije Cap Vert. V drugem tematskem sklopu *Migrations, Identity and Social Representations* sem v ponedeljek nastopila z že omenjenim uvodnim predavanjem, ki je bilo sprejeto s precejšnjim zanimanjem. Vprašanja udeležencev v diskusiji so zadevala zlasti vzroke za očitne razlike med pravnim, socialnim in kulturnim položajem priseljskih skupnosti v Sloveniji ter sorazmerno dobro zaščitenim položajem avtohtonih manjšin v tej državi. Posebna pozornost v diskusiji je bila namenjena tudi definiciji in širšemu razumevanju pojma sokultura (največkrat v množinski rabi: sokulture), konceptu, ki sem ga predlagala v nekaterih svojih nedavnih člankih in podrobneje pojasnila v prispevkih, ki so pravkar v tisku. Del zanimanja pa smo v diskusiji namenili kolegici iz Izraela, ki je predstavila problematiko skupinske samopodobe ruske judovske skupnosti v Izraelu, vendar so vprašanja o vplivu njihove – kot smo izvedeli – toge samopodobe na njihovo integracijo v širšo izraelsko družbo žal ostala brez odgovora.

V torek in sredo dopoldne so se zvrstila še vsa druga predavanja – od devetnajstih napovedanih predavateljev jih je dejansko nastopilo šestnajst, saj so bili trije predvideni predavatelji oziroma predavateljice zaradi nepričakovanih zasebnih ovir odsotni. Vseh udeleženk in udeležencev skupaj z delegati članic združenja je bilo 37 (iz petnajstih držav), med njimi tudi vrsta uglednih gostov iz neevropskih univerz in inštitutov, ki sicer niso včlanjeni v združenje. Znanstveni del programa je v zadnjih dveh dneh obsegal dva tematska sklopa predavanj: *Migrant Descendants: Paths of Incorporation* in *Migrant Descendants: Identities and Cultural Practices*. V prvem sklopu bi želela izpostaviti

izvrstno predavanje Oscarja Martineza o vključevanju potomcev mehiških priseljencev v prevladujočo evropskoameriško kulturo v ZDA ter metodološko poučni prispevek Christine Inglis iz Avstralije, zlasti kar zadeva šolsko problematiko pri potomcih novejših priseljencev v Avstraliji (s podrobno analizo stopnje izobrazbe, šolskega uspeha, izostankov, jezikovnih ovir ipd. po posameznih etničnih skupnostih). Organizator konference Armando Oliveira je predstavil povzetek svoje nedavno objavljene monografije o drugi generaciji portugalskih priseljencev v Kanadi in ga zaključil s spornim sklepom, da v okviru kulture in splošnih vrednot portugalske priseljenjske skupnosti v Kanadi – glede na izjemno nizko stopnjo njihove povprečne izobrazbe – izobrazba že sama po sebi očitno ni cenjena. V burni razpravi, ki je sledila, je prevladalo stališče, da bistvena odstopanja posameznih etničnih manjšin od povprečne stopnje izobrazbe v državi niso vprašanje kulture ali vrednot teh manjšin, temveč vsekakor izhajajo iz eksistencialne problematike socialnega sloja, ki ga te manjšine pretežno tvorijo. V zadnjem sklopu predavanj pa so bolj ali manj enakovredno nastopili udeleženci iz Poljske, Francije in Velike Britanije, pri čemer je poljski predavatelj še posebej navdušil z domiselno analizo nacionalističnih stereotipov v poljsko-ameriških učbenikih pred drugo svetovno vojno.

V torek popoldne je potekala skupščina *AEMI*, ki smo se je udeležili le pooblašчени delegati. Od 30 članic (dve sta bili zaradi nedejavnosti s sklepom skupščine izključeni) je bilo zastopanih 17 članic. Sprejeli smo dopolnila k statutu *AEMI*, tekoči proračun, letno poročilo predsednika in tajnika, ponovno imenovali finančnega nadzornika, sprejeli sklepe o vključitvi dveh novih članic, o povečanju članarine s 100 na 150 evrov ter potrdili lanskoletni predlog o imenovanju organizatorja naslednje konference *AEMI*, in sicer Švedskega inštituta za izseljenstvo, ki ima sedež v mestu Växjö.

Sledile so predstavitve skupnih mednarodnih projektov *AEMI*. Zaradi bližnjega roka EU za oddajo vlog (november 2003) in obsežne spremne dokumentacije je bil poudarek na zaključni fazi priprave osnutka evropskega projekta *European Migration Heritage Routes*, v katerem naj bi v različnih vlogah sodelovale vse članice združenja.

Celotna organizacija znanstvenega srečanja je bila uspešna, program je potekal tekoče in brez večjih odstopanj od napovedanega, letna seja skupščine in sama konferenca pa sta bili zelo produktivni. Še posebej bi izpostavila dragoceni prispevek izvrstno vodenih diskusij, v katerih je v odmerjenem času lahko sodelovala večina udeleženk in udeležencev. Ti pa zastopajo kar tri vrste ustanov, in sicer raziskovalne organizacije in inštitute s področja migracijskih študij, izseljenjske muzeje in izseljenjske arhive, zaradi česar razprava ni bila usmerjena le v teoretske rešitve, temveč predvsem v iskanje najučinkovitejših načinov prenosa znanstvenih rezultatov v politične strategije ter zakonodajno, socialno, kulturno in izobraževalno prakso.

»READING THE EMIGRANT LETTER: INNOVATIVE APPROACHES & INTERPRETATIONS

Marjan Drnovšek

Poročilo o mednarodni znanstveni konferenci »Reading the Emigrant Letter: Innovative approaches & Interpretations«, ki je od 7.-9. avgusta 2003 potekala na Carleton Centre for the History of Migration, University of Carleton, Ottawa, Kanada.

V vročem avgustovskem času je v kampusu Carletonove univerze v Ottawi potekala tridnevna znanstvena konferenca, ki je združila poznavalce izseljenske korespondence (in le simbolno drugih osebnih virov, npr. dnevnikov, osebnih pričevanj ipd.), zlasti iz vrst zgodovinarjev, ki so v večini prihajali iz Kanade, Združenih držav Amerike in Velike Britanije ter Irske, v manjšem številu iz drugih evropskih držav (Francije, Italije, Nemčije, Poljske, Luksemburga in Slovenije), nato iz Avstralije, Nove Zelandije in Azije (Južne Koreje). S prispevki je sodelovalo 53 referentov in panelnih diskutantov, prisotnih pa je bilo času primerno zadostno število poslušalcev, ki so se brez zadržkov vključevali v diskusijo kot komentatorji ali postavljali vprašanja referentom. Slovenska prispevka na zastavljeno tematiko sva pripravila Aleksej Kalc (Narodna in študijska knjižnica v Trstu) in Marjan Drnovšek (Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU), prvi na temo »Letters and Tapes: Two Sources in Examining Communication Between Trieste and Australia and Ethnic Questions Here and There«, drugi na temo »Private and Public Emigrant Letters: Similarities and Diversities«.

Dogajanje je spremljala razstava, ki jo je s pomočjo študentov tretje stopnje (M. A.) pripravil dr. Bruce S. Elliot, vodja Centra za zgodovino migracij Carletonove univerze in organizator znanstvene konference, in sicer z naslovom »Unique Journeys: Canadian Emigrant Letters 1815-1852«. Spoznali smo sedem zgodb izseljencev s pomočjo njihovih originalnih pisem in kopij drugih dokumentov ter s repliko potovalne mize in pribora za pisanje, karto njihovih poti prek Atlantika in po kopnem in z odlomki iz pisem. To razstavo sta dopolnjevali dve potujoči razstavi, prva z naslovom »The Voyage of Words: Letters and Diaries of Italian Emigrants« (pripravil jo je Archivio Ligure della Scrittura Popolare, Genova, Italija) in druga »England No More: the Petworth Emigrations« (v organizaciji University of Waterloo Library Special Collections). Vse tri razstave so bile na ogled v St. Patrick's College Building, kjer je sedež Carleton University Art Gallery in kjer je v glavni dvorani potekala tudi znanstvena konferenca. Za sodelujoče je bilo dobro preskrbljeno v študentskem domu in v študentski restavraciji, oboje oddaljeno od dvorane slabih sto metrov, kar je zagotavljalo (že sam kampus je izven mesta Ottawe v idealnem mirnem okolju) druženje in nadaljevanje dvoranskih

debat tudi izven uradnega časa. Omenim naj tudi sproščenost poteka konference, ki je pod vodstvom posameznih predsednikov panelov sledila točno določenemu časovnemu razporedu, vendar brez ceremonialov in »ex cathedra« predavanji, pogosto z uporabo sodobnih tehničnih pripomočkov.

Prispevki so bili podani v naslednjih panelih (s sodelujočimi): *Introductory Plenary* (David Fitzpatrick, Eric Richards), *Silences and Omissions* (David A. Gerber, Wolfgang Helbich & Walter D. Kamphoefner, Ann Goldberg), *Communications Systems and the Construction of Identity* (Karen Leminski, Aleksej Kalc, Dirk Hoerder), *Integration and Continuities* (Estelle Bouhraoua, Kathleen A. DeHaan, Detlef Garz & Sylke Bartmann & Hyo-Seon Lee), *Letters of the Francophone Diaspora* (Jean Lamarre, John Willis, Ariane Bruneton-Governatori), *Panel Discussion on Editing Emigrant Letters* (David Fitzpatrick, Charlotte Gray, Wolfgang Helbich, Mary McDougall Maude), *The Problem of Letters in Contemporary Publications* (Bill Jones, Terry McDonald, Anne D. Jaroszynska-Kirchmann, Marjan Drnovšek, Scott McLean), *Cultural Adjustment, Gender, and Childhood* (Ruth-Ann Harris, Helen Brown), *English Labourers' Letters* (Wendy Cameron, Judith Hill), *Letters on a Religious Theme* (Alexander Pyrges, Neil Ann Stuckey Levine), *Marriage, Divorce, and Death* (Suzanne M. Sinke, Gabrielle Fortune, James D. Miller), *Panel on Digitization of Emigrant Letters* (Joe Wurl, Lorraine Tennant, Margeret Conrad, Stephen Davies), *Letters, Orality, and the Visual* (Angela McCarthy, Gerard Van Herk & Shana Poplack, Jack Little), *Letters and Petitions* (Alexander Schunka, Michael Vance, Vadim Kukushkin, Marcelo Borges & Robert Reeves), *Communication System in Early Canada* (Jane Harrison, Judith Hudson Beattie), *Perception of America* (Joanna Daxell, Halina Parafianowicz, Susanne Knoblauch), *Panel on Locating Emigrant Letters* (moderator Wolfgang Helbich) *Wrap-Up Panel: Summary and Ways Forward* (Eric Richards, David Gerber).

Prispevki so bili različni po vsebini, časovnih in prostorskih dimenzijah, poglobljenosti oziroma le opisnosti, z mnogimi (ne)ujemanji v okviru posameznih panelov, kar je bila posledica naknadnega razvrščanja predlaganih tem prispevkov po panelih, ne pa obratno na način, da bi bile teme vnaprej razpisane po posameznih panelih. Druga pomanjkljivost, ki je bila izpostavljena na konferenci, je bilo pomanjkanje teoretičnih in metodoloških prispevkov, večje analitičnosti in primerljivosti. To ne zmanjšuje uspešnosti konference, saj je bila le-ta sklicana ravno zaradi tega, da v širšem krogu sodelujočih pride do soočanj in razčiščevanj nejasnosti. Z očmi spodaj podpisanega slovenskega udeleženca je bila konferenca obogatitev védenja, kje in kdo vse raziskuje problematiko izseljenske korespondence kot arhivskega vira, vira, ki je na Slovenskem relativno borno ohranjen, na primer, v primerjavi s pismi v Kanadi in Veliki Britaniji. Vedno večji interes vlada za osebno izkušnjo udeležencev migracijskih gibanj od začetkov evropskega koloniziranja sveta do danes, na drugi strani pa prihajajo v ospredje mnogo bolj lokalne teme, vezane na ožje lokalne selitve oziroma selitve podeželje-mesto in obratno. Izseljenska pisma postajajo – iz slovenske literarne zgodovine 19. stoletja vemo, da so tudi že bila – predmet literarnih del ali vsaj osnova zanje. Na drugi strani, kar je bilo izpostavljeno na konferenci, je občutljivost tega gradiva, z

mnogimi intimnostmi, odkritimi sovražnostmi, izrazi resnice ali laži ipd. Postavlja se tudi vprašanje, kje je meja uporabljanja tega gradiva v raziskovalne namene? In to ne samo s formalnega, ampak predvsem etičnega vidika. Izseljenska korespondenca postaja predmet znanstvenih raziskav tudi na Slovenskem. Za znane Slovence-izseljence že prej, v zadnjem času pa tudi korespondenca preprostih ljudi (omenim naj le zadnje tovrstno delo: Poti in usode; selitvene izkušnje Slovencev z zahodne meje (ur. Aleksej Kalc s sodelavci), Koper 2002). Zlasti etnološka stroka ima daljšo tradicijo glede zbiranja »osebnih zgodb« tudi med izseljenci. Zgodovinopisje je v tem oziru še v zaostanku, čeprav zgodovinarji sodobnosti posegajo tudi po tem pristopu zbiranja podatkov, npr. s pomočjo intervjujev ali po pisni poti. Eden temeljnih imperativov zgodovinopisja je, da so omenjeni osebni viri le del (in ne edini vir) viroslovne baze pri raziskovanju. Na drugi strani je pri osebnih virih potrebna tudi kritičnost, kot do ostalega gradiva, ali pa celo nekoliko bolj. Zato marsikdaj slišimo (upravičene?) očitke o konservativnosti zgodovinopisja, ki nerado posega po tovrstnem gradivu, vendar zadnje čase vedno bolj. Zlasti zgodovinar slovenskega izseljenstva ne sme izpustiti tovrstne viroslovne baze.

Skratka, marsikje po svetu so glede izseljenske korespondence in ostalih oblik zbiranja osebnih pričevanj daleč pred nami, kar nam potrjuje tudi obsežna znanstvena literatura na to tematiko, kar je lahko preverljivo po internetu. O najnovejših rezultatih se seznanimo na konferencah, kot je obravnavana v tem kratkem poročilu, še bolj koristni pa so stiki z nosilci teh raziskav in povezave z njimi na skupnih temah.

DOPOLNILO

V zadnji številki revije "Dve domovini - Two homelands" (17/2003) sem v svojem prispevku "'Coming out' manjšinskih žensk" ilustrativno izpostavila aktivno raziskovalno in umetniško delovanje slovenskih žensk znotraj slovenskih manjšinskih skupnosti in se pri tem bežno dotaknila lika slovenske akademske slikarke Barbare Remec. Zapisala sem, daje "od leta 1947 do leta 1991 delovala zunaj organizirane slovenske skupnosti v Argentini" (str. 96). Restriktivno sem tolmačila vir, ki mi je bil na razpolago in se nanaša na njeno umetniško delovanje, o katerem je v svojem zadnjem intervjuju pred smrtjo tudi umetnica sama dejala: "Prehodila pa sem celo Argentino od severa do juga. Vedno sem preživela nekaj mesecev na jugu, nato nekaj mesecev na severu; potem pa sem naredila še kake druge obiske" (Gl. Zora Tavčar, Slovenci za danes, Ljubljana 1991)

Dejstvo je, da je bila umetnica vključena tudi v organizirano slovensko skupnost v Argentini. Od leta 1951 je bila soustanoviteljica Slovenskega planinskega društva v Bariločah in od začetka leta 1954 do svoje smrti tudi ustvarjalna članica Slovenske kulturne akcije.

Informaciji mi je posredoval dr. Jože Rant, dr. phil. in prof. tit. ord. (upok.) iz Argentine, ki se mu na tem mestu iskreno zahvaljujem.

Marija Jurič Pahor

OPRAVIČILO

Opravičilo glede prispevka Volitve najlepših mladenk Slovenske narodne podporne jednote (SNPJ) v ZDA (Dve domovini /Two Homelands, 17, 2003, str. 159-160)

Opravičujem se za napako pri navedbi avtorja prispevka, ki ga ni napisala Mirjam Milharčič-Hladnik, ampak Joe Valenčič, ki je tudi sestavil v nadaljevanju navedeni Seznam najlepših mladenk SNPJ v ZDA (str.161-162).

Urednik: Marjan Drnovšek

SLOVENSKA KRONIKA 1800–1995

Slovenska kronika prinaša tisto obliko zgodovinskega dela, ki je doslej na Slovenskem v takšnih razsežjih še ni bilo. Je torej temeljno delo, ki z značilnimi časovnimi pojavi in dogodki osvetljuje slovensko pot iz narodne zapostavljenosti do nacionalne samozavesti v lastni državi in suverenega položaja med drugimi evropskimi nacijami.

- več kot 150 sodelavcev,
- 22 preglednih uvodnikov,
- 1622 privlačno napisanih gesel in zgodb,
- 3485 fotografij, umetniških reprodukcij in drugega slikovnega gradiva,
- 46 različnih zemljevidov in kart,
- več kot 10000 podatkov v imenskih kazalnih,
- pet knjig velikega formata 25 x 30 cm, skupaj 2344 strani

DARILO ZA NAROČNIKA NA ZBIRKO!
Faksimile Kozlerjevega zemljevida
slovenskih dežel iz leta 1861

BOOK REVIEWS

KNJIŽNE OCENE

KNJIŽNE OCENE / BOOK REVIEWS

1875

1875

Vrhniški razgledi, 4. Vrhnika: Muzejsko društvo Vrhnika, 2003, 176 str.

V Sloveniji izhaja kar lepo število krajevnih zbornikov, ki, kot ime že samo pove, posvečajo največ pozornosti krajevnim temam. Ni pa rečeno, da samo njim. Zlasti v času samostojne države zasledimo v njih vedno več prispevkov, ki govorijo o pomembnih krajanih, ki so odšli po svetu in tam postali bolj ali manj ugledni v novih priseljskih skupnostih. Ni daleč od resnice misel, da ni družine na Slovenskem, iz katere v zadnjih dveh stoletjih iz najrazličnejših vzrokov ne bi kdo odšel v tujino in tam ostal za krajši čas ali za vedno. Kaj šele iz posameznega kraja. Tudi Vrhnika z okolico v tem ni bila izjema. Poudariti moram, da je v naši zgodovinski zavesti še vedno premalo utrjena misel, da Slovenci ne živijo samo v vsakokratnih državnih mejah, ampak tudi prek njih, to je v bližnjih sosesčinah (zamejski Slovenci) in razpršeni po vseh celinah sveta (izseljenci oziroma zdomci). Skozi interes za preteklost posameznikov (in to ne samo iz vrst znanih in pomembnih ljudi) in družin spoznavamo tudi pojav migracij in tendenco po iskanju družinskih korenin, ki postaja vedno bolj prisotna v zadnjem času tudi v Sloveniji, npr. v okviru rodoslovnih društev. Vedno bolj pa se migracijska tematika uveljavlja tudi v zgodovinopisju.

Čas množičnega izseljevanja je bil tudi čas razvitih železniških povezav, brez katerih si selitev ljudi ne moremo predstavljati v obsegu, ki ga poznamo konec 19. in na začetku 20. stoletja. In Vrhnika je bila ob poti v svet, saj je tržaško pristanišče pomenilo enega od izhodnih pristanišč v svet, hkrati pa je velik del izseljencev potoval tudi v smeri proti Dunaju in skozi njega proti različnim zahodnoevropskim pristaniščem. Izseljevanje je zajelo tudi Vrhniko z okolico. Samo kot primer. Leta 1892 se je iz sodnega okraja Vrhnika (Borovnica, Črni Vrh, Horjul, Polhov Gradec, Preserje, Št. Jošt in Vrhnika) izselilo 23 oseb, leto dni kasneje kar 189, od tega samo iz Vrhnike 104. V Bistri pri Vrhniku sta bila rojena Francišek, kasneje Francis Jager (*1869), misijonar in čebelar, in njegov mnogo bolj znani brat Ivan, kasneje John Jager (*1871), arhitekt in urbanist. V poljudnem članku sta ju predstavila bralcem Franci Dovč (Francis Jager – duhovnik in čebelar) in Pavel Mrak (Naš rojak – arhitekt Ivan / John / Jager). Prvi je odšel v Ameriko leta 1887, drugi leta 1902. (Že leta 1880 je po ženini smrti odšel v Ameriko tudi njen oče.) Francišek je dokončal bogoslovne študije v ZDA in se tam začel ukvarjati tudi s čebelarstvom, Ivan pa je prišel v ZDA kot oblikovan in znan arhitekt in urbanist. Francišek se je uveljavil kot univerzitetni profesor za področje čebelarstva (bil je profesor na državni univerzi v Minneapolisu, vodja odseka za čebelarstvo, vodja kmetijske postaje in svetovalec na ameriškem ministrstvu za kmetijstvo), Ivan je postal najbolj znan po izdelavi urbanističnega načrta za Minneapolis. Tako sta brata, rojena v Bistri pri Vrhniku, kjer sta preživela le zgodnja deška leta, dala svoj pečat največjemu mestu v Minnesoti.

Če govorimo o množičnem izseljevanju Slovencev na prelomu v 20. stoletje, usmerjeno zlasti v Združene države Amerike, kot o najbolj množičnem valu odhajanja iz slovenskega prostora, je za begunce leta 1945 (ki jim moramo prišteti še neznano število kasnejših ilegalnih beguncev konec štiridesetih in v petdesetih letih) značilno, da niso bili tako mnogoštevilni, vendar z močnim intelektualnim jedrom. Če so v času

bratov Jager odhajali večinoma zaradi ekomskih razlogov, so begunci, kasneje razseljenci, odhajali v Argentino, ZDA, Kanado, Avstralijo in po Evropi zaradi političnih razlogov. In še ena velika razlika je bila, o prvih se je veliko pisalo, stiki med staro in novo domovino so bili stalni, pošiljanje časopisov in knjig utečeno, obiski (razen vojaških ubežnikov) domačih svobodni ... medtem ko so bili drugi zamoččani, stiki z domačimi prekinjeni, njihovi časopisi in knjige prepovedani, obiski nezaželeni, če ne celo nevarni za obe strani. Kljub mehkejšim pristopom jugoslovanskih oblasti po šestdesetem letu je ostala jugoslovanska politika, zlasti njeno trdo komunistično jedro, nepopustljiva do padca režima do vseh tistih, ki so v tujini aktivno delovali proti Jugoslaviji, komunizmu in režimu kot takemu. Med begunci maja 1945 se je z družino umaknil na Koroško tudi Marijan Marolt, katerega življenjsko pot, s poudarkom na njegovem pripovednem delu (in na podlagi diplomskega dela iz leta 1993) v zborniku obravnava Darinka Koderman Patačko. Razpravo odlikuje tudi Maroltova bibliografija in navajanje opomb, virov ter literature. Marijan Marolt je bil rojen leta 1902 v zdravniški družini, ki je bila hkrati ena najpomembnejših veleposestniških in industrialnih družin na Vrhniki. Sam je doštudiral pravo in doktoriral iz umetnostne zgodovine. Po opravljenem sodniškem izpitu se je z družino preselil na Verd leta 1932. Bil je protikomunistično usmerjen, ob začetku vojne v stalni življenjski nevarnosti (preživel je tri poskuse napadov nanj), nato sledimo njegovemu umiku v Trst, izropanju domačije s strani partizanov in povratku na Verd 12. oktobra 1942. Zato se ne smemo čuditi, da je bil med organizatorji vaških straž in podpornik slovenskega domobranstva. Tako je razumljiv tudi njegov beg čez Karavanke in izselitev v Argentino junija 1948. Do leta 1954 se je preživljal s fizičnim delom. Omenjenega leta je postal tajnik in plačani vodja pisarne Slovenske kulturne akcije (SKA), kasneje profesor in ravnatelj Umetniške šole SKA, predavatelj na slovenskem oddelku ukrajinske katoliške univerze sv. Klimenta. Umril je januarja 1972 v Buenos Airesu. Povezanost z Vrhniko se kaže tudi v njegovem umetnostnozgodovinskem delu (več študij o vrhniškem slikarju Jožefu Petkovšku, topografija vrhniške dekanije) kot tudi v literarnem ustvarjanju, ki ga je razvil v Argentini. Zgodovinski roman *Zóri, noč vesela!* (1956) govori o Vrhniki in njenih ljudeh in je bil prvo izvorno zdmsko pripovedno delo, ki ga je v knjigi izdala SKA. In tudi njegovo tretje delo (drugo, *Rojstvo, ženitev in smrt Ludvika Kavška* iz leta 1967 ima tudi mnoge avtobiografske poteze) z naslovom *Jože Petkovšek. Življenjepišna povest*, ki je izšla posthumno leta 1975, govori o vrhniškem rojaku. Avtorica nas seznanja s podrobno analizo njegovih del na način, da je privlačen za branje tudi nepoznavalcev, s čemer ne okrne strokovnosti svojega razmišljanja. Kot dodatek je objavljen zapis Marijana Marolta *Mikelčevi spomini na Petkovška*, ki se hrani v Arhivu Republike Slovenije v Ljubljani (AS 935 Marolt Marijan). Marolt je dobil svoje mesto tudi v trilogiji *Slovenska izseljenska književnost 3. Južna Amerika*, ki sta jo uredili Janja Žitnik in Helga Glušič (Rokus & Založba ZRC, 1999).

Poleg uvodnika glavne in odgovorne urednice zbornika Marije Oblak Čarni sledimo sklopu člankov, ki govorijo o kulturni dediščini na Vrhniki, in sicer o umetnostnozgodovinski (Mojca Arh Kos), etnološki (Damjana Pediček Terseglav), o dediščini kot vrednoti današnjega časa (Petra Jernejec Babič), arheološki/Claustra Alpium Iuliarium

(Janez Kos) in arhivski (Marija Oblak Čarni). O vrhniškem prangarju – sramotilnem stebri piše Bojan Kukec, pomenu Kotnik-Lenarčičevega posestva v Verdu Nataša Oblak in vrhniški lokalni železnici Karol Rustja. Usnjarstvu sta posvečena dva prispevka, o nastanku usnjarne S. Kalin piše Franc Okrajšek in o stavki usnjarskih delavcev v tovarni Carla Pollaka leta 1922 Marjeta Adamič. Arhivistka in zgodovinarica Aleksandra Serše nam predstavi Vrhniko na vojaškem zemljevidu 1763–1787, Marta Samotorčan pa poroča o uprizarjanju živi jaslic v času božično-novoletnih praznikov v zadnjih letih.

Kot raziskovalca slovenskega izseljenstva me veseli, da se tudi na lokalni ravni posveča pozornost Slovincem po svetu. Muzejsko društvo Vrhnika (ustanovljeno je bilo leta 1999) ima tudi v pravilih zapisano, da povezuje občane, rojake po svetu in druge, ki jih zanimajo domoznanske dejavnosti. Iz društvenih poročil (2001, 2002) razberemo, da pripravljajo postavitev spominskega obeležja bratoma Jager in da so za zbirko gradiva o zgodovini Vrhnike pridobili tudi gradivo o Frančišku Jagru. Obravnavana številka zbornika pa dokazuje, da izseljenska tematika na Vrhniškem ni zapostavljena. Samo tako naprej.

Marjan Drnovšek

Zvone Žigon, Izzivi drugačnosti: Slovenci v Afriki in na Arabskem polotoku, Založba ZRC, ZRC SAZU (migracije 3), Ljubljana, 2003, 152 str.

Razen že skorajda mitoloških Aleksandrink (Dorice Makuc), nekaj časopisnih ali strokovnih člankov in kakšne raziskovalne naloge ni bilo o Slovincih ali slovenstvu na Črni celini napisanega skoraj nič, poudarja avtor v predgovoru. In prav ta črna luknja na Črnem kontinentu je avtorja, kot sam v manj vesoljskem jeziku piše, potegnila s svojo privlačnostjo v prostor neznanega.

Njegov projekt je finančno oplemenitilo *Ministrstvo za kulturo RS* in avtor se je v (evropski) jeseni 2001 za 25 dni podal na celino, od koder je baje nek naš daljni prednik prvič stopil na to nam vsem dobro znano grenko-sladko pot. No, če smo natančnejši, avtor je obiskal tri države (Egipt, Kenijo in Južnoafriško republiko) in ob tem se mi zdi »fer«¹ prišepniti, da to ni bilo izključno študijsko potovanje. Na pozabljeno celino se je odpravil tudi v obleki svetovalca *Urada RS za Slovence po svetu*. Kljub temu, da je avtor veliko gradiva zbral tudi prej in potem (arhivi, dopisovanja in pogovori), predstavljajo intervjuji in dnevnik s poti tisti del knjige, brez katere bi ta bila kot kavboj brez pištole. No, zagrizimo se končno v strukturo besedila, da bomo (z)vedeli, iz kakšne moke je kruh.

Knjiga je brez obveznih poglavij (predgovor, uvod in povzetek) razdeljena v štiri sklope. Najprej avtor obdela slovenstvo po državah, kjer naj bi bilo največ Slovencev. Najdlje se zadrži v Egiptu, kjer v posebnem podpoglavju predstavi Aleksandrinke, nato slovenske vojake v Afriki, ki so v času zadnje svetovne m/norije pristali na tej celini kot italijanski vojaki ali pa so ostali v Egiptu kot vojaki razpadle jugoslovanske vojske,

pridruženi angleškim kolegom, na kratko opravi z nič kaj epskim, povojnim obdobjem in na koncu se še na debeli strani razpiše o današnjem stanju slovenstva v Egiptu. Sledi koncentriran opis slovenstva v Južnoafriški republiki, državi, ki danes daje streho nad glavo največjemu številu Slovencev na kontinentu, Keniji, Izraelu in Jordaniji. Poleg »opaznejšega« števila Slovencev (od 23 do 107) se v naštetih državah kažejo tudi zametki organiziranosti z namenom ohranjanja slovenske narodne identitete. Bolj kot resnobe učiteljice zgodovine se avtor pri iskanju slovenstva predaja čarom razposajene sedanjosti in pri tem na trenutke celo kuka v prihodnost. Slovenstvo je namreč v tem delu sveta razmeroma »mlado« in razen Egipta v nobeni od naštetih držav ne sega dlje kot štiri desetletja v preteklost.

V poglavju *Analiza* nam avtor servira kategorizacijo Slovencev v Afriki in na Arabskem polotoku (Aleksandrinke, vojaki, povojna ekonomska migracija, emigracija iz osebnih razlogov, začasna delavska - poslovna emigracija in misijonarji). Pri tem se opira predvsem na vzroke izselitve. Sledi kratko podpoglavje *Ženske kot izseljenke*, kjer se v nekoliko drugačni embalaži večinoma proda že prodano. V nadaljevanju nam avtor ob analizi »stanja« slovenske etnične identitete med Slovenci v Afriki in na Arabskem polotoku zaupa še svoj pogled v prihodnost (poglavje *Slovenstvo danes in jutri - sklep*).

Sledi *Dnevnik* s potovanja, kjer spoznamo male in velike skrivnosti avtorjevega dela: navezovanje stikov, obiski, potepanje po pokopališčih, barantanje s taksisti itd. Avtorjev slog v tem poglavju nič več sramežljivo ne skriva svojih kvalit: nazornost, jasnost, neposrednost, spontanost itd. Ob tem se bralec vpraša, zakaj avtor ni celotne knjige oblikoval v obliki dnevnika ali potopisa, kamor bi lahko brez posebne muke prilepil tudi zbrano gradivo, opažanja in razmišljanja, navedena v prvih dveh poglavjih? Knjiga bi tako postala dostopnejša širšemu krogu bralcev, avtorjev slog bi še bolj bahavo razkazal svoje lahkotne, zavidljive peruti in se na drugi strani izognil občutku, da za »res« znanstveno delo besedilo manjka kakšna enota »globine« oziroma nekaj več nadležnega, radovednega, pikolovskega idr. vrtanja v izbrano temo ali problem.

V zadnjem poglavju *Izseljenci o sebi* avtor poda pogovore, polstrukturirane intervjuje s Slovenci, živečimi v Afriki in na Arabskem polotoku. Pogovore, ki niso bili posneti, najdemo povzete tudi v *Dnevniku*. Med intervjuji najdemo tudi nekaj pogovorov, opravljenih v Sloveniji, in nekaj odgovorov, poslanih avtorju v pisni obliki. Gre za korektno in uglajeno opravljene intervjuje, ki prinašajo zanimive, berljive, mestoma celo »filmske« vsebine ter zgodbe. (Te bi lahko zasijale tudi v kakšni drugi obliki.)

Avtor si na tej poti v neznano ni zadal previsoko letečih ciljev, kar je bila brez dvoma pametna, modra poteza. Toda po drugi strani bralec pogrša nekoliko več od zgolj deskriptivnega pregleda slovenstva in od iskanja števila rojakov v petih afriških državah. No, vzrok za to ščepec kritično recenzijo pa je verjetno treba iskati tudi v »carski« avtorjevi predhodnici. Knjiga *Iz spomina v prihodnost* nas namreč razvaja z veliko bolj analitičnim, pronicljivim, kompleksnim, večplastnim branjem. Kakorkoli že, mogoče je pa prav to (cena) izziv(a) drugačnosti.

Uršula Lipovec Čebtron (ur.), *V zoni prebežništva: antropološke raziskave prebežnikov v Sloveniji*, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana, 2002, 232 str.

Slika na naslovnici zbornika – rentgenski posnetek tovarnjaka naloženega z zabojniki banan, pod katerimi se skrivajo prebežniki – nam ne skriva s kakšnim »tovorom« imamo opravka. Podobe iz morečih sanj, futuristična srhljivka, temen pogled Velikega brata...? No, besede raje prepustimo urednici zbornika, ki se slike z naslovnice dotakne že na začetku uvodnih misli: »'Neprijavljen tovor' so v tem in v mnogih drugih primerih ljudje: prebežniki. Njihove silhuete se zdijo kot duše umrlih iz Hada ali htonska bitja, ki se ciklično vračajo v tostranstvo, in ne kot žive osebe z začetka tretjega tisočletja, ki so zaprte pod skladovcami banan, da bi prišle na ozemlje Velike Britanije. Posnetek jih beleži kot sence, kar s stališča mejnih policij Evropske uni je pravzaprav so. Nahajajo se v prehodnem, liminalnem stanju, razpeti med državo izvora, v katero se ne morejo ali ne želijo vrniti, in ciljno državo, za katero so brez vstopnih vizumov 'ilegalci', ki jih je potrebno najprej izolirati od legalnih potnikov, nato pa – v večini primerov – poskrbeti za njihovo čimprejšnjo odstranitev.«¹

V zborniku so zbrani prispevki študentk in študentov tretjega ter četrtega letnika etnologije in kulturne antropologije, ki so v študijskem letu 2001/2002 obiskovali vaje iz *Antropologije migracij*. Raziskave so bile opravljene v prvi polovici leta 2002, torej približno leto dni po medijskem, številčnem idr. »bumu« prebežnikov oziroma prebežništva. »Pravi čas«, porečejo tisti, ki ne prenesejo prevročih obrokov, in »prepozno«, potarnajo oglaševalski balončki, (Veliko bolj »vroče« je izšlo delo *Prebežniki, kdo ste?*², katerega pa marsikdo zaradi svoje izrazite angažiranosti ne bi prav z lahkoto uvrstil v kategorijo znanstvenih prispevkov.)

Zbornik je vsebinsko razdeljen na štiri dele. Začetno poglavje *Režijska knjiga Evrope* postavlja vsebinsko in terminološko ogrodje preostalim poglavjem. Ta del besedila se tako dotakne ključnih pojmov (azil, azilna politika, begunec, načelo vračanja itd.), se zagriže v temeljne koncepte migracijskih in azilnih politik nekaterih evropskih držav (tako držav evropske Unije kot držav t.i. šengenskega obrobja) in te primerja s slovensko. (Slovenija je v letu med 2001 med šestimi obravnavanimi državami imela s Hrvaško na čelu – ki je bila še brez urejene zakonodaje na tem področju – najnižji odstotek pozitivno rešenih prošenj za azil.) Analiza se seveda osredotoča predvsem na zakonodajo in manj na njeno izvajanje. V vprašanja izvajanja azilne in migracijske politike se zagrižejo naslednja tri poglavja (*Gospodarji Čakanja: raziskava v sektorju za azil*, *Življenjske zgodbe čakajočih: raziskava med prosilci za azil*, *Zadeva – odstranitev: raziskava v centru za tujce*). Tu, kot je razvidno že iz naslovov poglavij, je vključena tako perspektiva prebežnikov

¹ Uršula Lipovec Čebtron: O antropoloških zonah: uvodne misli, v: Uršula Lipovec Čebtron (ur.), *V zoni prebežništva: antropološke raziskave prebežnikov v Sloveniji*, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana, 2002, str. 9.

² Mojea Pajnik, Petra Lesjak-Tušek in Marta Gregorič: *Prebežniki, kdo ste?*, Ljubljana: Mirovni inštitut, 2001.

kot zaposlenih v azilnem domu. Tretji del zbornika sestavljata poglavji *Medijska toča* in *Na drugi strani ceste*, ki razlagata odnos (dela) slovenske javnosti do prebežnikov, to je tiskanih medijev in prebivalcev Šiške. Zadnji del zbornika pa obravnava organiziranost in delovanje nezakonitega prevoznitva v Sloveniji (*Sodobni tihotapci*). Dobro in premišljeno zastavljena struktura zbornika, toda pogledjmo kako je z njegovo vsebino.

Kot je deloma razvidno že iz zgornjega drvenja skozi poglavja zbornika, je veliko dela bilo opravljenega s pomočjo kvalitativnih metod in terenskega raziskovanja. No, da se ne bomo ponovno vračali na začetek. V poglavju *Sodobni tihotapci* najdemo poleg analize sodnih spisov tudi nestrukturirane intervjuje s kriminalisti, policisti in dvema tihotapcema. S pomočjo nekstrukturiranih intervjujev so študentje tudi poskušali dognati, kako prebežnike obravnavajo prebivalci Šiške in predstavnik *Šišenske civilne iniciative*. V poglavju *Gospodarji Čakanja: raziskava v sektorju za azil* so študentje opravili intervjuje z zaposlenimi, poglavje *Življenjske zgodbe čakajočih: raziskava med prisilci za azil* pa nam že v naslovu jasno razkriva metodologijo in obravnavano skupino. Sintezo obeh pogledov prinaša poglavje *Zadeva - odstranitev: raziskava v centru za tujce*, ki sooča mnenje prebežnikov in zaposlenih v azilnem centru (ter analizira razmere v centru).

Obravnava z različnih zornih kotov je pristopna tudi v drugih delih ali poglavjih zbornika. Denimo s podajanjem izkušenj tihotapcev na eni in policistov ter kriminalistov na drugi strani (poglavje *Sodobni tihotapci*), s predstavitvijo različnih pogledov se ukvarja tudi analiza medijske konstrukcije prebežništva, ki obravnava poročanje različnih slovenskih tiskanih medijev. V ta sklop bi lahko uvrstili tudi poglavje *Na drugi strani ceste*, kjer najdemo stališča prebivalcev Šiške in njihovo medijsko reprezentacijo.

Vsekakor branja vredno delo, s kompaktno in skozi celotno besedilo lepo vidno rdečo nitjo, vendar (zato) ne tematsko skopo. »Dokument časa«, ki ne skriva mladostniške zgroženosti ob spoznavanju krivičnega/neenakega sveta in se na trenutke bere kot napet roman Kerouacovih učencev, na trenutke kot pronicljiva analiza migracijske politike, ksenofobije itd. in ne malokrat kot opomin naši nevednosti in ignoranci. Hvalevredno študentsko delo, ob katerem se lahko učimo (in marsikaj naučimo) tudi »starejši prdci«, ki se nas (še vedno) drži ime »raziskovalci«. Učimo? Vzemite knjigo v roke...

Jernej Mlekuž

ABSTRACTS

IZVLEČKI

IZVLEČKI • ABSTRACTS

Vovko, Andrej, dr. zgodovine, docent, znanstveni svetnik, Inštitut za biografiko in bibliografijo, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Novi trg 2, Ljubljana, Slovenija

Pomembnejši slovenski biografski prispevki o misijonarju in izseljenskem duhovniku Francu Pircu

Dve domovini/Two Homelands: Razprave o izseljenstvu, 18 (2003), str. 9-24

Namen pričujočega članka ni dati popoln pregled dosedanje bibliografije o slovenskem duhovniku, pospeševalcu sadjarstva, misijonarju in izseljenskem duhovniku v ZDA Francu Pircu (1785-1880), pač pa komentirana predstavitev najpomembnejših slovenskih biografskih objav o njem avtorjev p. Florentina Hrovata, dr. Franca Ks. Lukmana, Ivana Zikem in dr. Marjana Drnovška. Predstavljena so tudi še nekatera druga dela o Pircu. V prispevku avtor predstavi in med seboj primerja vrednotenje Pirčevega življenja in dela ter ključne podatke iz posameznih del, zlasti tiste, ki so pri različnih avtorjih niso enaki, tako kraj Pirčevega rojstva in datum njegove smrti.

Granda, Stane, dr. zgodovine, izr. profesor, znanstveni svetnik ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Ljubljana, Novi trg 2, Slovenija

Gospodarske razmere na Kranjskem v Pirčevem času

Dve domovini/Two Homeland: Razprave o izseljenstvu, 18 (2003), str. 25-33

Franc Pirc je eden najpomembnejših, ne pa edini slovenski agrarni praktik in teoretik 19. stoletja. V tem času so njegovi kmečki rojaki prešli iz fevdalizma v zgodnji kapitalizem. Glede na svoje gorenjsko poreklo je – poleg živinoreje in gozdarstva – poudarjal predvsem sadjarstvo, ki je bila najpomembnejša agrarna panoga za njegovo ožjo domovino.

Vovko, Andrej, PhD of Historical Sciences, Senior Lecturer, Research Adviser, Institute for Bio-bibliographical Studies, Scientific Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, Novi trg 2, SI-Ljubljana, Slovenia

Significant Slovene Biographic Contributions on the Missionary and Emigrant Priest Franc Pirc

Dve domovini/Two Homelands: Migration Studies, 18 (2003), pp. 9-24

The intention of the article is not to give a complete survey of the up to the present bibliography on the Slovene priest, promoter of fruit growing and emigrant priest in the U.S.A. Franc Pirc (1785–1880) but a commented presentation of the most important Slovene biographic publications on Pirc of the authors Florentin Hrovat, Dr. Franc Ks. Lukman, Ivan Zika, and Marjan Drnovšek, PhD. Some other works on Pirc are presented as well. In his contribution the author presents and compares the evaluation of Pirc's life and work and key data from individual works, particularly those that are with different authors not identical, thus the place of Pirc's birth and the date of his death.

Granda, Stane, PhD of Historical Sciences, Associate Professor, Research Advisor, Milko Kos Historical Institute, Scientific Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, Novi trg 2, SI-Ljubljana, Slovenia

Economic Circumstances in Carniola During Pirc's Time

Dve domovini/Two Homelands: Migration Studies, 18 (2003), pp. 25–33

Franc Pirc is one of the most important but not the only Slovene agrarian practitioner and theoretician of the 19th century. In that time, his agrarian fellows passed over from feudalism to early capitalism. In regard of his Carniolian origin Pirc – besides stockbreeding and forestry – was especially promoting fruit growing, which was for his narrow homeland the most important agrarian branch.

Kolar, Bogdan, dr. teologije in arhivist, izredni profesor na Teološki fakulteti, Poljanska 4, Ljubljana, Slovenija

Izvirne poteze delovanja misijonarja Franca Pirca

Dve domovini/Two Homelands: Razprave o izseljenstvu, 18 (2003), str. 35–52

Prispevek kaže nekatere značilnosti misijonskega delovanja F. Pirca (v misijonih od 1835), ki so mu v slovenski cerkveni zgodovini dale izvirno mesto. Gre za njegov odnos do indijanskih plemen, med katerimi je deloval, in do slovenskega okolja, kamor se je vrnil leta 1873. Nakazane so nekatere razlike med njegovim delom ter misijonsko metodo škofa Fridrika I. Baraga.

Majda, Kodrič, mag., zgodovinarica in profesorica v Trstu, Italija

Franco Pirc in nastanek prvih slovenskih naselbin v Združenih državah Amerike

Dve domovini/Two Homelands: Razprave o izseljenstvu, 18 (2003), str. 53–62

Članek obravnava vlogo Franca Pirca pri nastanku prvih slovenskih naselbin v Združenih državah. Preko Pirčevih pisem in tistih drugih misijonarjev lahko spremljamo dogodke, ki so vodili do nastanka naselbin in župnij Sv. Štefana in Sv. Antona v Stearns County (Minnesota). Sv. Štefan (v okraju Brockway) velja za prvo slovensko župnijo v ZDA. Okraj Krain z naselbino Sv. Anton pa je bil tako imenovan po izvoru priseljencev.

Kolar, Bogdan, PhD in Theology, Archivist, Senior Lecturer at the Theological Faculty, Poljanska 4, SI-Ljubljana, Slovenia

The Original Strokes of Activity of the Missionary Franc Pirc

Dve domovini/Two Homelands: Migration Studies, 18 (2003), pp. 35-52

The contribution reveals some characteristics of the activity of Franc Pirc (in missions from 1835), which gave him in Slovene Church history an original place. It is about his relation to Indian tribes among which he was active, and to Slovene environment where he returned in 1873. Indicated are some differences between his work and the missionary method of bishop Friderik I. Baraga.

Kodrič, Majda, M. A., historian and professor in Trieste, Italia

Franc Pirc and the Establishing of the First Slovene Settlements in U.S.A.

Dve domovini/Two Homelands: Migration Studies, 18 (2003), pp. 53-62

The article deals with the role of Francis Pierz in establishing the first Slovene settlements in the United States. Through Pierz's letters and those of other missionaries, as well as some other records we can follow the events which led to the establishment of the settlements and parishes of St. Stephen and St. Anthony in Stearns County (Minnesota) and their early development. St. Stephen (in Brockway township) is regarded as the first Slovene parish in the United States.

The township Krain with St. Anthony was named so after the area of origin of the immigrants.

Drnovšek, Marjan, dr. zgodovine in arhivist, znanstveni svetnik, Inštitut za slovensko izseljenstvo, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Novi trg 2, Ljubljana, Slovenija

Pismo Apolonije Noč od Sv. Jožefa / St. Joseph, Minnesota (1855)

Dve domovini/Two Homeland: Razprave o izseljenstvu, 18 (2003), str. 63–81

Na podlagi izseljenskega pisma Apolonije Noč, sestre misijonarja Franca Pirca (1785–1880), avtor obravnava njeno priseljensko izkušnjo kot druge ženska (prva je bila sestra Friderika Barage Antonija Höffern leta 1837) in prve matere z otroki, ki se je priselila iz Slovenije v Ameriko v 19. stoletju. Njeno pismo iz leta 1855 primerja s pismon njenega nečaka Jerneja Pirca (1854) in zeta Janeza Pogačnika (1857), pritegne pa tudi pismo brata iz leta 1838. Avtor analizira tudi vzroke, da se slovenski kmetje v večjem številu niso odločili za izselitev v Minnesota (ZDA), ko je bilo tam zemlje še veliko, pri priselitvi pa bi jim pomagal misijonar Franc Pirc.

Humar, Marjeta, samostojna strokovna sodelavka - specialistka v humanistiki, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Novi trg 2, Ljubljana, Slovenija

Pirčeva strokovna, literarna in dopisovalna slovenščina

Dve domovini/Two Homelands: Razprave o izseljenstvu, 18 (2003), str. 83–96

Avtorica v prispevku analizira besedilne in jezikovne značilnosti Pirčevega strokovnega jezika, njegovih pesmi in pisem.

Drnovšek, Marjan. PhD of Historical Sciences, Archivist, Research Adviser, Institute for Slovenian Emigration Studies, Scientific Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, Novi trg 2, SI-Ljubljana, Slovenia

A Letter by Apolonija Noč from St. Joseph, Minnesota (1855)

Dve domovini/Two Homelands: Razprave o izseljenstvu, No. 18 (2003), pp. 63-81

On the basis of an emigrant letter by Apolonija Noč, sister of the missionary Franc Pirc (1785-1880), the author deals with her immigrant experience as of the second woman (the first was the sister of Friderik Baraga Antonija Höffern in 1837) and the first mother with children who immigrated from Slovenia to America in the 19th century. The author compares her letter from 1855 with the letter of her nephew Jernej Pirc (1854) and of her son-in-law Janez Pogačnik (1857); he also includes a letter of her brother from 1838. The author analyses the grounds on which Slovene peasants did not decide in a larger number to emigrate to Minnesota (U.S.A.) when there was still plenty of soil and the missionary Franc Pirc would help them with their immigration.

Humar, Marjeta, Independent Humanities Specialist, Fran Ramovš Institute of the Slovenian Language, Scientific Research Centre of SASA, Novi trg 2, SI-Ljubljana, Slovenia

Technical, Literary and Correspondence Slovene Language of Franc Pirc

Dve domovini/Two Homelands: Razprave o izseljenstvu, No. 18 (2003), pp. 83-96

In her contribution, the author analyses text and linguistic characteristics of Pirc's technical language, poems and letters.

Lukšič-Hacin, Marina, dr. sociologije, docentka socialne in politične antropologije, znanstvena sodelavka, predstojnica Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Znanstveno-raziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Novi trg 2, Ljubljana, Slovenija

Vloga izseljenk za ohranjanje nacionalne identitete v kontekstih, ki jih konstituira patriarhalni odnosi in spolna dihotomija

Dve domovini/Two Homelands: Razprave o izseljenstvu, No. 18 (2003), pp. 97-112

Prispevek govori o veliki vlogi žensk za ohranjanje izvirne kulture, predvsem nacionalne identitete in jezika, v migracijskih kontekstih. Pri tem avtorica izhaja iz realnosti, kot jo vzpostavljajo patriarhalni odnosi in spolna dihotomija. V tem pogledu selitev lahko predstavlja ženskam možnost za rahljanje patriarhalnih spon in socialno mobilnost. Glavna ugotovitev razprave je, da imajo ženske odločilno vlogo in velik pomen (tako v preteklosti kot danes) za ohranjanje etnične/narodne/nacionalne identitete v okoljih priselitve.

Milharčič-Hladnik, Mirjam, dr. sociologije kulture, docentka sociologije vzgoje, znanstvena sodelavka Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenija

Iz Slovenije v Ameriko – stopinje skozi čas v avto/biografskih knjigah slovenskih avtoric

Dve domovini/Two Homelands: Razprave o izseljenstvu, 18 (2003), pp. 113-122

Besedilo predstavlja nekatere avto/biografske knjige, ki so jih napisale slovenske izseljenke v Združene države Amerike ali njihove potomke. Knjige opisujejo migrantske izkušnje žensk iz prvega in drugega slovenskega imigrantskega vala. *From Slovenia to America*, avtorice Marie Priland, opisuje slovensko zgodovino, delovanje slovenskih skupnosti v Združenih državah, posebej aktivne ženske in moške, vključuje pa tudi nekaj avtobiografskih poglavij. *Immigrant Woman*, avtorice Mary Molek, je literarizirana biografija njene matere - imigrantke iz začetka 20. stoletja, ki je živela izjemno revno, a kljub temu brezkompromisno načelno in ponosno življenje. Irene P. Odorizzi je uredila zbirko enainvajsetih zgodb z naslovom, *The Footsteps through Time*. Večina pripovedovalcev, devetnajst od enainvajsetih, je bilo slovenskih imigrantk, ki so prišle v Ameriko s prvim imigrantskim valom in so pripovedovale zgodbe o težavnem in težkem delu. Mirella Besednjak je opisala svoje imigrantsko življenje po drugi svetovni vojni v knjigi *Roža med trni*, pred kratkim izdani v Sloveniji. Iz istega obdobja je tudi imigrantska izkušnja, ki jo je v knjigi *Pepca's Struggle* opisala Josephine Janezic.

Lukšič-Hacin, Marina, PhD, Assistant Professor of Sociology and Political Anthropology, Research Fellow, Head of the Institute for Slovenian Emigration Studies of the Scientific Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, Novi trg 2, SI-Ljubljana, Slovenia

The Role of Women Emigrants in Preservation of National Identity in Contexts constituted by Patriarchal Relations and Gender Dichotomy

Dve domovini/Two Homelands: Migration Studies, 18 (2003), pp. 97–112

The contribution is about the important role women had for the preservation of source culture, especially national identity and language in migrational contexts. The author derives from reality as being established by patriarchal relations and gender dichotomy. In such aspect, migration can offer women chances for loosening patriarchal bonds, and for social mobility. The principal finding of the treatise is women have a crucial role and great significance (as well in the past as today) in preserving ethnic/national/nationality identity in immigrant environments.

Milharčič-Hladnik, Mirjam, PhD, Sociology of Culture, Research Fellow, Institute for Slovenian Emigration Studies, Scientific Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, Novi trg 2, 1000 SI-Ljubljana, Slovenia

From Slovenia to America - the Footsteps Through Time in Slovenian Women's Auto/biographical Books

Dve domovini/Two Homelands: Migration Studies, 18 (2003), pp. 113–122

The text presents some auto/biographical books, which were written by the Slovenian women immigrants to the United States or their descendants. The books deal with the immigrant experiences of women from the first and the second immigration waves. *From Slovenia to America* by Marie Prisland includes considerable information on Slovenian history, Slovenian communities in the United States and notable women and men, but also her autobiography. *Immigrant Woman* by Mary Molek is a fictionalized biography of author's mother – an immigrant woman at the beginning of the twentieth century, who led an extremely poor but nevertheless uncompromisingly principled and proud life. Irene P. Odorizzi edited a compilation of twenty one life stories, titled *The Footsteps through Time*. The majority of the narrators, nineteen out of twenty one, were Slovenian immigrant women who had arrived in America with the first immigration wave and they told the stories about the hardships and extremely hard work. Mirella Besednjak described her immigrant life after the World War II in the book, *Roža med trni*, published recently in Slovenia. From the same period is also the immigrant experience described in the book by Josephine Janezic, *Pepca's Struggle*.

Gantar Godina, Irena, dr. zgodovine, docentka, znanstvena svetnica, Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Novi trg 2, Ljubljana, Slovenija

Izseljevanje slovenskih intelektualcev na Hrvaško do leta 1848

Dve domovini/Two Homeland: Razprave o izseljenstvu, 18 (2003), str. 123-134

Razprava je le del širše raziskave o slovenskih intelektualcih, izseljenih na Hrvaško in obravnava obdobje od druge polovice 17. stoletja do revolucionarnega leta 1848. V pregledu so obravnavani tisti slovenski izobraženci, ki so se v tem času na kakršenkoli način uveljavili v hrvaški družbi.

----- ✂

Toplak, Kristina, dipl. etnologinja in kulturna antropologinja, prof. um. zgodovine, mlada raziskovalka, Inštitut za slovensko izseljenstvo, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenija

Umetniška šola Slovenske kulturne akcije

Dve domovini/Two Homeland: Razprave o izseljenstvu, 18 (2003), str. 135-143

V članku obravnavam pomen Umetniške šole, ki jo je leta 1955 ustanovila Slovenska kulturna akcija (SKA), osrednja kulturno ustanova slovenskih izseljencev v Buenos Airesu. Na podlagi objav v biltenu SKA - Glas Slovenske kulturne akcije, osebnih pričevanjih učencev in zapisih Marijana Marolta je podan oris delovanja šole.

Gantar Godina, Irena, PhD of Historical Sciences, Assistant Professor, Research Adviser, Institute for Slovenian Emigration Studies, Scientific Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, Novi trg 2, SI-Ljubljana, Slovenia

Emigration of Slovene Intellectuals to Croatia up to 1848

Dve domovini/Two Homelands: Migration Studies, 18 (2003), pp. 123–134

The article is a part of a broader research on Slovene intellectuals-emigrants to Croatia. In this survey the author discusses the period from the second half of 17th Century up to the revolutionary year of 1848. In the survey were presented all those intellectuals who have successfully asserted themselves within the then Croatian society.

Toplak, Kristina, Ethnologist and Cultural Anthropologist, Professor of Art History, Assistant, Institute for Slovenian Emigration Studies, Scientific Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana, Slovenia

The Art School of the Slovenska kulturna akcija

Dve domovini/Two Homelands: Migration Studies, 18 (2003), pp. 135–143

In the article, the author deals with the significance of the Art school, which the Slovenska kulturna akcija (SKA), the central cultural institution of Slovene emigrants in Buenos Aires, founded in 1955. The outlines of the activity of the school are given on the basis of publications in the SKA newsletters, the Glas Slovenske kulturne akcije, individual narrations of the students, and notes by Marijan Marolt.

Banko, Catalina, dr. zgodovine, profesorica na Universidad Central de Venezuela, Ekonomska šola, Caracas

Mouzakis, Pablo, projektni asistent na Ciudad Digital/Data Markets, študent družbene komunikologije na Universidad de Buenos Aires, Argentina

Slovenska emigracija v Argentini med obema svetovnima vojnoma

Dve domovini/Two Homeland: Razprave o izseljenstvu, 18 (2003), str. 145–158

Predmet študije je priseljevanje Slovencev v Argentino v času med obema vojnoma. Študija je osredotočena na naslednje bistvene probleme imigracijskega procesa: vzroki in družbene značilnosti izseljevanja ter prekinjanje primarnih vezi, začetni zaposlitveni vzorci, nastanitveni problemi, oblikovanje novih družinskih skupin, posledice iztrganosti iz izvirnega okolja, etnični predsodki, tvorba mehanizmov za ohranitev kohezije slovenske skupnosti in posledično vzdrževanje določene stopnje integracije skozi kulturne organizacije in organizacije vzajemne pomoči kot enem od načinov ohranjanja kulturne dediščine. Raziskava se osredotoča na družbene probleme slovenskih priseljencev; pri tem uporabi pričevanja priseljencev in njihovih potomcev, z namenom razumeti celoten proces prilagoditve, poklicne vpetosti, in ustvarjanja načinov za ohranitev kohezije in kulturne identitete.

Zubrzycki, Bernarda, štipendistka National University of La Plata, Argentina

Maffia, Marta, dr., višja raziskovalka, Narodni svet za znanstvene in tehnične raziskave (CONICET), Argentina; profesorica na Narodni univerzi La Plata, Argentina

Poljske izseljenke skupnosti in njihovi potomci v Provinci Buenos Aires v Argentini

Dve domovini/Two Homeland: Razprave o izseljenstvu, 18 (2003), str. 159–173

Namen razprave je podati opis poljske priseljenke skupnosti v provinci Buenos Aires (Argentina) s poudarkom na lokalitetah La Plata, Berisso in Ensenada, z analiziranjem bibliografskih in dokumentarnih podatkov o skupnosti, ter uporabnost socio-kulturne raziskave, katere rezultati so shranjeni v bazi podatkov, ki je del projekta »Socio-kulturno umeščanje priseljencev in njihovih potomcev, živečih v provinci Buenos Aires (z izjemo Špancev in Italijanov)«, ki poteka na La Plata National University.

Banko, Catalina, PhD of History, Professor at the Universidad Central de Venezuela, School of Economics, Caracas

Mouzakis, Pablo, Project's Assistant at Ciudad Digital/Data Markets, Social Communication Student at the Universidad de Buenos Aires, Argentina

Slovene Immigration to Argentina in the Inter-war Period

Dve domovini/Two Homelands: Migration Studies, 18 (2003), pp. 145-158

The objective of this paper consists of studying the Slovenian immigration in Argentina in the interwar period. This study focuses on the following core problems of the immigration process: the causes and social characteristics of the emigration current and the breaking of primary ties; initial employment patterns, the housing problem, and the formation of new family groups; the effects of uprooting, ethnic prejudice and construction of mechanisms to preserve the Slovenian community's social cohesion and thereby maintain a certain degree of integration through cultural and mutual assistance organizations, as ways to preserve part of its cultural heritage. The paper emphasizes on the social problems of Slovenian immigration, by using several testimonies of immigrants and their descendents, in order to gain an understanding of the immigrants' complex process of adaptation, occupational insertion, and creation of channels to preserve cohesion and cultural identity.

Zubrzycki, Bernarda, On scholarship, granted by the National University of La Plata, Argentina.

Maffia, Marta, PhD., Senior Researcher at the National Council of Scientific and Technical Research (CONICET), Argentina; Professor at the National University of La Plata, Argentina

Polish Migratory Groups and their Descendants in the Province of Buenos Aires, Argentina.

Dve domovini/Two Homelands: Migration Studies, 18 (2003), pp. 159-173

The aim of this report is to characterise Polish immigration in the province of Buenos Aires (Argentina), specially in the localities of La Plata, Berisso and Ensenada, by analysing bibliographic and documental information about the group, and the applicability of a socio-cultural enquiry which results are loaded into a data base created as a part of the project called "socio-cultural mapping of immigrants and their descendents settled in the province of Buenos Aires (with the exception of Spaniards and Italians)" which is being developed at the La Plata National University.

Zalokar, Jurij, dr., zdravnik psihiater, Žagarjeva 17 A, Radovljica, Slovenija

O multikulturi in pomenu različnosti narodov, jezikov in kultur

Dve domovini/ Two Homelands, Razprave o izseljenstvu, 18 (2003), str. 175-180

Avtor obravnava vlogo multikulture v Avstraliji v primerljavi s položajem črncev v ZDA in evropskimi integracijskimi dogajanji. Opozarja na nevarnosti razsizmov in diskriminacij vseh vrst in barv. Zavzema se ohranjanje jezika in etnične identitete pri izseljencih in priseljencih.

Batič, Ksenija, študentka 3. letnika Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani. Aškerčeva 2, Ljubljana, Slovenija

»Domovina je tu in domovina je tam«. Raziskava med primorskimi izseljenci o njihovi vrnitvi v Slovenijo

Dve domovini/ Two Homelands, Razprave o izseljenstvu, 18 (2003), str. 181-202

Prispevek je del seminarske naloge, ki je nastala pri predmetu Kultura stavbarstva in bivanja na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo FF Univerze v Ljubljani. Raziskava kaže osebne življenjske izkušnje enajstih primorskih povratnikov – njihovo izselitev, bivanje v tujini in vrnitev v Slovenijo.

Zalokar, Jurij, Doctor and Psychiatrist, Žagarjeva 2, SI-Radovljica, Slovenia

On Multiculture and on Significance of Heterogeneity of Nations, Languages and Cultures

Dve domovini/Two Homelands: Migration Studies, 18 (2003), pp. 175-180

The author deals with the role of multiculturalism in Australia in comparison to the situation of coloured people in the U.S.A. and the European integrational processes. He stresses the danger of racism and discrimination of all sorts and colours. He is striving for the preservation of language and ethnic identity with emigrants and immigrants.

Batič, Ksenija, Student of Ethnology at the Faculty of Arts, University of Ljubljana, Aškerčeva 2, SI-Ljubljana, Slovenia

“The Homeland is here and the Homeland is there”. A Research Among the Primorska Slovenes on their Return to Slovenia

Dve domovini/Two Homelands: Migration Studies, 18 (2003), pp. 181-202

The contribution is a part of a seminar theme, which emerged within the subject The culture of architecture and residence at the Department for Ethnology and Cultural Anthropology. The research reveals personal life experiences of eleven returnees to Primorska - their emigration, living abroad, and their return to Slovenia.

NAVODILA AVTORJEM

Prispevki za to revijo morajo biti napisani v slovenskem ali angleškem jeziku. Uredništvo sprejema predlagane prispevke za objavo v tekočem letniku revije na disketi (Word 6.0) in v dveh priloženih izvodih. Dolžina razprave naj ne presega ene in pol avtorske pole (25 strani), največji obseg poročila ali ocene paje 8 strani. Razprave morajo biti opremljene z bibliografskimi navedbami, povzetkom (do 2 strani) in avtorskim izvlečkom, ki naj vsebuje podatke o avtorju (gl. rubriko Izvlečki) in kratek abstrakt v obsegu do 8 vrstic. V znanstvenem članku za rubriko *Viri in gradivo* naj citirano gradivo zavzema največ dve tretjini članka, avtorjev komentar pa vsaj eno tretjino celotnega besedila.

Opombe in bibliografske navedbe. Opombe pod črto naj praviloma vsebujejo dodatna vsebinska pojasnila. Sprejemljiva sta dva načina bibliografskih navedb. Med besedilom se lahko sklicujemo na kratko v oklepaju (priimek avtorja, letnica izida publikacije, stran). Če se sklicujemo na več del istega avtorja, ki so izšla v istem letu, dodajamo letnici male črke: 1998a, 1998b. Seznam uporabljene literature na koncu članka naj v tem primeru vsebuje naslednje podatke: pri knjigah ime avtorja, leto izida, *naslov knjige*, kraj, založba; pri člankih v zborniku ime avtorja, leto izida, naslov članka, *naslov zbornika*, ime urednika, kraj, založba, strani; pri člankih v periodiki ime avtorja, leto izida, naslov članka, *naslov revije*, letnik, številka, strani. Poleg tega načina sklicevanja so dopustne tudi bibliografske navedbe v opombah. V tem primeru je leto izida na koncu navedbe, sledi stran. Glede ločil in ležečega tiska naj avtorji upoštevajo obliko bibliografskih navedb v zadnjem letniku te revije. Pri citiranju korespondence in drugega arhivskega gradiva morajo biti navedeni naslednji podatki: ime avtorja in naslov dokumenta (ime avtorja in prejemnika, če gre za korespondenco, npr. Pismo Anne Praček Krasne Mirku G. Kuhlu), datum dokumenta, ime arhiva, ime fonda, oznaka škatle in mape (ter številka dokumenta in stran).

INSTRUCTIONS TO AUTHORS

Articles for this journal must be written in Slovene or English and submitted on diskette (Word 6.0) and in two printed copies. Articles should not exceed 25 pages; reports and reviews should not exceed 8 pages. Scholarly articles must include a list of references, a summary (up to 2 pages) and an author's abstract containing information about the author (see the *Abstracts* section) and a short résumé up to 8 lines long. In scholarly articles for the *Documentation* section the cited material should account for not more than two thirds of the article, while the author's commentary should account for at least a third of the total text.

Footnotes and references. Footnotes should generally contain additional explanation of the text. Two methods of references are acceptable; brief references can be given in brackets in the body of the text (surname of the author, year of publication, page number). If several works by the same author published in the same year are cited they should be marked in the following way: (e.g.) 1998a, 1998b. In this case the list of references at the end of the article should contain the following information: (for books) the author's name, the year of publication, *the title of the book*, place of publication, publisher; (for articles in collections of papers) the name of the author, the year of publication, the title of the article, *the title of the collection of papers*, the name of the editor, the place of publication, the publisher, pp.; (for articles in periodicals) the name of the author, the year of publication, the title of the article, *the title of the periodical*, volume, number, pp. Alternatively, references may be given in the form of footnotes. In this case the year of publication at the end of the reference is followed by the page number. As regards punctuation and italics authors should follow the format used in the last number of this journal. When quoting correspondence and other archive material the following information must be stated: name of the author and title of the document (name of the author and the recipient in the case of a letter; e.g. Letter from Anna Praček Krasna to Mirko G. Kuhel), the date of the document, the name of the archive, the name of the collection, the number of the box and file (and the number of the document and page number).

Razprave in članki / Essays and Articles

Pomembnejši slovenski biografski prispevki o misijonarju in izseljenkem duhovniku Francu Pirca (*Andrej Jovko*)

Gospodarske razmere na Kranjskem v Pirčevem času (*Stane Granda*)

Izvirne poteze delovanja misijonarja Franca Pirca (*Bogdan Kolar*)

Franc Pirc in nastanek prvih slovenskih naseljin v Združenih državah Amerike (*Majda Kodrič*)

Pismo Apolonije Noč od Sv. Jozefa / St. Joseph, Minnesota (1855) (*Marjan Drmosek*)

Pirčeva strokovna, literarna in dopisovalna slovenščina (*Murjeta Humar*)

Vloga izseljenk za ohranjanje nacionalne identitete v kontekstih, ki jih konstituira patriarhalni odnosi in spolna dihotomija (*Marina Lukšič-Hacin*)

From Slovenia to America – the Footsteps Through Time in Slovenian Women's Auto/biographical Books (*Mirjam Milharčič-Hladnik*)

Izseljevanje slovenskih intelektualcev na Hrvaško do leta 1848 (*Irena Gantar Godina*)

Umetniška sola Slovenske kulturne akcije (*Kristina Toplak*)

Slovene Immigration to Argentina in the Inter-war Period (*Catalina Banko, Pablo Mouzakis*)

Polish Migratory Groups and their Descendants in the Province of Buenos Aires, Argentina (*Bernarda Zubrzycki, Marta Muffia*)

O multikulturi in pomenu različenosti narodov, jezikov in kultur (*Jurij Zulokar*)

»Domovina je tu in domovina je tam«. Raziskava med primorskimi izseljenci o njihovi vrnitvi v Slovenijo (*Ksenija Batič*)

Portreti • Portraits

Stoletnica rojstva dr. Tineta Debeljaka (*Rozina Švent*)

Poročila in razmiselnja • Reports and Reflections

O razstavi »La inmigración Eslovena en Argentiona« (*Daša Hribar*)

Report on round-tables carried out in the frame of the international project Migration and Intercultural Relations: Challenge for European Schools Today

Letna konferenca mednarodnega združenja AEMH in izid njegove novoustanovljene revije

»Branje izseljenskega pisma: novi pristopi in interpretacije«

ISSN 0353-6777

9 770353 677013